

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 69–70

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2016

УДК 316.42(043)
ББК 60.5
С 54

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 15340-3912P від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В. П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О. В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В. І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В. Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України (Київ); **Жоль К. К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Зоська Я. В.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Катаєв С. Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І. М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О. Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А. С.**, д. соц. н., проф. (Кривий Ріг); **Марчук М. Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В. М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Огаренко Т. О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Онищук В. М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н. О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В. І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полторак В. А.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Романенко Ю. В.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Сіднєв Л. М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаков В. І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В. О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Хижняк Л. М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н. М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Шавкун І. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н. Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В. В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Щербина В. М.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Яковенко Ю. І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Алексєєв А.** (Російська Федерація); **Длугош П.** (Республіка Польща); **Патрушев В.** (Російська Федерація); **Солецькі С.** (Республіка Польща); **Шуригіна Ю.** (Російська Федерація).

Голова редакційної ради: **Монаєнко А. О.**, д. ю. н., проф.

Головний редактор: **Зоська Я. В.**, д. соц. н., проф.

Заступники: **Сіднєв Л. М.**, д. філос. н., проф., **Белькова С. В.**, к. н. соц. ком., доц.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 9 від 29 червня 2016 р.

Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом **“Соціологія”**, згідно з наказом МОН України від 21 грудня 2015 р. № 1328.

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі rtf.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на **“Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”** обов’язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: назва рубрики, УДК, анотації англійською (2000 знаків), українською (500 знаків) та російською (500 знаків) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню цієї проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, Список використаної літератури за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, а. 312.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

*Міністерство освіти і науки України
САУ Дніпропетровське відділення
Сілезька політехніка (Польща)
Кафедра прикладних суспільних наук (м. Забже, Польща)
Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра соціології та економіки (м. Кривий Ріг)*

II МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

**“ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА:
ВЕКТОРИ ВЗАЄМОВПЛИВУ”**

16 вересня 2016 р.

м. Кривий Ріг

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Г. І. Андрущенко</i> ІНФОРМАЦІЙНО-ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ ПОНЯТЬ «СОЦІАЛЬНА ДОВІРА», «УЗАГАЛЬНЕНА ДОВІРА» ТА «ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДОВІРА»: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	7
<i>О. В. Стукал</i> КАТЕГОРІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ТА ПРОБЛЕМА ЇЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	15
<i>О. О. Суська</i> АКСІОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІОАНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХОДИ У ВЗАЄМОДІЇ «СУСПІЛЬСТВО – ІНФОРМАЦІЯ – ПРИРОДА»	25
<i>О. В. Хижняк</i> ОСОБИСТЕ, КОЛЕКТИВНЕ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ В РОЗВИТКУ НАУКИ	32

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

<i>Д. М. Афанасьєв</i> ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНТЕРНЕТ-СПІЛЬНОТ	41
<i>Н. І. Варга</i> НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	48
<i>М. П. Кухта</i> ЖИТТЄВІ ПЕРСПЕКТИВИ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ ТА ВИДИ.....	57
<i>О. В. Лаже</i> СЕПАРАЦІЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАКТИК МОЛОДІ ВІД ПАТЕРНІВ БАТЬКІВСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ.....	67
<i>О. І. Орлова, В. В. Орлов, Г. Ю. Сурміна</i> ВИКОРИСТАННЯ РЕЛАКСАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕАТРУ В СУЧАСНІЙ ІНДУСТРІЇ ДОЗВІЛЯ	74
<i>В. А. Полторак, О. Є. Шинкаренко</i> ПОЛІТИЧНИЙ КАПІТАЛ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЧИННИК ОРГАНІЗАЦІЇ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ РИНКУ	81
<i>М. В. Туленков, С. С. Баранова</i> КРОС-КУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ	87

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>В. І. Андрєєв, Л. В. Калашнікова</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ГОРОДЯН	95
<i>Ю. В. Візниця</i> СПІН-ДОКТОРИНГ І ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКИМ ІСТЕБЛІШМЕНТОМ У МЕДІА	104

<i>І. В. Грабовець, О. А. Тарасова</i> ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ.....	110
<i>Л. В. Калашнікова, В. О. Чорна</i> АКТИВІЗАЦІЯ ТРУДОМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЧНОМУ ФУНКЦІОНУВАННЮ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІУМУ	118
<i>О. О. Комарова, О. С. Славина, Л. Є. Братченко</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ПЕНСІОНЕРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СТАН І ПРОБЛЕМИ.....	128
<i>А. С. Лобанова, О. Кузьор</i> ЛЮДИНА – ІНФОРМАЦІЯ – ПРИРОДА: РИЗИКИ ТА ШАНСИ ВЗАЄМОВПЛИВУ	137
<i>М. А. Паращевін, І. О. Мартинюк</i> ДОВІРА ДО ЦЕРКВИ ЯК ПОКАЗНИК ЇЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ВПЛИВУ	147
<i>Ю. О. Приймак</i> СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	159
<i>О. В. Прядко</i> ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ.....	169
<i>Л. М. Хижняк, К. В. Хижняк</i> ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ «ОБЩЕСТВО – ПРИРОДА» СКВОЗЬ ОПТИКУ КРОССКУЛЬТУРНОГО МЕНЕДЖМЕНТА	175
<i>М. С. Широкова</i> СЕРВІСІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР ЯК ПЕРСПЕКТИВНА БІЗНЕС-ПРАКТИКА	183
<i>Є. О. Широкова</i> ВИМУШЕНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ.....	190
СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	
<i>Т. Г. Коломоец</i> СОЦИАЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ КАК КОНЕЧНЫЙ РЕЗУЛЬТАТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ, СТРУКТУРА	198
<i>В. І. Крижанівська</i> ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ.....	205
<i>А. Г. Стадник</i> ФОРМИ ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ В ПРОЦЕСІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ	216
<i>А. С. Шаповалов</i> АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ДИГИТАЛ-КОМПЕТЕНТНОСТИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ	224
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	234

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.47

Г. І. АНДРУЩЕНКО

ІНФОРМАЦІЙНО-ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ ПОНЯТЬ «СОЦІАЛЬНА ДОВІРА», «УЗАГАЛЬНЕНА ДОВІРА» ТА «ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДОВІРА»: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розкрито наукові погляди відомих фахівців із соціології та інших соціально-гуманітарних наук (зокрема, А. Ю. Алексєєвої, М. Вебера, Дж. Дрісколла, Е. Еріксона, Г. Зімеля, В. Б. Звоновського, Р. Крамера, Т. Парсонса, Дж. Роттера, А. Селізмана, Ф. Тьоніса, Е. Усланера, Т. Ямагіші); систематизовано їхні здобутки, на основі чого запропоновано авторське бачення зв'язку між поняттями «соціальна довіра», «узагальнена довіра» та «інституціональна довіра»: ці види довіри є схожими за змістом, проте принципово різняться за суб'єктно-об'єктною ознакою.

Ключові слова: довіра інституціональна, довіра соціальна, довіра узагальнена, соціальний інститут, суспільство, цінність.

Останнім часом серед сучасних як українських, так і зарубіжних соціологів спостерігається зростання зацікавленості питанням формування довірчих відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства, що зумовлює виникнення різних тлумачень сутності довіри й бачень щодо її типологізації, які іноді істотно відрізняються між собою. Однією з головних причин цієї обставини є різноманіття проявів довірчих відносин і дій у соціальному житті.

Більшість наукових думок фахівців із соціології та інших соціально-гуманітарних наук щодо визначення сутності довіри дає загальне уявлення про довіру як теоретичний концепт, не розглядаючи її як щось цілісне та неподільне: після введення загального визначення довіри вчені виділяють конкретні типи, які найчастіше і є аналітичними інструментами для опису соціальних відносин, процесів та явищ.

Тож важливим кроком у з'ясуванні концептуальних засад довіри як складної соціальної конструкції є побудова її універсальної типології, яка б відображала особливості формування довіри на всіх існуючих соціальних рівнях та її інформаційного наповнення на кожному з них.

Аналіз та систематизація існуючих наукових підходів до формування типології довіри зарубіжних та вітчизняних учених показали, що для спрощення процесу її сприйняття та розуміння доцільним під час вивчення типології довіри є зосередження уваги на таких трьох рівнях існування довіри, кожен з яких має свої особливості:

1. Соціетальний. На цьому рівні довіру вивчають у різних сферах суспільства: довіра суспільства до владних органів, банківських установ, страхових компаній, інституту освіти, інституту охорони здоров'я тощо.

2. Організаційний, на якому розмежовують довіру всередині організації (перш за все, відносини «керівник – підлеглий»); довіру між організаціями; довіру людини до організацій (підприємств, установ).

3. Міжособистісний, в основі якого лежить довіра до іншого [2, с. 135].

У контексті цієї проблеми нами вивчено й у подальшому деталізовано наукові погляди відомих учених (зокрема, А. Ю. Алексєєвої, М. Вебера, Дж. Дрісколла, Е. Еріксона, Г. Зіммеля, В. Б. Звоновського, Р. Крамера, Т. Парсонса, Дж. Роттера, А. Селігмена, Ф. Тьоніса, Е. Усланера, Т. Ямагіші), дослідження яких припадають на різний історичний період, але об'єднані спільним предметом. Систематизація їхніх здобутків дала змогу розкрити зв'язок між поняттями «соціальна довіра», «узагальнена довіра» та «інституціональна довіра». Ці види довіри є схожими за змістом, проте принципово різняться за суб'єктно-об'єктною ознакою.

Метою статті є спроба розкрити інформаційне наповнення та показати зв'язок між поняттями «соціальна довіра», «узагальнена довіра» й «інституціональна довіра».

На запропонованому нами соціетальному рівні, вивченню інформаційного наповнення довіри на якому саме й присвячено цю статтю, засади довіри закладено ще на початковій стадії його формування – у процесі появи соціальних інститутів, які, як зазначав ще М. Вебер, утворюються внаслідок раціонального упорядкування та розвитку цільових союзів [3, с. 538]. У цей момент відбувається первинна інституціоналізація механізмів довіри.

Сам механізм функціонування утвореного соціального інституту передбачає, що сторонній суб'єкт, який вступає у відносини із цим інститутом або його агентом, уже не просто очікує від свого партнера певної поведінки (іншими словами, покладає на нього довіру), а знає, у яких межах вона буде вибудовуватися і яким правилам підкорятися.

У науковій літературі зустрічається декілька понять, що за своїм змістом є схожими, а, можливо, навіть і тотожними поняттю соціальної довіри, яка, на наше переконання, може існувати на соціетальному рівні. Зокрема, крім поняття «соціальна довіра», ідеться про такі поняття, як «узагальнена довіра» та «інституціональна довіра». Для того, щоб розібратись у цьому питанні з метою визначення сутності та характерних ознак соціальної довіри, розглянемо погляди відомих учених, наукові дослідження яких присвячені розкриттю змісту та сутності вищеперелічених понять.

Представники класичної соціологічної думки Ф. Тьоніс та Г. Зіммель у процесі пошуку відмінних рис традиційного й сучасного (індустріального) суспільств заклали теоретичні засади ідеї так званої узагальненої довіри.

Надалі ідея знеособлення довіри в соціальних відносинах набула відображення в деяких відомих типологіях довіри. Зокрема, Дж. Дрісколл і К. Скотт розмежовують узагальнену й ситуативно-специфічну довіру [9, с. 1].

Е. Усланер у своїх дослідженнях також розмежовує узагальнену (моралістичну) і специфічну (стратегічну) довіру. Узагальнена довіра відо-

бражає установку індивіда виявляти довіру до незнайомців, чужинців. Вона не орієнтована на конкретного індивіда в певному контексті, а виражає уявлення щодо вчинків людей. На думку Е. Усланера, моралістичний тип довіри більшою мірою пов'язаний з оптимістичним поглядом на світ. Спеціалізована довіра характеризує відносини з індивідами, з якими актор відчуває схожість (соціальну, територіальну тощо). Вона відтворюється за наявності попереднього досвіду взаємодії й володіння інформацією про конкретного індивіда, який виступає в ролі партнера по взаємодії, відображаючи очікування щодо дій людей [10, с. 2].

Т. Ямагіші виділяє узагальнену довіру як окремий тип поряд з іншими формами інформаційної довіри. На його думку, ключова відмінність полягає в тому, що узагальнена довіра заснована на очікуваннях стосовно надійності інших індивідів загалом (як загальної характеристики людей) і довірі, заснованій на інформації, що базується на відомостях про певного індивіда. Якщо міжособистісна довіра виникає в ситуаціях безпосередньої взаємодії індивідів, то формування узагальненої довіри пов'язано з думками, стереотипами щодо незнайомих індивідів [11, с. 48].

Сучасний російський соціолог А. Ю. Алексєєва, подібно до Т. Ямагіші, виділяючи два типи довіри – узагальнену й міжособистісну, сформулювала чотири головних відмінностей між ними:

1. Узагальнену довіру можна розглядати як феномен макрорівня, а міжособистісна довіра формується на мікрорівні.

2. Узагальнена довіра не пов'язана з конкретною ситуацією взаємодії, предметом і об'єктом довіри, тоді як ці елементи є невід'ємним контекстом формування міжособистісної довіри.

3. Об'єктом узагальненої довіри є «незнайомець», «чужинець», «узагальнений інший», тоді як міжособистісна довіра – це довіра до конкретного індивіда (як особистості або як виконавця соціальної ролі).

4. Узагальнена довіра – переважно це досвід нашої довіри, засвоєний у дитинстві.

Міжособистісна довіра – «гнучкіший» феномен, залежний від ситуативних чинників і досвіду виявлення довіри або в схожій ситуації, або до певного контрагента, тому вона є більш «крихкою», ніж узагальнена довіра [1, с. 96–97].

Щодо міжособистісної довіри, то підставами її класифікації є наявність досвіду взаємодії партнерів і додаткових умов надання довіри. На основі цих критеріїв А. Ю. Алексєєвою побудована типологія, що включає чотири форми довіри: безумовна персоніфікована довіра, умовна персоніфікована довіра, безумовна особистісна довіра й умовна особистісна довіра.

На підставі аналізу наукової літератури, присвяченої тематиці узагальненої довіри, А. Ю. Алексєєва виділяє два підходи до вивчення цього феномена:

1. Соціетальний: соціальна довіра як показник міжособистісної довіри на макрорівні, що є відображенням культури довіри та індикатором накопиченого суспільством соціального капіталу.

2. Соціально-психологічний підхід: узагальнена довіра як своєрідна світоглядна установка індивіда щодо можливості виявлення довіри до оточення, схильність до довіри. Основну увагу приділяють соціально-психологічним особливостям індивідів (зокрема, відчуття оптимізму, задоволеність життям тощо), які є детермінантами прояву узагальненої довіри (Р. Крамер, Дж. Роттер).

Стосовно першого підходу, то, на думку А. Ю. Алексеєвої, розвиток соціетальних концепцій узагальненої довіри пов'язаний із вивченням трьох ключових тем:

- умови побудови громадянського суспільства та акумуляції соціального капіталу в ньому (Х. Дахейм, Дж. Коулман, Р. Д. Патнем, М. Райзер, Т. Чавдарова);
- стан культури довіри (С. Роуз-Аккерман, Т. Ямагіші);
- зв'язок довіри й макроекономічних показників економічного розвитку (Е. Бенфілд, П. Дімаджіо, Х. Лоуч, Р. Берт) [1, с. 92].

Як бачимо, під час викладення наукових поглядів А. Ю. Алексеєвої постійно перехрещуються поняття узагальненої та соціальної довіри, що нашою думкою на думку про усвідомлення цією вченою їхньої тотожності.

Інший російський соціолог В. Б. Звоновський, типологію довіри якого було розкрито раніше, вживання терміна «узагальнена довіра» вважає не зовсім вдалим, оскільки, на його погляд, створюється ілюзія узагальнення всіх типів довіри, що суперечить принципу типології. Тому замість узагальненої довіри він вважає більш доцільним говорити про повсякденну міжіндивідуальну безособову довіру [4, с. 101].

Як уже зазначалось раніше, узагальнена довіра – це не єдине найменування очікування надійності інших індивідів, не пов'язане з прогнозом їх поведінки в конкретній ситуації взаємодії. Узагальнену довіру називають також соціальною довірою, дещо рідше – загальною. На відміну від міжособистісної, узагальнена довіра не пов'язана з певною ситуацією взаємодії й конкретним контрагентом, вона швидше є світоглядною установкою, що виражає готовність індивіда розглядати оточення як таке, що заслуговує на довіру.

Вагомий внесок у вивчення соціальної довіри зробив німецький соціолог, історик і економіст М. Вебер, який виявив та досліджував такі типи довірчих відносин: ціннісно-раціональний, традиційний, афектний і цілорациональний [3, с. 61–272].

Американський соціолог Т. Парсонс, у тій чи іншій формі звертаючи увагу на проблему соціальної довіри, у своїй книзі «Система сучасних суспільств» зауважує, що соціетальна самодостатність (збереження суспільством себе як системи) має бути забезпечена стабільним характером відносин взаємообміну як із фізичним середовищем та іншими системами, так і особливими стійкими відносинами особистості й суспільства.

На його думку, суспільство може бути самодостатнім лише настільки, наскільки воно може покладатися на адекватні вчинки його членів як запоруку свого соціетального функціонування [5, с. 21]. Виходячи із цього, можна сказати, що довіра як раз і є однією з тих цінностей, на які спираються особливі стійкі відносини особистості й суспільства в Т. Парсонса.

Результати вивчення соціальної довіри представлені й у працях вищезгаданого Е. Усланера. Він розглядає довіру крізь призму моральних цінностей і установок, притаманних більшості членів суспільства, завдяки чому створюються умови для формування соціальної довіри.

А. Селігмен довіру, яка пройшла процес генералізації та вже існує на міжособистісному рівні, називає соціальною. У такому вигляді довіра є складовою соціальних відносин за можливості відхилення від ролей, коли існують так звані «відкриті простори» ролей і рольових очікувань [6, с. 21].

Представник американського соціального психоаналізу Е. Еріксон, досліджуючи природу довіри людини до світу, зазначає, що вона формується залежно від ступеня задоволення фізіологічних потреб дитини в перший рік її життя людиною, яка піклується про неї. Наслідком цього є відчуття комфорту й безпеки, що виражається в здатності дитини не відчувати занепокоєння при зникненні цієї людини з її поля зору. Щоправда, на думку вченого, довіра дитини більшою мірою зумовлена наївністю й взаємністю, ніж впевненістю або твердою вірою. У такому контексті довірчих відносин Е. Еріксон застосовує термін «соціальна довіра». Крім того, він вважає довіру до світу базою, пов'язаною з первісною автономністю дитини, що формується одночасно з іншою фундаментальною установкою, спрямованою на довіру до себе. Як бачимо, основні засади здатності довіряти, що знаходять відображення у внутрішньому світі дорослої людини упродовж усього її життєвого шляху, формуються з дитинства та розвиваються завдяки набутому позитивному чи негативному досвіду спілкування з оточенням. Таким чином, з одного боку, довіра спрямована на світ, а з іншого – на себе. Тож, за Е. Еріксоном, довіру до світу необхідно розглядати в його цілісності, оскільки вона пов'язана з довірою до себе та інших людей як частин світу, а виникнення такої особистісної цілісності передбачає гармонійну єдність цих трьох типів довіри [8, с. 218–220].

На наш погляд, досліджувані види довіри (соціальна довіра, узагальнена довіра та інституціональна довіра) є схожими за змістом, проте принципово різняться за суб'єктно-об'єктною ознакою.

Узагальнена довіра – це довіра конкретного суб'єкта (особистості, соціальної групи, спільноти, суспільства) до невизначеного, знеособленого об'єкта, яким потенційно може бути як особистість, так і соціальний інститут; це, скоріше, загальна схильність довіряти будь-кому й будь-чому, що базується на уявленнях про вчинки людей або про діяльність організацій, соціальних інститутів тощо.

Інші два види довіри – інституціональна та соціальна, – на противагу узагальненій, мають конкретні як суб'єкт, так і об'єкт довіри, причому об'єктом завжди є соціальний інститут. Тому, на нашу думку, їх доцільно розмежовувати залежно від того, хто буде суб'єктом довіри у відносинах із соціальним інститутом:

1. Якщо стороннім суб'єктом у довірчих відносинах із певним існуючим соціальним інститутом є конкретна особистість, то таку довіру доцільно називати інституціональною.

2. Якщо в момент переходу від спільотно орієнтованої до суспільно орієнтованої дії відбувається деперсоналізація та стороннім суб'єктом довіри виступає суспільство загалом, то у відносинах з тим чи іншим соціальним інститутом така довіра набуває статусу соціальної довіри. Саме така довіра в авторському розумінні може виникнути та існувати на соцієтальному рівні, тому соціальну довіру доцільно ще називати соцієтальною.

Таке авторське бачення сутності соціальної довіри наштовхує на думку про необхідність розмежування сутності довіри як поняття та як явища. Так, коли йдеться про довіру індивіда до суспільства, цю людську довіру варто розглядати як поняття, якщо про довіру до суспільства загалом – то як явище.

На формування довіри населення до різних соціальних інститутів значною мірою впливають колективні уявлення, які здатні із часом змінювати свою структуру та які можуть формуватись у публічному колі спілкування, пов'язаному із засобами масової інформації й комунікації, або в приватній сфері, у якій визначальними є особистий досвід та думки друзів і знайомих. Залежно від обрання тих чи тих пріоритетів виникає відповідна система індикаторів ризику та добробуту, відбувається ранжування інформаційних джерел за ступенем довіри до них і вибудовується стратегія дій.

Висновки. Особливістю соціальної (соцієтальної) довіри є те, що в таких довірчих відносинах загальні знання та очікування можуть компенсувати незнання конкретних характеристик, що є визначальним моментом при формуванні міжособистісної довіри. Крім того, виникнення соціальної довіри завжди зумовлено відповідністю діяльності окремого соціального інституту ціннісним установкам суспільства та підкріплене впевненістю останнього в правильності власних дій. У такому разі соціальний інститут є своєрідним зразком, еталоном; нормативні рольові очікування щодо нього регулюють відповідну поведінку акторів, зокрема суспільства як учасника довірчих відносин із певним соціальним інститутом. Якщо всередині держави вдалося сформувати довірчі відносини між її населенням та існуючими соціальними інститутами, то цю обставину варто вважати позитивною, адже присутність соціальної довіри свідчить про впевненість у правильності та незмінності головних засад функціонування останніх. Це, у свою чергу, ліквідує для суспільства необхідність у постійному відстеженні інформації щодо діяльності конкретного інституту, прорахунках потенцій-

них ризиків з його боку протягом усього періоду взаємодії, що, зрештою, знижує або взагалі знімає загальну соціальну напруженість населення.

Здійснюючи інформаційне наповнення соціальної довіри, потрібно також акцентувати увагу на такому моменті, що пов'язаний безпосередньо з мотивацією населення до взаємодії із соціальними інститутами на довірчих засадах. Результати численних сучасних соціологічних досліджень [7] свідчать про кризу довіри в суспільстві до будь-яких соціальних інститутів (фінансових, політичних тощо).

Разом з тим, аналіз результатів опитувань свідчить, що суспільство не може довго жити в умовах гострого дефіциту довіри: масові настрої розчарування й песимізму перетворюються на настрої вимоги від держави заходів з наведення порядку. У цей момент відбувається своєрідна трансформація природи соціальної (соціетальної) довіри – тепер у її складі пріоритетними є не раціональні підстави обрання певного типу поведінки, а визнання суспільством власного безсилля вплинути на події, що сприяє легітимізації вимушених форм суспільної поведінки. Тож у такому разі соціальна довіра набуває вимушеного характеру в комплексі з надією на краще.

Список використаної літератури

1. Алексеева А. Уверенность, обобщенное доверие и межличностное доверие: критерии различения [Электронный ресурс] / А. Алексеева. – Режим доступа: http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2007_4/2007-4_Alekseeva.pdf.
2. Андрущенко А. И. Анализ и систематизация научных подходов к формированию типологии доверия (опыт библиографического анализа) / А. И. Андрущенко // Социологические исследования : научный журнал. – 2013. – № 8. – С. 126–135.
3. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; [пер. с нем. М. Левин, А. Филиппов и др.] – Москва : Прогресс, 1990. – 809 с. – (Серия «Социологическая мысль Запада»).
4. Звоновский В. Повседневное безличное доверие как фактор хозяйственной деятельности / В. Звоновский // Соц. реальность. – 2008. – № 7. – С. 99–109.
5. Парсонс Т. Система современных обществ / Талкотт Парсонс; [пер. с англ. Л. А. Седов, А. Д. Ковалева; ред. М. С. Ковалева]. – Москва : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
6. Селигмен А. Проблема доверия / Адам Селигман; [пер. с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболева]. – Москва : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
7. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [ред. В. М. Ворона, М. О. Шульга]. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.
8. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон; [пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых]. – Москва, 1996. – 344 с.
9. Jones G. The Evolution of Trust and Cooperation: Implications for Teamwork and Tacit Knowledge [Электронный ресурс] / G. Jones, J. George. – Режим доступа: http://wehner.tamu.edu/mgmt.www/faculty/Gareth_R_Jones/research/thirdtrust.5.html.
10. Uslaner E.M. Trust in the Knowledge Society [Электронный ресурс] / Eric M. Uslaner. – 2002. – Режим доступа: www.esri.go.jp/en/workshop/030325/030325paper3_e.pdf.
11. Yamagishi T. Trust and Social Intelligence: the Evolutionary Game of Mind and Society / Toshio Yamagishi. – [2nd ed.]. – Springer, Tokyo, 2011.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Андрущенко Г. И. Информационно-содержательное наполнение понятий «социальное доверие», «обобщенное доверие» и «институциональное доверие»: социологический анализ

В статье раскрыты научные взгляды известных специалистов по социологии и другим социально-гуманитарным наукам (в частности, А. Ю. Алексеевой, М. Вебера, Дж. Дрисколла, Г. Зиммеля, В. Б. Звоновского, Р. Крамера, Т. Парсонса, Дж. Роттера, А. Селигмена, Ф. Тённиса, Е. Усланера, Э. Эриксона, Т. Ямагиши); систематизированы их достижения, на основе чего предложено авторское видение связи между понятиями «социальное доверие», «обобщенное доверие» и «институциональное доверие»: эти виды доверия похожи по содержанию, но различаются по субъектно-объектному признаку.

Ключевые слова: доверие институциональное, доверие социальное, доверие обобщенное, социальный институт, общество, ценность.

Andrushhenko G. Information and Content Filling of the Concepts of "Social Trust", "Generalized Trust" and "Institutional Trust": a Sociological Analysis

The article examined the scientific views known specialists in the field of sociology and other social sciences and humanities (in particular, A. Alexeyeva, M. Weber, J. Driscoll, E. Erickson, G. Simmel, V. Zvonovsky, R. Kramer, T. Parsons, J. Rotter, A. Seligman, F. Tönnies, E. Uslaner, T. Yamagishi) systematically to achieve them, on the basis of which the author's vision revealed the connection between the concepts of «social trust», «generalized trust» and «institutional trust»: these types of trust are similar in content but differ in subject-object-ground.

Generalized trust – trust is a specific entity (individual, social group, community, society) to undefined, impersonal object, which could potentially be as personality and social institution; rather, it is a general tendency to trust anyone and anything that is based on the concept of human actions or activities of organizations, social institutions and so on. The other two types of trust – institutional and social – as opposed to generalized trust, with a specific subject, and the subject of trust, and subject always advocated social institution.

Therefore, in our opinion, they should differentiate depending on who will act as the subject of trust in relations with the social institution: 1. If a third-party entity in a trust relationship with some existing social institutions serving a specific person, it is advisable to call this trust institutional. 2. If at the time of transition from A community oriented to socially oriented action is depersonalization and third-party trust entity serving the society as a whole, in dealing with a particular social institution such trust acquires the status of social trust. Such confidence in the author's understanding can arise and exist on the societal level, through the social trust is advisable to call societal. This author's vision of the essence of social trust suggests the need for separation of the essence of trust as a concept and as a phenomenon. So when it comes to the credibility of the individual to society, this human trust should be seen as a concept.

If we are talking about trust society, in this perspective, sees social trust, which should be understood as a phenomenon. In the study, we also found that the formation of public confidence in the various social institutions greatly affect collective representations that are able to eventually change its structure and which can be formed in a range of public communication related to media and communication, or the private sector, which are the defining personal experiences and opinions of friends and acquaintances. Depending on the selection of some of the priorities arising proper system of risk indicators and welfare, is the ranking of information sources on the degree of confidence in them and builds strategy.

The feature of social (societal) trust is that such a trust relationship general knowledge and expectations can compensate for lack of knowledge of specific characteristics, which is a defining moment in the formation of interpersonal trust.

Key words: institutional trust, social trust, generalized trust, social institution, society, value.

УДК 316.647.5

О. В. СТУКАЛ

КАТЕГОРІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ТА ПРОБЛЕМА ЇЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Толерантність є надзвичайно багатовимірним і багатоаспектним явищем, що значно ускладнює однозначну інтерпретацію цього поняття. У статті розглянуто класифікації підходів до трактування терміна, наведено приклади використання цього визначення в науковій сфері. Термін має широку варіативність інтерпретації: починаючи від сприймання толерантності в якості симулякра до трактування поняття як ціннісного елементу структури індивіда. Проте, ці визначення не є суперечливими, а лише поглиблюють та уточнюють усю різнобічність цього феномена.

Ключові слова: толерантність, інтерпретація толерантності, класифікація визначень толерантності, підходи до розуміння толерантності.

В умовах сучасного глобалізованого суспільства значно актуалізується питання знаходження універсальної основи взаємодії індивідів для коректного співіснування соціумів із притаманними кожному з них особливостями, традиціями, системами цінностей. Претендентом на роль такого всезагального фундаментального принципу є толерантність.

Цей феномен давно перебуває у фокусі уваги дослідників. Вже в Цицерона, частково під впливом скептицизму, феномен моральності досліджено в конкретних відносинах між людьми, гармонійний розвиток яких забезпечується толерантністю [20]. Надалі витоки становлення концепту толерантності можна віднайти в працях Сократа, Платона, Аристотеля, давньокитайських учених. У період Середньовіччя терпіння та терпимість регламентували релігійною догмою. Структурні зміни поглядів на толерантність у добу Просвітництва демонструє загальновідомий вислів Вольтера: «Я не згоден з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку».

У працях Е. Дюркгейма, П. Сорокіна, Т. Парсонса, Р. Мертон, А. Адлера, К. Хорні при дослідженні соціальних відносин можна виокремити аспект терпимості як характеристики взаємодії індивідів. Постмодерне трактування толерантності віднаходить у доробках Ж. Бодріяра, М. Кастельса, Ж.-Ф. Ліотара російська дослідниця О. Лебедева. У. Кімлік і Ч. Тейлор аналізують терпимість як необхідний елемент мультикультуралізму. Сучасне вивчення різноманітних аспектів толерантності подано в працях О. Асмолова, Є. Головахи, П. Гречко, Л. Дробіжевої, В. Лекторського, Н. Паніної, В. Паніотто, Н. Побєди, О. Ручки, М. Уолцера, О. Хижняка, Б. Хомякова, О. Швачко.

Дослідження терпимості в соціології має кілька основних напрямів: вивчення теоретичних засад, змісту поняття, функціональних аспектів, фік-

сація ставлення до певних суспільних явищ, з'ясування панівних у суспільстві тенденцій та змін тощо. Та, перш ніж перейти до розгляду окремих аспектів, потрібно з'ясувати зміст самого поняття «толерантність», оскільки популярність вживання цього терміна призвела до того, що в межах цього слова описують найрізноманітніші соціальні зв'язки та явища, що зумовило занадто широке, майже беззмістовне трактування толерантного ставлення: під ним розуміють «певну емоцію, протилежну агресії, що має місце щодо чого чи кого завгодно» [17].

Метою статті є розгляд вживання терміна «толерантність» у науковому дискурсі.

Толерантність є соціолінгвокультурологічною категорією в тому розумінні, що трактується по-різному в різних мовах, кожна з яких приносить певні національні, історичні, культурні відтінки та нюанси [15]. Проаналізуємо тлумачення цього слова в різних мовних варіаціях: *tolerancia* (іспан.) – здатність визнавати відмінність від власних ідей чи помислів; *tolerance* (франц.) – ставлення, під час якого людина визнає, що інші можуть думати чи діяти інакше, ніж вона сама; *tolerance* (англ.) – готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ; *kuan gong* (китайська) – дозволяти, приймати, бути щодо інших милосердним; *tasamul'* (араб.) – прощення, милосердя, м'якість, терпіння, чуйне ставлення до інших [16; 14; 2; 7]. У британському психологічному словнику підкреслено ціннісну амбівалентність цієї дефініції. Адже, з одного боку, толерантність належить до засад ліберального світогляду з позитивними конотаціями щодо захисту прав людини та творчої свободи самовираження в сучасному культурному розмаїтті, а з іншого – відзначають неприродний, вимушений та штучний характер такого терпіння, сумнівні преференції стриманості як надбання цивілізації [5].

Поняття толерантності може входити до різних парадигм, і, відповідно до цього, по-різному трактуватися. Російський соціолог Л. Дробіжева зауважує, що теоретичне трактування толерантності має «не лише наукове, а й ідеологічне, політичне значення» [12].

Українська дослідниця Н. Победа пропонує наукові визначення систематизувати на сім категорій, відповідно до яких толерантність розуміють як: 1) модальний стоїцизм: принципове визнання того, що інший має права, схвалення відмінності; 2) моральний ідеал: благість толерантності як відношення; співвідношення; 3) теорії блага і прав людини, у тому числі права реалізувати свій життєвий проект; 4) «баланс суджень»; 5) тимчасовий баланс сил між групами й цінностями, що конфліктують; 6) спосіб досягнення мирного співіснування та затвердження інших цінностей – свободи, рівності, справедливості; 7) цінність і соціальна норма громадянського суспільства [13].

Український соціолог О. Хижняк у своїй монографії «Лабіринти толерантності» розглядає підходи до аналізу та розуміння терпимості за ана-

логією з І. Ясавеевом – як до соціальної проблеми [18]. Вони розподіляються на традиційні та альтернативні. До перших належать критичний напрям (марксистський підхід), підходи соціальної патології, соціальної дезорганізації та функціоналістський, що виходять з позиції об'єктивізму. Альтернативними є інтеракціоністський підхід, де соціальні проблеми вважають наслідком суспільної реакції, та конструктивістський підхід, відповідно до якого соціальні проблеми конструюються індивідами й групами, котрі привертають увагу громадськості до певних умов і виступають з вимогами їх зміни.

Прихильниками позиції соціальної патології виступають вчені, що пропагують «культуру світу». Так, Х. Рарот, за посиланням О. Хижняка, визначив толерантність як потенційний засіб досягнення миру в усьому світі [18]. Відповідно до цього підходу, толерантність набуває особливої актуальності в наш час, оскільки політичні та воєнні важелі сконцентровані в руках усе меншої кількості людей. У деяких випадках толерантність необхідна ще й тому, що її альтернативою виступає війна, що занадто витратна з будь-яких позицій як спосіб ведення переговорів.

З позиції соціальної патології толерантність виступає практичною стратегією, яку має сприймати розумна та інтелігентна людина, котра усвідомлює неможливість правильності єдиного зразка для всіх. Терпимість є й морально необхідною якістю: толерантна особистість добродісна, толерантний стан є справедливим. Як зазначає О. Хижняк, обидва погляди на розуміння толерантності – як морально виправданої та необхідної – можуть використовувати та розуміти в тандемі [18].

Концепції соціальної та індивідуальної дезорганізації широко представлені в соціологічній науці завдяки працям Е. Берджеса, Ф. Знанецького, Р. Кейвена, Ч. Кулі, Р. Маккензі, Г. Маккея, Р. Парка, У. Томаса та ін. Порухення конститутивного порядку подій загострює соціальні відносини, трансформує соціальні процеси та посилює невизначеність, конфліктність. Це може стати причиною поширення інтолерантних практик.

Завдання соціолога під час дослідження толерантності з позиції функціоналістського підходу зводиться до виявлення умов і видів толерантної поведінки, а також факторів, що перешкоджають поширенню толерантності, призводять до дисфункцій, навіть до конфліктів на ґрунті неприйняття відмінних поглядів, позицій, зразків поведінки.

О. Хижняк наголошує, що толерантність актуалізується там, де визначені «ми» та «інші». Розуміння відмінностей створює дистанцію між полюсами, а для дотримання терпимості потрібно дотримання певних умов. Серед них особливе місце посідають такі: зацікавленість у згоді з «іншим», кроки назустріч «іншому» й визнання за ним певних прав, орієнтованість на певні поступки заради реалізації специфічних прав «інших». Соціальні нерівності при цьому провокують інтолерантність, адже здатні порушувати баланс прав і свобод. Відкритим при цьому залишається пи-

тання про те, яка допустима ступінь терпимості до соціальної несправедливості, що провокує, підтримує та продукує соціальну нерівність суспільства.

Толерантність із позиції інтеракціоністського підходу можна розглядати як наслідок суспільної реакції на певні дії індивідів і груп, навіть як наслідок здійснення щодо них соціального контролю. Інтollerантних індивідів та групи при цьому можуть стигматизувати та сприймати через різноманітні засоби соціальної комунікації як аномальні, девіантні, недопустимі.

Конструктивістський підхід до проблеми толерантності передбачає чітке та послідовне визначення толерантності як риторики, діяльності з висунення стверджень вимогливого характеру щодо умов і правил ставлення до «іншого» [18]. Цей підхід передбачає врахування процесуальної природи толерантності, що дає змогу вивчати толерантні та інтollerантні прояви в умовах трансформаційних соціальних зсувів. Конструктивізм розглядають як технологію конструювання соціальних проблем.

О. Хижняк цілком доречно обирає для аналізу явища толерантності мережевий підхід, керуючись тим, що соціологічне вивчення цього явища в сучасному суспільстві ускладнюється, оскільки в постмодерністську епоху трансформація суспільства набуває нового характеру. З'являються нові напрями, теорії й методи аналізу соціальних систем. Суспільство стає нелінійною відкритою системою, і ця нелінійність підвищується зі збільшенням розмірів, а дія одного суб'єкта впливає на поведінку іншого, унаслідок чого актуальною стає толерантна соціальна мережа [18].

Російська дослідниця С. Ільїнська, систематизувавши наукову літературу, виокремлює чотири методологічних підходи до толерантності: аксіологічний, ідеально-типовий, онтолого-історичистський, «конфліктний» [8].

Аксіологічний підхід тлумачить толерантність як «цінність-у-собі», як одну із цінностей ліберальної демократії. Проте в межах цього підходу виникає серйозна суперечність: будь-яка моральна норма претендує на загальнообов'язковість. Певний суб'єкт, що має власну систему цінностей, прагне приписати всьому людству деякий «правильний» шлях. Парадокс полягає в тому, що толерантність стверджує відмову терпимої людини від поширення на всіх людей тих норм, які вона сама щиро вважає обов'язковими для всього людства. Однак такий «моральний суб'єкт» за визначенням не є моральним суб'єктом.

Ідеально-типовий підхід бере свій початок від нормативно-раціоналістичного погляду на толерантність Канта, який заснований на концепції природних невідчужуваних індивідуальних прав. Філософ ставив завдання сформулювати досконалий, логічно точний механізм ідеального взаємного співіснування, що виливається в категоричний імператив у моральній сфері й правову державу у сфері інституційній. На думку С. Ільїнської, поширюючи універсальні закони та концепцію природних прав на всіх людей, Кант тим самим ставить під питання будь-яке різнома-

ніття, проти волі нав'язуючи «природні» права тим, для кого вони можуть стати тягарем [8].

Приклад онтолого-історичистського підходу є дослідження М. Уолцера, присвячене п'яти режимам толерантності, до нього вдаються комунітаристи й мультикультуралісти, а також автори, що апелюють до неліберальних підстав толерантності. Прихильники цього підходу вдаються до детального дослідження існуючих раніше режимів терпимості.

При конфліктному підході толерантність, як зазначає С. Ільїнська, це не скасування боротьби, не противага їй, а не що інше, як боротьба, але у відомих межах, які не можна визначити апіорно, оскільки їх задає практика боротьби [8].

Вищезазначені підходи то визначення суті терпимості призводять до того, що надати однозначне та єдино правильне тлумачення терміна «толерантність» виявляється неможливим. Адже зміст поняття має власну специфіку залежно від сфери застосування та умов функціонування. Надалі в статті пропонуємо звернутися до розгляду прикладів тлумачення цього терміна в науковій сфері застосування.

М. Мацьковський зазначає, що толерантність являє собою певну якість взаємодії між суб'єктом та об'єктом, котра характеризується готовністю суб'єкта приймати соціокультурні відмінності об'єкта, включаючи зовнішні ознаки, висловлювання, особливості поведінки тощо. Ці взаємодії мають історичну, соціоекономічну, соціокультурну специфіку й багато в чому нею визначаються. Суб'єктом може виступати соціальний інститут (тією чи іншою мірою регульований державою), соціальна організація, група, індивід. Той самий перелік стосується й об'єкта толерантності [12].

Толерантність також розуміють як сукупність ціннісних установок, що відображають певну міру позитивного ставлення до різноманітних відмінностей «іншого»: відмінностей соціальних, національних, культурних, політичних, релігійних, етичних, світоглядних, статевих тощо. Терпимість передбачає визнання множинного, відмінного, інакшого.

О. Кожем'якіна трактує толерантність як терпиме ставлення до інтересів та позицій інших за умови незгоди з ними, що відображає здатність прийняти різноманітність життя, розуміння неостаточності та відносності істини в багатьох її проявах або визнання наявності інших горизонтів інтерпретацій та способів їх реалізацій. Толерантність – це «здатність людини вступати з іншою людиною в плідну комунікацію на основі поваги до її своєрідності та свободи» [11].

Толерантність при демократичному режимі виступає як соціальний інститут, як один з основних принципів демократичної етики разом з принципами справедливості та взаємоповаги, як суспільно визнана бажана модель поведінки індивіда, як соціальна норма, закріплена певною мірою в традиціях і звичаях. У цьому контексті толерантність покликана забезпе-

чити співпрацю, підвищити ефективність соціальної комунікації в умовах демократичної плюралістичності поглядів, позицій тощо [11].

У період становлення класичного лібералізму толерантність трактували як повагу до свободи кожної людини мати власні переконання, навіть якщо вони не збігаються з панівними в суспільстві [17]. В етичному плані концепція толерантності сходиться до гуманістичних течій, у яких підкреслюється цінність різноманітних особливостей людини, повага до ознак, які відрізняють одну людину від іншої, загалом підтримуючи багатство індивідуальних варіацій єдиного людського виду [2].

Толерантність можна розглядати як соціальну норму, що містить такі компоненти: соціальне сприйняття суб'єктів, що взаємодіють; інтерес до особливостей одне одного; визнання рівності партнерів; відмова від домінування та насилля; готовність прийняти іншого таким, яким він є; довіра, вміння слухати та вислухувати іншого; здатність до співчуття, співпереживання [4].

Н. Яшин визначає толерантність як «мистецтво співіснувати у світі різних людей та ідей, здатність мати права та свободи, не порушуючи прав та свобод інших людей», як спосіб взаємодії, який зорієнтований на самопізнання, саморозвиток, визначення меж самоідентифікації, що сприяє гуманізації суспільства, співпраці з людьми, які відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями чи вірою [21].

Характеризують толерантність і як повагу та визнання рівності, відмову від домінування й насилля, визнання багатовимірності людської культури, норм поведінки, відмову від зведення цієї різноманітності до однорідності або домінування якогось одного погляду. Зокрема, І. Жданова зазначає, що це явище виступає профілактикою девіантності й основою соціальної безпеки [6].

Є. Кас'янова та Н. Виноградова акцентують, що толерантність у розумінні певних дослідників є симулякром, використовуваним для маніпулювання суспільною свідомістю та поведінкою, як «привабливий, спеціально сконструйований віртуальний об'єкт» [9].

Толерантність є комунікативною категорією, оскільки реалізується в практиці міжособистісного, соціального, міжетнічного спілкування [15]. Це здатність бачити в іншому саме іншого – носія відмінних цінностей, логіки мислення, інших форм поведінки, усвідомлення його права бути іншим, відмінним від мене; як безумовно позитивне ставлення до такої несхожості, як вміння бачити іншого «із середини»; як здатність поглянути на світ одночасно з двох точок зору: своєї власної та опонента [14].

Таку думку підтримують і українські дослідники О. Труш і А. Червеняк. За ними, толерантність є не тільки принципом встановлення суспільно-політичного консенсусу, а й невід'ємною властивістю людської природи й міжособистісних комунікацій, необхідною умовою реального самовизначення окремих людей та різних спільнот [16].

Л. Афанасьєва визначає толерантність як одну з базових комунікативних якостей людини соціальної, тобто якості, що «власне уможливлює людську комунікацію в різних її модифікаціях, зумовлених певними особливостями соціокультурних чинників і засад у різних комунікативних площинах суспільного життя». Так, у політиці толерантність є невід’ємним елементом і показником рівня демократії, у ділових відносинах – готовністю до конструктивного діалогу, у міжнародних зносинах – повагою до прав, звичаїв, способу життя інших громад, в освіті – оволодінням діалоговими формами навчання, полікультурним вихованням дітей і молоді у світлі традиційно-гуманістичних вимог та новітніх інформаційно-технологічних умов в освітянській галузі, у повсякденному житті поліетнічної спільноти – запорукою міцних добросусідських стосунків людей, що належать до різних культур, і прагматичною спонукою до подолання мовних бар’єрів тощо [3].

Одним із шляхів розуміння смислів і меж толерантності є аналіз форм та проявів її протилежності – інтолерантності. Нетерпимість заснована на переконанні, що твоє оточення, твоя система поглядів, твій спосіб життя краще, вище за інші [2]. Ф. Шандор аналізує зв’язок понять «толерантність – ненависть», «довіра – побоювання». Учений зауважує, що толерантність означає терпиме ставлення до поглядів інших, а довіра відображає певну впевненість у іншому, відповідність його очікуванім характеристикам, що створює відчуття безпеки. Крім того, перше з понять відображає лише прийняття іншого, без обов’язкового прагнення до подальшого діалогу, а довіра завжди передбачає відносини співробітництва [19].

Принцип толерантності – норма цивілізаційного компромісу, що необхідний при взаємодії людей з різними смаками, цінностями, поглядами; розв’язанні напруженості та соціальних конфліктів.

Для розуміння сутності толерантності принципово важливий ще один момент. Толерантність не означає відмови від власних поглядів, не вимагає від людини визнання істинності переконань, що суперечать його власним. Навпаки, вона «є ознакою впевненості в собі і надійності своїх власних позицій, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору й не уникає духовної конкуренції» [20]. Толерантність передбачає відмову від догматизму, від абсолютизації істини. Немає необхідності відмовлятися від власних поглядів, але треба бути уважним до іншої думки й визнавати її право на існування. Разом з тим, забезпечуючи, таким чином, мирне співіснування якомога більшої кількості культур, толерантність не може бути безмежною [10].

Толерантність передбачає збереження індивідуальної своєрідності кожного із суб’єктів, має активний характер і передбачає духовну відкритість. Толерантне ставлення до іншої особистості означає визнання та розуміння того, що особистість має право бути іншою, відмінною, мати інші уявлення, цінності, культуру, відмову від силового нав’язування своїх пе-

реконань, оскільки виходить з відносності наших суджень, неможливості їх беззаперечного тлумачення для всіх [9].

Висновки. Таким чином, існує багато інтерпретацій цієї категорії: від сприймання толерантності як симулякра до трактування поняття як ціннісного елементу структури індивіда. Проте, ці визначення не є суперечливими, а лише поглиблюють та уточнюють усю різнобічність цього феномена [7]. Вживаючи термін «толерантність», необхідно в кожному конкретному випадку окреслювати межі трактування явища для правильної інтерпретації поняття адресатом.

О. Асмолов влучно та лаконічно висловився про актуальність такого багатомірного явища, як толерантність: «Якби не було толерантності як універсальної норми співіснування різних форм еволюційного розвитку, то хвилі агресії, конфліктів, нетерпимості, фанатизму, геноциду, ксенофобії, етнофобії, людинофобії давно б стерли будь-які прояви різноманітності на Землі. І всезагальна гомогенність, однорідність, тоталітарність, сірість, нерухомість запанували б у світі» [1].

Список використаної літератури

1. Асмолов А. Г. На пути к толерантному сознанию / А. Г. Асмолов. – Москва : Смысл, 2000. – 255 с.
2. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность» / А. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Век толерантности : научно-публицистический вестник. – Москва : МГУ, 2001. – С. 8–18.
3. Афанасьєва Л. В. Регіональні особливості формування толерантності в молодіжному середовищі полікультурної спільноти / Л. В. Афанасьєва // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія. – 2012. – Т. 201. – Вип. 189. – С. 96–100.
4. Борец Т. П. Народная песня как средство формирования нравственных качеств молодежи / Т. П. Борец // Педагогика художественного образования: история, методология, практика : материалы Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием) (Казань, 9–10 декабря 2010 г.): в 2 ч. / отв. ред. З. М. Явгильдина, Л. Г. Сафиуллина, Г. И. Батыршина. – Казань : ТГГПУ, 2011. – Ч. 1. – С. 391–395.
5. Василець О. І. Питання про категоріальну визначеність поняття «толерантність» / О. І. Василець // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2007. – Вип. 35. – С. 20–22.
6. Жданова І. Молодь і толерантність в сучасній Україні (національно-етнічний аспект) / Ірина Жданова // Агора. Перспективи соціального розвитку регіонів. – Київ, 2008. – Вип. 7. – С. 25–35.
7. Захарчук Н. В. Філософсько-соціологічний аспект категорії «толерантність» та її роль у міжкультурній комунікації / Н. В. Захарчук // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – № 3. – С. 23–28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKPI_fpp_2012_3_6.pdf.
8. Ильинская С. Г. Теория толерантности: проблема выбора методологии / С. Г. Ильинская // Политическая теория, язык и идеология. – Москва : РАПН, 2008. – С. 91–118.
9. Касьянова Е. И. Теоретический анализ коммуникативной толерантности / Е. И. Касьянова, Н. И. Виноградова // Ученые записки Забайкальского государственно-

го университета. Серия: Философия, социология, культурология, социальная работа. – 2014. – № 4 (57). – С. 28–34.

10. Клейберг Ю. А. Толерантность и деструктивная толерантность: понятие, подходы, типология, характеристика / Ю. А. Клейберг // Общество и право. – 2012. – № 4 (41). – С. 329–334.

11. Кожем'якіна О. М. Довіра та толерантність: аспекти співвідношення / О. М. Кожем'якіна // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2007. – Вип. 35. – С. 13–15.

12. Мацковский М. Толерантность как объект социологического исследования / Михаил Мацковский // Век толерантности : научно-публицистический вестник. – 2001. – № 3–4. – С. 84–100.

13. Победа Н. А. Толерантность: содержательные смыслы и социологическая интерпретация / Н. А. Победа // Социологические исследования. – 2007. – № 6. – С. 13–28.

14. Сафина М. С. Актуализация формирования межкультурной толерантности в поликультурном пространстве мира / М. С. Сафина // Вестник ТГГПУ. – 2011. – № 2 (24). – С. 286–291.

15. Теоретическое осмысление проблем толерантности // Социология межэтнической толерантности / отв. ред. Л. М. Дробижева. – Москва : Изд-во Ин-та социологии РАН, 2003. – С. 13–30.

16. Труш О. Толерантність як механізм саморегуляції поліетнічного суспільства / О. Труш, А. Червеньяк // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 4. – С. 122–126.

17. Форрат Н. В. Толерантность современной молодежи: исследование томских студентов / Наталья Владимировна Форрат // Вестник Евразии. – 2002. – № 3. – С. 28–51.

18. Хижняк А. В. Лабиринты толерантности / А. В. Хижняк. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2014. – 160 с.

19. Шандор Ф. Ф. Легітимація влади: і довіра і толерантність як чинники соціального буття / Ф. Ф. Шандор // Освіта регіону. – 2011. – № 4. – С. 225–230.

20. Швачко О. В. Толерантність як психолого-соціальний феномен / О. В. Швачко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 154–171.

21. Яшин Н. Ю. Формування толерантності студентів як педагогічна проблема у вищих навчальних закладах України / Н. Ю. Яшин // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2010. – Вип. 26. – С. 111–116.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2016.

Стукал О. В. Категория толерантности в научном дискурсе и проблема ее социологической интерпретации

Толерантность является чрезвычайно многомерным и многоаспектным явлением, что значительно усложняет однозначную интерпретацию данного понятия. В статье рассмотрены классификации подходов к трактовке термина, приведены примеры использования данного определения в научной сфере. Термин имеет широкую вариативность интерпретации: от восприятия толерантности в качестве симулякра до трактовки понятия как ценностного элемента структуры индивида. Однако эти определения не являются противоречивыми, а только углубляют и уточняют всю разносторонность данного феномена.

Ключевые слова: толерантность, интерпретация толерантности, классификация определений толерантности, подходы к пониманию толерантности.

Stukal O. Category Tolerance in Scientific Discourse and the Problem of its Sociological Interpretation

In the conditions of the modern globalized society the question of finding of a universal basis of interaction of individuals for correct coexistence of societies with features, traditions, value systems inherent in each of them considerably is staticized. An applicant for a role of such general fundamental principle is tolerance.

However popularity of the use of this term has led to the fact that within this word the most various social communications and the phenomena are described, has caused too broad, almost senseless interpretation of the tolerant relation. Therefore in case of operationalization this concept a priority is clarification of contents of this term in specific conditions of its use.

Tolerance is sotsiolingvokulturologicheskyy category in the sense that it is understood differently in different languages, each of which brings certain national, historical, cultural shades and nuances. The concept of tolerance can enter different paradigms, and, according to it, differently be interpreted. Therefore in scientific literature classification of determinations of tolerance has been developed. In article the example of such gradation of N. Pobedi.

Allocate approaches to the analysis and understanding of tolerance. So, A. Hizhnyak considers approaches to understanding of tolerance as to a social problem. They share on traditional and alternative.

Allocate approaches to the analysis and understanding of tolerance. So, A. Hizhnyak considers approaches to understanding of tolerance as to a social problem. They share on traditional and alternative. The first group includes approaches of social pathology, critical, social disorganization and functionalistic approach. Interaktsionistsky and constructivist approaches are alternative.

A. Hizhnyak in the work chooses network approach for the analysis of the phenomenon of tolerance. Modern society becomes the nonlinear open rule, and this nonlinearity increases with increase in the sizes, and action of one subject influences behavior of another therefore actual is a tolerant social network.

S. Ilyinskaya, having systematized scientific literature, allocates four methodological approaches to tolerance: axiological, ideally typical, ontologo-historical and conflict.

A variety of approaches to interpretation of tolerance predetermines impossibility to provide unambiguous and the correct interpretation of the term is unique. Content of concept has the specifics depending on scope of application and operating conditions. Further in article examples of interpretation of this term in the scientific sphere are given. There are many interpretations of this category, beginning from perception of tolerance as a simulacrum to interpretation of concept as valuable element of structure of the individual. However, these determinations are not contradictory but only aggravate and specify all versatility of this phenomenon. Summing up, it is possible to claim that when using the term «tolerance» it is necessary to outline in each case borders of interpretation of the phenomenon for the correct interpretation of concept by the addressee.

Key words: *tolerance, tolerance interpretation, classification definitions tolerance, approaches to understanding tolerance.*

УДК 316.77.001

О. О. СУССЬКА

АКСІОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІОАНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХОДИ У ВЗАЄМОДІЇ «СУСПІЛЬСТВО – ІНФОРМАЦІЯ – ПРИРОДА»

Серед нових тенденцій взаємодії в інформаційному суспільстві постає вивчення потенціалу суб'єктності, що не був раніше присутнім серед стандартів поведінки «медійних аудиторій», досліджуваних соціологами. Аксиологічний та соціоантропоцентричний підходи до змін у структурі комунікативної взаємодії, що раніше базувалась на дихотомії відносин «комунікатор» – реципієнт (масова аудиторія), дали змогу вказати на баговекторність комунікативно-інформаційного обміну завдяки впровадженню нових комп'ютерних технологій і на новий предмет досліджень соціології масових комунікацій та культури, яким є феноменологія «інтерпретативних спільнот».

Ключові слова: комунікація, персоніфікація, аксіологія, інформаційний простір, міжкультурні контакти, аудиторія, інтерпретативні спільноти, мас-медіа.

У сучасному медіакомунікативному просторі процес інформаційного обміну персоніфікується шляхом набуття внутрішньої ідентифікації, поряд із дедалі вищою зумовленістю та відповідністю інформаційним потребам і смакам індивідуальних акторів, що відображені в інформаційному просторі й потребують спеціального дослідження як у середовищі традиційних медіа, так і в комунікативних процесах, що відбуваються в мережі Інтернет. Все це доводить актуальність дослідження процесів суб'єктної комунікативної взаємодії в умовах трансформацій мас-медійної сфери, розбудови «культури віртуальності», у царині якої відбувається формування нової моделі культури загалом з її глобалізаційними можливостями та суб'єктними цінностями, що визначають засади цивілізаційних структур з притаманними для них аксіологічними «кодами».

Перехід від однієї стадії суспільного розвитку до іншої, що супроводжується різкою зміною або ламанням узвичаєних обставин життя, викликає й зміни в індивідуальній картині світу, приводить до затвердження нових еталонів світосприйняття. Новий світогляд формує й нові ціннісні орієнтації, нові засади світобачення та світовідчуття, зрештою, нову картину світу. Важливу роль у її конструюванні відіграє інформаційний простір, що формує нові якості взаємодії «суспільство – інформація – природа».

Прогрес в аксіологічному розумінні – це розвиток людини й людства, це завжди послідовна зміна та ускладнення індивідуальних і групових картин світу. Досліджуючи міжкультурну комунікацію в глобалізованому світі [11], ми доходимо висновку, що саме з картини світу впливає все інше – і цінності, й ієрархія, і парадигми наукового пізнання, і допустимі способи людських дій. Таким чином, картина світу може слугувати інтегральною типологічною характеристикою як культури [5], так і комунікативних відносин. Із цих міркувань можна (і потрібно) застосовувати терміни «комунікація», «культура» й «картина світу» як такі, що перебувають у по-

стійному взаємозв'язку, інтерферують між собою. Як зазначає Т. В. Люк у відомій праці «Новий світовий порядок чи порядки неосвітів: влада, політика, ідеологія в інформаціоналізаційних глокальностях» [7], «...функціонування влади, політики й ідеології в цих нових транснаціональних течіях капіталу, людей, товарів, інформації та культури генерує кіберсферу/телесферу, що за масштабами сумірна з першою природою природної біосфери та другою природою індустріальної техносфери, але відмінна від них» [7, с. 135]. На його думку, вона може бути визначена як нова «третя природа» кіберпросторової/телевізуальної/інформаційної глокальності, що поєднує локальне й глобальне в нових щоденних життєсвітах. Тим більше, що саме завдяки цьому суспільне життя набуває того гіперреального характеру, що структурує на цих «глокальних територіях» і соціальну боротьбу, і політичну організацію [7, с. 135–136], економічну та культурну ситуацію. Різні вчені вкладають у слово «культура» суперечливі, іноді взаємовиключні тлумачення: від побутового рівня розуміння вихованості тієї або іншої особи до уявлення про створений людьми світ культурних цінностей і далі, аж до уявлення про культуру як про загальний спосіб існування людського роду [9].

У нашому випадку найбільше акцентується соціоантропоцентричний підхід до вивчення залежності розвитку особистості від можливості й типу репрезентації особою певної картини світу та свого образу в ній, того образу, який властивий цьому співтовариству, цій культурі, соціальній групі на певному етапі їх розвитку. Усе вищезгадане робить питання про аксіологічні засади конструювання інформаційного поля особи як частини міжкультурного інформаційного простору актуальним, а для певних категорій, життєдіяльність яких повсякденно пов'язана з використанням комп'ютерних технологій, – надважливим. Від уміння орієнтуватися в сучасному інформаційному кіберпросторі, використовувати інформаційне поле [11] і загалом соціокультурний простір найбільш інтенсивно й адекватно з погляду співвіднесення з потребами [8] певних спільнот та індивідів найчастіше залежить не лише успішність особи в її основній діяльності (чи то робота, чи то навчання), від цих умінь часто залежать й адаптаційні можливості особи, і проходження етапів соціалізації, і можливість отримати нову професію тощо.

Найбільш об'ємно аксіологічна цінність та соціоантропоцентричність тріади «суспільство – інформація – природа» представлені в категорії «життєвий світ», яке є центральним поняттям «пізніх етапів» філософії Е. Гуссерля, сенс якого полягає в подоланні вузькості горизонту виключно феноменологічного підходу завдяки зверненню до зумовленості свідомості світовими мотивами його конституювання. Уперше концепція життєвого світу представлена Е. Гуссерлем у «Картезіанських роздумах» і «Кризі наук як вираженні радикальної життєвої кризи європейського людства» [3], опублікованих у Німеччині вже після його смерті. Сенс поняття включає ідею життєвого світу, пов'язану з висуненням на перший план (саме в пізньогуссерліанській феноменології) теми кризи європейського людства як

кризи науки, філософії, раціональності загалом. Е. Гуссерль вважав, що європейський раціоналізм Нового часу страждає однобічністю [3], що він витісняє духовне смислове начало з наукового пізнання. Можливість подолання кризи Е. Гуссерль вбачає у створенні нової науки про дух. Предметом цієї науки має виступати життєвий світ, від якого залежить наукове пізнання як від фундаментального шару свідомої діяльності.

Долаючи певні суперечності феноменологізму, цю ідею в подальшому розвинули Б. Латур та М. Каллон у «новій соціології наук» та Х.-Д. Кюблер у своїх «Міфах про «суспільство знань»[4]. Феноменологічна концепція життєвого світу Е. Гуссерля послугувала живильним середовищем для становлення екзистенційно-феноменологічних ідей раннього М. Хайдеггера, ранніх варіантів герменевтики Г.-Г. Гадамера, розробок теоретиків постмодерну (Ж. Делеза, Ж. Деррида та ін.).

Цивілізаційний злам, який ми всі переживаємо, призводить до переосмислення багатьох істин, що донині здавалися непорушними. Як писав С. Хантингтон [13], теорія ідентичностей передбачає, що чим менші відмінності в аксіологічних засадах суспільств (системі цінностей) і чим вони при цьому істотніші, тим яскравіший конфлікт ідентичностей. Із цього погляду, наприклад, Півдню є що ділити із Заходом, і занепокоєння С. Хантингтона цілком виправдане. Як зазначає С. Переслегін у післямові до книги С. Хантингтона [13, с. 595–600], у межах нового «мета-онтологічного підходу» вимальовується така картина: Захід увесь лежить на Космічному рівні, але його культури мають «родимі» плями різного походження. Якщо Північноамериканські Сполучені Штати спочатку будували в себе НОСМОС, то середньовічна Європа була царством Полісів, а Ватикан і Франція, «старша дочка католицької церкви», увесь час відтворювали класичні НОМОСні системи відносин. Так що «сьогоднішня єдність цілком може вилитися в серйозний розкол по лінії панівної архетипічної ієрархії» [13, с. 596].

У сучасних дослідженнях інформаційного простору ідеї індивідуалізації інформаційного обміну в середовищі «інтерпретативних спільнот» актуалізуються все частіше через персоніфікованість сучасних мереж і мережних контактів між акторами; через відзначені С. Переслегіним «мітки» цивілізацій; так, якщо «для Заходу» початковою й кінцевою точкою маршрутизації є людина (орієнтація на особу), напрям метаонтологічного обертання раціональний – онтодіяльність передуює мисленнєвій діяльності, а остання – соціодіяльності [13]. Для Сходу маршрутизація починається у світі ідей, напрям її раціональний – від світу ідей у світ людей і лише потім у світ речей, соціодія (подібно до комунікативної дії Ю. Габермаса) передуює онтодії, оргпроект – проекту. Характерний ієрархічний рівень – НОМОС» [13, с. 597].

Можливість розкриття інваріантних структур життєвого світу Е. Гуссерль вбачає в критиці наукових абстракцій за допомогою проблематизації базових рис суб'єктивності [3]. Такі дуже істотні риси, як просторово-часові, інтерсуб'єктні, каузальні, «речовинні» тощо, що не є створеними суб'єктом, але бачаться ним такими, що визначають поле самої його

суб'єктивності. У межах інваріантів життєвого світу виникає *щось*, що може бути ототожнено зі сферою суб'єктивного. Згідно з С. Хантингтоном [15], вісім цивілізацій, представлених ним, «згорнулися» в три, причому Захід залишився Заходом, і в цьому сенсі зберегти ОБЛИЧЧЯ в умовах войовничого індивідуалізму було непросто. Вступають у свої права: відмова від моральних принципів, просування до горизонту вигоди, «не озираючись», безпардонне й оскаженіле використання «заборонених» прийомів, грубих маніпуляцій та іншого «арсеналу», вже давно знайомого нам, якщо не на своїй «шкірі», то з детективних (і просто «сімейно-побутових») телесеріалів [9].

Для сучасної цивілізаційної кризи характерно, що вся координатна система цивілізації лежить у світі речей, і всі її рівні будуть раціональні. У коментарях відомого соціолога й соціального психолога, заступника директора Інституту соціології НАН України Є. І. Головахи ці проблеми висвітлено ще на початку 2000-х рр.: «Простий приклад: у США більше трьох чвертей дорослого населення є членами хоч би однієї добровільної (що є дуже важливим) громадської організації – від клубу собаківників до політичної партії... Розвинена система добровільних асоціацій людей і є ознакою розвинутого громадянського суспільства, яке здатне відстояти інтереси особи перед державою» [2, с. 136–137].

У сучасних соціальних умовах розвитку суспільства, коли модерн плавно переходить у «постмодерн», коли, за висловом З. Баумана, важко відповісти на питання: це «ще пес або вже кіт?», адже «постмодерність – це час роїння нічних метеликів, будучи в дійсності сутінками універсальності» [1, с. 215–216], можна побачити (що було неодноразово відображено й у дослідженнях інтересів аудиторії мас-медіа), що навіть середній рівень вітчизняної культури був вищим за середній рівень «масової культури», уже тоді характерної для західних «модернізованих» країн. Вразливість перед «гіперреальністю» (Ж. Бодрійяр) і типажамі медіасимволіки «до-» та «пострадянських» зразків масового впливу зробили міжкультурну комунікацію на пострадянському просторі реальним протектором «маршрутизації у світі ідей» певної доби розвитку, комунікативної дії [12] з «мітками» цивілізацій. Останнім часом у ній переважають «мітки» західного типу, зокрема, «антиінституціоналізм» (П. Бергер), який уже був «атрагований», пережитий західним світом ще в 70-х рр. минулого століття.

Як зазначає З. Бауман, «з погляду Бергера саме антиінституціоналізм був відхиленням, зламом рутини, яка невдовзі мусить відновити себе та ще й з лишком. Хоч би яким неочікуваним і малоюмовірним у світлі теперішнього досвіду видається нам цей неминучий зворотний хід культурного маятника, він стане лише втіленням засадничої передумови становища людини, яку не можна підмінити, хоча часом і вдається знехтувати нею, через що виникає ілюзія призупинення її дії» [1, с. 202].

Сама природа масової комунікації є полікультурною, адже інформація в ефірі радіо або телебачення призначена для представників різних культур і національностей [11]. Ще більше розширив межі міжкультурної

взаємодії Інтернет. Поява «інтерпретативних спільнот», на які перетворюються тепер аудиторії, що раніше диференціювалися як телеглядачі, радіослухачі тощо, для соціологів масової комунікації не стала несподіваною. У структурі взаємодії в медіапросторі закладена множинність. Тому кожен член такої спільноти намагається: а) зберегти (відновити) свою множинність, тобто належність до широкого кола тих, хто контактує з тією самою інформацією (належність до володіння контентом); б) продемонструвати свою суб'єктність у виборі й інтерпретаціях, які можуть змістовніше вказувати на «присутність у контентах»; в) більш-менш успішно користуватися можливостями самому формувати й міняти власноручно створений контент. Усі три позиції є одночасно механізмами конструювання суб'єктом такого інформаційного поля [10], характеристики якого максимально задовольняли б комунікативні інтереси й інформаційні потреби особи.

Відомою особливістю соціально орієнтованого комунікування є втілення певних намірів (інтенцій) комунікатора щодо спектра його цілепокладання – «інтенціональної основи» комунікації, яка визначає лінійність або «канву» його цілеспрямованої мовної діяльності. Сьогодні цей механізм цілепокладання повністю переходить в інтернет-мережі (лише зменшується частка «усної мови» на користь письмового тексту). Проте міра аксіологічності зберігається, адже цілепокладання відображає систему цінностей комунікатора. При цьому сам комунікатор використовує ті засоби та елементи мовних навичок (у тому числі кліше й штампів), які аксіологічно зорієнтовані, тобто є найбільш близькими та зрозумілими його аудиторії (інтерпретативній спільноті). Комунікативна ситуація впливає, таким чином, і на цілепокладання точно так, як у випадку медіакомунікативної взаємодії з масовою аудиторією. Встановлення «зворотного зв'язку» і сприйняття «сукупного» комунікатора (включаючи авторів, редакторів і представників творчого персоналу) як автора аудіовізуальної продукції мас-медіа, а також популярні нині прояви «інтерактивності» (дзвінки в студію, запитання, інші форми, що використовують такі популярні канали, як «NewsONE», «1+1», «112», «Перший.UA» тощо), заохочують аудиторії масової комунікації до співучасті (партиципації), що можна розглядати як першу (найбільш масову, але пасивну) стадію комунікативної активності, яку виявляють члени інтерпретативних спільнот, а також і як міжкультурну комунікативну активність у межах уже існуючої соціально орієнтованої комунікативної ситуації. Незважаючи на те, що в мас-медійному просторі окремі фази комунікативної взаємодії комунікатора з масовими аудиторіями розірвані в просторі й часі, інтерпретативні спільноти компенсують цю ваду за допомогою численних інструментів збереження та накопичення контенту, щоб згодом до нього повернутися, чим вони доводять (згідно з Н. Луманом) і принцип існування «аутопойєзису» всієї системи [6]. Саме компенсаторна функція (компенсація дефіциту спілкування) та афіліативність контактів у соціальних мережах часто дають змогу вважати їх психологічно зумовленим

інтегративним типом взаємодії між членами певних мережових груп і спільнот, які поки що не стали об'єктом глибокого соціологічного аналізу.

Висновки. Віртуалізація комп'ютерної «свідомості» створила принципово нову ситуацію в багатьох сферах життя. У висновку можна констатувати, що, згідно з аксіологічним та соціоантропоцентричним науковими підходами, окремі складові громадського простору є в сукупності частинами міжкультурного інформаційного простору суспільства, а віртуальна комунікація (завдяки системі мереж) створює нині можливість дистанційного зв'язку між суспільствами (спільнотами) й окремими індивідами, досягаючи в цих мережах певної єдності; вказує на породжувані цією своєрідною конфігурацією образів і відомостей життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання й діяльності, ціннісні орієнтації та духовні орієнтири; таким чином, будь-які істотні зміни картини світу спричиняють зміни в системі вказаних елементів.

Список використаної літератури

1. Бауман З. У пошуках центру, що тримає / З. Бауман // Глобальні модерності / за ред. М. Фазерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона ; пер. з англ. Т. Цимбала. – Київ : Ніка-Центр, 2008. – С. 201–209.
2. Головаха Е. И. Социологическая публицистика / Е. И. Головаха. – Киев : Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 226 с.
3. Гуссерль Е. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как точная наука. – Минск ; Москва, 2000. – 752 с.
4. Кюблер Х.-Д. Мифы про общество знаний / Х.-Д. Кюблер ; пер. з нім. Ю. В. Уварова. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 264 с.
5. Лич Э. Культура и коммуникация: Логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии / Э. Лич ; пер. с англ. И. Ж. Кожановской. – Москва : Изд. фирма « Восточная литература » РАН, 2001. – 142 с.
6. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман ; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – Москва : Праксис, 2005. – 256 с.
7. Люк В. Тимоті. Новий світовий порядок чи порядки неосвітів: влада, політика, ідеологія в інформаціоналізаційних глокальностях / Тимоті В. Люк // Глобальні модерності / за ред. М. Фазерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона ; пер. з англ. Т. Цимбала. – Київ : Ніка-Центр, 2008. – С. 135–157.
8. Попова И. М. Повседневные идеологии. Как они живут, меняются и исчезают / И. М. Попова. – Киев : Ин-т социологии НАНУ, 2000. – 219 с.
9. Рот Ю. Межкультурная коммуникация. Теория и тренинг / Ю. Рот, Г. Коптельцева. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 223 с.
10. Сусська О. О. Інформаційне поле особистості. Формування інформаційного вибору в умовах сучасного соціокультурного середовища : монографія / О. О. Сусська. – Київ : ДАКККиМ, 2003. – 188 с.
11. Сусская О. А. Межкультурная коммуникация в информационном обществе : монография / О. А. Сусская ; [Рекомендовано к печати Ученым Советом Ин-та социологии НАН Украины ; рецензенты: д. соц. н. Судаков В.И., д. соц. н. Соболева Н. И., д. культурологии Никитин В. А]. – Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, AV Akademikerverlag GmbH & Co. KG, 2013. – 164 с.
12. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – Санкт-Петербург : Наука, 2000.
13. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – Москва : АСТ, 2003. – 603 с.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Сусская О. А. Аксиологический и социоантропоцентрический подходы во взаимодействии «общество – информация – природа»

Среди новых тенденций взаимодействия в информационном обществе появляется изучение потенциала субъектности, который не присутствовал раньше среди стандартов поведения «медийных аудиторий», исследовавшихся социологами. Аксиологический и социоантропоцентрический подходы к изменениям в структуре коммуникативного взаимодействия, которое раньше базировалось на дихотомии отношений «коммуникатор» – реципиент (массовая аудитория), позволили указать на многовекторность коммуникативно-информационного обмена благодаря внедрению новых компьютерных технологий и на новый предмет исследований социологии массовых коммуникаций и культуры, которым является феноменология «интерпретативных сообществ».

Ключевые слова: коммуникация, персонификация, аксиология, информационное пространство, межкультурные контакты, аудитория, интерпретативные сообщества, масс-медиа.

Susska O. Axiological and Socioanthropocentric Approaches in Cooperation «Society – Information – Nature»

Among the new tendencies of co-operation the study of potential of subject, that was not present before among the standards of behavior of «massmedia audience», appears in informative society, that was investigated by sociologists. The axiology and anthropocentric trends for going near changes in the structure of communicative co-operation that was before based on dichotomy of relations a «communicator»- recipient (massmedia audience), allowed accent to specify on multiplied approaches of communicative informational exchange due to introduction of new computer technologies and on the new article of researches of sociology of mass communications and cultures there is a phenomenology of «interpretative associations» that.

The special value of misinterpretative accomplicants as «interpretative associations» is here acquired by the process of division of information, as control after this process is the major index of division of power in the of communication system as between a few states so in global scales. The international stream of information is determined as «motion of reports» through national scopes, and also among two and more national and cultural systems. In facilities of passing to of international stream information include the great number of constituents: radio and television, newspapers, magazines, books, films, marketing, advertising and all that.

Personification of informational contacts in globalspace is the symbolic modern case. Steve Weiberg has underlined: «the world story is often misused in journalism». Not that many newpaperer articles are really stories. They rarely have beginnings, middles, and ends, rarely include foreshadowing, rarely are shot through with narrative drive. That kind of storytelling technique takes years to master.

Such type of modern international communication, whether «international needs began to the flow information», became possible due to development of the IT-technologies of communication systems. Lately most states are turned attention on distribution of international network of computers, which does possible storage, transmission and treatment of enormous arrays of information which carries various character – information about the personal life of citizens to the state of finances and scientific and technical information.

The main actings persons of stream of information through national scopes are the intergovernmental and ungovernmental organizations, multicultural associations and multinational corporations. Depending on the interests of person, they can extend or limit the flow information, to utillize different methods and strategies of achievement of their aims. But exactly the axiology and anthropocentric approaches may stoped conflict of interests in different sides in this area and created by hindering for acceptance of guaranteed agreement which would regulate the global stream of information.

Key words: communication, personification, axiology, informational space, multicultural contacts, audience, misinterpretative accomplicants, mass-media.

УДК 316.4:001.32

О. В. ХИЖНЯК

ОСОБИСТЕ, КОЛЕКТИВНЕ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ В РОЗВИТКУ НАУКИ

Статтю присвячено визначенню ролі особистого, колективного й інституційного у функціонуванні та розвитку науки за умов інституційної кризи в українському суспільстві. Інституціоналізація науки відбулася в індустріальному суспільстві, коли наукові розробки стали масово затребуваними. Постіндустріальне суспільство висуває нові вимоги до інституту науки, складається новий іміджевий образ науковця, наукової організації, наукової школи, науки загалом. Автор обґрунтовує тезу, що за умов падіння довіри до науки в Україні, невиправдання суспільних очікувань від науки її розвиток починає визначати механізм взаємодії особистого, колективного й інституційного. Більше того, за умов інституційної кризи існування, функціонування й розвиток науки все більше залежать від особистого (учених) і колективного (наукових шкіл, наукових інституцій, організацій). Автор стверджує, що подальша гармонізація взаємодії між особистим, колективним і інституційним у розвитку науки в Україні можлива за умови врахування при проведенні державної політики у сфері науки щонайменше трьох потреб: 1) потреба у відтворенні особистого в науці: підвищення іміджу вченого як носія інтелектуального капіталу; підвищення соціальної відповідальності вчених (сьогодні новий масштаб ризику, викликаний технологіями, котрі спираються на наукові відкриття); захист академічних свобод; підвищення конкурентоспроможності вчених (за рахунок академічної мобільності тощо); 2) потреба в розвитку колективного в науці: підтримка корпоративної ідентичності та властивого науці етосу; подолання симулякрів наукових шкіл, підтримка наукових шкіл на основі створення конкурентних умов для їх існування й розвитку (гранти тощо); 3) потреба в розвитку науки як соціального інституту: взаємодія науки з інститутами освіти, ринку праці, економіки, політики, культури; розробка механізмів, здатних долати негативні наслідки комерціалізації науки (особливо фундаментальної).

Ключові слова: наука як соціальний інститут, учений, наукова школа, наукова спільнота, колективна дія.

Щоб стимулювати економічне зростання та сприяти сталому розвитку, більшість країн сьогодні робить ставку на наукові дослідження та інновації. У світі відбувається зростання валових внутрішніх витрат на наукові дослідження і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) (за 2007–2013 рр. вони зросли в світі на 31% і становили 1,478 млрд дол., вони росли швидше, ніж світовий валовий внутрішній продукт (ВВП) за той самий період – 20%): США – 28%, Китай – 20%, Європейський Союз – 19%, Японія – 10%. На решту світу, що становить 67% світового населення, припадає лише 23% витрат на НДДКР [17].

Аналітики відзначають низку проблем із проведенням ефективної наукової, науково-технічної та інноваційної політики в сучасній Україні й роблять висновок про те, що «стан наукової, науково-технічної сфери за ці роки різко погіршився: скорочено обсяг замовлень на наукову та науково-технічну продукцію, скоротилася кадрова та матеріальна база проведення досліджень та розробок, різко зменшилася результативність самої науки. Саме це стало під-

грунтям певного незадоволення наукової громадськості державною науковою, науково-технічною та інноваційною політикою» [2, с. 50]. В. Пилипенко пропонує розмежовувати різні аспекти статусу науки в сучасному суспільстві, а саме: «декларативний і реальний статус науки; статус науки в цілому і статус її структурних складових – груп наук, наукових дисциплін, гілок, напрямків тощо; статус науки в державі, тобто в системі влади; статус науки в економіці...; територіальний статус науки...; статус науки в суспільстві загалом і диференційований статус у різних прошарках соціуму» [11, с. 491].

Це актуалізує запрошення до дискусії на тему: «Як взаємодіють особисте, колективне та інституційне в розвитку сучасної науки?»

По-перше, в Україні посилюється критика наукової спільноти: вітчизняна наука не змогла протистояти процесам деградації вітчизняної економіки й суспільства, погіршенню добробуту та соціальної захищеності громадян, не змогла забезпечити обороноздатність країни й запобігти руйнуванню самої науки.

По-друге, професія вченого в Україні перебуває в десятці найменш престижних професій (за даними опитування, проведеного Міжнародним кадровим порталом «HeadHunter Україна» у вересні 2014 р., N = 1200). Вчені не є успішними за економічними критеріями – дохід, рівень добробуту [8].

По-третє, в Україні існує недовіра до експертної думки вчених. Тільки 35,4% українців вважають, що при розробці програм розвитку України влада має спиратися на думку вітчизняних учених, на думку закордонних експертів пропонує спиратися 24,2% респондентів, 24% вказали, що пріоритет потрібно віддавати думці представників бізнесу та керівників підприємств і стільки опитаних схиляються до необхідності залучення закордонних експертів, 20% віддають перевагу рецептам політиків та державних діячів України, 19% вказали на провідну роль громадських організацій України, а 26% взагалі не змогли визначитися в цьому питанні [13, с. 141]. Суперечливою є громадська думка українців про роль науки в реформуванні суспільства. За даними моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2014 р., на запитання «Чи можливий розвиток української держави та економіки без розвитку вітчизняної науки?» 33,5% респондентів вказали позицію «абсолютно неможливий», 29,2% – «скоріше неможливий», 15,0% – «в одних областях неможливий, в інших можливий», 4,9% – «скоріше можливий» і 2,9% – «цілком можливий», ще 14,4% респондентів не визначилися з відповіддю [13, с. 140].

За умов падіння довіри до науки, невиправдання суспільних очікувань від науки виникають питання щодо механізму взаємодії науки й суспільства, а також взаємодії особистого, колективного та інституційного в розвитку науки.

Мета статті – визначити роль особистого, колективного й інституційного у функціонуванні та розвитку науки за умов інституційної кризи в українському суспільстві.

Особисте в розвитку науки. Суспільне сприйняття особистості вченого й виконуваної ним соціальної ролі історично змінювалося з розвит-

ком науки й суспільства [6]. Відзначимо деякі основні тенденції, що розкривають роль особистого в розвитку сучасної науки, які виявлені науковцями й відображені в Доповіді ЮНЕСКО з науки (такі доповіді готують і публікують кожні п'ять років) [17]. По-перше, зафіксовано збільшення кількості наукових працівників у світі – 7,8 млн осіб (з 2007 р. вона збільшилася більше ніж на 20%): у ЄС – 22,0% від світового числа науковців, у Китаї – 19,0%, у США – 16,7%. По-друге, зберігається гендерна асиметрія (жінки досягають паритету із чоловіками на рівні магістратури, однак на рівні докторантури їх частка знижується до 43,0% дипломантів. Потім розрив збільшується, і серед науковців жінок у світі лише 28,4%). Однак це не стосується України, яка належить до країн, «...що додержується гендерної демократії в підготовці наукових кадрів. Жінки нарівні з чоловіками використовують право на продовження освіти в аспірантурі та докторантурі. Так, у 2011 р. жінки складали 60% (21,0 тис.) загальної чисельності аспірантів та 52% (0,9 тис.) докторантів» [7, с. 15]. По-третє, спостерігається збільшення мобільності науковців, незважаючи на розвиток Інтернету та поширення онлайн-платформ (особливо мобільні вчені, які досягли рівня докторів). По-четверте, має місце збільшення числа наукових публікацій (з 2008 р. їх кількість зросла на 23%). За 2014 р. їх зареєстровано близько 1,27 млн. У цій сфері також лідирує Європа (34%), далі йдуть США (25%), частка яких дещо знизилася. Кількість китайських видань збільшилася приблизно в два рази протягом 5 років, досягнувши майже 20% світового обсягу (десять років тому частка цієї країни становила 5% публікацій).

Науковці в сучасній Україні – нечисленна соціальна група. Статистичні дані свідчать: «Частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) в Україні у 2013 р. у загальній кількості зайнятого населення становила 0,49% (2011 р. – 0,54%, у 2012 р. – 0,52%), у тому числі дослідників – 0,32% (0,35% і 0,34% відповідно). Для порівняння: за даними Євростату, у 2011 р. найвищою частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення була у Фінляндії (3,27% і 2,33%), Данії (3,16% і 2,10%), Ісландії (2,96% і 2,02%) та Швеції (2,71% і 1,73%); найнижчою – у Румунії (0,46% і 0,28%), Туреччині (0,68% і 0,57%) та Кіпрі (0,70% і 0,49%)» [2, с. 52].

Дані соціологічних досліджень свідчать, що в сучасній Україні на рівні суспільної свідомості є суперечність між престижністю професії вченого (як складного порівняльно-оцінювального уявлення людей щодо значущості, визнання, популярності професії в суспільстві з урахуванням його соціокультурних, ціннісних особливостей) і повагою до цієї професії (вчені не є успішними за економічними критеріями – дохід, рівень добробуту тощо). Спостерігається неоднозначність оцінок ролі особистого в науці. Наприклад, на запитання «Якщо б близька вам людина вирішила стати вченим, ви б схвалили такий вибір?» 37,0% опитаних громадян України старше 18 років відповіли «скоріше так» і 33,8% – «безумовно так» [13, с. 141].

Відмінною рисою вітчизняних науковців можна вважати їхню укоріненість у наукові установи, де вони починали займатися науково-дослідною діяльністю зі студентських років. Як наслідок, в Україні є проблеми не лише із зовнішньою академічною мобільністю, а й з внутрішньою мобільністю науковців, зокрема тих, що працюють у вищих навчальних закладах. Так, за даними соціологічного дослідження (2013 р.), 48% викладачів працюють у тому самому вищому навчальному закладі, який вони закінчили [3].

Колективне в розвитку науки. К. Воденко виділив такі специфічні риси колективної дії в науковій діяльності наукових співтовариств на різних етапах історичного розвитку суспільства: «дискурсивність і споглядальність у період античності й авторитаризм мислення з теологічною раціональністю в епоху Середньовіччя (традиційне суспільство); наукове співтовариство в класичній науці індустріального суспільства визначається через парадигму; особливістю наукового співтовариства в неklasичній науці є його інтерпретативний характер; для наукової спільноти в інформаційному суспільстві характерна віртуальність» [1, с. 154]. Проблема співвідношення індивідуальної й колективної форм організації науково-дослідної роботи має давню історію, частково її вирішувало створення наукових шкіл. Система наукових шкіл – тип наукової спільноти, форма кооперації наукової діяльності, що складалася історично. Дослідники вказують на численні проблеми ідентифікації сучасних наукових шкіл. Структурування науки у світі відбувається через розмаїття колективного, адже, крім наукових шкіл, активно функціонують тимчасові колективи, науково-освітні лабораторії, мережеві об'єднання [5]. Інтерес становить підхід, згідно з яким наукова школа – це перспектива, яка реалізується за такими напрямками: 1) «теоретична перспектива, тобто коли задана така парадигма, яка дає змогу проводити дослідження, не обмежуючись межами цієї парадигми»; 2) методологічна перспектива, тобто «рефлексія з приводу методу самого дослідження»; 3) кадрова перспектива (наявність учнів, послідовників); 4) відсутність географічних кордонів; 5) етична перспектива («відсутність адміністративного тиску й узгоджене рішення», «відкритість даних досліджень для всіх учасників» [15, с. 16–18].

Колективному в науці сприяють глобалізаційні процеси в сучасному світі. Основними суб'єктами міжнародного наукового співробітництва залишаються окремі вчені й наукові колективи (школи), для яких відкриті нові можливості здійснення науково-дослідної роботи. Спостерігається тенденція до колективних наукових публікацій. Так, понад третину (35%) статей, що публікуються в міжнародних фахових виданнях, є колективними роботами, автори яких працюють у різних країнах (1996 р. цей відсоток становив 25%); у деяких країнах Західної Європи частка наукових публікацій за результатами міжнародного співробітництва становить понад 50% і більше (у Великій Британії – понад 50%, Швейцарії – понад 75%) [16]. Водночас показники розвитку науки свідчать про недостатню інтеграцію української науки у світовий інтелектуальний простір, зокрема фіксується

низький індекс цитування праць вітчизняних науковців, а також низькі інтегральні індекси розвитку вітчизняної науки загалом [9, с. 77].

Колективне в розвитку університетської науки стримується тим, що «майже половина вітчизняних ВНЗ не мають науково-дослідних організацій (відокремлених підрозділів) у своїй структурі. Водночас понад 70% з 16,5 тис. докторів наук і 90 тис. кандидатів наук України працюють за основним місцем роботи у ВНЗ. Однак вони перевантажені навчальною діяльністю і сумісництвом в інших закладах науки і вищої освіти» [2, с. 52]. На пострадянському просторі колективне в розвитку науки трансформується під впливом нових запитів до науки. Одночасно діє низка чинників, які взагалі гальмують наукові дослідження всупереч становленню «суспільства знань», інтелектуалізації економіки. Згідно з результатами загальноросійського експертного опитування, проведеного Центром розвитку науки (2016 р., опитано 250 експертів, керівників наукових проектів, що виконуються спільно університетами, дослідницькими організаціями та виробничими компаніями), основними гальмами розвитку російської науки експерти вважають такі: запізнення технологічної модернізації економіки – дефіцит фінансів для проведення наукових досліджень – недосконалість адміністрування сфери науки – дефіцит висококваліфікованих кадрів дослідників – непідготовленість менеджменту сфери науки до трансферу наукової продукції в інноваційне виробництво [4, с. 22].

Інституційне в розвитку науки. Науковці та практики вбачали вихід з кризи науки в інституціоналізації партнерства. Однак цей шлях має проблеми, які ставлять під сумнів саму ідею партнерства. Науковці вважають нагальним розширення участі наукової громадськості в управлінні науковою сферою, удосконалення організації державно-приватного партнерств [9, с. 52–56]. Проте, як свідчить світова практика, зміцнення зв'язків між приватним сектором, університетами та громадськими науково-дослідними інститутами не дає очікуваних результатів (хоча більшість експертів виступають за це, за даними дослідження Статистичного інституту ЮНЕСКО, 2013 р., дослідження охоплювало 65 країн): 1) *труднощі вироблення успішної національної політики в галузі науки й інновацій, яка охоплює такі напрямки, як: освіта, фундаментальні дослідження, розробка технологій, приватні інвестиції в НДДКР*; 2) *незацікавленість бізнесу в інвестиціях у науку* (компанії мало зацікавлені інвестувати в інноваційні розробки, якщо не можуть розраховувати, що правова система захистить їх інтелектуальну власність) [18].

Соціальні наслідки недооцінки ролі науки, відсутності необхідних умов для її розвитку в країні влучно визначив Фредерік Жоліо-Кюрі: «Наука необхідна народу. Країна, яка її не розвиває, неминуче перетворюється в колонію». Дослідження стану науки в сучасному українському суспільстві, проведені науковцями останніми роками, дають нам змогу окреслити ті моменти, задоволення яких сприятиме подоланню інституційної кризи науки, допоможе знайти оптимальні форми, види взаємодії науки й держави та суспільства.

1. Потреба у відтворенні особистого в науці: підвищення іміджу вченого як носія інтелектуального капіталу; підвищення соціальної відповідальності вчених (сьогодні новий масштаб ризику, викликаний технологіями, котрі спираються на наукові відкриття); захист академічних свобод; підвищення конкурентоспроможності вчених (за рахунок академічної мобільності тощо).

2. Потреба в розвитку колективного в науці: підтримка корпоративної ідентичності та властивого науці етосу; подолання симулякрів наукових шкіл; підтримка наукових шкіл на основі створення конкурентних умов для їх існування й розвитку (гранти тощо).

3. Потреба в розвитку науки як соціального інституту: взаємодія науки з інститутами освіти, ринку праці, економіки, політики, культури; розробка механізмів, здатних долати негативні наслідки комерціалізації науки (особливо фундаментальної).

При проведенні соціологічних досліджень індикаторами ставлення населення до науки та її ролі в суспільстві найчастіше стають такі: ставлення до вибору професії вченого; рівень довіри до вчених; уявлення про можливість/неможливість розвитку української держави та економіки без розвитку вітчизняної науки; наскільки громадяни цікавляться новинами у сфері науки; авторитетність вітчизняних учених серед українських громадян; соціальна відповідальність учених та рівень довіри до них [10]. При проведенні масових опитувань такі індикатори можна вважати достатніми для того, щоб дати аналітичну оцінку ставлення населення країни до науки. Однак для того, щоб розкрити внутрішні механізми розвитку науки, цього недостатньо, бо бракує індикаторів для оцінювання колективного в науці. Насамперед, ідеться про вивчення таких аспектів колективного в науці, як: мотивація і здатність науковців до колективної наукової співпраці; стан наукових шкіл, їх відтворення; стан конкуренції між науковими колективами (групами, організаціями) за наукові гранти.

Про те, які виклики постали перед наукою сьогодні і як це позначилося на розвитку особистого, колективного й інституційного в науці, свідчать зміни, що відбулися в цій сфері життєдіяльності особистості, наукових спільнот і науки як соціального інституту. Найбільш глибоко, повно й обґрунтовано ці зміни описав П. Штомпка, який виділив п'ять таких змін, а саме:

1. *Фіскалізація науки* (необхідність пошуку фінансування і залежність від зовнішніх критеріїв – фондів, грантів тощо).

2. *Приватизація науки* (результати досліджень належать спонсорам та ін.).

3. *Комерціалізація науки* (результати досліджень стають привабливим ринковим товаром, під загрозою – незалежність науки).

4. *Бюрократизація науки* (багато часу йде на підготовку проектів, оцінку досягнень у зовнішніх органах тощо).

5. *Зниження ексклюзивності й автономності наукової спільноти* (у наукову спільноту проникають політики, бізнесмени тощо, а науковці часто залишають наукову спільноту, приймають ролі політиків тощо) [14, с. 404–406]. Сьогодні наука потребує нового менеджменту, здатного до успішного пошуку засобів для її розвитку та їх ефективного використання.

Актуалізацію необхідності довіри до науки, комунікації між суспільством і наукою П. Штомпка вбачає в таких чинниках, які позначилися на взаємодії між суспільством і наукою: глобальне, наднаціональне охоплення науки; розвинені мережі співпраці та комунікації між дослідниками, віддаленими в просторі, які раніше не мали можливості познайомитися; мультидисциплінарний характер багатьох досліджень; можливість використання наукових відкриттів для негідних цілей та їх непередбачені побічні ефекти, які створюють загрозу для багатьох людей (новий масштаб ризику, викликаний технологіями, котрі спираються на наукові відкриття); величезні витрати держави на науку, що вимагає контролю й пошуку довіри [14, с. 391].

Варто зауважити, що подальший розвиток особистого, колективного та інституційного в науці визначається не лише впливом зовнішніх чинників, існує також чимало загроз усередині наукового співтовариства. Ці загрози науковці вбачають, насамперед, у таких тенденціях, які особливо наочно почали виявлятися останніми роками [12]: 1) втрата корпоративної ідентичності та властивого науці етосу; 2) нав'язування науковій діяльності невластивих їй критеріїв, у тому числі економічних, ідеологічних і бюрократичних, а також самозарахування до професійної корпорації політичних і бізнес-менеджерів; 3) втрата цінності об'єктивності наукового знання, яка до настання постмодернізму була наріжним каменем наукової діяльності; 4) абсолютизація економічних критеріїв успіху в науковій діяльності, адже наразі єдиним критерієм стає успіх, виражений у статусно-репутаційних (звання, премії, рейтинги тощо) та економічних (збільшення фінансування) категоріях. Трансформація внутрішньої мотивації вчених, для яких новизна та оригінальність отриманих ними результатів втрачає характер цінності, позначається на уявленнях учених про суб'єктивний сенс наукової діяльності.

Висновки. В індустріальному суспільстві на хвилі затребуваності наукових здобутків для розвитку масового виробництва укорінюється тенденція до інституціоналізації науки, яка відбулася в індустріальному суспільстві, коли наукові розробки стали масово затребуваними. Постіндустріальне суспільство висуває нові вимоги до інституту науки, складається новий іміджевий образ науковця, наукової організації, наукової школи, науки загалом. Розвиток науки починає визначати механізм взаємодії особистого, колективного й інституційного.

Список використаної літератури

1. Воденко К. В. Научное сообщество как коллективный субъект познания и системообразующий фактор социокультурной среды развития науки / К. В. Воденко, О. С. Иванченко // Вестник ЮРГТУ (НПИ). – 2015. – № 2. – С. 146–155.
2. Жилияев І. Б. Вища освіта України: стан та проблеми / І. Б. Жилияев, В. В. Ковтунець, М. В. Сьомкін. – Київ : Наук.-досл. ін-т інформатики і права Національної академії правових наук України, Ін-т вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, 2015. – 96 с.
3. Звіт за результатами соціологічного опитування «Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача» Центр дослідження суспільства, 2013 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/-files/000/000/002/original/csr_-_teachers_-_report_final.pdf?1386338539.

4. Ключарев Г. А. Востребованность и результативность внедрения инновационной продукции научного взаимодействия вузов, НИИ и компаний / Г. А. Ключарев, В. И. Савинков. – Москва : ЦСП и М, 2016. – 63 с.

5. Козлова Л. А. «Научная школа» в научной политике и социальном исследовании / Л. А. Козлова // Вестник Института социологии РАН. – 2014. – № 10. – С. 45–65.

6. Матяш Т. П. Образ ученого: историко-культурные метаморфозы / Т. П. Матяш, Д. В. Матяш // Гуманитарий Юга России. – 2015. – № 4. – С. 152–165.

7. Наукова та науково-технічна діяльність у 2015 році. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.

8. Названі найбільш перспективні професії в Україні – IT-спеціаліст, лікар, військовослужбовець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hh.ua/article/15440>.

9. Освіта й наука в інноваційному розвитку сучасної Європи : зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіорука. – Київ : НІСД, 2014. – 124 с.

10. Петрушина Т. О. Сприйняття вітчизняної науки і науковців у суспільній свідомості / Т. О. Петрушина // Вісник НАН України. – 2015. – № 2. – С. 29–36.

11. Пилипенко В. Вітчизняна наука як суспільна проблема / В. Пилипенко // Україна-2002. Моніторинг соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 490–497.

12. Реутов Е.П. Роль доверия в научной деятельности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/32266/1/klo_2015_126.pdf.

13. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2014. – Т. 2. – С. 140–141.

14. Штомпка П. Доверие – основа общества : пер. с польск. / Петр Штомпка. – Москва : Логос, 2012. – С. 391–407.

15. Ядов В. А. Круглый стол: «Размышления о научной школе» / В. А. Ядов // Вестник Института социологии РАН. – 2014. – № 9. – С. 11–35.

16. Adams J. International research coauthorship – trends and implications / J. Adams // Universities UK blog. – 2013. – 5 July [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.universitiesuk.ac.uk/2013/07/05/international-research-coauthorship-trends-and-implications/>

17. UNESCO Science Report, towards 2030 (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.unesco.org/unesco_science_report (The sixth report in the series was launched on 10 November 2015).

18. Special Eurobarometer 401. Responsible Research and Innovation (RRI), Science and Technology. Report 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_401_en.pdf.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2016.

Хижняк А. В. Личное, коллективное и институциональное в развитии науки

Статья посвящена определению роли личного, коллективного и институционального в функционировании и развитии науки в условиях институционального кризиса в украинском обществе. Институционализация науки состоялась в индустриальном обществе, когда научные разработки стали массово востребованными. Постиндустриальное общество предъявляет новые требования к институту науки, складывается новый имиджевый образ ученого, научной организации, научной школы, науки в целом. Автор обосновывает тезис, что в условиях падения доверия к науке в Украине, неоправдания общественных ожиданий от науки ее развитие начинает определять механизм взаимодействия личного, коллективного и институционального. Более того, в ус-

ловиях институционального кризиса существование, функционирование и развитие науки все больше зависят от личного (ученых) и коллективного (научных школ, научных институтов, организаций). Автор утверждает, что дальнейшая гармонизация взаимодействия между личным, коллективным и институциональным в развитии науки в Украине возможна при учете в ходе проведения государственной политики в сфере науки не менее трех потребностей: 1) в воспроизведении личного в науке: повышение имиджа ученого как носителя интеллектуального капитала; повышение социальной ответственности ученых (сегодня новый масштаб риска, вызванный технологиями, которые опираются на научные открытия); защита академических свобод; повышение конкурентоспособности ученых (за счет академической мобильности и т. д.); 2) в развитии коллективного в науке: поддержка корпоративной идентичности и свойственного науке этоса; преодоление симулякров научных школ, поддержка научных школ на основе создания конкурентных условий для их существования и развития (гранты и т. д.); 3) в развитии науки как социального института: взаимодействие науки с институтами образования, рынка труда, экономики, политики, культуры; разработка механизмов, способных преодолевать негативные последствия коммерциализации науки (особенно фундаментальной).

Ключевые слова: наука как социальный институт, ученый, научная школа, научное сообщество, коллективное действие.

Khyzhniak O. Personal, Collective and Institutional Development in Science

The article is devoted to defining the role of individual, collective and institutional functioning and development of science in terms of the institutional crisis in the Ukrainian society. Institutionalization of science has occurred in industrial society, where research and development have become massively popular. Post-industrial society places new requirements as for institute of science, the new image is the image of scientists, scientific organizations, scientific school, science in general. The author proves the thesis that in the fall of trust in Ukrainian science non-justification of public expectations of science; its development begins to define the mechanism of interaction of personal, collective and institutional. Moreover, in terms of the institutional crisis of existence, operation and development of science is increasingly dependent on the personal (scientists) and collective (academic schools, research institutions, organizations). The author argues that further harmonization of interaction between personal, collective and institutional development of science in Ukraine is possible taking into account in carrying out state policy in science at least three public needs. 1. The need for personal reproduction in science, improving the image of the scientist as a carrier of intellectual capital; increasing social responsibility of scientists (today new scale of risk caused by technologies which are based on scientific findings); protection of academic freedom; improving the competitiveness of scientists (due to academic mobility, etc.). 2. The need for collective development in science, support the corporate identity and ethos inherent in science; overcoming simulacrum of scientific schools, academic support schools through the creation of competitive conditions for their existence and development (grants, etc.). 3. The need for the development of science as a social institution: interaction with institutes of science education, labour market, economy, politics and culture; develop mechanisms that can overcome the negative effects of commercialization of science (especially basic).

Key words: collective action in science, science as a social institution, academic, scientific school, scientific community.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.472.4:004.738.5

Д. М. АФАНАСЬЄВ

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНТЕРНЕТ-СПІЛЬНОТ

У статті розглянуто особливість соціологічного підходу до аналізу соціального потенціалу інтернет-спільнот. Наголошено, що накопичення, реалізація та відтворення соціального потенціалу в сучасних спільнотах залежать від мережевої конфігурації відносин акторів, від їхніх цілей, рівня взаємної довіри, особливостей самоорганізації, стратегій поведінки, інформаційно-комунікативних компетенцій. Підкреслено, що формування соціального потенціалу в умовах середовища не може бути повністю зведене до діяльності соціальних акторів. Важливу роль у цьому процесі відіграють організаційна інфраструктура того чи іншого мережевого співтовариства, що створює умови для ефективної комунікації та побудови довірчих відносин.

Ключові слова: соціальний потенціал, інтернет-спільнота, капітал, ресурси, можливості.

Інтернет-спільноти стали невід'ємним атрибутом життя сучасної людини. Вони пройшли шлях від спільнот, заснованих на принципах локальності та афілійованої примусовості, до глобальної добровільності. Сьогодні, будучи залученими в інтернет-спільноти, індивід відчуває себе комфортно при спілкуванні із собі подібними та малознайомими людьми. Люди використовують участь в інтернет-спільнотах, щоб бути поінформованим щодо того, що відбувається в їх місцевих громадах та світі.

Існування інтернет-спільнот неможливе без посильної участі її членів у життєдіяльності таких структур. Індивіди на основі навичок соціальної взаємодії, рівня довіри до протилежної сторони, власних очікувань вступають у відносини з іншими, часто анонімними акторами. Саме тому проблема аналізу ефективного використання індивідуальних ресурсів у соціальних групах є актуальним теоретичним та практичним завданням. Найбільш ґрунтовно до цієї проблеми підійшли прихильники теорії соціального потенціалу, яка набула розвитку в межах ширшої концепції соціального капіталу.

Процес формування соціального потенціалу інтернет-спільнот є багатоаспектним, що вимагає детальнішого вивчення цього питання, з'ясування його сутнісних характеристик. Отже, **метою статі** є окреслення соціологічного підходу до вивчення соціального потенціалу інтернет-спільнот.

Аналіз наукових джерел [4; 5; 6; 8; 10] та соціальної практики показав, що соціальним потенціалом спільнот є характеристика рівня розвитку й сукупності якостей і здібностей, що зумовлюють ефективну соціальну взаємодію їх учасників. Вихідною одиницею, носієм соціального потенціалу є сам учасник спільноти, що володіє рядом якостей, які почасти закладені в його особистості, але значною мірою формуються як результат його взаємодії з різними суспільними інститутами і явищами (населенням, стравами, класами). У цьому контексті соціальний потенціал спільноти виражає форму існування й рівень розвитку вихідної одиниці аналізу.

Соціальний потенціал – це категорія, яка характеризує нереалізовані соціальні можливості та соціальні ресурси. На нього впливає взаємодія різних соціальних, психологічних факторів і закономірностей. Реалізація соціального потенціалу призводить до певного ефекту та зумовлює різні види змін – не тільки соціальні, а й економічні, політичні, культурні тощо.

Спільнота як соціальна система – це своєрідна колективна форма організації спільної діяльності, складний механізм, завдання якого полягає в тому, щоб досягати мети, мобілізувати ресурси. А, наприклад, така її форма, як інтернет-спільнота, своїм завданням ставить знаходження шляхів і методи ефективного використання обмежених (рідкісних) ресурсів в умовах невизначеності. Користувачі мережі Інтернет становлять найчисленніший шар креативного класу соціуму, що завдяки своїй масовості значною мірою детермінує культурний, соціальний та економічний рівні розвитку країни. За своєю якістю життя й соціальним становищем користувачі Інтернету належать до більшості населення, одночасно будучи виробниками та споживачами актуальної інформації. Такі риси, як гнучкість і адаптивність, дають змогу чуйно й своєчасно реагувати на всі зміни.

Таким чином, соціальний потенціал спільнот є комбінацією ресурсів, що володіє додатковими перевагами завдяки ефекту синергізму. У зв'язку із цим нарощування соціального потенціалу лежить не в площині простого збільшення його інтенсифікації, а в глибокому структурно-компонентному взаємодоповненні, можливості більш повного використання кожного з компонентів для підвищення ефективності соціального управління.

Матрична система факторів соціального потенціалу дає змогу подати соціальний потенціал як систему в багатовимірному просторі залежно від різних параметрів. Соціальний потенціал як метасистема включає три блоки: природний, культурно-історичний і соціальний [9]. У контексті цього дослідження актуальний саме соціальний блок факторів соціального потенціалу, який включає такі фактори: соціальна захищеність спільнот; спрямованість соціального, культурного, економічного розвитку країни; пріоритети соціального управління спільнотами; загальний рівень життя; ступінь розвиненості інфраструктури; відносини солідарності спільнот, держави й суспільства.

Кількісну сторону соціального потенціалу спільнот характеризують за кількістю індивідів та їх угруповань; чисельністю зв'язків між членами спільноти; тривалістю взаємодії; кількісними характеристиками її соціальної діяльності.

Соціальний потенціал спільнот володіє не тільки наведеною кількісною, а і якісною характеристикою, що формується під впливом різних факторів і процесів. Соціальний потенціал спільнот – це їх можливий внесок у життєдіяльність і розвиток суспільства, їх роль у вирішенні соціальних завдань. Соціальний потенціал виражається в соціальних, економічних, політичних та інших функціях спільнот.

Формування соціального потенціалу інтернет-спільнот включає в себе реалізацію декількох послідовних кроків. Вони певним чином співзвучні з кроками, що закладені в Програмі розвитку ООН (1965) [1] й описують формування потенціалу місцевих громад:

1. Залучення учасників інтернет-спільнот до формування потенціалу.

Ефективний процес формування потенціалу повинен заохочувати участь усіх учасників. Якщо учасники інтернет-спільнот з різними статусами (модератор, дописувач, фоловер тощо) залучені в процес комунікації та усвідомлюватимуть кінцеву мету діяльності спільноти, то вони будуть відчувати себе більш відповідальними за результат і стійкість розвитку.

2. Оцінювання потреб у створенні потенціалу та ресурсів.

Оцінювання наявних можливостей завдяки взаємодії з учасниками інтернет-спільнот дає змогу координаторам інтернет-спільнот бачити, вирішення яких питань потребує додаткової підготовки, які сфери повинні бути пріоритетними, якими способами нарощування потенціалу може бути спрямоване на створення короткострокових і довгострокових стратегій розвитку. Формування потенціалу, що не ґрунтується на комплексному дослідженні та оцінюванні наявних можливостей, буде обмежено однобічним, що не сприятиме стійкості результатів.

3. Формулювання наслідків розвитку потенціалу.

Після завершення оцінювання можливостей необхідно окреслити можливі наслідки формування потенціалу в чотирьох сферах:

А. Організаційні механізми – оцінювання часто виявляє, що спільноти неефективні через погані або слабкі контакти між учасниками, неякісне управління ресурсами, порушення правил діяльності в межах інтернет-спільнот. З метою усунення проблем, пов'язаних з організаційними механізмами, необхідно унормувати використання індивідуальних потенціалів учасників, що охоплює процедури входу учасників у спільноту, впровадження системи стимулів, розвиток навичок, систем оцінювання ефективності, а також етики й цінностей.

В. Координація – успішне управління та контроль з боку координаторів спільноти каталізують досягнення цілей у сфері розвитку інтернет-спільноти. Сильна координація дає змогу легше адаптуватись до змін, си-

льні лідери можуть також впливати на людей. Координатори можуть використовувати коучинг і наставництво нових учасників, щоб допомогти стимулювати розвиток необхідних навичок.

С. Знання – є базисом потенціалу. Основні зусилля учасників спільнот мають бути спрямовані на набуття необхідних компетенцій, які формують стійку систему знань. Координатори спільноти мають сприяти цьому процесу.

Д. Зворотний зв'язок – постійне реагування на запити учасників сприяє вищій продуктивності й ефективності. Відсутність зворотного зв'язку в спільнотах погіршує комунікацію, призводить до занепаду спільноти.

4. Діяльність з постійного нарощування потенціалу.

Координатори спільноти повинні здійснювати постійну переоцінку ефективності діяльності спільноти, реагувати на очікування учасників, прогнозувати зміни в діяльності спільноти. Перевагою є розробка відповідних критеріїв оцінювання.

5. Оцінювання розвитку потенціалу

Оцінювання нарощування потенціалу сприяє підвищенню відповідальності. Оцінювання повинно бути засноване на змінах продуктивності в чотирьох основних сферах: організаційні механізми, координація, знання та зворотний зв'язок.

Мережевий характер діяльності сучасних спільнот позитивно впливає на їх функціонування через такі процеси: інтенсифікація інтеграційних соціальних процесів; більша відкритість соціальних систем; безперешкодний доступ усіх учасників до інформації; універсалізація норм і правил здійснення соціальної взаємодії; набуття різних компетенцій; підвищення рівня міжособистісної довіри.

Можна зробити висновок, що соціальний потенціал спільнот у сучасних умовах має таку соціальну значущість:

- 1) розвиває здатність людей управляти своїми справами, погодившись із загальними процесами самоорганізації;
- 2) сприяє ліквідації бар'єрів у русі ресурсів, капіталу, інформації та технологій;
- 3) бере участь у процесі нівелювання дискримінації учасників спільнот;
- 4) сприяє розвитку та впровадженню інновацій у соціальну систему;
- 5) робить істотний внесок у підтримання соціальної стабільності;
- 6) забезпечує необхідну мобільність учасників соціальної системи;
- 7) сприяє підвищенню соціалізації членів спільноти.

У науковій літературі представлені деякі дослідження проявів соціального потенціалу інтернет-спільнот. Зокрема, цікавий аналіз функціонування соціального потенціалу інтернет-спільнот у США представили С. Валензуела, Н. Парк та К. Кі [3]. Ґрунтовне дослідження цього явища в середовищі вірменських інтернет-спільнот представив колектив авторів під

керівництвом А. Малхесян [2]. На нашу думку, подібні напрацювання щодо формування соціального потенціалу можуть допомогти виявити «продуктивність» інтернет-спільнот у сучасному соціумі.

М. Кастельс зауважує, що саме реалізація потенціалу мережевої організації всілякими громадськими мережами привела до утворення онлайнових співтовариств, які реконструювали суспільство, сприяючи при цьому різкому розширенню сфер охоплення та застосування комп'ютерних мереж. Їх члени поділяли технічні цінності меритократії й підтримували віру хакерів у цінності свободи, горизонтальної комунікації та інтерактивної мережевої взаємодії, однак вони співвідносили їх зі своїм громадським життям і не займалися технікою заради техніки [7].

Сучасні інтернет-спільноти, які засновані на засадах мережевої комунікації, є динамічними структурами з гнучким типом мережевого потенціалу. Інтернет-спільнота відрізняється від інших структур способом інтеграції (мета), рівнем структуризації та перспективами трансформації. Вона здатна швидко трансформуватися з особистісного рівня та мікросередовища в макроструктурне утворення. Дуже часто вона набуває форм часткової інтеграції, коли індивіди, досягнувши мети, через яку вони вступали до інтернет-спільноти, більше не підтримують стійких зв'язків. Прилучення індивіда до інтернет-спільноти в будь-якому разі дає йому надію підвищити свій мережевий потенціал, отримати допомогу ресурсами різного типу (довіра, протекція, пільга, моральна підтримка, соціальний захист та інші прояви соціального капіталу). Інтернет-спільноти пропонують можливість швидкої моральної підтримки, соціального захисту, впливу на громадську думку в певному напрямі, що має велике значення, перш за все, для індивідів, які відчують проблеми включення в немережеві соціальні структури.

Висновки. Підсумовуючи, констатуємо, що соціологічний підхід до формування соціального потенціалу інтернет-спільнот включає в себе аналіз індивідуального потенціалу учасників інтернет-спільнот, який трансформується в соціальний потенціал у процесі взаємодії. У найзагальнішому вигляді соціальний потенціал – це сукупність наявних або прихованих ресурсів та/або можливостей. Накопичення, реалізація й відтворення соціального потенціалу в сучасних спільнотах залежать від мережевої конфігурації відносин акторів, від їхніх цілей, рівня взаємної довіри, особливостей самоорганізації, стратегій поведінки, інформаційно-комунікативних компетенцій. Однак формування соціального потенціалу в умовах середовища не може бути повністю зведене до діяльності соціальних акторів. Важливу роль у цьому процесі відіграють організаційна інфраструктура того чи іншого мережевого співтовариства, що створює умови для ефективної комунікації та побудови довірчих відносин.

Список використаної літератури

1. Capacity Building The UNDP Approach [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.gdrc.org/uem/undp-cb.html>.

2. Malkhasyan A. Hidden Value: Exploring Social Capital in Online Social Networks [Електронний ресурс]. – Yerevan, 2013. – Режим доступу: http://www.crrc.am/hosting/file/_static_content/fellows/fellowship12/Final%20Paper_Anna%20Malkhasyan.pdf.
3. Valenzuela S. Is There Social Capital in a Social Network Site?: Facebook Use and College Students' Life Satisfaction, Trust, and Participation / Valenzuela S., Park N., Kee K.F. // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2009. – № 14. – P. 875–901.
4. Бабан Т. Застосування категорії «потенціал» у сучасних економічних дослідженнях / Т. Бабан // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – Харків : ХНТУСГ, 2012. – Вип. 127. – С. 53–59.
5. Бабенко С. С. Соціокультурний потенціал трансформації пострадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / Бабенко Світлана Сергіївна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с.
6. Дериглазова Н. В. Зміст поняття «соціальний потенціал особистості» / Н. В. Дериглазова // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 33. – С. 166–173.
7. Кастельс М. Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануэль Кастельс ; пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. В. Харитонов. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
8. Коленда Н. В. Соціальний потенціал: сутність та основні ознаки / Н. В. Коленда // Вісник ОНУ імені І. І. Мечнікова. – Одеса, 2013. – Т. 18. – Вип. 1. – С. 105–115.
9. Лесечко М. Соціальний капітал: проблеми розвитку і оцінки [Електронний ресурс] / М. Лесечко, А. Чемерис // Вісник Державної служби України. – 2001. – Режим доступу: http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article; jsessionid=E6394D6B3D0DC8BD-F6A2C337F22EA68D? art_id=37661&cat_id=37402.
10. Попов В. В. Соціально-культурний потенціал вільного часу / В. В. Попов, Ф. Х. Попова // Вісник КНУКіМ. Серія: педагогіка : зб. наук. праць. – Київ, 2008. – Вип. 18. – С. 75–83.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2016.

Афанасьев Д. Н. К вопросу формирования социального потенциала интернет-сообщества

В статье рассматривается особенность социологического подхода к анализу социального потенциала интернет-сообществ. Подчеркивается, что накопление, реализация и воспроизводство социального потенциала в современных сообществах зависят от сетевой конфигурации взаимоотношений актеров, от их целей, уровня взаимного доверия, особенностей самоорганизации, стратегий поведения, информационно-коммуникативных компетенций. Однако формирование социального потенциала в условиях среды не может быть полностью сведено к деятельности социальных акторов. Важную роль в этом процессе играют организационная инфраструктура того или иного сетевого сообщества, что создает условия для эффективной коммуникации и построения доверительных отношений.

Ключевые слова: *социальный потенциал, интернет-сообщество, капитал, ресурсы, возможности.*

Afanasyev D. Formation of social potential online community

The article deals with current sociological approaches to the analyses of social capacity of the Internet community. The analysis of scientific sources and social practices showed that social capacity of communities are characteristic of growth and aggregate qualities and

abilities that contribute to effective social interaction of the participants. The starting unit, the bearer of social capacity, is the participant of the community that has a number of qualities, which are partly inherent in his personality, but largely formed as a result of its interaction with various public institutions and phenomena (population strata, classes). In this context, the social capacity of community expresses a form of existence and level of the output unit of analysis.

Social capacity – a category that characterizes unrealized social opportunities and social resources. Implementing social capacity causes certain effects and causes various kinds of changes – not only social, but also economic, political, cultural and others.

Community as a social system – a kind of collective form of joint ventures, complex mechanism, whose task is to reach the goal, to mobilize resources. Obviously, online community puts its task of finding ways and methods of effective use of scarce (rare) resources under uncertainty. Internet users are most numerous strata of creative class society, which by their mass largely determine the cultural, social and economic level of development. Internet users due to their quality of life and social position belong to the majority, both as producers and consumers relevant information. Flexibility and adaptability allows sensitive react to any changes.

Thus, the social capacity of communities is a combination of resources that has additional advantages through synergy effect. In this regard, increasing social capacity does not lie in the plane simply increasing its intensification and deep structural component of complementarity, the possibility of better use of each component to improve social management.

Matrix system factors can provide social capacity as a system in multidimensional space depending on various parameters. Social capacity as a meta-system includes three parts: natural, cultural-historical and social. Forming of social capacity of online communities depends on following factors: social security of communities; focus on social, cultural and economic development; priorities of social management of communities; overall quality of life; the degree of infrastructure development; relationships of solidarity in communities.

Accumulation, implementation and reproduction of social capacity in modern societies depend on the network configuration of relations between actors of their objectives, level of mutual trust, features self-behavior strategies, information and communication skills. However, the formation of social capacity in society can not be completely reduced to the activities of social actors. Organizational infrastructure of a network community played an important role in this process that creates the conditions for effective communication and building a trusting relationship.

Key words: social capacity, online community, capital, resources, opportunities.

УДК 316.334.(477.87)

Н. І. ВАРГА

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуто основні форми неформальної зайнятості населення Закарпаття у сфері туризму. Старі, офіційні канали працевлаштування не можуть охопити всіх бажаних знайти роботу в працenaдлишковому регіоні, тому альтернативні форми зайнятості відіграють визначальну роль у самореалізації й самозабезпеченні населення. Дослідження неформальної зайнятості є невід'ємною складовою загального аналізу ситуації на ринку праці. Проаналізовано результати дослідження «Моніторинг туристичних потоків у Закарпатській області», які свідчать, що тимчасова, непостійна або випадкова зайнятість (зайнятість на основі строкових трудових контрактів, сезонна зайнятість, самозайнятість у домогосподарствах тощо) у сфері туризму набули поширення в умовах перехідної економіки як стратегія адаптації населення регіону до змінних економічних умов.

Ключові слова: туризм, ринок праці, неформальна зайнятість, самозайнятість.

Необхідність наукового обґрунтування нових напрямів розвитку неформальної зайнятості населення на регіональному ринку праці зумовлена суперечливим і складним характером трансформаційного періоду, поглибленням диспропорцій на ринку праці, ускладненням структури самозайнятості у зв'язку з появою різних її організаційних форм. Гострота та складність практичного вирішення цих проблем зумовлює потребу розробки нової методології та методики дослідження процесів участі населення в неформальній сфері й реалізації можливостей на регіональному ринку праці в контексті перспективних завдань соціально-економічного розвитку України та її регіонів.

Незважаючи на тривале існування руйнівної проблеми довготривалого безробіття в пореформеній Україні, це явище не дістало необхідного висвітлення в науковій літературі. Основи вивчення соціально-економічної поведінки закладені у працях М. Вебера, Р. Мертона, Л. Мізеса, В. Парето та ін. Їх сутність полягала в тому, що економічна поведінка реалізується в різноманітних індивідуальних, групових, організаційних і масових формах, інтегрована в соціальні системи спеціальними інститутами, механізмами й цінностями.

Теоретико-методологічні основи досліджень соціально-економічної поведінки викладено в наукових працях російських соціологів В. Верховіна, Т. Заславської, В. Радаєва, Р. Ривкіної, В. Подмаркова, Н. Полякової та ін.

В Україні проблеми самореалізації особистості та її соціально-економічної поведінки досліджують такі вчені, як: С. Бабенко, Т. Богуцька,

В. Галицький, Г. Дворецька, О. Злобіна, Т. Єфременко, Т. Лагутіна, О. Ма-
зурик, В. Пилипенко, І. Прибиткова, А. Ручка, Є. Суїменко та ін.

У працях О. Амоші, В. Геєця, С. Бандура, Д. Богині, С. Вовканича, Ю. Грішнова, М. Долішнього, С. Злупка, Є. Качана, О. Кузьміна, Е. Ліба-
нкової, В. Онікієнка, М. Лендела, В. Мікловди, С. Писаренко, У. Садової,
Л. Семів та багатьох інших учених розкрито різні аспекти територіального
регулювання індивідуальної самозайнятості населення. Разом із тим дослі-
дження цієї проблематики перебуває на початковій стадії, наукове розроб-
лення ряду теоретичних і практичних проблем неформальної зайнятості є
доволі фрагментарним.

Мета статті – дослідити форми неформальної зайнятості населен-
ня Закарпаття в туристичній сфері.

На сучасному етапі в Україні спостерігаються кардинальні зрушення
установок з працевлаштування, трансформація трудової поведінки насе-
лення. Зокрема, орієнтація на самозайнятість сільського населення в нефо-
рмальній сфері особистих селянських господарствах як на джерело отри-
мання прибутків (додаткове або основне) стає об'єктивною необхідністю
для багатьох прошарків працездатного населення.

Неофіційна, вторинна зайнятість дає змогу деякою мірою забезпечи-
ти мобільність та вищий рівень зайнятості, знижуючи ризик безробіття й
підвищуючи шанси працевлаштування. Це, безумовно, відповідає інтере-
сам працівників. Однак не варто забувати, що для працівника неформальна
зайнятість, перш за все, пов'язана з відсутністю соціального захисту. До
об'єктивних недоліків неофіційної зайнятості для працівників можна зара-
хувати й низьку оплату праці, відсутність контролю за безпекою робочого
місця та в більшості випадків відсутність перспектив кар'єрного зростання.

Набір неформальних форм зайнятості різноманітний і може включа-
ти найрізноманітніші форми й сфери діяльності. Частково зайнятими при-
йнято вважати працівників, які мають трудові контракти на певний термін
або виконання певного обсягу робіт, а також мають сезонну, випадкову або
разову роботу [1]. Тимчасова, непостійна або випадкова зайнятість (зайня-
тість на основі строкових трудових контрактів, на основі договорів на ви-
конання певного обсягу робіт, сезонна зайнятість тощо) набули поширення
в нашій країні в умовах перехідної економіки як стратегія адаптації насе-
лення до змінних умов. Ці форми нестандартної зайнятості з погляду раці-
онального використання робочого часу були вигідні тільки роботодавцю,
оскільки давали змогу найняти працівників на короткий термін, а не «три-
мати в штаті» співробітника, який буде недозавантажений роботою протя-
гом певного періоду року і яким необхідно платити постійну заробітну
плату; або перевантажувати роботою вже наявних штатних співробітників,
що призвело б до погіршення якості продукції чи послуг. Для тимчасових,
непостійних або випадкових працівників раціональність використання ро-
бочого часу не відіграє жодної ролі, а ці форми нестандартної зайнятості

можуть погіршувати їх становище з погляду гарантій зайнятості, рівня оплати праці тощо [2].

Існують два основні підходи до її визначення неповної зайнятості (part-time employment) – кількісний і якісний. У першому випадку до неповністю зайнятих зараховують працівників зі звичайною тривалістю робочого часу менше від певної «нормальної» величини (зазвичай це 35 або 40 робочих годин на тиждень; прийнято називати таких працівників «недо-зайнятими»), у другому – працівників, які при відповіді на питання щодо режиму зайнятості відповідають, що мають трудові контракти на неповний робочий час. Цей вид застосовували в нашій країні ще в радянський період, але його масштаби збільшилися в 90-х рр. ХХ ст. У радянський період неповну зайнятість вибирали для себе працівники, які не мали можливості працювати протягом повного робочого часу (студенти, люди з інвалідністю, жінки, що мали малолітніх дітей) [3].

Самостійна зайнятість (self-employment), яка складається з роботодавців, членів виробничих кооперативів та самозайнятих у вузькому розумінні (own-account workers), характеризується тим, що ця група працюючих не є найманими працівниками. Особи, що належать до неї, використовують свої підприємницькі здібності для організації своєї трудової діяльності. При цьому характерною рисою праці самозайнятих є раціональне використання робочого часу: працівник зацікавлений у тому, щоб за мінімально можливий робочий час досягти максимальних результатів праці, оскільки від цього залежить його прибуток і тривалість не тільки робочого, а й вільного часу. В умовах ринкової економіки самозайнятість є прогресивною формою зайнятості. Як підкреслюють А. Розмова і М. Ягодкіна, «...відкриття власної справи дозволяє ... багато в чому вирішити проблему зайнятості для не найсильніших з погляду конкурентоспроможності на ринку праці груп економічно активного населення...». Таким чином, самозайнятість є заходом боротьби з бідністю, бо більшість самозайнятих працюють у власному домогосподарстві [3].

Зайнятість у домашніх господарствах населення (house hold employment). Це особи, які виробляють товари або послуги в домашніх умовах або для продажу на ринку, або для власного споживання. У багатьох країнах (включаючи Україну) зайнятість у домогосподарствах дає змогу виробляти продукти як для власного споживання, так і для продажу на ринку, використовуючи працю членів сім'ї [4].

Надомна праця (така форма зайнятості, при якій працівник працює виключно вдома) давала змогу працівникові розподіляти робочий час на свій розсуд і раціонально його використовувати, тобто це була одна з перших форм роботи, що характеризуються гнучкістю робочого часу.

Експрес-дослідження «Моніторинг туристичних потоків у Закарпатській області» було реалізовано в травні 2016 р., опитано експертів туристичної галузі (15 респондентів) та туристів, відвідувачів області

(180 респондентів). Хоча тематика дослідження була присвячена тенденціям розвитку туризму, у відповідях респондентів питання зайнятості, безробіття, самозайнятості звучали досить часто, що й спонукало звернути увагу на взаємозв'язок розвитку туризму та зайнятості населення регіону.

Специфіка дослідження: при розгляді результатів важливо пам'ятати, що фокусовані інтерв'ю, експертні опитування є специфічними (якісними) методами маркетингового дослідження. Результати не є репрезентативними, тому що їх головне завдання – показати проблему «зсередини», розглянути всі можливі варіанти думок, оцінок і тенденцій розвитку. Анкетне опитування є експрес-опитуванням, тобто разовим неглибоким зрізом громадської думки, у цьому випадку туристів та відвідувачів Закарпатської області.

Опитані респонденти відзначали важливість туризму як найбільш перспективної галузі області. Закарпаття й туризм невід'ємні, без туризму Закарпатська область не буде функціонувати повноцінно. Саме Закарпатська область позиціонується як туристичний край. Для його розвитку ідеально поєднані як природні об'єкти (ліси, гори, повітря, озера, лікувальні води), пам'ятки архітектури й мистецтва (замки, церкви, музеї), природні явища (Долина нарцисів, Цвітіння сакури, Липова алея), події та заходи (фестивалі, брендові маршрути, тури), послуги, їжа й напої (чани, санаторії, сироварні, вина, закарпатська кухня). Закарпаття сприймають як колоритний, унікальний край із різноманітністю культур, національностей та видів відпочинку (*Чол., 35 р. «Закарпаття створене для того, щоб не пшеницю вирощувати, а туристів приймати»*).

Кількість туристів збільшується щороку, особливо після окупації Криму. Зараз важливо докласти максимальних зусиль для залучення інвестицій, розвитку підприємництва в регіоні (*Жін., 40 р. «Зробити тут, як Крим, лише немає моря»*).

У Закарпатті можна поєднати оздоровлення, відпочинок та гарні враження, саме тут можна відпочивати цілий рік як самому, так і з сім'єю. Варто лише відповідальним за прийняття управлінських рішень більше вивчати потреби як туристів, так і підприємців – власників туристичних об'єктів (*Чол., 30 р. «Турист, який приїде, він має куди піти, чим зайнятись, де відпочити, взагалі провести із задоволенням і користю час»*).

В економіку області надходить 70% прибутків від туризму. У ході обговорення багато разів відзначали важливість прибутків від туризму для розвитку краю. Проте ціни мають бути нижчими порівняно із закордоном, інакше ми можемо втратити туриста. Адже саме це часто стимулює й зацікавлює туриста (*Чол., 47 р. «Ця галузь є надважливою для регіону, є бюджетнонаповнюючою»*).

Інвестиції в область як іноземців, так і вітчизняних підприємців. Всі ці кошти важливі для перспективного розвитку краю (*Чол., 40 р. «Ми чекаємо в області як інвесторів, так і туристів, нам нічого більше не треба,*

нам потрібні кошти, щоб ми могли розвивати в тому числі туризм та інфраструктуру»).

Зайнятість населення регіону – як основна, так і вторинна (підробітки, масажні послуги, перевізники) (Жін., 45 р. «Якщо брати «Сонячне Закарпаття», то тут кожна друга жінка з села працює в цьому санаторії»; Чол., 50 р. «У нас і так багато вже є видів підприємств, тобто це вино, так розливаемо свої закарпатські вина, і в нас є багато підприємств, котрі випускають свій сир. Нам потрібно розвивати цю галузь, нам потрібно тваринництво розвивати, щоб люди мали, на що подивитися, що скуштувати, що випити та із собою забрати»).

Важливими характеристиками Закарпаття, відповідно до дослідження, є її народ, населення області. Опитані респонденти визначили *гостинність, дружелюбність, працьовитість, терпимість, радість допомогти, хитрість, винахідливість, простоту*.

Багато разів лунало звернення респондентів до відсутності робочих місць у регіоні, що поєднується з працьовитістю населення краю. Саме це спричиняє масову трудову міграцію, виїзд за межі області з метою працевлаштування (Жін., 37 р. «Працьовитий народ. На заробітки ходять. Знають гроші заробляти. Тут у нас ніде немає, де заробити, лише на заробітки мусять їздити. У нас люди люблять працювати. Працювати будь-де, чи за кордоном, чи вдома. Люди заробляють гроші, як лише можуть, викручуються різними способами. Якщо залишаються вдома, то оскільки в нас на Закарпатті більше сіл, то працюють із землею: і для сім'ї є що поїсти, і можна продавати. Жінки в нас дуже хазяйновиті в селах, але в містах дівчата тягнуться вже більше до Європи та хочуть займатися бізнесом»).

Досить чіткий підхід щодо сфер і напрямів самозайнятості населення регіону у відповіді одного з респондентів: «Багато жителів виїжджають, а ті, що залишились, живуть... ну, тут так само, Свалявський район живе за рахунок мінеральних вод, бо вони тут будують різні комплекси з водами, Берегівський – бо вино роблять, сири, ну, і термальні води, ну, і Хустський – там с. Іза, а це лозоплетіння; Виноградівський район – вони всі по заробітках, Іршавський – по заробітках, Міжгірський – теж по заробітках, Тячів – так само. Ну, ще може Березнянський, там теж комплекс «Красія», що оце метеорит упав, с. Сільо – це село. А Перечинський ще – там чани – і Воєводино, от і все...» Жін., 37 р.).

Реалізація продукції, що вироблена в домашньому господарстві, зібрана в лісовому господарстві. Саме це часто є основним видом економічної підтримки сімей, особливо багатодітних, престарілих людей, пенсіонерів, що проживають в сільській місцевості (Жін., 35 р. «У нас немає де продати, реалізувати продукцію власного виробництва»).

Головними подарунками, які приводять із Закарпаття, є сувенірні вироби із зображенням його символів (40,8%). Далі йдуть кондитерсько-

горілчані вироби (20,7%), продукти харчування натурального виробництва (мед, сир, гриби, ковбаси, ягоди) (24,0%), вироби з дерева, лози (8,9%), продукція, вироблена населенням регіону в основному в неформальній сфері (Чол., 37 р. «Я приїхав до Закарпаття, візьму вина, візьму грибів сушених, візьму медку, візьму винця, і так виходить такий кошик, що ти залишив 500 грн».)

Таблиця 1

Основні види подарунків, які привозять із Закарпаття, %

Подарунки	Частота	Відсотки
Кондитерсько-горілчані вироби	37	20,7
Сувенірні вироби із зображенням символів Закарпаття	73	40,8
Продукти харчування натурального виробництва (мед, сир, гриби, ковбаси, ягоди)	43	24,0
Вироби з дерева, лози	16	8,9
Одяг та взуття	3	1,7
«Усього потроху»	5	2,8
Інше	2	1,1
Всього	179	100,0

Не менш важливою є сфера зайнятості в сільському туризмі. У найширшому розумінні під поняттям «сільський туризм» мають на увазі туризм, що базується в сільських будинках або фермах або загалом у сільській місцевості, але не включає відпочинок на особливих рекреаційних територіях, таких як національні парки, лісові зони тощо. Простіше кажучи, це майже всі форми відпочинку, що можливі в сільській місцевості. Варто зазначити, що серед науковців немає цілковитої єдності щодо термінологічного апарату, що характеризує відпочинок у селі. Дуже часто такі поняття, як «сільський туризм», «зелений туризм», «агротуризм», «екотуризм», вживають як синоніми. Однак це не зовсім доречно, адже за змістовним наповненням поняття «сільський туризм» значно ширше за «агротуризм» та «екологічний туризм», які є лише його організаційними формами. При цьому агротуризм має дещо спільне з екотуризмом, а саме відповідає критеріям екологічності, тобто сприяє охороні природи, збереженню природних пам'яток тощо. Але агротуризм має й іншу мету – він пропонує перебування в аграрному підприємстві, агрооселі й вивчення сільського життя або просто відпочинок у мальовничій місцевості, тоді як екотуризм зосереджений на активному вивченні природи і, найчастіше, активних подорожах [5].

Сільський зелений туризм – вид сільського туризму, що передбачає перебування в оселі сільського господаря, який здійснює основну діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства, а також

побічну – з використанням майна цього господарства для надання послуг у сфері сільського туризму, а саме: проживання, харчування, ознайомлення з місцевою культурою.

Агротуризм – вид сільського туризму, зосереджений на сільських територіях, який передбачає використання сільського (фермерського) господарства з метою рекреації, освіти чи активного залучення до традиційних форм господарювання.

В агротуризмі селянське (фермерське) господарство становить одночасно і нічліжну базу, і головний предмет інтересу туриста; розміщення на нічліг з самообслуговуванням на землях, що належать до домогосподарства; наймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах домогосподарства.

Екотуризм – вид сільського туризму, що передбачає відвідування туристами сіл, розташованих у межах територій національних, природних парків, заповідних зон, тобто таких, що мають природничу, культурологічну, етнографічну цінність (активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, рибальство)) фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, полювання, тематичні поїздки).

Екоагротуризм (агроекотуризм) – вид сільського туризму, що передбачає відпочинок у селян, які вирощують сільськогосподарську продукцію із застосуванням екологічних методів.

Основні переваги сільського туризму для сільської громади виявляються в підвищенні рівня зайнятості; активізації торгівлі (гриби, лікувальні трави, лісові ягоди); збереженні й розвитку культурної, історичної спадщини села (дерев'яні церкви, садиби); розвитку інфраструктури села; активізації діяльності сільської громади.

Висновки. Передусім, відзначимо, що туризм розширює сферу зайнятості населення області й дає селянам додатковий заробіток, збільшуючи можливості зайнятості не тільки у виробничій сфері, а й у сфері обслуговування. Досвід також показує, що сім'ї, зайняті у сфері сільського туризму, з метою максимального задоволення потреб відпочивальників диференціюють свою діяльність: удосконалюють структуру посівів на городах, розширюють овочево-фруктовий асортимент, вигодовують домашніх тварин, організовують тепличне господарство, займаються мисливством, бджільництвом, рибальством. До переваг розвитку туризму можна зарахувати й те, що його розвиток спонукає до покращення благоустрою сільських садиб, вулиць, сіл загалом та стимулює розвиток соціальної інфраструктури.

Завдяки стрімким темпам зростання на початку XXI ст. туристична галузь стала однією з найбільш потужних галузей світової економіки. Саме туризм може стати каталізатором, що стимулюватиме як активний розвиток окремих галузей економіки, так і соціально-економічний розвиток цілого регіону. Отже, доходимо висновків, що реалізація оптимального варі-

анта розвитку туризму в Закарпатській області дасть змогу забезпечити та поліпшити рівень життя населення, створити нові й зберегти наявні робочі місця, розвивати мале та середнє підприємництво у сфері обслуговування й розширювати тимчасову зайнятість у сільській місцевості у сфері еко-туризму, зеленого туризму.

Список використаної літератури

1. Капелюшников Р. И. В тени регулирования. Неформальность на российском рынке труда / Р. И. Капелюшников. – Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – С. 252.
2. Никишина Т. П. Проблема занятости молодежи на рынке труда : автореф. дис. [Электронный ресурс] / Т. П. Никишина. – Москва, 2015. – Режим доступа: <http://niitss.ru/analytics/disser>.
3. Никишина Т. П. Развитие нестандартных форм занятости в современной России / Т. П. Никишина // Российское предпринимательство. – 2014. – № 24 (270). – С. 71–86.
4. Гимпельсон В. Нестандартная занятость и российский рынок труда / В. Гимпельсон, Р. Капелюшников. – Москва : ГУ ВШЭ, 2005. – 36 с.
5. Петюх В. М. Ринок праці та зайнятість : навч. посіб. / В. М. Петюх. – Київ : МАУП, 1997. – 120 с.
6. Саблук П. Т. Підвищення ролі аграрної економічної науки у формуванні та реалізації аграрної політики в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 3–10.
7. Савченко В. Ф. Проблеми та перспективи розвитку сільського туризму в Україні / В. Ф. Савченко, В. О. Стойка // Економіка та управління національним господарством. Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 4 (8).

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Варга Н. И. Неформальная занятость населения в туризме (на примере Закарпатской области)

В статье рассмотрены основы развития неформальной занятости населения Закарпатья в сфере туризма. Старые, официальные каналы трудоустройства не могут охватить всех желающих найти работу в Закарпатье, потому Альтернативные формы занятости играют определяющую роль в самореализации и самообеспечении населения. Исследование неформальной занятости является неотъемлемой составляющей общего анализа ситуации на рынке труда. Проанализированы результаты исследования «Мониторинг туристических потоков в Закарпатской области», согласно которым временная, непостоянная или случайная занятость в туризме (занятость на основе срочных трудовых контрактов, сезонная занятость, самозанятость в домохозяйствах и т.д.) получили распространение в условиях переходной экономики как стратегия адаптации населения региона к изменяющимся экономическим условиям.

Ключевые слова: *неформальная занятость, самозанятость, рынок труда, безработица, туризм, самообеспечение.*

Varha N. Informal employment in tourist (for example Transcarpathian region)

The article under consideration deals with the basic forms of tourism as one of the development prospects of informal employment of the population in the Transcarpathian region. The outdated formal ways of employment are no longer able to provide everyone with a desirable work, since Transcarpathia is viewed as one of the most work-excessive regions.

Therefore, alternative forms of employment play a decisive role in the self-realization and self-supporting of the population.

Fundamental changes in the system of employment and the transformation of labour behavior of the population are observed at the current stage. Particularly, there is the implementation of focusing on informal employment of the rural population in private households which is becoming an objective necessity for the majority of strata of the workforce. Further development of private households should be centered around the principle of balanced unity of economical, ecological and social factors to make full use of the production and resource potential of rural areas, which is chiefly based on the labour resources of the local population. Under these conditions, a great importance is given to the research works, which include the employment of rural population, regional specialty of the demographic and socio-economic situation in the rural areas, the main problems and prospects of the functioning of private households.

The development of self-employment aims to deal exactly with social issues, not to solve the problems of economic growth. The main objective of the countries, which adopted the programs of supporting self-employment, is the reduction of unemployment rather than the promotion of the development of manufacturing in the field of self-employment. The Government provides support (including financial aid) to those who are willing to run their own business instead of paying them allowances in the case of unemployment.

Significant changes in the development of self-employment can be achieved by the implementation of such effective economic and administrative ways of its promotion, as the following: the formation of the system of preferential taxation of business entities; the creation of updated specialized state funds as well as the developed network of financial-credit institutions, insurance companies, investment and insurance funds, companies with the reciprocal loan-system; raising funds of state and local budgets, off-budgetary institutions, private, national and foreign investors.

Key words: *labor market, informal employment, unemployment, self-employment, self-sufficiency, self-realization.*

УДК 316.6

М. П. КУХТА

ЖИТТЄВІ ПЕРСПЕКТИВИ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ ТА ВИДИ

У статті проаналізовано поняття життєвих перспектив, розглянуто їх основні структурні характеристики, їх роль у процесі життєдіяльності та виокремлено види життєвих перспектив. На основі даних різних соціологічних розвідок зроблено висновок, що життєві перспективи є складним динамічним утворенням соціального суб'єкта, що дають йому змогу здійснювати проектування та планування майбутнього життя на основі співвіднесення імовірних майбутніх подій, ситуацій і власної емоційно-поведінкової реакції на них із схожими подіями, ситуаціями, пережитими в минулому чи такими, що проживаються в цей час. Життєві перспективи є передумовою збереження цілісності та послідовності життя суб'єкта. Крім того, вони відіграють важливу роль на шляху до оптимізації життєдіяльності соціального суб'єкта, виконуючи ряд значущих функцій. Життєві перспективи також можна поділяти на види залежно від різних суб'єктів, умов, масштабів, специфіки їх побудови.

Ключові слова: життєві перспективи, часові перспективи, структура життєвих перспектив, функції життєвих перспектив, види життєвих перспектив.

Життєві перспективи вже певний час є об'єктом уваги дослідників і не дарма: у мінливих умовах сьогодення повсякчас зазнають змін не тільки буденні практики, а й стилі життя, способи життя соціальних суб'єктів. Вони безпосередньо пов'язані з уявленням та передбаченням власного майбутнього, можливих труднощів та перешкод на шляху до досягнення бажаного, оцінкою власних можливостей і співвіднесенням бажаного з очікуванням. Процес та механізми усвідомлення соціальним суб'єктом своїх перспектив є однією з головних передумов для побудови певної лінії (стратегії) поведінки. Тому вивчення життєвих перспектив різних суб'єктів, представників різних соціальних груп у перенесенні на умови конкретного соціального середовища залишаються важливим вектором соціальних досліджень.

Життєві перспективи вивчали Р. Ахмеров, М. Бернштейн, В. Вільюнас, Т. Гіме, Є. Головаха, О. Гурова, В. Іванніков, Є. Іпполітова, А. Кронік, К. Левін, В. Ленс, Є. Мандрикова, І. Мартинюк, Ж. Ньюттен, Ж. Ньюттен, І. Ральнікова, В. Серенкова, Н. Толстих, В. Українець, Л. Франк, Н. Фрезер, П. Фресс, В. Хомик, Є. Шелобанова, Г. Шляхтин та ін. У своїх працях вони розкривають особливості сприйняття майбутнього індивідуальним суб'єктом, передбачення майбутніх подій, висунення цілей та вибору шляхів їх досягнення, вплив життєвого планування й мотивації на організацію та поведінку людини в теперішньому. Попри збільшення кількості праць, що стосуються життєвих перспектив, на сьогодні вони лежать швидше в руслі психології, розглядаючи перспективи

індивідуального суб'єкта й не виходячи на рівень більших соціальних утворень. Відтак, і саме поняття життєвих перспектив є не до кінця визначеним, неясними є його структура та основні характеристики.

Метою статті є аналіз поняття життєвих перспектив; об'єктом дослідження – життєві перспективи; предметом – основні характеристики життєвих перспектив.

Поняття життєвої перспективи щільно пов'язане, з одного боку, з поняттями життєвого шляху та програми, життєвих цілей і планів, життєвих стратегій, життєвого стилю та способу життя; з іншого – з поняттями часової перспективи, психологічного й соціального часу особистості. У процесі аналізу життєвої перспективи, насамперед, варто поглянути, що під нею розуміють різні автори.

У тлумачному словнику подано кілька визначень поняття «перспектива» (лат. *perspectus* – ясно побачений): 1) простір, який можна охопити оком; вид у далину; 2) можливості кого-, чого-небудь у майбутньому; сприятливі умови для майбутньої діяльності когось або наступного розвитку чогось; 3) плани, види на майбутнє; передбачення майбутнього; 4) те, що чекає на кого-небудь, що повинно статися з кимсь у майбутньому [10].

Як бачимо, зазвичай перспектива має кілька основних напрямів пояснення: або це «погляд у далечінь», уявлення про віддалені речі, або це розуміння перспектив як певних імовірностей, або розуміння перспектив як певних можливостей для досягнення бажаного.

Що ж являють собою власне життєві перспективи?

К. Левін вважав, що життєва перспектива є своєрідною самопроекцією людини в майбутнє та відображає систему її мотивів, водночас наче виходить за межі наявної мотиваційної ієрархії. Тобто життєва перспектива тут пояснюється з позиції «погляду в далечінь», де особа «вдивляється» внутрішнім поглядом уперед, у майбутнє [5].

В іншій традиції життєву перспективу розглядають з позиції планування майбутнього. В. Вільюнас, наприклад, вважає, що планування життя є переглядом різновіддалених зон життєвої перспективи та багаторазовим вирішенням у різних масштабах одного завдання, щоб при мінімальних зусиллях максимально просунутися в задоволенні власних потреб. Життєва перспектива тут включає сукупність імовірних обставин та умов життя, що за інших рівних умов стають основою для життєвого просування [9].

А от на думку К. Абульханової-Славської, життєві перспективи включають сукупність обставин та умов життя людини, які надають можливості саме для оптимального життєвого просування. Вони тісно пов'язані з рівнем розвитку когнітивних здібностей конкретного індивіда – здатності до усвідомлення перспективи. Тобто «бачення» перспективи безпосередньо пов'язане з рівнем самосвідомості індивіда, і чим він вищий, тим «далі» простягається перспектива [1].

На наш погляд, найбільш правильний шлях у розумінні перспектив полягає в синтезі вищеназваних підходів, тобто в розумінні життєвих перспектив як здатності суб'єкта проектувати різновіддалені в часі події, що стосуються цього суб'єкта і його життєвої програми, з урахуванням найбільш імовірних зовнішніх умов.

Рухаючись далі в аналізі поняття життєвих перспектив, зауважуємо, що досить часто його вживають поряд з поняттям «часові перспективи». І це не дивно, адже поняття перспективи передбачає якусь віддаленість – або в просторі, або в часі. У нашому випадку життєва перспектива стосується в основному саме часового виміру. Тобто «ясне бачення» індивідом свого життя пов'язано, насамперед, з його можливістю уявити це життя на якомога триваліший час. Так, іноді ми чуємо вислів «майбутнє наче в тумані», тобто коли через ряд обставин індивід не в змозі передбачити розвиток подій, що його стосуються. У такому разі перспективи будуть доволі розмитими, відсутнє «ясне бачення» життя.

Проте між «життєвими перспективами» та «часовими перспективами» є деякі відмінності. Згідно з Є. Головахою, загалом поняття «життєва перспектива» ширше за поняття «майбутня часова перспектива» й доцільніше для використання при характеристиці основних часових, структурно-змістових компонентів, пов'язаних з уявленнями людини про власне майбутнє. Кожному якісно новому етапу життєвого шляху повинен відповідати специфічний зміст, у котрому одні компоненти зберігатимуть наслідуваність, а інші – відображатимуть реальні зміни в навколишньому світі та самій людині, тому перспектива зазнаватиме змін також [3].

У цьому плані часова перспектива визначає спрямованість людського життя та наділяє ознаками тривалості життєву перспективу. Ж. Ньютен говорить про часову перспективу як «ієрархію цілей особистості». За словами автора, часова перспектива складається в основному зі сприйняття в деякий конкретний момент подій, котрі об'єктивно презентовані лише як послідовність з визначеними інтервалами між ними [8].

А. Менегетті пише про те, що характерні для людини часові орієнтації формують певний тип ставлень до життя, виражаючись у своєрідних життєвих стратегіях. Він вважає, що люди поділяються на два типи залежно від ставлення до життя. Перший ставиться до життя як до неусвідомлюваного, з його зв'язками та відносинами в теперішньому, з проявом ставлення до кожного конкретного життєвого випадку чи відносин, проте не до життя загалом. Тому життя загалом він сприймає як потік явищ, у котрий він включений та покликаний цьому потокові підкорятися. У часовому вимірі другого типу характерне усвідомлення, осмислення життя, в яке включений рефлексивний аналіз того, що відбулося та того, що відбувається. Людина усвідомлює та аналізує життя як ціле, як єдність минулого, теперішнього та майбутнього, займаючи активну позицію щодо створення свого майбутнього [9].

Тут йтиметься про поєднання людиною подій безпосередніх з подіями, що відбулися чи можуть відбутися. Це поєднання має назву транспективи – здатності свідомості поєднувати в теперішньому минуле та майбутнє й тим самим підсумовувати та інтегрувати час свого життя. Проте, з погляду ефективності побудови життя, однозначно говорити про транспективу як беззаперечно найвищий рівень розвитку часової орієнтації досить складно з практичного погляду, оскільки здатність до такого рівня рефлексивного самоаналізу притаманна в кращому разі одиницям, не кажучи вже про достовірність прогнозованого розвитку подій.

Життєва перспектива є образом бажаного, усвідомлюваного як можливого майбутнього життя за умов досягнення певних цілей. «Життєва перспектива» – це система уявлень людини про можливе майбутнє, не завжди бажане, але нерідко – очікуване з тривогою й побоюванням. Життєві цілі та плани, ціннісні орієнтації є ядром життєвої перспективи, її основною функцією – регулятивна, смисловою віссю – мета, «картина майбутнього», на яку орієнтується індивід при побудові ієрархії цілей і засобів їх досягнення. Формування життєвої перспективи залежить, насамперед, від вікових особливостей сприйняття теперішнього, минулого й майбутнього, має динамічний характер і відбувається протягом усього життя людини [1].

Таким чином, перспективи є складним динамічним утворенням соціального суб'єкта, що дають йому змогу здійснювати проектування та планування майбутнього життя на основі співвіднесення імовірних майбутніх подій, ситуацій і власної емоційно-поведінкової реакції на них зі схожими подіями, ситуаціями, пережитими в минулому чи такими, що проживаються в цей час.

Життєві перспективи є передумовою збереження цілісності та послідовності життя суб'єкта. Вона є цілісною картиною майбутнього, що перебуває у взаємозв'язку з програмованими та очікуваними подіями, від яких залежить соціальна цінність і сенс життя особистості, уявлення суб'єкта про ймовірний розвиток подій з огляду на його плани на майбутнє, систему цінностей та цілей, реалізація яких дає змогу зробити життя найбільш ефективним. Життєва перспектива являє собою картину майбутнього в складному взаємозв'язку програмованих та очікуваних подій, від яких, на думку індивіда, залежить його соціальна цінність і сенс життя.

На окрему увагу заслуговує також момент зворотної перспективи, що пов'язаний з нерівномірністю проходження людиною різних кризових етапів життя. По різних лініях життя критичні моменти виникають у різний час, проте є такі періоди життя, у котрих ці елементи концентруються, перетинаються, породжуючи цілий комплекс життєвих проблем, що вимагають переосмислення та перебудови життєвої перспективи. Невизначеність планів навіть за наявності мети позбавляє людину самостійності, робить її залежною від обставин, знижує впевненість у можливості досягнення життєвих цілей.

Зокрема, Є. Головаха наголошує, що невизначеність планів є більшою мірою соціальною, ніж індивідуально-психологічною проблемою, адже якщо в суспільстві не створено об'єктивних умов для реалізації тих чи інших цілей, то важко очікувати, що люди будуть залученими в конкретну діяльність [3].

Тут примітний зв'язок на рівні «суспільні умови – перспектива – життєва стратегія»: життєва стратегія є динамічною системою перспективного орієнтування особистості, тому що спрямована на свідому зміну свого майбутнього життя в соціопросторовому й соціокультурному контексті. Вона спрямовує та регулює поведінку на протязі тривалого часу. Об'єктом орієнтацій особистості у часі та просторі виступають обставини і події життя.

Під життєвими подіями розуміють актуальні (такі, що мають для особистості і її соціального оточення нагальний інтерес), значущі (займають високе місце в ціннісній ієрархії особистості) й організовані (упорядковані) дії, що здійснюються в конкретних умовах місця та часу. Незважаючи на те, що кожна подія життя унікальна та неповторна, вона спрямована деякими відносно постійними (інваріантними) та стійкими орієнтаціями. Стратегічне орієнтування поширюється на події майбутнього життя; оперативне детермінує буденні події; ретроспективне стосується до подій минулого життя – хоча вже здійснених, проте таких, що залишаються з тих чи інших причин у сфері підвищеної уваги. Найчастіше життєва подія є сферою дії різних типів (підсистем) орієнтування.

Спрямованість у майбутнє, крім часового, має смисловий вимір і детермінована пошуком сенсу життя, становленням життєвої позиції й дотриманням життєвої лінії. Тому передумови реалізації життєвої перспективи пов'язані із соціальною можливістю людини до саморегуляції: постановка цілей, уявлення про шляхи та засоби їх досягнення, готовність щодо виконання програми дій і реалізації власних планів, а також можливістю до продукування системи суб'єктивних критеріїв, за якими відбувається контроль за результатами та їх оцінювання. За відсутності стійких позицій розвитку суспільства чи значного кризового його характеру ці можливості утруднюються або ж узагалі переходять у розряд неможливих.

Ціннісно-сміслова система, яка виконує функції регуляції та контролю за життєтворчістю особистості, має просторово-часовий вимір свого розгортання. Тому саме гармонійна взаємопов'язаність часового та смислового вимірів життєвого світу є головною передумовою становлення узгодженої життєвої перспективи. Ці можливості до гармонізації є залежними від конкретних соціальних умов.

Щодо структури життєвої перспективи варто зазначити, що остання як цілісне утворення має свою структуру, котра складається з динамічної та статичної складових. Статичну складову утворюють її основні елементи. На нашу думку, структуру життєвої перспективи утворюють уявлення про

обставини життя й події з погляду відповідності чи суперечності життєвих програм суб'єкта.

Динамічну складову утворюють образ майбутнього, який є мінливим відповідно до мінливих умов середовища та змін, що відбуваються із самим індивідом. Так, Є. Головаха та А. Кронік висунули ідею про те, що в критичні моменти життя відбуваються певні зміни життєвої перспективи. У різні періоди життя критичні моменти виникають по-різному, але є періоди, коли ці моменти концентруються, і внаслідок такого кумулятивного ефекту відбувається корекція, а то й перебудова життєвої перспективи [4].

За К. Абульхановою-Славською, складовими життєвої перспективи є як психологічне, так і соціальне минуле, теперішнє та майбутнє, органічна єдність яких становить часову цілісність. Тому життєва перспектива невід'ємна від часових рамок життя [1].

Є. Головаха виокремлює такі параметри життєвої перспективи: узгодженість, реалістичність, тривалість, диференційованість, оптимістичність. Тобто майбутню перспективу як узгоджену картину майбутнього можна характеризувати пов'язаністю подій життєвого шляху або ж непов'язаністю, відсутністю причинно-наслідкових зв'язків. Диференційованість передбачає виділення в картині майбутнього послідовних етапів. Тут можна поділити перспективи на близьку, середню та віддалену. Реалістичність полягає в здатності розділяти в уявленнях про майбутнє реальність та фантазію, зосереджувати зусилля на тому, що може бути реалізованим. Оптимістичність визначається співвідношенням позитивних і негативних прогнозів щодо майбутніх подій та мірою впевненості в тому, що події відбудуться в намічені терміни [3].

Т. Шляхтин вважає, що життєва перспектива характеризується ієрархічністю та багатомірністю. Ієрархічність містить інтегральні життєві цілі, проміжні цілі-засоби, цілі-завдання. Багатомірність передбачає наявність у цілях емоційних, когнітивних та регулятивних компонентів. М. Гінзбург зазначає, що її характеристиками є структурованість (відповідність образу майбутнього параметрам планування й організація життя), планованість (наявність планів і позитивного ставлення до них) та організованість (забезпеченість цілей засобами їх досягнення) [9].

Ж. Ньюттен виокремлює глибину, структуру та міру реальності життєвої перспективи [8].

На наш погляд, більш повно характеризують життєву перспективу такі параметри, як:

- 1) суб'єктивність;
- 2) суб'єктність;
- 3) вибірковість;
- 4) тривалість;
- 5) прийнятність;
- 6) бажаність;

7) баланс визначеності/невизначеності;

8) імовірність успішності життєвої програми за цієї перспективи.

Яку ж роль відіграють життєві перспективи в житті суб'єктів, чи є такими необхідними? Розглядаючи значення перспектив, зупиняємося на тому, що насправді вони наділені великою кількістю функцій, серед яких, зокрема:

– *смыслоутворююча*, що полягає в зверненні погляду суб'єкта до кінцевої мети його життєдіяльності;

– *пізнавальна*, що полягає в усвідомленні та пізнанні власного життя, співвіднесенні набутого досвіду з майбутніми подіями;

– *світоглядна*, що полягає у виробленні певного світогляду, бачення життя з конкретної позиції життєвого шляху;

– *мотиваційно-спонукаюча*, що полягає в спонуканні до певних дій та вчинків на основі передбачення подій майбутнього;

– *організаційна*, що полягає в організації життєдіяльності для досягнення бажаного в майбутньому;

– *регулятивна*, що полягає в саморегуляції життєдіяльності суб'єкта на основі вибудовування певної ієрархії з менш та більш суб'єктивно значущих подій і вчинків;

– *охоронна*, що полягає в убезпеченні суб'єкта від певної поведінки на основі передбачення ймовірних негативних подій у майбутньому;

– *гармонізуюча*, що полягає в гармонізації та впорядкуванні життя суб'єкта на підґрунті уявлень про ймовірне майбутнє;

– *ідентифікаційна*, що полягає в ідентифікації суб'єкта з певними подіями, вчинками в минулому та проектуванні їх на майбутнє, сприяє таким чином самоусвідомленню;

– *ціннісно-орієнтовна*, що сприяє покращенню розуміння цінностей, наданню переваг з огляду на очікуване майбутнє;

– *адаптивна*, що сприяє пристосуванню до умов середовища існування, передбаченню їх змін у майбутньому.

Осмислення вказаних функцій залежить від площини, в якій досліджують проблему життєвих перспектив; важливо, утім, не забувати, що в дійсності ці функції діють невід'ємно одна від одної, визначаючи роль життєвої перспективи в життєздійсності особистості.

Різноманітність існуючих напрямів інтерпретації життєвих перспектив закономірно призводить до створення численних типологій життєвих перспектив. Не претендуючи на те, щоб охопити весь імовірний спектр типологізації перспектив, вважаємо за доцільне назвати найістотніші, на наш погляд, критерії й види перспектив:

За типом суб'єктів:

– індивідуальні (стосуються індивіда);

– колективні (стосуються соціальних груп).

За часовими межами:

- перспективи, далеко спрямовані в часі;
- перспективи, середньо спрямовані в часі;
- перспективи, коротко спрямовані в часі.

За спрямуванням:

– ретроспективні (спрямовані на відтворення в майбутньому цінностей минулого);

- інноваційні (спрямовані в майбутнє).

За рівнем усвідомлення:

- слабо усвідомлювані перспективи;
- яскраво усвідомлювані перспективи.

За динамічністю (мінливістю):

– динамічні (перспективи, що зазнають частих змін);

– середньодинамічні (перспективи, що зазнають змін у кризові періоди життя суб'єкта);

– консервативні (перспективи, що за будь-яких умов не зазнають суттєвих змін).

За насиченістю:

– насичені (кількість планованих подій у яких є досить значною й деталізованою);

- середньонасичені (перспективи, наповнені важливими подіями);

– ненасичені (перспективи, наповнені лише найбільш значними подіями життя).

За рівнем організованості:

– організовані (перспективи, для яких характерна раціональна організація та планування, цілеспрямований рух до бажаного й подоланням перешкод);

– стихійні (перспективи, для яких характерний стихійний, неорганізований, інтуїтивний рух до бажаних об'єктів та подолання перешкод).

За рівнем реалістичності:

– реалістичні (спираються на раціональне прогнозування ймовірних зовнішніх подій та співвіднесення їх з власними мотивами й можливостями);

– нереалістичні (перспективи, в яких відсутнє співвіднесення внутрішніх імпульсів, мотивів, бажань із зовнішніми подіями).

За шириною охоплення:

- масштабні (стосуються всього життя суб'єкта);

- локальні (стосуються окремих сфер життя суб'єкта).

За емоційним спрямуванням:

– оптимістичні, позитивно забарвлені (перспективи, у яких суб'єкт розраховує на розвиток подій за прийнятним та бажаним для нього сценарієм);

– песимістичні, негативно забарвлені (перспективи, у яких суб'єкт розраховує, що події розвиватимуться за небажаним для нього сценарієм).

Висновки. Життєві перспективи є складним динамічним утворенням соціального суб'єкта, що дають йому змогу здійснювати проектування та планування майбутнього життя на основі співвіднесення ймовірних майбутніх подій, ситуацій і власної емоційно-поведінкової реакції на них зі схожими подіями, ситуаціями, пережитими в минулому чи такими, що проживаються в цей час. Життєві перспективи є передумовою збереження цілісності та послідовності життя суб'єкта. Крім того, вони відіграють виключно важливу роль на шляху до оптимізації життєдіяльності соціального суб'єкта, виконуючи ряд значущих функцій. Життєві перспективи також можуть поділятися на види залежно від різних суб'єктів, умов, масштабів, специфіки їх побудови.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности / К. А. Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни / под ред. Е. В. Шороховой. – Москва, 1987. – 259 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Проблема личности в психологии / К. А. Абульханова-Славская // Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории. – Москва : ИП РАН, 2001. – С. 270–373.
3. Головаха Е. И. Жизненные перспективы и ценностные ориентации личности / Е. И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – С. 256–269.
4. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – Киев, 1984. – 209 с.
5. Левин К. Определение понятия «поле в данный момент» / К. Левин // Хрестоматия по истории психологии: Период открытого кризиса. – Москва, 1980. – 296 с.
6. Мартинюк І. Специфіка побудови життєвих стратегій та перспектив представниками різних вікових груп / І. Мартинюк, М. Кухта // Соціологія, політологія. – 2014. – № 1. – С. 34–40.
7. Мартынюк И. О. Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы формирования / И. О. Мартынюк. – Киев, 1990. – 122 с.
8. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспективы будущего [Электронный ресурс] / Ж. Нюттен. – Режим доступа: http://lib100.com/book/common_psychology/-motivaciya_deystvie_perspektiva/mot_dejstv_i_persp.pdf.
9. Ральникова И. А. Жизненные перспективы личности в научной парадигме психологического знания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.asu.ru/2011/2-1/psych/TheNewsOfASU-2011-2-1-psych-03.pdf>.
10. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/perspektyva>.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2016.

Кухта М. П. Жизненные перспективы: понятие, структура, функции и виды

В статье анализируется понятие жизненных перспектив, рассматриваются их основные структурные характеристики, их роль в процессе жизнедеятельности и выделяются виды жизненных перспектив. На основе данных различных социологических исследований сделан вывод, что жизненные перспективы являются сложным динамическим образованием социального субъекта, позволяющим ему осуществлять проектирование и планирование будущей жизни на основе соотнесения возможных будущих

событий, ситуаций и собственной эмоционально-поведенческой реакции на них со схожими событиями, ситуациями, пережитыми в прошлом или такими, которые проживаются в настоящее время. Жизненные перспективы являются предпосылкой сохранения целостности и последовательности жизни субъекта. Кроме того, они играют исключительно важную роль на пути к оптимизации жизнедеятельности социального субъекта, выполняя ряд значимых функций. Жизненные перспективы также могут делиться на виды в зависимости от различных субъектов, условий, масштабов, специфики их построения.

Ключевые слова: жизненные перспективы, временные перспективы, структура жизненных перспектив, функции жизненных перспектив, виды жизненных перспектив.

Kukhta M. Life perspectives: the concept, structure, functions and types

The article analyzes the concept of life prospects. There are considered their main characteristics, meaning that they have got in the life and different types of life prospects. According to the author, the prospects are directly connected with anticipation social subject of his future, ideas of possible difficulties and obstacles preventing to achieve the desired, assessment capabilities and the correlation of expected and desired. The process and mechanisms of understanding the subject his prospects is one of the main preconditions for the conscious choice of a strategic behavior's line.

The concept of life perspective analyzed in comperizon with such concepts as life's way and program, life goals and plans, life strategies, life style, mode of life and timing perspective, psychological and social time.

Based on theoretical generalization of sociological and socio-psychological explorations author concludes that life's prospect is a complex dynamic formation having created during subject's socialization, allowing him to carry out the design and planning of future life through the correlation of possible future events, situations and own emotional and behavioral reactions to them from similar events, situations experienced in the past or those that are experienced now.

Substantiates that the prospect of life has a complex structure containing many elements. The basis of life prospects are static and dynamic components. Static includes understanding of the circumstances and events of life in terms of consistency or contradiction life applications of the subject, and dynamic – the image of the future, which is variable according to changing environmental conditions and changes occurring with the same subject.

Vital perspective is a prerequisite for preserving the integrity and consistency of subject's life. Value-semantic system that performs the functions of self-identity and self-actualization has spatiotemporal dimension of their deployment. Therefore, harmonic interconnectedness time and semantic dimensions of the life's world is a major prerequisite for the formation of a coherent life prospects. In addition, it plays an important role towards the optimization of subject's life, performing a number of important features such as the creation of meaning, cognitive, ideological, inducing motivational, organizational, security, harmony, identification, value-oriented, adaptational. It is noted that understanding of these functions depends on the plane in which the problem of life prospects is studuing, but in fact these functions are inseparable from each other, defining the role of life perspective in personality's creation of life.

Also, the author identifies the types of life prospects based on criteria such as time frame, focus, awareness, dynamic, saturation, level of organization, feasibility, breadth of coverage, the emotional focus etc. As a result, states that life perspective is a prerequisite for preserving the integrity and consistency of subject's life and plays a significant role in the optimization of its life.

Key words: life perspective, time perspective, the structure of life prospects, features life prospects, species life prospects.

УДК 378.316

О. В. ЛАЖЕ

СЕПАРАЦІЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАКТИК МОЛОДІ ВІД ПАТЕРНІВ БАТЬКІВСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті здійснено теоретичний аналіз умов сепарації репродуктивної поведінки молоді від патернів батьківської поведінки внаслідок посилення впливу агентів вторинної соціалізації, трансформації традиційної структури сучасних сімей та посилення рівня внутрішньогрупового тиску. Визначено окремі фази сепарації, що супроводжується реалізацією певного типу репродуктивної практики, яка ґрунтується на сформованих у батьківській сім'ї патернах поведінки. Доведено, що сепарація від родинної групи опосередковано формує тип репродуктивної практики, нуклеарної молоді сім'ї, особливо в умовах неолокації. Визначено рівні сепарації від патернів батьківської поведінки як характеристику зрілості особистості. Обґрунтовано, що процес сімейної сепарації індивідів визначає спроможність реалізації не лише самостійного розвитку, а й повноцінних репродуктивних практик.

Ключові слова: репродуктивна практика, патерн, патерн батьківської поведінки, сепарація, рівні сепарації, фази сепарації.

Феномен сепарації в сучасній науці розглядають здебільшого в аспекті відокремлення особистісного простору дитини від батьків у ранньому юнацькому чи молодому віці [2], однак епістеміологічний зміст цієї категорії є значно глибшим за власне відокремлення особистісного простору індивіда в системі «дитина – мати», «дитина – батько», «дитина – батьки». Так, Дж. Болбі, визначаючи зміст терміна «сепараційна тривога», наголошував на тому, що визначальним фактором власне процесу сепарації є «виділення світоглядних орієнтирів на тлі емоційних переживань, що є необхідною умовою формування гармонійної особистості, здатної повноцінно функціонувати в соціумі» [5]. Поряд із цим, визначаючи етапи (фази) сепарації, сучасні дослідники, зокрема А. Варга та Т. Сейко, вважають точкою кульмінації створення сімейної групи, що супроводжується реалізацією певного типу репродуктивної практики, яка ґрунтується на сформованих у батьківській сім'ї патернах поведінки. Таким чином, сепарація від родинної групи опосередковано формує тип репродуктивної практики, нуклеарної молоді сім'ї, особливо в умовах неолокації. Найбільш суттєвим аргументом прихильників теорії сепарації щодо її впливу на діяльність особистості, зокрема у сфері репродукції, є визначення рівня сепарації від патернів батьківської поведінки як характеристики зрілості особистості.

Варто зауважити, що власне поняття особистісна зрілість та високий рівень сепарації не є тотожними, хоча їх взаємозв'язок є суттєвим, оскільки лише особистість, що завершила процес сепарації, вважається зрілою, наявність високого рівня сепарації від патернів батьківської поведінки в молодому віці також може виступати як індикатор девіацій.

Особливої ваги фактор сепарації набуває в процесі створення сімейної групи для успішної реалізації репродукції, оскільки саме цей аспект функціонування молодих сімей наявно демонструє цілісність усвідомлення власних ціннісних орієнтирів та витіснення проявів інфантилізму, які є однією з головних причин неспроможності створення стабільної (збалансованої) сімейної структури, тяжіння до хаотичного типу сімейних взаємин, що ґрунтуються на надмірній емоційній близькості партнерів, стимулюванні емпатії, включно до афекту, розмивання рольової диференціації сімейної організації, зокрема гендерного характеру. Подібні тенденції виявляються в нечіткій функціональності сімейної групи загалом, що спричиняє підвищений рівень зовнішньої та внутрішньої конфліктності й призводить до переривання життєвого циклу сім'ї. Підвищений рівень інфантилізації дітей, соціалізованих у неповних сім'ях, спричиняє наявність завищених очікувань від емоційної близькості партнерів, а нечітка рольова диференціація подружніх взаємин поглиблює кризові аспекти групової взаємодії на ранніх етапах подружнього життя – як наслідок подружні взаємини особистостей сформованих в умовах неповних сімей визначаються як найбільш конфліктні та нестійкі [3].

У сучасних дослідженнях феномена сепарації науковці концентрують увагу на зовнішніх (соціально детермінованих) проявах взаємодії особистості як об'єктивованому критерію, тобто такому, який фіксується на рівні аналізу результатів діяльності індивідів та надає можливість прогнозувати їх поведінку [2]. Зокрема, до таких проявів зараховують патерни батьківської поведінки у сфері репродукції й соціалізації як моделі нестійкого характеру, оскільки рівень зовнішнього запозичення на сучасному етапі є надзвичайно високим. А саме зовнішні запозичення патернів поведінки, нетипової для батьківських моделей, визначаються показником високого рівня сепарації. Найбільш значущим критерієм сепарації більшість дослідників схильна визначати утворення нуклеарної сімейної групи з її офіційним закріпленням у вигляді шлюбу [4]. Однак окремі дослідники [6] вважають шлюб «некоректним» проявом демонстрації сепарації – його трактують як своєрідну втечу від глибоко вкорінених проблем дитяче-батьківських взаємин [2, с. 49].

Варто зауважити, що дослідження у сфері сепарації хоча й представлені досить широким спектром емпіричних даних, викликають деяке здивування надмірною акцентуацією уваги на їх пілотажному характері (досить дивно, коли пілотажним називають дослідження, проведене впродовж трьох років із застосуванням стандартизованої методики) [1].

Метою статті є теоретичний аналіз умов сепарації репродуктивної поведінки молоді від патерних моделей репродукції внаслідок посилення впливу агентів вторинної соціалізації, трансформації традиційної структури сучасних сімей та посилення рівня внутрішньогрупового тиску.

За визначенням, патерн (від лат. *patronus* – модель, зразок для наслідування, шаблон, стиль) – стійкі моделі поведінки, які людина використовує при взаємодії в різних типах соціальних зв'язків тощо, доведені до автоматизму алгоритми, що реалізуються практично на рівні рефлексів. Більшість дослідників вважає патерни основою поведінки людини в соціумі, тому їх дослідженню приділяють значну увагу, зокрема, у психології та соціології [5]. Таким чином, можна стверджувати, що патерни – типові моделі реалізації взаємодії – формуються для всіх типів поведінки, і репродукція не є винятком.

Однак патерни репродукції є багаторівневим конструктом, оскільки включають шаблони реалізації конкретних актів поведінки у форматі різних видів групової та індивідуальної взаємодії, ключову роль у їх формуванні відіграє батьківська родина. Тому, говорячи про патерни репродукції, доцільно визначати, насамперед, патерн репродуктивної поведінки батьківської сім'ї.

Термін «сепарація» вперше було обґрунтовано в праці Малер (1975), представниці теорії об'єктних відносин у психоаналізі, однак, на думку сучасних дослідників, зокрема А. Широкої, є достатньо інтегрованим і в класичну психологічну теорію та практику емпіричних досліджень [3]. Власне сепарацію розглядають, насамперед, як розуміння самотійності, як синонімом до автономії в діях і поведінці, перебування в паритетних стосунках щодо авторитетної в моральному аспекті особи тощо [6].

Найбільший інтерес у дослідників проблематики сепарації традиційно викликає проблема материнської поведінки та сепарація в материнських сім'ях.

Материнськими сім'ями вважають структурно неповні сімейні групи, утворені внаслідок реалізації репродуктивних практик матерів-одиначок та неповних сімей, у яких батько за наслідками розлучення не бере участі в соціалізації дитини [3]. Таким чином, у цих сім'ях уже в процесі первинної соціалізації спостерігаються порушення формування цілісності структури рольових моделей поведінки – мати виступає одночасно як зразок поведінки батьків загалом. Навіть за умови відсутності негативної акцентуації образу батька його фактична відсутність вносить суттєві порушення в соціалізацію. Особливо загострюється ця проблема на когнітивному етапі сепарації в підлітковому віці, що в подальшому ускладнює здатність особистості самотійно функціонувати в соціумі.

Подальший етап сепарації, який А. Варга визначає як «соціальну сепарацію» [2] внаслідок порушення попередніх етапів, призводить до формування нестійкого соціального статусу індивіда та акцентуації девіацій включно до відверто асоціальної поведінки.

Особливої форми сепарація набуває в умовах серійної моногамії, коли сімейні групи сформовані на основі попереднього розлучення одного або обох партнерів, у таких випадках формується зазвичай хаотична струк-

тура сімейно-родинних взаємин, у якій відносини між подружжям ускладнюються напруженням у стосунках з дітьми від попереднього шлюбу [7]. Порушення соціалізації в таких сім'ях, на думку фахівців, пов'язані з психосоціальними аспектами сприйняття біологічно нерідних дітей/батьків [4].

Дослідники Т. Аргентова та В. Колотіліна визначають чотири типи повторних шлюбів на основі виділення базового критерію типологізації – форми репродуктивної практики, а саме: 1) наявність/відсутність дітей від попередніх шлюбів у членів подружжя; 2) наявність/відсутність спільних дітей.

Досліджуючи специфіку родинних відносин у сім'ях із серійною моногамією, учені дійшли висновку, що в сім'ях, де батько має дітей від попереднього шлюбу, родинні відносини є найбільш складними, особливо за умови відсутності спільної дитини [4, с. 102–104]. Такі сім'ї тяжіють до хаотичного типу сімейно-рольової структури та формування негативного ставлення до інституту сім'ї загалом. Подібна тенденція найбільш яскраво виявляється в тих сім'ях, які сформовані після розлучення, що відбулося в період від 5 до 15 років подружнього життя. Також несприятливим вважається період утворення нової сімейної групи з членом подружжя, який виховує дитину-підлітка [5]. У таких сім'ях когнітивна сепарація починається практично одночасно з періодом комунікативної сепарації, що суттєво впливає на рівень стабільності сімейної структури та спричиняє порушення функцій сім'ї загалом.

Наявність спільних дітей у сім'ях з повторною моногамією зазвичай стабілізує структуру сімейних взаємин, за винятком окремих індивідуальних реакцій, сформованих представниками екстравертивних видів особистості [1]. Зокрема, Т. Аргентова наголошує на тому, що дитячо-родинні стосунки в сім'ях із серійною моногамією значною мірою залежать від віку дитини та психотипу батьків. Наявність розширеної репродуктивної практики в повторному шлюбі зменшує інтенсивність конфліктних взаємодій з нерідним батьком/матір'ю та покращує умови сепарації. Унаслідок відсутності спільного сиблінгу процес сепарації стає більш радикальним і, як правило, призводить до формування різних форм девіацій як у сфері сімейних взаємин, так і в репродуктивних практиках.

Нуклеарні сім'ї, утворені дітьми, що виховувалися в повторному шлюбі, де один з батьків мав дитину/дітей від попереднього шлюбу та негативний досвід їх соціалізації, є менш стійкими в конфліктних взаємодіях перших років подружнього життя й більш схильні до радикального обмеження репродуктивних практик.

Фактори впливу (трансформації) патернів репродуктивної поведінки молоді, що була соціалізована в сім'ях із серійною моногамією:

1) домінування хаотичного типу структурно-функціональної організації сімейних взаємин;

2) значне поширення неповних сімей, структурні порушення яких спричиняють девіації соціалізації дітей та підвищення рівня конфліктної взаємодії в перші роки подружнього життя;

3) поширення серійної моногамії;

4) орієнтація на спрощений зміст егалітарних взаємин, що спричиняє порушення стійкості сімейно-рольової структури і призводить до розлучень;

5) порушення у сфері реалізацій репродуктивних практик, що спричиняє зменшення рівня народжуваності загалом.

Варто зауважити, що репродуктивні події взагалі є ключовими у визначенні патернів батьківської поведінки. Досліджуючи умови формування життєвого сценарію, С. Йєн наголошував, що найбільш сильним фактором визначення моделі майбутньої сім'ї є патерн батьківської родини [3, с. 60–61]. Дитина сприймає відносини батьків як взірць власної поведінки в соціумі, безвідносно до оціночних суджень щодо їх правильності, нормативності чи емоційного сприйняття. Більше того, вони в подальшому стають основою її власної поведінки, насамперед у сфері родинних взаємин. Репродуктивна поведінка контролюється й корегується репродуктивним сценарієм особистості, закладеним у період первинної соціалізації. Її зміни можливі під впливом зовнішніх факторів лише в умовах позитивного перебігу сепарації, особливо на когнітивному та соціальному етапах, тобто в підлітковому, ранньому юнацькому й молодому віці відповідно [7].

Висновки. Сучасний етап розвитку соціуму з домінацією індивідуалізованих практик самореалізації особистості призводить до трансформації традиційної структури сімейних відносин, що безпосередньо впливає на реалізацію репродуктивних практик особистості.

Репродуктивні події, як-от народження дитини, вибір репродуктивного партнера, вагітність, лактація, штучне чи природне переривання вагітності, є ключовими елементами життєвого циклу сімей. Процес сімейної сепарації індивідів визначає спроможність реалізації не лише самостійного розвитку, а й повноцінних репродуктивних практик, які є важливим елементом життєвого шляху особистості.

Поряд з патернами батьківської поведінки на рівень сепарації впливають агенти вторинної соціалізації, зокрема, ЗМІ та система освіти. Зниження рівня гендерної сегрегації у сфері освіти спричинило появу демографічного переходу на початку 80-х рр. XX ст., коли покоління середини 60-х рр. XX ст. суттєво звузило норми репродукції, що заклало передумови кризи народжуваності середини 1990-х рр. [3]. Показники народжуваності в період стабілізації ринкової економіки наприкінці 1990-х – поч. 2000-х рр. наочно засвідчили, що самі лише економічні фактори не є визначальними в репродуктивних стратегіях сучасної молоді – суттєве звуження меж дітності формується, насамперед, унаслідок зміни соціально легітимізованих норм, визначальним фактором яких є рівень та профіль освіти. Зміни

репродуктивної поведінки виражаються в таких тенденціях: відкладення офіційного оформлення шлюбу; відкладення народження дитини (середній вік породіль, що народжують первістка, – 24–27 років); зменшення кількості дітей у родині; зростання числа бездітних пар, що свідомо обмежують репродукцію.

Таким чином, однодітні сім'ї на сучасному етапі визначаються як нормативні. Друга дитина народжується лише в кожній четвертій родині, 34% яких є серійно моногамними [2]. Окремі дослідники, зокрема О. А. Грішанова В. П. Думанська, визначають основними факторами негативного впливу освіти на реалізацію репродуктивних практик збільшення тривалості навчання, насамперед серед жінок, які прагнуть здобути вищу освіту, причому не одну; зниження гендерної сегрегації в певних галузях освіти, фахова спрямованість якої підвищує рівень ризику реалізації репродуктивних практик; невисокий рівень гнучкості організації навчально-виховного процесу сучасної системи освіти практично на всіх рівнях формує інституціональні перепони до реалізації материнства в період навчання та формування первинних професійних навичок [3]. Як наслідок, фіксується перехід до однодітної моделі молодих сімей, яка не забезпечує простого відтворення соціально-демографічної структури населення в Україні.

Освітній фактор також є визначальним у поширенні явища «childfree», коли реалізація кар'єрних стратегій спричиняє свідому відмову від народження дітей як раціональний вибір у сфері інвестицій розвитку як особистості, так і сім'ї.

Список використаної літератури

1. Боулби Д. Создание и разрушение эмоциональных связей : [монография] / Д. Боулби. – Москва : Академический проект, 2004. – 232 с.
2. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия / А. Я. Варга, Т. С. Драбкина. – Санкт-Петербург : Речь, 2001. – 144 с.
3. Широка А. О. Адаптація методики психологічної сепарації від батьків в юнацькому віці / А. О. Широка // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 10. – С. 45–53.
4. Харламенкова Н. Е. Психологическая сепарация: подходы, проблемы, механизмы / Н. Е. Харламенкова, Е. В. Кумыкова, А. Е. Рубченко. – Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2015. – 367 с.
5. Денисенко Ю. Фактори формування особистісної ідентичності в сучасній сім'ї / Ю. Денисенко // Соціальна психологія. – 2008. – № 2 (28). – С. 124–131.
6. Stuart T. H. Familial contexts of adolescent ego development / Stuart T. Hauser, Sally I. Powers, Gil G. Noam, Alan M. Jacobson Bedonna Weiss, Donna J. Follansbee // Child development. – 1984. – № 55. – P. 195–213.
7. Hoffman J. A. Psychological separation of late adolescents from their parents / J. A. Hoffman // Journal of Counseling Psychology. – 1984. – Vol. 34. – № 2. – P. 170–178.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Лаже О. В. Сепарация репродуктивных практик молодежи от паттернов родительского поведения

В статье осуществлен теоретический анализ условий сепарации репродуктивного поведения молодежи от паттернов родительского поведения в результате усиления влияния агентов вторичной социализации, трансформации традиционной структуры современных семей и усиления уровня внутргруппового давления. Определены фазы сепарации, сопровождающейся реализацией определенного типа репродуктивной практики, которая основывается на сформированных в родительской семье паттернах поведения. Доказано, что сепарация от семейной группы опосредствовано формирует тип репродуктивной практики, нуклеарной молодой семьи, особенно в условиях неолокации. Определены уровни сепарации от паттернов родительского поведения как характеристики зрелости личности. Обосновано, что процесс семейной сепарации индивидов определяет возможность реализации не только самостоятельного развития, но и полноценных репродуктивных практик.

Ключевые слова: репродуктивная практика, паттерн, паттерн родительского поведения, сепарация, ровные сепарации, фазы сепарации.

Lazhe O. Separation of Youth Reproductive Practice by Patterns of Parental Behavior

The theoretical analysis of the conditions of reproductive behavior's separation of young people from patterns of parental behavior as a result of the growing influence of secondary socialization's agents, transformation of the traditional structure of modern families and strengthening of internal group pressure are made in the article.

The phenomenon of separation, not only in terms of personal autonomy space of a child from parents in early adolescence or young, especially singling out of ideological orientations on the background of emotional experiences, which is necessary for the formation of harmonious personality, who is able to function independently in society.

The separate phases' separation, accompanied by the implementation of a certain type of reproductive practices based on the existing parent family in behavior patterns are defined and proved. Thus, separation from family type forms indirectly the type of reproductive practices, young nuclear families especially in a neolocation (new location). The most essential argument of the theory of separation's supporters about its impact on the individual, in particular in the field of reproduction is the definition of separation level from patterns of parental behavior, as a characteristic of mature personality. Indeed, at the present stage of social development with domination of individualized practices of the personal self – fulfillment leads to the transformation of the traditional structure of family relationships that directly affects on the implementation of the reproductive practices of the person. Reproductive events such as childbirth, choice of a reproductive partner, pregnancy, lactation, artificial or natural abortion are key elements of the life cycle of families. The process of individuals' family separation determines the ability of realization not only of the self-development, but also full reproductive practices, which are an important element as realization of personal life way and functioning of society in general.

Key words: reproductive practice, pattern, pattern of parental behavior, separation, separation level, phases of separation.

УДК 316.72

О. І. ОРЛОВА, В. В. ОРЛОВ, Г. Ю. СУРМІНА

ВИКОРИСТАННЯ РЕЛАКСАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕАТРУ В СУЧАСНІЙ ІНДУСТРІЇ ДОЗВІЛЛЯ

У статті подано теоретико-соціологічний аналіз релаксаційного потенціалу сучасного театру як об'єкта управлінського впливу у сфері індустрії дозвілля. Підкреслено соціальну функціональну спрямованість управління дозвіллям, пов'язаним з організацією відвідування театральних подій, що розглянуто як різновид індивідуальних та колективних форм релаксації. Розкрито можливості використання релаксаційного потенціалу театру у сфері підприємництва, пов'язаного з організацією дозвілля.

Ключові слова: театр, релаксація, релаксаційна практика, релаксаційний потенціал, колективний тип релаксації, індустрія дозвілля, управління дозвіллям.

Тенденція комерціалізації сучасного мистецтва знаходить своє відображення в різних видах івент-менеджменту щодо організації глядача для театральних вистав. Суперечність між творчим процесом та комерційним інтересом створює унікальну споживчу цінність дозвільних практик з погляду бізнес-цілей.

«Прибутковий, касовий» і «цільовий масовий» глядач виявилися практично розділені на два виразні потоки, і, щоб забезпечити виживання театру за рахунок припливу коштів, спершу треба було обмежити приплив другого й відповідним чином будувати репертуар.

У цих умовах виникає важка дилема між свободою творчості та залежністю від комерційного успіху. Добре відомо, що на ринку процвітати можуть творці далеко не кращої продукції, яка припала до смаку широкій публіці. Так, ринок, звільняючи від будь-якої ідеологічної диктатури, ставить мистецтво в серйозну залежність від комерційного попиту.

Феноменологічні дослідження театрів презентовано в працях А. Алексєєва, Г. Дадамяна, В. Дмитрієвського, М. Хренова та ін. У них осмислено значну кількість феноменів театру, найбільш важливими серед яких є такі: феномен актора, його професіоналізму, самореалізації, виго-рання, визнання тощо; феномен театральної публіки, її цінностей, мотивів, установок, поведінки глядачів, їх компетентності тощо; феномен театральної вистави як простору комунікацій глядача та актора, його дії на глядачів тощо.

Цікаві дослідження структури театральної аудиторії, відвідування театру, його місця в системі комунікацій. Театр як специфічне комунікативне явище розглянуто в працях І. Гофмана, В. Івченко, В. Козакової, М. Хренова та ін. Вони тлумачать його як систему відносин між співучасниками театральної організації, між театральними працівниками, театальною публікою та широкими колами громадськості. І. Гофман заснував со-

ціодраматичний підхід до театру, який є версією інтеракціонізму. К. Чепеленко розглядає театр як соціокультурний феномен, дослідження якого пов'язано з диференціацією змістовних структур, вписаних у певний соціокультурний контекст у вигляді координат простору й часу сучасного середовища.

Варто зазначити, що на сьогодні в науковій літературі відсутні праці, у яких би спеціально був досліджений релаксацийний потенціал театру як культурно детермінованого технологічного способу генерування релаксацийного ефекту.

Головна цільова й функціональна спрямованість індивідуальних і колективних релаксацийних практик полягає у формуванні та затвердженні в культурі життєдіяльності того чи іншого суспільства специфічних технологічних способів подолання повсякденних статусно регламентованих взаємодій і комунікацій, які є джерелом емоційної напруги й перевантажень.

Водночас у багатьох працях підкреслено, що саме близькі за сутнісними характеристиками форми релаксації, як наприклад, ритуал, свято, гра, подорож, є своєрідними «неповсякденними» соціальними феноменами в сучасній культурі, які, як слушно зазначає Е. Золотухіна-Аболіна, формують специфічні культурні ареали. Це такі ареали культури й сфери нашого досвіду, де та чи інша риса буденного світу «не працює», хоча ми, як і раніше, залишаємося людьми з плоті та крові й не втрачаємо більшості звичних орієнтацій. І все ж таки комплекс переживань, через які ми проходимо, потрапляючи до цієї сфери неповсякденного, різко відрізняється від тих почуттів і думок, які характерні для нас кожного дня. Це інші переживання, дещо інше світосприйняття, відмінні від звичайних способів взаємин з навколишнім світом [1, с. 52].

У дослідженні театру як соціального феномена ми звернули увагу на складність процесу культурної детермінації релаксацийних практик під час комунікації театру й глядача за допомогою аналізу таких особливостей цього процесу, як: подієве артикулювання та багатовимірна модальність. При вивченні специфіки індивідуальної тілесної релаксації виявлено особливу спрямованість культурної детермінації цього типу релаксації. У застосуванні до театру індивідуальна тілесна релаксація як специфічний тип релаксації представлена в соціально доцільних, конструктивних формах своєї технологічної реалізації. Колективному типу релаксації соціальних суб'єктів – учасників театрального процесу – також притаманна своя культурна детермінація й свої технологічні способи формування релаксацийного ефекту. Такими найбільш значущими технологічними способами формування релаксацийного ефекту є, на наш погляд, ритуал відвідування театру, створення атмосфери свята, своєрідність сприйняття гри акторів і, в підсумку, отримання релаксацийного ефекту у вигляді враження й естетичного задоволення.

Яким чином ці різновиди релаксацийних практик можуть бути використані в організації сучасної системи управління дозвіллям? Ця проблема

в науковому плані є невирішеною, хоча й має достатньо прикладну, практичну спрямованість.

Мета статті – розкрити можливості використання релаксаційного потенціалу театру у сфері підприємництва, пов'язаного з організацією дозвілля.

У дослідженні здійснено теоретико-соціологічний аналіз релаксаційного потенціалу сучасного театру як об'єкта управлінського впливу у сфері індустрії дозвілля. Підкреслено соціальну функціональну спрямованість управління дозвіллям, пов'язаним з організацією відвідування театральних подій, що розглядаються як різновид індивідуальних та колективних форм релаксації.

Завданнями дослідження є виявлення культурної детермінації релаксаційного ефекту сучасних дозвіллевих практик та формування теоретичних основ релаксаційного потенціалу театру й свята як об'єктів подієвого менеджменту.

Аналіз релаксаційного потенціалу театральної вистави як феномена культури необхідно пов'язувати із самим поняттям «театр», яке є важливою категорією культурології, соціології, соціальної антропології, етнології та соціальної психології. Цінність театру, на нашу думку, як механізму спілкування через поведінку в сучасних умовах не тільки не зменшується, але, навпаки, зростає. Походження й функції театру достатньо вивчені, хоча невербальний механізм комунікації в театральної взаємодії актора й глядача усвідомлюється ще не до кінця.

Як класичний, так і сучасний театр виконує дві важливі функції – соціальну та психологічну. Він слугує засобом інтеграції й підтримки цілісності людського світосприйняття, певною мірою знімає психологічну напругу, гармонізує людську психіку. Розуміючи важливість такої оцінки, варто зазначити, що залишається багато питань щодо того, яким чином театр здатний знімати психологічну напругу індивіда?

Необхідно підкреслити дві значущих, на нашу думку, обставини. По-перше, театр – це система смисловим чином організованих колективних дій за допомогою певних технологій, завдяки чому ці дії набувають характеру взаємодії на феноменологічному рівні.

По-друге, необхідно звернути увагу на неутилітарність цільової сакральної спрямованості театру, оскільки з його допомогою актори висловлюють певні сакральні цінності, а глядачі реалізують соціальну практику, релаксують під впливом театрального мистецтва.

У цьому плані театр подібний до ритуалу. В оцінці цієї обставини необхідно погодитися з американським ученим П. Коннертоном, який підкреслював, що «ритуали й обряди є експресивними актами» [2, с. 74].

Виходячи із цього підходу, потрібно орієнтуватися на розуміння театру як організованого соціального феномена, який відіграє активну роль у різних сферах суспільного життя і який відтворюється в певному подієво-

му контексті постановочних соціальних ситуацій і театральних подій. Цінність такого розуміння, на наш погляд, полягає у фіксації тієї обставини, що саме символічна якість є визначальною характеристикою театру.

Таким чином, театр є специфічною символічною системою емоційних переживань, що дає йому змогу бути фактором як консервації повсякденного соціального досвіду, так і подолання його рутинної репродукції. Це уточнення вважаємо досить значущим, оскільки, з одного боку, суспільна місія театру полягає в уніфікації різноманіття уявлень людей в одне цілісне переживання, а з іншого – не менш важливим суспільним завданням театру є формування специфічних каналів подолання рутинності повсякденних практик.

Театр як соціальний феномен має значний лібералізуючий потенціал, особливо в аспекті критичної й творчої селекції різних компонентів соціального досвіду. Лібералізуючий потенціал театру, на наш погляд, може практично актуалізуватися в різних напрямках, у тому числі в певних релаксаційних практиках. Релаксаційний потенціал театру особливо наочно виявляється у формуванні відчуття значущості дистанціювання від повсякденного колективізму. Зазначимо, що сама потреба в такому дистанціюванні зумовлена тим, що театральні вистави спрямовані на розвиток досвіду людських комунікації. Саме цей релаксаційний потенціал театру як феномена культури як одна з форм релаксаційних практик є цінною для економічно активної діяльності у сфері організації дозвілєвих заходів, що є предметом підприємницької діяльності сучасного івент-бізнесу.

Для того, щоб міг реалізуватися весь потенціал театру, необхідно забезпечити відповідні умови для розповсюдження й освоєння театральної продукції, яка повинна сприяти підвищенню якості дозвілля населення. В умовах переходу сучасного українського суспільства до ринкових відносин, зміни соціальної ролі театру в житті суспільства, зміни типів взаємодії театру з іншими соціальними інститутами (політичними, економічними, освітніми, культурними) й отримання ним нових соціальних функцій в умовах становлення соціальних відносин нового типу, вивчення соціокультурного інституту театру набуває особливої важливості.

Театральна вистава, театральна прем'єра, театральна подія – це елементи одного роду, які пов'язані з враженнями, що мають бути підготовлені й організовані та виражаються подієвою артикульованістю. У цьому розумінні вони є елементом дозвілля, релаксаційної практики та можуть виступати як специфічний суб'єкт управління.

Серед різноманітних сучасних релаксаційних практик, які стали бізнесом, що вимагає раціонального управління, театр посідає особливе місце, оскільки об'єднує широкі верстви населення, які отримують задоволення від спілкування з театральним мистецтвом. Івент-менеджмент, таким чином, виконує не тільки економічну, а й важливу соціальну функцію.

Саме цим зумовлений соціологічний інтерес до цього виду соціальних практик.

Можна зробити узагальнений висновок щодо релаксаційного потенціалу театру:

1) театр як особливе неповсякденне явище людського буття завжди має певну сакральну символічну основу, яку люди сприймають як соціальну або надсоціальну цінність. Театральна вистава як подія шанування цієї цінності вимагає особливої регламентації в режимі дозвілля й вільного часу, а також у режимі емоційної піднесеності, що є істотним чинником формування релаксаційного ефекту;

2) релаксаційного ефекту за допомогою театральної події досягають двома протилежними шляхами: по-перше, накопичене індивідуальне й соціальне напруження знімається під час вистави особливим характером толерантних і альтруїстичних комунікацій, які породжують у людини відчуття благополуччя, безпеки й соціального комфорту; по-друге, зняття напруги можна досягати шляхом цілком усвідомленого тимчасового порушення існуючих норм моралі і права – під час свята його учасники спонтанно набувають особливих «прав» включатися до театрального процесу, співпереживати, робити власні оцінки;

3) на характер релаксаційного ефекту театральної події впливає сам процес підготовки – чим вища якість підготовки театральної події, тим більш напруженим стає специфічне очікування свята й бажання бути його учасником, тим сильнішим буде сам релаксаційний ефект.

Потрібно також враховувати, що на конкретні способи практичної актуалізації релаксаційного потенціалу впливає зміст властивої будь-якому суспільству етнокультурної традиції соціальної регламентації релаксаційних практик. Очевидно, що без урахування цієї обставини просто неможливо сформулювати чітких концептуальних уявлень щодо специфіки та способів з'єднання конструктивного й деструктивного компонентів релаксаційного потенціалу театру як явища культурного життя.

Саме ці обставини є основою сучасного івент-менеджменту, який при досить значній поширеності останнім часом являє собою специфічний вид управлінської діяльності, спрямований на продукування вражень, релаксаційного ефекту від організованого вільного часу.

Використання релаксаційного та соціокультурного потенціалу театру як соціального феномена в сучасних економічних практиках, пов'язаних із комерціалізацією театрального мистецтва, зумовлює особливості цього різновиду підприємницької діяльності, орієнтованої на задоволення специфічних потреб індивіда. Індустрія дозвілля є своєрідним поєднанням менеджерського підходу із соціокультурною діяльністю, що не може не позначатися на його особливому інструментарії цього виду підприємницької практики. Одним з таких інструментів є механізм створення небуденного

настрою, враження, що являє собою різновид соціальної, як правило, колективної, релаксаційної практики.

Тому соціокультурний потенціал театру вирішує два важливих надзавдання для сучасного культурного середовища.

По-перше, ініціює підприємницьку активність у суспільстві, заснованому на економіці послуг, відкриваючи можливості для прояву підприємницької ініціативи. Це особливо стосується молоді, яка найчастіше знаходить себе в підприємницьких практиках івент-менеджменту.

По-друге, створює умови, стимулює розвиток театрального мистецтва як складової духовної культури сучасного суспільства, яка останнім часом відчуває кризу сприйняття на тлі надмірної технологізації культурних процесів. Театр – це живе спілкування акторів з публікою, яке не опосередковане значною мірою технологічним посередництвом. Глядач іде на виставу заради актора, його враження формуються більшою мірою під впливом феноменологічного контакту, ніж унаслідок технологічних прийомів. А це надзвичайно важливо для сучасного суспільства, яке поволі втрачає важливі елементи спілкування між людиною й митцем.

Висновки. Таким чином, розгляд обставин специфічної подієвої артикуляції релаксаційних практик дає змогу зрозуміти, що вони виступають не лише найбільш значущими технологічними способами соціального розслаблення, а й спеціалізованими способами самовираження людей у стані розслаблення, що дає їм змогу долати рутинний натиск різноманітних суперечностей повсякденного життя. Саме ця обставина створює потребу у театральному враженні, і її можна розглядати як об'єкт докладання зусиль у сфері організації дозвілля, що виконує важливі соціальні й економічні функції, будучи специфічним різновидом сучасного бізнесу. Сучасний івент-менеджмент став галуззю економіки, у якій відбувається обмін матеріальних засобів на враження, свято, розслаблення, завдяки яким досягають колективного або індивідуального релаксаційного ефекту.

Список використаної літератури

1. Золотухина-Аболина Е. В. Повседневность: философские загадки / Е. В. Золотухина-Аболина. – Киев : Ника-Центр, 2006. – 256 с.
2. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П. Коннертон. – Київ : Ніка-центр, 1984. – 184 с.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Орлова О. И., Орлов В. В., Сурмина А. Ю. Использование релаксационного потенциала театра в современной индустрии досуга

В статье представлен теоретико-социологический анализ релаксационного потенциала современного театра как объекта управленческого воздействия в сфере индустрии досуга. Подчеркнута социальная функциональная направленность управления досугом, связанным с организацией посещения театральных событий, которые рассматриваются как разновидность индивидуальных и коллективных форм релаксации. Раскрыты возможности использования релаксационного потенциала театра в сфере предпринимательства, связанного с организацией досуга.

Ключевые слова: театр, релаксация, релаксационная практика, релаксационный потенциал, коллективный тип релаксации, индустрия досуга, управление досугом.

Orlova O., Orlov V., Surmina G. Using the Relaxation Building of the Theater in the Modern Leisure Industry

The article presents theoretical and sociological analysis of the potential relaxation of contemporary theater as an object of administrative influence in the leisure industry. Emphasized the social orientation of functional management pastime associated with the organization of visits to theatrical events, considered as a form of individual and collective forms of relaxation. The article is to outline the possibilities of using relaxation capacity of the theater in business associated with the entertainment.

At the present time in the scientific literature no work, which would be specifically investigated the potential relaxation of the theater as a cultural process deterministic method for generating a relaxation effect.

The theater is a specific symbolic system of emotional experience that allows him to be a factor as the preservation of everyday social experience, and overcoming it routine reproduction: The clarification we consider very important, because on the one hand, the social mission of the theater is to unify the diversity of representation of people in one a holistic experience, on the other – not less important social task of the theater is the formation of specific channels to overcome the routine of everyday practices.

As a social phenomenon, the theater has a significant potential for liberalization, especially in the aspect of critical and creative selection of the various components of social experience. Liberalized potential theater can virtually be updated in many different ways, including in certain practices of relaxation.

Modern entertainment industry has become a branch of the economy in which there is an exchange of material means to impress, holiday, relaxation, which is achieved thanks to the collective or individual relaxation effect.

Using demand theatrical experience in the community is seen as an application object of efforts in the field of recreation, has an important social and economic functions, being a particular kind of modern business.

Key words: theater, relaxation, relaxation practice, relaxation potential, collective type of relaxation, leisure industry, management pastime.

УДК 316.334.3:324

В. А. ПОЛТОРАК, О. Є. ШИНКАРЕНКО

**ПОЛІТИЧНИЙ КАПІТАЛ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЧИННИК
ОРГАНІЗАЦІЇ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ
НА ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ РИНКУ**

У статті проаналізовано недостатньо на сьогодні розроблену проблему використання в електоральному маркетингу політичного капіталу – одного з найважливіших чинників, який визначає ефективність та успішність виборчих кампаній політиків і політичних партій в Україні. Розглянуто структуру політичного капіталу, а саме: його основні складові; пости та посади в партійних і державних органах, що дають змогу активно впливати на політичну діяльність; політичні та електоральні ресурси; специфічні електоральні позиції політика або партії на електоральному ринку. Охарактеризовано вплив специфіки різних елементів політичного капіталу на електоральні процеси.

Ключові слова: політичний капітал, електоральний маркетинг, електоральний ринок, виборчий процес.

Однією з найважливіших проблем, пов'язаних з електоральним маркетингом, є, безумовно, та, що торкається, так би мовити, основної рушійної сили, яка визначає сутність та спрямованість виборів, електорального процесу. Часто, коли йдеться про вподобання виборців в електоральній боротьбі, про прихильність до того або іншого кандидата чи партії, чинники перемоги на виборах, виходять, на наш погляд, з низки не першорядних факторів, а тих, що пов'язані, зокрема, з підкупом виборців або високим рівнем організації виборчого процесу, професіоналізмом політтехнологів, інших організаторів виборчого процесу.

Ці фактори, як і деякі інші, наприклад, такі як наявність у партій та кандидатів різноманітних ресурсів, ситуацій, які складаються в певний час на електоральному ринку, впливають на хід та результати електоральної боротьби. Але, на жаль, як теоретики, так і практики організації виборчих кампаній не звертають уваги (або роблять це інтуїтивно та часто недостатньо ефективно) на один з найбільш важливих чинників, що визначає успішність проведення виборчої кампанії.

Ідеться про так званий політичний (а інколи кажуть електоральний) капітал, що використовують, якщо мають у наявності, кандидати в депутати або політичні партії в електоральній боротьбі. І це при тому, що в інших сферах суспільного життя саме цей чинник виступає як ключовий, основоположний. Наприклад, жодна економічна діяльність практично неможлива, не може бути успішною, якщо її учасники не володіють фінансовим, економічним капіталом та не використовують його. Водночас у соціологічній літературі (як у вітчизняній, так і практично в усій закордонній) саме ця проблема політичного капіталу та його використання в електоральному

маркетингу є практично невивченою. Тому головною проблемою цього дослідження є аналіз ролі та специфіки політичного капіталу, що використовують в електоральному маркетингу при проведенні виборчих кампаній.

Мета статті – аналіз сутності та структури політичного капіталу, що використовують в електоральному маркетингу, ролі його різноманітних елементів у процесі організації виборчих кампаній.

Розпочинаючи аналіз проблеми політичного капіталу та його використання в електоральному маркетингу, треба зауважити, що сучасна соціологічна наука вже звернула, хоча й недостатню, на наш погляд, увагу на аналіз сутності, специфіки та проявів низки, так би мовити, «паралельних» капіталів, що використовують у гуманітарній сфері, а саме: соціального, символічного культурного, інтелектуального та деяких інших «капіталів».

Так, під першим розуміють характеристику соціальних зв'язків, які можуть за певних умов виступати джерелом отримання різних соціальних та економічних прибутків. Під символічним капіталом – здатність людей до виробництва думок та надання цінностей за допомогою певних символів. Під культурним капіталом найчастіше розуміють рівень засвоєння індивідами елементів панівної в суспільстві культури у формі знань та ідей тощо.

Якщо ж говорити про політичний капітал, то в узагальненому вигляді мають на увазі суспільне визначення заслуг суб'єкта політичної діяльності, конвертацію взаємозв'язків у соціальному просторі в політичну довіру, наявність суспільної підтримки та усвідомленої платформи політичної діяльності [4, с. 167]. Зрозуміло, що йдеться про політичний капітал, притаманний окремому політику. Але ж існує й «колективний» політичний капітал, яким може володіти політична партія або громадська та будь-яка інша організація. Навіть соціальний інститут. Не буде перебільшенням говорити про політичний капітал, яким володіють на сьогодні в Україні Верховна Рада або навіть президент з його адміністрацією, він, безумовно, не є значним та перспективним.

Практично першим соціологом, який впровадив у соціологічну та політологічну науку поняття політичного капіталу, був відомий французький соціолог і політолог П. Бурдьє. Він, зокрема, вважав, що людина політики – це особа, що своїм «політичним авторитетом у політичному полі, який професійною мовою називають «політичною вагою», зобов'язана мобілізуючій силі, якою вона володіє, або особистим якостям, або делегуванню їй як довірений особі організації (партії, профспілки), що володіє політичним капіталом, накопиченим у процесі попередньої боротьби у вигляді перш за все посадових постів усередині апарату або за його межами, та активістів, що приписані до цих постів» [2, с. 211].

Проблема визначення сутності та структури політичного капіталу ускладнюється тим, що в тому вигляді, який тут висвітлюється, відповідне поняття дуже часто «перехрещується» з поняттям «ресурси» або «політич-

ні електоральні ресурси». Треба зауважити, що відомий соціолог Е. Гідденс під подібним капіталом розумів саме ресурси, тобто засоби, за допомогою яких здійснюється влада. Хоча треба погодитися з думкою С. Барматової, що капіталом стає лише той ресурс, на який існує попит на специфічному ринку, встановлена відповідна «ціна» і який може давати «прибуток» [1, с. 171].

Як ми вже зазначали, крім особистого політичного капіталу, треба особливо уважно розглядати й капітал «колективний», який П. Бурдьє називав делегованим.

Власне, подібний капітал є результатом обмеженого та тимчасового переносу капіталу, що належить певній інституції та контролюється нею. Як вважає П. Бурдьє, найчастіше такою інституцією виступає політична партія, яка в процесі свого розвитку завдяки праці своїх кадрів та активістів накопичила символічний капітал визнання та відданості [2, с. 212]. Подібний капітал партія чи будь-яка інша організація, що подібний капітал має, використовує в процесі рекрутування та селекції своїх членів, організації пропаганди тощо. При цьому дуже важливою є також мало вивчена проблема, пов'язана з тим, яким чином, на яких засадах, на який час та кому «делегується» цей колективний політичний капітал.

Але ключовою в цьому плані при вивченні політичного капіталу, на наш погляд, залишається проблема структури політичного капіталу, визначення його елементів. Ця проблема, як і багато інших, що пов'язані з характеристикою політичного капіталу, практично невивчена. Запропонуємо, не вважаючи її кінцевою з погляду вивчення та обґрунтування, таку структуру політичного капіталу, не поділяючи його на особистий чи колективний.

Основні складові політичного капіталу. Будь-який політичний капітал, безумовно, включає в себе певну низку складових, що характеризують його сутність та специфіку стосовно будь-якого політика або політичної сили. Серед подібних складових партійний капітал, адміністративний капітал, економічний капітал, професійний капітал (наприклад, депутатства), символічний капітал загальнонаціональної чи регіональної відомості [3, с. 71–76]. Саме співвіднесення та різна вага цих «капіталів» у структурі політичного капіталу окремого політика чи партії свідчать про його специфіку. Так, можна говорити про політичний капітал олігарха (переважно економічний капітал), або керівника регіону (адміністративний) або депутата парламенту багатьох скликань (професійний).

1. Пости, посади в партійних та державних органах, що дають змогу активно впливати на політичну діяльність, прийняття політичних рішень тощо. У цьому плані можна цілком обґрунтовано говорити про процеси інституціоналізації політичного капіталу у відповідних посадах, які дають змогу особам, що їх обіймають, використовувати відповідні преференції у своїй політичній діяльності. До речі, саме професіоналізація політичної діяль-

ності, тобто її певна бюрократизація, посилює значущість цього елементу політичного капіталу.

2. Політичні, електоральні ресурси, які дають змогу значно посилити або навіть узагалі винайти елементи політичного капіталу для кожного політика чи політичної партії. Причому значну роль у цих процесах відіграють практично всі з відомих політичних, електоральних ресурсів, а саме: безпосередньо ресурси політиків, що виступають самотійно або репрезентують політичну організацію; електоральні ресурси, пов'язані з наявністю або відсутністю підтримки політика або організації з боку певних груп населення; адміністративні ресурси; елітні ресурси, пов'язані з підтримкою політика чи партії відомими особистостями, лідерами думок; інформаційно-комунікативні ресурси, що виходять із наявності в політика чи партії у власності чи під контролем телевізійних каналів, радіостанцій, часописів; партійні ресурси, тобто репрезентування політиком думок, настроїв, громадської думки значних кіл прибічників відповідної партійної організації; фінансові ресурси; організаційні ресурси, тобто можливість використання в процесі партійної діяльності або на виборах волонтерів, добровольців-агітаторів та інших; технологічні ресурси, тобто наявність у розпорядженні політика чи партійної організації кваліфікованих і креативних політичних технологів, соціологів та інших фахівців.

3. Специфічні електоральні позиції політика або партії. Ідеться про явище «опосередкованого домінування», яке виділив П. Бурд'є, зазначаючи, що об'єктивація політичного капіталу забезпечує відносну незалежність щодо електорального санкціонування [2, с. 216]. Тобто політик або партія, накопичивши політичний капітал, можуть протягом достатньо тривалого часу користуватися ним, будучи відносно незалежними від постійної турботи про необхідність урахування специфіки електоральної поведінки різних груп населення. Саме це дає змогу деяким політикам чи партіям протягом значного часу утримувати державні посади та чиновників, що їх займають. Політична практика України дає дуже багато матеріалу, що характеризує ці тенденції та демонструє те, що нові політичні сили, які здобули перемогу на виборах, але не мають подібних електоральних позицій опосередкованого домінування, є дуже вразливими у своїй політичній діяльності, побоюються позачергових виборів тощо.

Ще раз підкреслимо: ми не претендуємо на те, що викладені нами підходи до характеристики політичного капіталу та його структури є вичерпними. Тим більше, що розгляд цієї проблеми потребує її аналізу в комплексі з іншими елементами політичних та електоральних ринків, політичного «товару» і його споживачів та всіх інших складових політичного маркетингу. Водночас треба враховувати ту обставину, що недостатній рівень розробки проблем політичного капіталу сьогодні часто не дає можливості ґрунтовно аналізувати електоральну діяльність, прогнозувати її розвиток та результати.

Цьому можна навести безліч прикладів. Так, часто виникає запитання: чому українські виборці попри те, що діяльність певної політичної сили, яка перебуває при владі, не є ефективною, повторно голосують за неї на виборах. Відповідь така: у цьому випадку на них впливає не тільки те, що така сила володіє адміністративним ресурсом, а й те, що вона має вагомий політичний капітал, що до певного моменту не є вичерпаним. До речі, на наш погляд, наявність у партій та особливо підрозділів державного апарату специфічних електоральних позицій, що зберігаються протягом значного часу, може зберігати (і ми це бачимо сьогодні в Україні) їх позиції, незважаючи на будь-які революційні події та прагнення до проведення люстрацій.

Висновки. Політичний капітал і його різновид – капітал електоральний – є одним з головних чинників, які визначають ефективність та успішність діяльності політиків і політичних партій у виборчих процесах, що відбуваються на електоральних полях та (про це можна говорити чітко) визначають переможців у конкурентній політичній боротьбі.

Дослідження цієї проблеми дасть змогу визначити всі наявні складові подібного політичного капіталу та провести роботу з пошуку та застосування найбільш ефективних методик і технологій використання політичного капіталу в електоральному маркетингу.

Список використаної літератури

1. Барматова С. Поле политики: к проблеме теоретической идентификации / С. Барматова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 165–174.
2. Бурдые П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдые. – Москва : Socio Logos, 1993. – 336 с.
3. Рожкова И. Региональные особенности изменения «электорального веса» капиталов при выборах по мажоритарной системе (сравнительный анализ результатов украинских парламентских кампаний 1998 и 2002 годов по мажоритарным округам) / И. Рожкова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 63–80.
4. Соціологія політики: енциклопедичний словник / авт.-упоряд.: В. А. Полторак, О. В. Петров, А. В. Толстоухов. – Київ : Вид-во Європ, ун-ту, 2009. – 442 с.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2016.

Полторак В. А., Шинкаренко Е. Е. Политический капитал как важнейший фактор организации электорального маркетинга на электоральном рынке

В статье анализируется недостаточно на сегодня изученная проблема использования в электоральном маркетинге политического капитала – одного из важнейших факторов, который определяет эффективность и успешность избирательных кампаний политиков и политических партий в Украине. Рассматривается структура политического капитала, а именно: его основные составляющие; посты и должности в партийных и государственных органах, которые позволяют активно влиять на политическую деятельность; политические и электоральные ресурсы; специфические электоральные позиции политика или партии на электоральном рынке. Дается характеристика специфики воздействия разных элементов политического капитала на электоральные процессы.

Ключевые слова: политический капитал, электоральный маркетинг, электоральный рынок, избирательный процесс.

Poltorak V., Shynkarenko E. The Political Capital as the Most Important Factor in the Organization of Electoral Marketing on the Electoral Market

This article analyzes an understudied so far problem of political capital exploitation in electoral marketing which is one of the topmost factors to determine election campaigns effectiveness and success in Ukraine. Despite the fact that other kinds of humanitarian «capitals» have already passed some shallow scientific investigation like, for instance, social one (it characterizes social relations), symbolic (it characterizes people's ability to create judgments and set the values with the help of certain symbols), cultural (it characterizes the level of social inheritance by individuals) and several others, the problems of political capital are completely under analyzed.

The research undertakes an attempt to determine political capital as specific political prestige of an individual in political field (after P. Bourdieu), as political heft coming from political power that a politician or a party possesses, or from politician's personal qualities, and due to delegating previously accumulated political capital to him as to an authorized representative of a party or other political organization.

It initially attempts to highlight the main constituents of political capital, in particular, capital of a political party, administrative capital, economic capital, professional capital of a politician, and several others. Besides, the authors consider posts and occupations in state bodies that provide political influence, as well as political and electoral resources, specific electoral positions of a politician or a party on the election market as political capital elements.

The authors underline that their approaches to characterizing political capital and its structure are not comprehensive. Moreover the examination of this problem demands its analysis together with other elements of political and electoral markets, of political «product» and its consumers and all the other components of political marketing. At the same time it is necessary to consider the circumstance that understudied so far problem of political capital does not allow to analyze electoral activity in depth, to predict its development and results.

And there are enough examples. Thus, this poses the questions why the Ukrainian electorate votes again for the current political force even witnessing its inefficiency and failure. The answer is that in this situation they are strongly influenced not only by its administrative resource but also by its political capital which hasn't been used completely so far. By the way the fact that the parties and especially the departments of state machinery exercise control over specific long-term electoral positions can maintain their status even despite some revolutionary events, and this we witness nowadays in Ukraine.

Key words: political capital, electoral marketing, election market, voting process.

УДК 316.62:796

М. В. ТУЛЕНКОВ, С. С. БАРАНОВА

КРОС-КУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ

У статті подано результати крос-культурного контент-аналітичного дослідження організаційної взаємодії в суспільному русі футбольних фанатів.

Ключові слова: організаційна взаємодія, самоорганізація, суспільний рух, футбольний фанат, крос-культурний аналіз.

Інститут спорту та культура спортивного вболівання відіграє значну роль у становленні соціальної ідентифікації молоді, формуванні навколо-спортивної субкультури та розвитку суспільних рухів спортивного спрямування, зокрема футбольних фанатів. Така ситуація, у свою чергу, продукує нові форми громадянського волевиявлення молоді, дослідження яких набуває особливої актуальності в Україні, де молодь відіграє все помітнішу роль у суспільних перетвореннях. Соціальна організація в молодіжних суспільних рухах є не тільки формою їх існування як суспільного утворення, але й упорядкованою діяльністю й способом регуляції соціальної взаємодії в суспільстві.

У масовій свідомості закріплений образ футбольного фаната як члена так званого «клубу за інтересами», поведінка якого часто має агресивний, навіть насильницький характер. Футбольний фанатизм розглядають як дозвілєву практику, зокрема з негативними суспільними наслідками та відсутньою формальною організацією.

Отже, **метою статті** є розкриття особливостей організаційної взаємодії в суспільному русі футбольних фанатів різних країн. Для досягнення цієї мети необхідно визначити поняття «футбольний фанат» та «організаційна взаємодія»; виділити спільні організаційні форми в межах цього суспільного руху за допомогою крос-культурного аналізу; окреслити специфічність організаційної взаємодії футбольних фанатів різних країн, що у свою чергу, дасть змогу виокремити відповідні типи корпоративної культури фанатських об'єднань.

Дослідження організаційної взаємодії беруть свій початок у працях М. Вебера, Т. Парсонса, П. Сорокіна. Також проблеми організаційної взаємодії розглянуто в концепції соціальних систем А. Богданова, системодіальнісній концепції Г. Щедровицького. В українській соціології цій проблематиці приділено замало уваги. Саме поняття організаційної взаємодії розроблене та введене в науковий обіг М. Туленковим. Серед українських соціологів, що досліджували субкультуру футбольних фанатів, варто відзначити П. Артёмова та Ю. Яновську. До проблематики навколоспортивних рухів звертається у своїх працях О. Кириленко. Вивченню футбольних

фанатів у Росії присвячені праці А. Ілле. Світовий досвід дослідження взаємодії всередині руху футбольних фанатів відображено в працях Е. Даннінга, П. Марша, А. Роверсі, Я. Тейлора та ін.

Стосовно вивчення футбольного фанатизму та організаційної взаємодії в контексті крос-культурної перспективи варто окремо відзначити Д. Брімсона, який за допомогою художніх засобів пізнання здійснив досить ґрунтовну соціологічну рефлексію цього явища. Проте, незважаючи на значну увагу до цієї проблематики, існуючі наукові розвідки є фрагментарними та зумовленими національною належністю дослідників.

Насамперед, важливо визначити поняття «футбольний фанат». Існує кілька критеріїв зарахування вболівальника до фанатів. По-перше, це активне відвідування домашніх матчів команди. По-друге, щорічне здійснення декількох виїздів до інших міст. По-третє, знання та прийняття субкультури футбольних фанатів [4].

Наступним поняттям є «організаційна взаємодія», що є особливим видом соціальної взаємодії, у результаті якої забезпечується комплексність та взаємоузгодженість організаційних зв'язків між елементами певної соціальної системи і її структури управління при взаємоузгоджених зв'язках із зовнішнім середовищем [5, с. 57]. Зазначимо, що соціологічний аналіз організаційної взаємодії в суспільному русі футбольних фанатів необхідно здійснювати на двох рівнях: мікрорівні (взаємодія між учасниками) та макрорівні (зв'язок з іншими соціальними суб'єктами й соціальним середовищем), що уможливорює окреслення місця та ролі футбольних фанатів у системі сучасного суспільства.

Отже, у цій статті організаційна взаємодія в суспільному русі футбольних фанатів різних країн розглядатиметься на прикладі восьми країн. Висновки стосовно форм організаційної взаємодії зроблено на основі результатів порівняльного контент-аналітичного дослідження відеоматеріалів, художніх і документальних фільмів, матеріалів періодичних видань та інтернет-ресурсів відповідного тематичного наповнення.

Як показує аналіз, організаційну взаємодію в межах фанатського руху можна охарактеризувати так. Кожний фанатський рух складається з певного числа сформованих груп і значного числа неорганізованих фанатів. Організовані фан-групи зазвичай складаються з обмеженої кількості осіб, яким притаманний певний набір ролей, які, у свою чергу, керуються певними цінностями та нормами, закріпленими в неформальних кодексах поведінки. Фан-групи можуть набувати різних форм, а саме: **фан-клуб** – товариство людей, які об'єднані спільними для всіх інтересами. Як правило, кожний футбольний клуб створює власний офіційний фан-клуб, об'єднуючи своїх фанатів. **Моб** – невелика група фанатів одного клубу, найчастіше об'єднана за територіальним принципом. **Фірма** – велике об'єднання фанатів, яке складається з декількох мобів. На відміну від фан-клубів, моби та фірми не є офіційними об'єднаннями [1, с. 611–615].

Щодо суспільного руху «Ультрас», то його можна охарактеризувати як рух організованих груп уболівальників для підтримки спортивних команд. Але часто цей термін вживають у некоректному трактуванні: діяльність його учасників ототожнюють із суто агресивною поведінкою, яка виявляється через фізичне насильство та вандалізм [6].

Важливо зазначити існування груп футбольних хуліганів, що позиціонуються як представники руху «Ультрас». Хуліганам, на відміну від ультрасів, характерні крайні форми агресивної поведінки: фізичне насилля, вандалізм та прояви неонацистської ідеології [2, с. 20–25]. Неорганізовані фанати в жодні угруповання всередині руху не об'єднуються, але, тим не менше, виявляються охопленими соціальними мережами та завдяки потужному самоорганізаційному потенціалу беруть участь у багатьох колективних діях.

Перелічені види та форми організаційної взаємодії є загальними, але залежно від специфіки культури вболівання та характеру суспільно-політичних і соціально-економічних процесів їх країни набувають певних особливостей. Тому доцільно розглядати організаційну взаємодію в суспільному русі футбольних фанатів щодо кожної з країн окремо.

Англія. Для 60-х рр. ХХ ст. характерна поява фанатських фірм як високоорганізованих угруповань. Спочатку їх формували фанати, а не хулігани, але з приєднанням останніх були перейняті агресивні прояви поведінки. Таким чином, активне вболівання за конкретний клуб переходить на рівень організованої фанатської злочинності. До 1980 р. усі фанати та хулігани Англії стали організованими закритими фірмами із чітко встановленими нормами поведінки. У них традиційно до цього часу панують неформальні дружні відносини, які накладаються на чітку структуру та розподіл обов'язків. Фірми є своєрідним відображенням ідей «тетчеризму», а сам термін «фірма» означає легалізацію та організацію. Суспільний рух футбольних фанатів починає переймати ідеї й деякі елементи бізнесу. Такий прояв організаційної взаємодії в межах руху має специфічну для Англії назву «кокні» [3]. Крім цього, віковий склад хуліганських організацій – це молодь 20–25 років, а до членів хуліганських організацій входить вікова група 25–40 років. В Україні переважна кількість хуліганів – молодь до 25. Більшість організованих фанатських фірм Англії має яскраво виражену праву ідеологію. Але існують винятки. Наприклад, фірма «ZuluWarriors» («Воїни Зулу»), які є першою «кольоровою» організацією. Її члени – представники різних національностей, що виступають проти стереотипу, що всі фанати расисти. Ще однією особливістю англійського стилю вболівання є «пабоцентричність». У кожній фірмі є свій паб, де вони проводять вільний час. Такі паби прикрашені атрибутикою клубу, та в них постійно можна почути пісні й заряди фанатів. Саме ці паби стають стратегічною мішенню для фанатів інших футбольних клубів.

Італія. Італійські ультрас (ультра, тіфозі) виникали як своєрідна реакція на політичні суперечності, що створило умови для розділення фанатського руху на праве та ліве крило, а заборона проводити політичні акції на вулицях сприяла поширенню ультраправого екстремізму серед представників руху футбольних фанатів. Тому на стадіонах часто можна зустріти фашистську символіку та нацистські привітання. Головною особливістю стилю італійських *ультра*, крім ідеології, є їхня хореографія, що кардинально відрізняє італійський стиль від англійського. Саме за таких умов відіграють важливу роль чітко відпрацьовані механізми та принципи самоорганізації в межах фанатського руху серед не об'єднаних у фірми футбольних фанатів. У середині організації ультрас існує тісний зв'язок між її членами та клубом. Вони є організованими, мають своїх лідерів, називають себе великою родиною. Основна мотивація до об'єднання у високоорганізовані угруповання – встановлення контролю над територією, особливо в межах дербі. У клубу може бути більше ніж одна організація фанатів, які часто об'єднуються на матчі.

Аргентина. Футбольні фанати Аргентини Бара Брава («Браві хлопці») представлені як організовані об'єднання войовничих уболівальників. Спочатку вони були створені як озброєні загони, що захищали свої міста, частково виконували функції народної поліції та відігравали важливу роль у становленні незалежності країни. У країні міста поділені на сфери впливу угруповань Бара Брава різних футбольних команд. Їх вплив є дуже суттєвим на суспільне життя, у тому числі на формування суспільної думки. Крім цього, вони намагаються впливати на сам процес гри. Бара Брава, незалежно від команди, яку вони підтримують, є закритою організацією. Вони входять до структури самого футбольного клубу, який, у свою чергу, за статусом є товариством без фінансової структури, хоча керівники клубу спонсують фанатський рух, члени якого можуть брати участь у виборі адміністрації. Бара Брава за своєю сутністю – добре організоване, з харизматичним лідером кримінальне угруповання. Характер відносин у Бара Брава відповідає сімейному типу культури, при цьому ключові позиції в організації є виборними, що надає організації досить вираженого демократичного характеру.

Бразилія. У Бразилії перетворенню футбольних фанатів на хуліганів сприяв ряд соціокультурних факторів: легкий доступ до зброї, наркотиків, алкоголю та економічна нестабільність, високий рівень бідності. Хуліганські угруповання в Бразилії являють собою неформальні організації, закриті й невеликі за обсягом. Їх особливістю є те, що до них входять не просто друзі, а цілі родини. У кожного угруповання є кодекс та своя власна ідеологія.

Туреччина. Організації футбольних фанатів у Туреччині є закритими та високоорганізованими. У кожній фірмі тісні зв'язки з клубом та командою. Вони спроможні впливати на діяльність клубу й хід гри. Рішення

лідерів є обов'язковими до виконання для кожного члена руху. Також до функцій лідера входить захист футбольних хуліганів від поліції. Турецькі фанати дуже чітко вирізняють «своїх» та «чужих». На стадіоні вони швидко самоорганізуються й виявляють агресивну поведінку навіть щодо тих людей, стосунки з якими поза стадіоном визначаються як дружні. Організовані фанати мають власне фінансування та підтримують футбольний клуб у разі потреби.

Росія. Суспільний рух футбольних фанатів у Росії починає формуватися ще за часів СРСР – у 1960–1970-ті рр. Він мав поодинокі прояви, оскільки державний контроль над будь-якими проявами протестної активності обмежував розвиток руху. Отже, основний мотив самоорганізації суспільного руху футбольних фанатів у Росії на етапі зародження – протиставлення політичному режиму. На сучасному етапі розвитку фанатські та хуліганські організації є дуже закритими, вони неохоче йдуть на контакт з пресою, лідери часто ховають своє обличчя. У кожній організації є свій штаб (приміщення клубу (ФК «ЦСКА») або бар (ФК «Спартак», ФК «Зеніт»)). В одного клубу може бути декілька хуліганських угруповань, що існують незалежно та об'єднуються на трибунах у єдиний рух, подібно до італійських ультрас. Російському фанатському руху притаманна трибунна культура вболівання.

Вирізняє російські фанатські організації те, що тут не діє гендерний стереотип, який виявляється в існуванні жіночих фанатських об'єднань, що є невеликими (близько 20 осіб), але беруть участь у фанатських акціях так само, як чоловічі загони. Ще одним аспектом діяльності суспільного руху фанатів у Росії є відвідування не тільки футбольних матчів. Майже кожному клубу належить хокейна, а іноді й баскетбольна команди, на які також поширюється діяльність футбольного фанатського руху.

Польща. Серед футбольних уболівальників Польщі існує власна класифікація. Вона подібна до загальноприйнятої й включає такі позиції: звичайні вболівальники, які нерегулярно відвідують матчі («Пікнікі»); активні вболівальники з відповідною символікою клубу («Ультрас»); футбольні хулігани, які захищають ультрас та виявляють агресивну поведінку щодо фанатів інших футбольних клубів («Бійці»). Ці організації є закритими, доступ до них суттєво обмежений. У більшості випадків лідерами є заряджаючі. Також у межах польського фанатського руху керівники футбольних клубів штучно створюють фанатські організації шляхом неофіційного працевлаштування ультрас та найму бійців для їх тренування. Головами таких фіктивних організацій є сам керівник, але безпосередньої участі в процесі фанатіння він не бере.

Україна. Як і фанати Польщі, українці мають власну класифікацію вболівальників: 1) кузьмічі – звичайні вболівальники, розпорошені, неорганізовані; 2) ультрас – активні фанати, яким притаманна організація та певні правила, які є обов'язковими для виконання; 3) хулігани – окрема

група футбольних фанатів, основна мета об'єднання яких – захист честі клубу, у тому числі за рахунок прояву агресивної поведінки. Українські ультрас та хулігани притримуються націоналістичних ідей, правої ідеології. На трибунах можна спостерігати нацистські лозунги.

Найцікавішим в Україні є втілення організаційної взаємодії на макрорівні: фанати об'єднуються в альянси. В Україні існують два основні альянси: 1) фанати ФК «Динамо» (Київ), ФК «Дніпро» (Дніпро) та ФК «Карпати» (Львів); 2) фанати ФК «Шахтар» (Донецьк), ФК «Чорноморець» (Одеса) та ФК «Ворскла» (Полтава). Окремо стоять фанати ФК «Металіст» (Харків). Саме між фанатами цих альянсів і відбувалось основне протистояння в межах країни.

Самоорганізаційний потенціал футбольних фанатів розкривається під впливом певної події або радикальних суспільно перетворень. У 2012 р. через судову справу над родиною Павліченків розгорнулася низка масових акцій, ініційованих фанатами київського «Динамо». Ці акції консолідували фанатський рух в Україні та за її межами. Іншим прикладом є події Євромайдану, під час якого утворився єдиний протестний рух, що став кадровою базою для відомих добровольчих батальйонів, залучених до АТО. Позиція фанатів виглядає найбільш послідовною та спрямованою на відстоювання цілісності України.

Висновки. У процесі дослідження визначено базові поняття. Футбольний фанат – футбольний уболівальник, самоідентифікація якого визначається його належністю до фанатської субкультури, інкорпорацією її норм та цінностей і якому притаманні активні форми підтримки футбольних команд. Організаційна взаємодія футбольних фанатів – такий вид соціальної взаємодії, що забезпечує комплексний, взаємовигідний та взаємоузгоджений зв'язок між суб'єктами суспільного руху футбольних фанатів, а також із зовнішнім середовищем, що дає змогу говорити не тільки про механізми їх формування та відтворення, а й про мету їх діяльності та способи її досягнення.

Організаційні форми в межах суспільного руху футбольних фанатів у різних країнах є ізоморфними. Фанатський рух складається з певного числа сформованих груп і значного числа неорганізованих фанатів. Такі фанатські групи можуть набувати різних форм, а саме: фан-клуби, моби та фірми. Суспільний рух «Ультрас» характеризується як рух організованих груп футбольних фанатів. Важливо відзначити існування груп футбольних хуліганів, що позиціонуються як представники руху «Ультрас», яким характерні крайні форми агресивної поведінки.

Окреслення специфічності організаційної взаємодії футбольних фанатів різних країн дає змогу виокремити такі типи корпоративної культури футбольних фанатів: 1) «fair play» (Україна, Росія, Польща) – існування певних організаційних правил поведінки, особливо під час сутичок та за попередньою домовленістю, які є неформально угодженими фанатами різ-

них команд; 2) пабоцентрична (Англія) – використання пабів як певних організаційних центрів, місць проведення дозвілля; 3) хореографічна (Італія) – акцентування візуальних ефектів та шоу на стадіоні як демонстрації самоорганізації; практика, яка найактивніше запозичується фанатами різних країн; 4) зброєцентрична (Аргентина, Бразилія, Туреччина) – озброєння представників руху на різних рівнях організації; активне використання зброї як під час матчів, так і поза стадіоном.

Отже, у результаті крос-культурного аналізу виявлено спільні та відмінні риси організаційної взаємодії футбольних фанатів різних країн. Спільним для всіх країн є те, що організаційна взаємодія в межах фанатського руху перетворюється на специфічний стиль життя. Цінності, набуті під впливом культури вболівання, стають домінуючими для їх носіїв. Уявлення про футбольних фанатів як про «клуб за інтересами» є хибними. Представники руху виступають як активні учасники суспільного життя. Їх активність виявляється через волонтерську, правозахисну, комерційну та інші форми діяльності. Окремі фанатські групи виявляються залученими до місцевого самоврядування та навіть до бойових дій.

Також можна стверджувати, що евристичний потенціал та результати емпіричних досліджень організаційної взаємодії та поведінки футбольних фанатів є дуже важливими для розробки технологій контролю як інструменту регуляції та впорядкування відносин між представниками навколо спортивної субкультури, органами влади й пересічними громадянами.

Список використаної літератури

1. Артёмов П. Субкультура футбольных фанатов: опыт социологического анализа / П. Артёмов // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества : сб. науч. работ. – Харьков : Издат. центр Харьк. нац. ун-та им. В. Н. Каразина, 2003. – С. 611–615.
2. Артьомов П. М. Субкультура футбольных хулиганів: особливості прояву та соціологічного вивчення на пострадянському просторі / П. М. Артьомов // Український соціум: соціологія, економіка, політика. – 2005. – № 2–3 (7–8). – С. 20–25.
3. Бримсон Д. Фанаты: триумфальное шествие футбольных хулиганов по Европе / Д. Бримсон ; пер. с англ. С. Варламова. – Санкт-Петербург : Амфора, 2005. – 431 с.
4. Илле А. Футбольный фанатизм в России: фан-движение и субкультура футбольных фанатов / А. Илле // Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга (социологический и антропологический анализ) / под ред. к. ф. н. В. В. Костюшева. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 154–173.
5. Туленков М. В. Організаційна взаємодія в соціологічному дискурсі / М. В. Туленков // Український соціум. – 2008. – № 4 (27). – С. 46–62.
6. Football Violence in Europe [online] / Marsh P., Fox K., Carnibella G., McCann J., Marsh J. – Available: http://www.sirc.org/publik/football_violence.html (September 5, 2005).

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Туленков Н. В., Баранова С. С. Кросс-культурный анализ организационного взаимодействия футбольных фанатов

В статье представлены результаты кросс-культурного контент-аналитического исследования организационного взаимодействия в общественном движении футбольных фанатов.

Ключевые слова: организационное взаимодействие, самоорганизация, общественное движение, футбольный фанат, кросс-культурный анализ.

Tulenkov M., Baranova S. Cross-cultural analysis of football fans' organizational interactions

The institute of sport and sport related subculture plays a significant role in the social identity of youth. This situation contributes the amplification of the whole new powerful social movement with its own system of values, formal and informal norms of behavior and particular traditions which can be defined as active supporters or football fans.

This sport related social movement maintains the self-organizational potential that creates a new group actor on the arena of social changes. It emphasizes the need for a better understanding of the variety of organizational interactions within it.

The main goal of this article is to outline features of organizational interactions, specific organizational forms in the football fans' social movement. That is why this article presents the results of the content analysis research of the organizational interactions in the football fans' social movement which are disclosed within the cross-cultural framework that involves number of countries such as England (as a region), Argentina, Brazil, Italy, Poland, Russia, Turkey and Ukraine.

To implement the main goal, authors begin with defining two concepts: «football fan» and «organizational interaction». They demonstrate how these two concepts are tightly connected and integrated.

In continuation, authors discuss common features of the organizational interactions of football fans. They describe main organizational forms within this international social movement. This article contains a description of a difference between organized and non organized football fans, between regular supporters, fans, ultras and hooligans, between fan clubs and firms.

After that, authors suggest to examine the organizational interactions in the social movement of football fans in each of presented countries separately. This strategy gives an opportunity to look closer to football fans in different cultural environment and to determine the specificity of organizational structures in football fans groups.

In conclusion, speaking of similarities and differences in the organizational interactions in football fans social movement in presented countries, authors propose their own typology of corporate culture in football fans' groups. It is based on the relevant principles of corporate culture formation.

As a result, outdated, stereotypic image of football fans as members of «clubs of interests», whose behavior is often aggressive, even violent and an apprehension of football fanaticism as a leisure practice which can include negative social consequences and no formal organization turn to be invalid. Therefore, this sport related social movement is described through the complex organizational structure and specific system of values of its participants.

Key words: organizational interaction, self-organization, social movement, football fan, cross-cultural analysis.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.75 (130.2:504.75)

В. І. АНДРЕЄВ, Л. В. КАЛАШНІКОВА

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ГОРОДЯН

У статті розглянуто екологічну свідомість та проєкологічну діяльність як соціально-екологічні аспекти розуміння безпеки життєдіяльності городян; викладено результати емпіричного соціологічного дослідження, проведеного з метою виявлення рівня сформованості екологічної культури жителів Миколаєва (індикаторами якого є рівень занепокоєння станом навколишнього середовища, рівень екологічного знання, екологічна поінформованість, екологічна відповідальність і ціннісні орієнтації); окреслено пріоритетні напрями державної екологічної політики.

Ключові слова: екокультура, екологічна свідомість, екологічна діяльність, біосоціальна безпека життєдіяльності, державна екологічна політика.

На початку нового тисячоліття важливість осмислення різних аспектів біосоціальної безпеки життєдіяльності визначається зростанням соціально-екологічної напруги, поширенням різних захворювань, як вроджених, так і набутих, природним зменшенням чисельності населення, посиленням занепокоєння екологічною ситуацією. Мінімізація екологічних ризиків, побудова ідеології, реалізація екологічної політики, яка відповідає концепції сталого розвитку українського суспільства, вимагають комплексного розв'язання, що включає не тільки вдосконалення науково-технічної та нормативно-законодавчої бази, а й зміну ставлення суб'єктів до навколишнього середовища, переорієнтацію соціокультурних основ суспільства, формування нових моральних і поведінкових практик, інституалізацію екологічної культури в усіх сферах життєдіяльності соціуму.

Екологічну культуру у світовій соціологічній науці детально розкрито в працях А. Абдуллаєва [1], Н. Соловйової [4], Е. Гірусова [3], Л. Когана, О. Яницького [6], П. Діккенса, М. Дугласа, Р. Денлапа, І. Кролла, К. Мілтона та ін. З усіх форм прояву екологічної культури найбільше уваги приділяють дослідженню екологічної свідомості в межах чотирьох основних підходів: перший з них спрямований на вивчення типів носіїв екологічної свідомості (Н. Биканова, Б. Докторов, Д. Джюрін, П. Стерн та ін.), другий – на визначення соціальних чинників формування екологічної свідомості (М. Нугаєв, Д. Корнелсон), третій передбачає аналіз таких маркерів, як екологічне занепокоєння (Р. Данлеп, Р. Мітчелл, В. Рукавишников), екологічні настанови (С. Степанова, М. Рокич), екологічні знання (В. За-

сипкін, О. Яницький, Д. Фрукселл), четвертий – розглядає екологічну діяльність як форму прояву екологічної свідомості (О. Аксенова, М. Лубел, В. Мельникова, Д. Райс та ін.) [5; 6].

Метою статті є визначення характеру й рівня сформованості екологічної культури городян як невід’ємної складової безпеки їх життєдіяльності.

Для виявлення стану, особливостей та детермінант екологічної культури городян науковцями кафедри соціології ЧДУ імені Петра Могили в лютому 2016 р. було проведено соціологічне дослідження. Вибірка багатоступенева репрезентативна за віком, статтю та місцем проживання респондентів (перший шабель – відбір районів, другий – відбір вулиць, третій – відбір одиниць спостереження). У ході дослідження було опитано 398 мешканців міста (з них віком 18–29 років – 24,4%, 30–39 років – 20,9%, 40–49 років – 17,5%, 50–59 років – 19,1%, 60 років і старше – 18,3; 45,6% чоловіків і 54,4% жінок; мешканців багатоповерхівок – 88,3%, приватного сектору – 11,8%; жителів Центрального району – 28,7%, Заводського – 26,4%, Ленінського – 27,4%, Корабельного – 17,6%).

Рівень та характер сформованості екологічної свідомості, оцінка готовності участі в екологічній діяльності дають змогу робити висновки про стан і специфіку екологічної культури міського населення. Індикаторами екологічної свідомості є рівень занепокоєння індивіда щодо стану навколишнього середовища, рівень екологічного знання, екологічна інформованість (прагнення отримання інформації про стан екологічної ситуації в місті), екологічна відповідальність і ціннісні орієнтації в галузі екологічного середовища, власне екологічна діяльність чи готовність до неї.

Визначаючи ступінь занепокоєння мешканців міста станом екологічної ситуації, потрібно зауважити, що, за оцінками опитаних городян, у рейтингу проблем, які потребують термінового вирішення за участю представників міської влади, проблема екології посідає лише 13-ту позицію. І це не випадково, адже наявність неблагополучної, кризової соціально-економічної, соціально-політичної ситуації в країні зосереджує увагу жителів міста на більш важливих, на їх думку, питаннях.

Оцінюючи рівень надання органами місцевої влади послуг щодо задоволення окремих потреб городян, зазначимо, що респонденти дають загальну задовільну оцінку (2,27 балу) реалізації екологічної політики, але ця оцінка не відображає цілком оцінки ефективності впровадження окремих екологічних технологій, функціонування екологічних організацій, установ чи власне їх цілеспрямованої діяльності.

Говорячи про міру задоволення городян екологічним станом довкілля, зауважимо, що майже чверть опитаних (24,3%) цілком або скоріше задоволені, кожен п’ятий респондент (19,1%) має труднощі щодо оцінки стану екології або взагалі не переймається цим питанням, тоді як 56,6% городян висловлюють занепокоєння екологією міста.

На відміну від попередніх запитань, що дали змогу визначити місце екологічної проблематики в розрізі інших проблем міського простору, питання щодо оцінки стану екологічної ситуації в місті більш детально конкретизує ставлення городян до проблем екології. Так, більшість респондентів (67,4%), оцінюючи екологічну ситуацій в місті, визначає її як неблагополучну.

Доволі невелика кількість жителів міста, які не змогли однозначно відповісти на це запитання (5,7%), свідчить про свідоме, небайдуже ставлення жителів міста до проблем екологічного характеру. У віковому розрізі зазначимо, що молоде покоління висловлює більше занепокоєння станом екологічної ситуації, і це абсолютно нормально, адже саме їм та їхнім дітям жити, будувати своє майбутнє в цьому місті. Цей факт надихає з погляду теоретичної можливості формування високої екологічної культури населення, запровадження нових екологічних технологій для збереження належного стану навколишнього середовища.

Крім того, визначаючи ступінь впливу екологічної ситуації в місті на життя та здоров'я, городяни майже одностайно зазначили наявність подібного впливу – 78,7%, натомість п'ята частина опитаних (21,3%) або вважає, що екологія майже не впливає на стан здоров'я, або ж узагалі не замислювалася над цим питанням.

Серед провідних екологічних проблем регіону, які викликають найбільше занепокоєння, респонденти визначили такі: «засмічення природи побутовими відходами», «шкідливі викиди в атмосферу», «неякісна вода». З-поміж чинників забруднення навколишнього середовища найбільше турбують жителів міста забруднення території побутовим сміттям (27,6%), викиди автотранспорту (16,6%), забруднення води й повітря хімічними речовинами, викидами виробництва (відповідно 14,3% і 11,4%), підвищений вміст шкідливих речовин у продуктах харчування (12,2%).

Усвідомлення наявності проблем екологічного характеру, їх значущості для городян – перший крок до їх розв'язання, але самого лише усвідомлення замало, оцінити готовність до активних дій у екологічній сфері (так званої проєкологічної діяльності) дали змогу відповіді респондентів на запитання стосовно їх намірів боротися за «екологічно чисте існування». Так, проєктуючи ситуацію можливого розміщення джерела забруднення поряд з місцем проживання респондентів, ми виявили, що майже половина опитаних (46,4%) нічого б у такій ситуації не робила, інша половина (45,6%) – зайняла б проміжну позицію, погодившись написати письмові звернення у відповідні інстанції або підписати вже кимсь складені листи, активно виступити на захист своїх інтересів готові лише 2,6% респондентів.

Не менш інформативними щодо рівня сформованості екологічної культури городян були запитання стосовно змісту поняття «екологічна культура». Позитивним є той факт, що більше ніж третина опитаних (38,8%) визначає екокультуру як уміння об'єктивно аналізувати екологічну

ситуацію, усвідомлювати відповідальність за збереження природи, реалізовувати практичну діяльність щодо збереження природних ресурсів, що знову ж таки свідчить про високий або ж принаймні достатній рівень їх екологічної свідомості.

Оцінюючи рівень сформованості екологічної культури, респонденти обрали суперечливі судження. Так, вони визначили рівень сформованості екологічної культури жителів міста як недостатній, вказавши, що більшість городян (80,6%) має скоріше низький рівень екокультури. Натомість, рівень сформованості особистісної екологічної культури вони оцінили доволі оптимістично – 63,8% опитаних вважають, що мають скоріше високий рівень її сформованості. Фактично бажання подати себе краще, ніж є насправді, виявилось в тому, що оцінка рівня сформованості екологічної культури жителів міста є більш об'єктивною, зважаючи на інші виявлені раніше показники культури екологічного мислення городян.

Знову ж таки радує той факт, що молодь оцінює рівень сформованості власної екологічної культури значно вище, ніж люди середнього й похилого віку. Молоде покоління готове до змін, зокрема, у напрямі формування нового типу екологічної свідомості, що в часи функціонування суспільства споживання є актуальним, адже відмова від благ цивілізації заради можливості покращення екологічного стану, продовження життя на планеті – чи це не є крок до нашого спільного кращого майбутнього?

Критеріями сформованості екологічної культури особистості є перетворення екологічних настанов та орієнтирів на активну екологічно спрямовану діяльність. Кожен другий респондент, незалежно від віку, статі, місця проживання, відзначив свою готовність взяти участь у різних формах активної екологічної діяльності, що знову свідчить про усвідомлення відповідальності за збереження природи й засвідчує високий рівень сформованості їх екологічної свідомості.

З іншого боку, можливо, нещодавнє значне підвищення тарифів на електроенергію, питну воду й газ змусили городян замислитись над раціональним, обачним і спостережливим використанням природних ресурсів.

На жаль, активізація екологічної свідомості здійснюється такими кардинальними заходами, але коли результат є позитивним, чи варто критично оцінювати засоби, якими він досягнутий? Адже було виявлено, що серед опитаних городян майже 2/3 тих, хто бере участь або готовий долучитися до таких форм екологічної діяльності, як сортування побутового сміття (48,7%), економічне використання води (67,7%), економічне використання електроенергії (68,9%). До активних дій через створення ініціативних груп, участь у діяльності екологічних рухів, організацій готові приєднатися 21,9% опитаних, ще 20,4% прагнуть взяти участь в організації й проведенні публічних акцій протесту, мітингів.

Рівень поінформованості жителів міста про стан екологічної ситуації є більше ніж достатнім, зважаючи на розподіл відповідей респондентів на

запитання стосовно обізнаності городян щодо екологічної проблематики. Так, цілком поінформованими вважають себе лише 4,3% опитаних, достатньо поінформованими є 17,6%, частково інформованими – 46,3%.

Серед основних джерел інформування респонденти назвали центральне телебачення, інтернет-ресурси, спілкування з друзями, знайомими й родичами, а також місцеве телебачення.

Узагальнюючи отримані дані (табл. 1), можна зробити висновок, що група екологічно свідомих людей (суб'єктів, які володіють високим рівнем занепокоєння екологічною ситуацією, розвинутим екологічним знанням, високим рівнем екологічної поінформованості й активною позицією щодо участі в екологічній діяльності) чисельно становить щонайменше третину (27,5%) від загальної кількості опитаних осіб. Група проміжного типу городян – суб'єктів, яких вирізняє наявність високого рівня занепокоєння екологічною ситуацією, розвинутого екологічного знання, високого рівня екологічної поінформованості й відвертої готовності до участі в екологічній діяльності, – налічує 46,4% респондентів. Натомість, група екологічно несвідомих осіб (суб'єктів, що не занепокоєні екологічною ситуацією, мають низький рівень екологічних знань, вирізняються низьким рівнем екологічної поінформованості й відсутністю бажання участі в екологічній діяльності) становить 30,1% опитаних.

Таблиця 1

Чисельні показники індикаторів рівня сформованості екологічної культури городян

Індикатори	Рівень		
	Високий	Достатній	Низький
Рівень занепокоєння індивіда щодо стану навколишнього середовища (оцінка екологічної ситуації в місті)	41,7	25,7	32,6
Рівень екологічного знання (розуміння змісту екологічної культури, знання джерел забруднення)	38,8	51,1	10,1
Екологічна інформованість (усвідомлення впливу екологічної ситуації в місті на стан життя й здоров'я, поінформованість щодо стану екологічної ситуації)	22,6	56,1	21,3
	21,9	66,3	31,8
Екологічна відповідальність і ціннісні орієнтації в галузі екологічного середовища (участь або готовність до участі в різних формах екологічної діяльності, екологічний спосіб життя)	12,5	32,7	54,8
Середнє зважене значення	27,5	46,4	30,1

Соціальну цінність дозвіллевої діяльності не можна недооцінювати, адже саме вивчення змістовного наповнення дозвілля відкриває можливості для його оновлення, збагачення й актуалізації відповідно до реальних запитів різних верств населення. Більшість респондентів у вільний час віддає перевагу формам пасивного дозвілля, таким як: перегляд фільмів

(18,5%), читання літератури (13,3%), перебування в гостях/прийом гостей (12,3%), тоді як екскурсіям, відпочинку на природі – лише 3,6% опитаних жителів міста. Звісно, якщо б городяни більше вільного часу проводили на природі, то, можливо, мали можливість оцінити масштаби екологічної кризи безпосередньо й активніше долучались до екологічної діяльності щодо захисту навколишнього середовища.

Серед тих городян, які прагнуть проводити своє дозвілля на свіжому повітрі (на природі), лише 3,1% роблять це щонайменше раз на тиждень, 7,8% – кілька разів на місяць, 8,4% – кілька разів на півроку. Тоді як основна частина опитаних (47,9%) відпочиває на природі лише один-два рази на рік, а 20,9% городян узагалі не переймаються такими видами дозвіллевої діяльності, на превеликий жаль, віддаючи перевагу «дивану й телевізору». Відпочиваючи на природі, городяни переважно пов'язують такий вид дозвілля з пішими прогулянками, відпочинком на дачі, у селі, відвідуванням парків, заповідників.

Визначаючи мотиви вибору активного дозвілля на користь відпочинку на природі, більшість респондентів вказала, що, перш за все, для них це є акт єднання з природою (39,4%), втеча від міської метушні (18,7%), отримання позитивних емоцій, вражень (16,7%), неформальне спілкування з друзями, родиною (15,2%).

Серед причин, що заважають городянам здійснювати «виходи на природу», вони зазначили наявність альтернативних видів дозвілля (24,3%), нестачу часу (18,4%) і коштів (9,7%), відсутність розгалуженої мережі екологічного туризму, сервісу, нестачу професійних гідів (15,9%), незадовільний стан здоров'я, вік (15,4%). Виходячи з отриманих відповідей респондентів, можна припустити, що одним з пріоритетних напрямів формування екологічної культури населення є необхідність розвитку інфраструктури екологічного туризму регіону із залученням самих городян, які мають бути зацікавлені в сталому розвитку свого міста.

Провідними напрямками розвитку місцевої економіки респонденти вважають розвиток промисловості (18,5%), розбудову комунальної інфраструктури (14,6%), розвиток малих і середніх підприємств (12,9%), запровадження інновацій у медицині (10,0%), підготовку й перепідготовку робочих кадрів (9,6%), охорону довкілля (8,1%). У рейтингу актуальних видів діяльності органів місцевого самоврядування знешкодження наслідків екологічної кризи посідає 6-те місце.

Тож цілком логічним є й прагнення миколаївців спрямувати кошти на створення нових робочих місць (17,3%), покращення медичного обслуговування (15,8%), підтримку АТО, переселенців (10,3%), соціально незахищених верств населення (9,2%), вирішення транспортних проблем (7,9%), розвиток освіти (6,3%), розвиток житлово-комунальної сфери (6,1%). Не останнє місце в цьому переліку посідає вирішення екологічних

проблем – 4,8% (10-та позиція в рейтингу напрямів фінансування соціальної сфери).

Чисельний розподіл жителів міста в типології за рівнем сформованості екологічної свідомості та екологічної культури підтверджують і відповіді респондентів щодо рівня усвідомлення екологічної відповідальності. Фактично, на думку опитаних городян, відповідальність за якість навколишнього середовища повинні нести, перш за все, органи місцевого самоврядування (43,3%) та прості люди (35,8%). Крім того, 34,1% городян висловили свою готовність до певних фінансових витрат для покращення екологічної ситуації в місті.

Найефективнішими шляхами збереження та покращення природного середовища самі миколаївці вважають посилення адміністративної й матеріальної відповідальності за правопорушення щодо використання природних ресурсів (36,7%), покращення екологічного виховання всіх прошарків населення (28,3%), матеріальне стимулювання підприємств, що запроваджують екологічні технології виробництва (16,4%).

Висновки. Узагальнюючи результати емпіричного соціологічного дослідження, зазначимо, що екологічна культура населення являє собою зріз загальної культури суспільства, який відображає гармонійний спосіб взаємодії соціуму з навколишнім середовищем і характеризується свідомим ставленням суб'єктів до природи, практичною їх участю в покращенні використання різноманітних природних ресурсів. Структурно екологічна культура визначається екологічною свідомістю та екологічною діяльністю.

Говорячи про напрями державної екологічної політики, відзначимо необхідність: по-перше, підтримки високого рівня екологічної культури, притаманної представникам групи екологічно свідомих осіб (30,1%); по-друге, удосконалення екологічної культури суб'єктів проміжного типу (46,4%) через формування екологічних цінностей, підвищення рівня екологічних знань, залучення до різних форм проєкологічної діяльності за рахунок запровадження економічного стимулювання, створення належної екологічної інфраструктури, забезпечення соціокультурної підтримки соціуму; по-третє, здійснення безпосереднього впливу на представників групи екологічно несвідомих осіб (30,1%) всіма вищепереліченими способами.

При цьому не варто забувати, що за часів інтенсивних соціальних трансформацій особливого значення набуває проблема добровільної участі громадян у суспільному житті й посиленні інститутів громадянського суспільства. У зв'язку із цим постає питання підвищення ролі місцевих громад, адже активна життєва позиція людей, відповідальність за судьбу свого будинку, району, міста, добровільна участь у вирішенні питань місцевого значення – важлива сходинка в процесі становлення громадянського суспільства, розвиток якого, у свою чергу, є однією з важливих умов соціальної стабільності українського суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Абдуллаев А. А. Проблемы экологической культуры в современных условиях / под ред. А. А. Абдуллаева, М. Н. Касимовова. – Алма-Ата, 1990. – 87 с.
2. Белоногов В. А. Экологическое сознание городского населения / В. А. Белоногов, Э. И. Байбаков, Г. Я. Гузельбаева, Л. Г. Егорова, М. Ю. Ефлова // Экология города Казани : монография / Академия наук РФ. – Казань : Фэн, 2005. – 563 с.
3. Гирусов Э. В. Основы социальной экологии / Э. В. Гирусов. – Москва, 1998. – 128 с.
4. Соловьева Н. В. Экологическое сознание, социальная коммуникация и ситуация в обществе: закономерности связи и развития / Н. В. Соловьева // Разработка научных основ изучения и формирования экологического сознания населения страны / под ред. Б. Фирсова, М. Лауристина. – Москва, 1990. – Ч. I. – С. 215–228.
5. Экологическая культура как показатель образа жизни современного общества (теоретико-методологический аспект) / под ред. Н. В. Семенова. – Казань, 1994. – 86 с.
6. Яницкий О. Н. Экологическая социология [Электронный ресурс] / О. Н. Яницкий. – Режим доступа: <http://ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/08/19/0000218682/008.YANITSKIY.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Андреев В. И., Калашникова Л. В. Социально-экологические аспекты понимания безопасности жизнедеятельности горожан

В статье рассмотрены экологическое сознание и проэкологическая деятельность как социально-экологические аспекты понимания безопасности жизнедеятельности городских жителей; представлены результаты эмпирического социологического исследования, проведенного с целью определения уровня сформированности экологической культуры жителей Николаева (индикаторами которого выступают уровень обеспокоенности состоянием окружающей среды, уровень экологических знаний, экологическая информированность, экологическая ответственность и ценностные ориентации); обозначены приоритетные направления государственной экологической политики.

Ключевые слова: экокультура, экологическое сознание, экологическая деятельность, биосоциальная безопасность жизнедеятельности, государственная экологическая политика.

Andreev V., Kalashnikova L. Socio-Environmental Aspects of Understanding of Safe Living of the Citizens

The article considers socio-environmental aspects of security of life of urban residents. Environmental culture is a totality of environmental awareness (environmental and ecological views, ideological position, attitudes towards the nature, strategies, practical activities to natural objects) and environmental behavior (concrete actions and deeds that are directly or indirectly associated with the impact on the environment, natural resource use).

The results of empirical sociological research conducted to determine the level of formation of ecological culture of city dwellers and assess the readiness of their participation in environmental activities. Numerical indicators of the level of formation of ecological culture are: the level of concern by residents for the environment (evaluation of the environmental situation in the city); the level of environmental knowledge of the citizens (the understanding of the concept of «ecological culture», knowledge of sources of environmental pollution); environmental awareness the respondents (awareness of influence of the ecological situation in the city on the health, the livelihoods of citizens, awareness about the actual state of the environmental situation in the region); environmental responsibility and value orientation (direct

participation or willingness to participate in various forms of environmental activities, ecological way of life).

Analyzed the results of a survey of public opinion of inhabitants of Nikolaev, which indicate that the group of environmentally conscious people (actors, possessing a high level of environmental concerns in the city, developed environmental knowledge, active position on Pro-ecological activities) is 27,5% of the respondents. The group intermediate the type of people (actors, characterized by the presence of a high level of concern for the ecology of urban space, a frank readiness to participate in environmental forms of life) has 46.4% of the respondents, and environmentally irresponsible group of people (subjects having a low level of development of ecological culture) comprise 30.1% of the city residents.

In accordance with the results of the study the article identifies priority directions of state environmental policy: support a high level of ecological culture, the formation of environmental values, enhancing environmental awareness, introduction to various forms of environmentally-friendly activities by introducing economic incentives, the creation of ecological infrastructure, providing social and cultural support of society through the revitalization of urban communities interested in the development of the city, the region, maintaining social stability of the Ukrainian state as a whole.

Key words: ecological culture, environmental awareness, environmental activities, bio-social security, the state environmental policy.

УДК 32.019.5

Ю. В. ВІЗНИЦЯ

СПІН-ДОКТОРИНГ І ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКИМ ІСТЕБЛІШМЕНТОМ У МЕДІА

У статті розглянуто використання спін-докторингу в медіа як технології впливу на громадську свідомість. Досліджено типології спін-докторингу, етапи, методи та цілі його використання. Проаналізовано особливості використання спін-технологій українським істеблїшментом у сучасному політичному процесі на прикладах інформаційних кампаній, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України та розслідуванням злочинів проти учасників Революції Гідності. Зроблено висновок про недоречність використання істеблїшментом практики дезінформації й викривлення фактів, особливо стосовно подій, які гостро переживає суспільство.

Ключові слова: спін-технологія, спін-докторинг, типологія спіну, етапи застосування спін-технології, громадська довіра.

Суб'єкти політичного процесу все частіше змушені працювати із широким спектром інтернет-ресурсів: приватними блогами, форумами, популярними сайтами. Дослідники зазначають, що в багатьох країнах набувають розвитку інститути так званої «е-демократії», започатковуються експерименти з проведення в Інтернеті голосувань до різних органів влади. Сучасні люди об'єднуються за посередництва Інтернету для вирішення громадських проблем, організовують публічні акції. При цьому стає все більш популярною ідея створення на базі Інтернету інститутів прямої демократії, у роботі яких зможе взяти участь кожний користувач. У підсумку пряма інтернет-демократія, на думку ряду дослідників, із часом прийде на заміну сьогоденній представницькій парламентській [6, с. 22]. Інтернет-комунікація стала одним з найважливіших засобів мобілізації під час масових протестних акцій другого десятиріччя ХХІ ст. від Марокко до України, які призвели до наслідків геополітичного масштабу.

Нова реальність, пов'язана зі зростанням значення засобів масової комунікації в політичному процесі, покликала до життя нові технології впливу в інформаційному просторі. Одна з характерних, відомих і поширених медіатехнологій увійшла в обіг під назвою «спін» або «спін-докторинг».

Метою статті є спроба розкрити суть технології «спіну» та проаналізувати деякі особливості її застосування в медіапросторі України, зокрема, представниками істеблїшменту.

У західній політичній науці проблематика застосування спін-технології як показового методу контролю в інформаційному просторі широко висвітлюється, починаючи з кінця 1980-х рр., зокрема в працях таких політологів, як: Б. Брюс, Ф. Ессер, Г. Куртц, П. Річардс, Д. Уоттс та ін. Серед українських дослідників до цієї тематики плідно долучалися О. В. Гуляєв, Д. В. Ольшанський, Г. Г. Почепцов, С. В. Савченко та ін.

Словосполучення «спін-доктор» уперше пролунало на перших шпальтах «Нью-Йорк Таймз» у 1984 р. для назви агентів зі зв'язків з громадськістю високої кваліфікації, які прагнули запропонувати журналістам використовувати підготовані інтерпретації опису телевізійних дебатів між Роналдом Рейганом і Волтером Мондейлом, які щойно відбулись. З англійської слово *spin* можна перекласти як «крутіння», «обертання». Вочевидь, його можна порівняти із загальновідомим словом «спінінг», що увійшло в нашу мову як назва рибальського приладдя. До політичного лексикону «спін» увійшов, імовірно, з тенісної термінології, де цим виразом називають особливо складний, «кручений» удар по м'ячу. У політтехнологічному і PR-середовищі «спін» означає практику подачі подій у більш сприятливому вигляді. Webster's Universal College Dictionary (1997) зараховував *spin* до сленгових виразів.

Одне з визначень терміна «спін-доктор» вказує, що це «дехто, переважно у сфері політики, який прагне вчиняти дії стосовно громадської думки, викривлюючи інформацію, яку публіка отримує через ЗМІ» [5, с. 74]. Одночасно зазначають, що цей термін має ряд негативних конотацій, таких як маніпулятор, конспіратор, пропагандист, і навіть «сила зла в серці публічної політики» [5, с. 74]. До речі, у Великій Британії термін «спін-доктор» набув ширшого тлумачення, ніж у США, залучивши до свого змісту «всі види політичних консультантів, PR-консультантів і співробітників виборчих штабів» [5, с. 76]. При цьому найбільший попит на спін-доктора пов'язаний з виправленням висвітлення події в медіапросторі після того, як інформаційний розвиток набув несприятливого забарвлення. Спін-формат потоку новин, що виступає як сурогатна реальність, визначає свідомість реципієнта, який не здатен протистояти цьому потоку. Практика спіну – це і є спін-докторинг, тобто професійний вплив на суспільну свідомість засобами маніпуляції інформаційним потоком. О. В. Гуляєв зазначає, що спін-докторинг – це набір прийомів, технологічних інструментів досягнення бажаного для суб'єкта результату на етапі сприйняття певної новини (події) реципієнтами й на етапі її резонансу; це вміння передбачати реакції цільових аудиторій, уміння інтерпретувати події, уміння ефективно здійснювати комунікаційні кампанії. Особливо значущою є ця діяльність у період, коли суб'єкт діяльності потрапляє в кризову ситуацію [4, с. 138]. Відомий дослідник комунікаційних технологій Г. Г. Почепцов наводить приклади методів управління інформаційним простором засобами спін-докторингу [4]. Д. Уоттс сформулювала типологію використання спіну, яка стала загальновизнаною [7, с. 121]. І хоча ця типологізація є предметом подальших спроб пошукових варіантів інтерпретацій, проте якісно відмінних підходів так і не було запропоновано [5, с. 78].

Серед суб'єктів політичного процесу, які не гребують користуватися послугами спін-докторингу, держава та її інституції, мабуть, не можуть бути винятками. Посадових осіб високого рангу, навіть якщо вони виступають у приватних блогах, громадськість сприймає не як приватних осіб, а

як носіїв публічної влади. Їх оцінка подій і позиція з тих чи інших питань так чи інакше є офіційним сигналом для суспільства й інших суб'єктів політичного процесу, вона набуває виключної ваги. Аргументованість, достовірність, майстерність в апеляціях до громадської думки створюють передумови для успішності реалізації політичного курсу, підвищують авторитет влади, суспільну довіру до неї. І навпаки, невміле маніпулювання суспільною думкою, наявність суперечностей, невизначеність, фальш можуть завдати репутаційних втрат істеблішменту, знизити результативність діяльності у сфері політики.

У середині лютого 2015 р. в Мінську на переговорах «Нормандської четвірки» було досягнуто домовленостей, які, зокрема, передбачали припинення бойових дій на території Донецької та Луганської областей. Незаконні збройні формування при підтримці військових частин російської армії продовжували наступ на Дебальцівському напрямку, намагаючись оточити й повністю знищити українські збройні сили, що тримали оборону м. Дебальцеве. Бойові дії мали запеклий характер, під натиском супротивника українські війська були змушені 18–19 лютого 2015 р. залишити Дебальцеве. Ще до закінчення відступу президент П. Порошенко у своєму мікроблозі в Twitter повідомив: «Наші частини і підрозділи вийшли планово і організовано. Повністю з бойовою технікою, з танками, з БМП, з автомобільною технікою».

Дійсно, кінцевої мети наступу на Дебальцеве – повного оточення, ліквідації або примусу до капітуляції українського військового угруповання нападниками досягнуто не було. Але стратегічно важливий залізничний вузол і місто Дебальцеве було залишене. Від журналістів, які перебували в зоні бойових дій, військових – безпосередніх учасників оборони Дебальцевого й відступу дуже скоро стало широко відомо про значні людські втрати, велику кількість залишеної (у тому числі в технічно-справному стані) військової техніки, неорганізованість відступу – деякі військові підрозділи взагалі не отримували ніяких наказів, зокрема про відступ. Разом з тим офіційні представники керівництва Збройних Сил України продовжували підтримувати в своїх інформаційних повідомленнях тон, що був заданий повідомленням Президента. Цей дисонанс не міг не викликати суспільної недовіри, обурення й підозри в тому, що високі державні та військові посадовці або не володіють ситуацією, або намагаються прикрити власну нездатність і помилки.

Проходили тижні, але дієвих спроб виправити явно програшну інформаційну ситуацію істеблішментом не робилось. А 11 березня 2015 р. на спільному брифінгу з прем'єр-міністром Королівства Швеції Ст. Левеном Президент України П. Порошенко високо оцінив результати Дебальцівської операції, вказавши, що втрати української сторони становлять 66 загиблих і близько 300 поранених. Західна преса, яка вже до того назвала Дебальцеве «поразкою Європи», була здивована «позитивними оцінками П. Порошенка» [3]. Наведений аналіз спроби українського керівництва

надати вигідного спрямування інформаційному потоку щодо висвітлення Дебальцівської операції, дає змогу зробити такі висновки: по-перше, із самого початку було явно неправильно обрано тональність оцінки того, що відбулося. По-друге, у процесі розвитку й розгортання в інформаційному просторі ситуації навколо вказаних подій, не було продемонстровано здатності до врахування негативних обставин, що склались, та відповідної корекції зайнятої позиції. Спроба Президента України виступити в ролі ініціатора в оцінці цих трагічних подій була викликана, мабуть, бажанням вплинути на сприйняття громадськістю й міжнародними партнерами наслідків відступу з Дебальцевого українських військ у більш позитивному плані, але, з іншого боку, різко звузило для українських можновладців здатність до об'єктивності аналітики в публічному просторі.

Інший приклад пов'язаний з подіями, що відбувались восени 2015 р. напередодні другої річниці початку Майдану. У суспільстві зростало напруження, викликане очікуваннями на результати розслідувань та покарання винних у злочинах проти учасників масових протестних акцій, що призвели до загибелі понад 100 протестувальників («Небесна сотня»), сотень поранених, десятків зниклих без вісті. Втрати правоохоронців також вираховувались десятками. У звітах міжнародних правозахисних організацій, публікаціях у ЗМІ, заявах політиків і громадських діячів лунали звинувачення в затягуванні розслідування та саботажі з боку слідства й правоохоронної та судової систем. За таких умов 16 листопада 2015 р. на офіційному сайті Генеральної прокуратури України з'явилося повідомлення про те, що на виконання доручення Президента України П. Порошенка 17–19 листопада 2015 р. начальник Головного слідчого управління ГПУ С. Горбатюк проведе брифінг про розслідування злочинів проти учасників Революції Гідності. На 20 листопада 2015 р. було анонсовано заключний спільний брифінг за участю Генерального Прокурора України В. Шокіна, міністра внутрішніх справ А. Авакова й Голови СБУ В. Грицака [2].

У ході триденного звіту в прямому ефірі декількох загальнонаціональних телеканалів Головним слідчим управлінням ГПУ було оприлюднено великий за обсягом масив інформації про проведену роботу, вказано на великі труднощі розслідування, відзначено, що попереду значно більше ще не зробленого, ніж одержаних здобутків. У потоці інформації було буквально «потоплено» конкретне, достатньо скромне досягнення – під арештом перебувають всього двоє звинувачених рядових виконавців. Анонсований спільний брифінг керівників силових відомств узагалі не відбувся, що було прямим невиконанням вищими посадовими особами доручення Президента. Ситуація виглядала так, що керівникам силових відомств немає чого пред'явити громадськості, крім взаємних претензій. Відповіді на запит суспільства практично не було надано. Як результат – зростання недовіри й незадоволення владою.

Наведена інформаційна акція має ознаки використання спін-технологій. Це намагання відволікання уваги, реінтретрація власної не-

гативної ситуації. Насправді малоефективними виявилися як сценарій, так і вправність щодо його підготовки та реалізації виконавцями. Відмова від проведення заключного спільного брифінгу, з одного боку, виявилась для організаторів цієї інформаційної акції «меншим злом» і свідченням фіаско; з іншого – показала здатність до аналізу ходу операції й спроб корегування планів з урахуванням реалій.

Висновки. Твердження про те, що діяльність в інформаційному просторі потребує високої технологічної майстерності й професіоналізму, справедливо може бути зараховано до розряду банальних, що аж ніяк не перекреслює самого цього факту. Спроба аналізу наведених прикладів, коло яких можна значно розширити, підводить до висновків щодо «вічних» проблем, зокрема співвідношення політики і моралі. Здається очевидною певна обмеженість поля застосування спін-технології як засобу маніпуляції суспільною свідомістю – як з практичної, так і головне – морально-етичної точки зору. Особливо це стосується висвітлення подій, які мають елементи гостро-емоційних переживань у соціальній психології, а іноді набувають навіть трагічного характеру. Використання інформаційних технологій, зокрема, спін-докторингу (особливо владою), умовно можна було б прирівняти до застосування зброї – з погляду вправності, обмеженості поля використання, часто непередбачуваності наслідків.

Список використаної літератури

1. Почепцов Г. Г. Спин-доктор и его работа: нетрадиционные методы управления информационным пространством. [Электронный ресурс] / Г. Г. Почепцов. – Режим доступа: www.telekritika.ua/yudi/2001-11-30.
2. ГПУ, МВД, та СБУ про результати розслідування протидії мирним акціям протесту, розгін студентського Майдану та інших акцій протесту у грудні 2014 року, кримінальне та адміністративне переслідування активістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua/ua/news.html. 17.11.2015.
3. Эйдеман И. В. Прорыв в будущее. Социология интернет-революции / И. В. Эйдеман. – Москва : ОГИ, 2007. – 384 с.
4. Рожков М. Остановка колон украинской армии в Дебальцево – что это было на самом деле? [Электронный ресурс] / М. Рожков. – Режим доступа: korespondent.net/ukraine/politic/3481699.
5. Гуляев О. В. Спін-технології в політиці як дієвий антикризовий засіб / О. В. Гуляев // Грані. – 2011. – № 1. – С. 137–140.
6. Федорченко С. Н. PR-технология спин-докторинга / С. Н. Федорченко // Вестник МГОУ. – 2011. – Т. 4. – С. 73–79.
7. Watts D. Political Communication Today / D. Watts. – Manchester : Academia, 1997.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Возница Ю. В. Спин-докторинг и его применение украинским истеблишментом в медиа

В статье рассмотрено использование спин-докторинга в медиа как технологии влияния на общественное сознание. Исследованы типологии спин-докторинга, этапы, методы и цели его применения. Проанализированы особенности использования спин-технологий украинским истеблишментом в современном политическом процессе на примерах информационных кампаний, связанных с вооруженным конфликтом и расследованием преступлений против участников Революции Достоинства. Сделан вывод

о недопустимости со стороны истеблишмента практики дезинформации и извращения фактов, особенно в отношении событий, остро переживаемых обществом.

Ключевые слова: спин-технология, спин-доктор, типология спина, этапы при-
менения спин-технологий, общественное доверие.

**Vizny'sya Yu. Spin-Doktorynh and its Application in the Ukrainian Media Es-
tablishment**

The article states that the center of political opposition is increasingly shifting to the cyber sphere, the political process is increasingly forced to work with a wide range of online resources, private blogs, forums, popular websites. It claims that Internet communication has become one of the most powerful methods of mobilizing participants of mass protests of the second decade of the XXI century, which lead to the effects of geopolitical scale.

The purpose of the proposed work is an attempt to reveal the essence of technology of «spin» or «spin-doctoring» and to analyze some features of its use in the media space of Ukraine by Ukrainian establishment. In the article overviewed research and publications on the issue of the use of technology as a spin-control methods in information space by Western and domestic political science. We study the etymology and origin of the terms «spin» and «spin-doctoring» and attempts to analyze the definition of this phenomena by various researchers. Attention is paid to the basic control methods in the information space by means of spin and typology of the use of technology the «spin-doctrine».

The main part of the study examines, in particular, information activities of Ukrainian establishment regarding coverage of the armed conflict in Eastern Ukraine in February 2015 (fights near Debaltsevo, Donetsk region, Ukraine). It is concluded that the information campaign, which was held by Ukrainian official circles and which was started by P. Poroshenko himself, carried the items of spin- technology, failed to distort the true state of affairs. The categorical way of claims and the engagement created the dissonance with the information from other sources and significantly undermined the credibility of the Ukrainian leadership positions.

We consider another example that is linked to the report from November 2015 made by the heads of law enforcement bodies of Ukraine concerning the results of the investigation of crimes against the participants of the Revolution of Dignity (2013–2014). The article characterized this report as an example of spin-technology to distract and to re-interpretate their own negative state. During the three-day briefing, the Ukrainian officials failed to convince the public with the impact of the investigation. During the information campaign was made controversial attempt to prevent publication about the lack of coordination in the actions of the General Prosecutor's Office, Homeland Ukraine Security (the SBU) and the Ministry for Internal Affairs to investigate crimes against defenders of Euromaidan that led to the cancellation of previously announced joint public speaking of the heads of law enforcement agencies. In this case, the tactics to use spin technology has attempted to be changed due to the negative reaction of the public and to the failure of coordination between various law enforcement agencies.

The article concludes that the scope of the spin-technologies is limited, including by government officials, as a method of manipulating by public consciousness as from practical and, most importantly, from moral and ethical points of view. This is especially true as for coverage of events that have elements of hard emotional stress in social psychology and are tragic. The consequences of deliberate distortion of information by public officials are public frustration and the loss of government authority.

Key words: spin-technology, spin-doctor, typology of the spin, stages of the use of the spin, public trust.

УДК 321.7(477)

І. В. ГРАБОВЕЦЬ, О. А. ТАРАСОВА

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ

У статті розглянуто питання функціонування електронного уряду як ефективного інструменту е-демократії в сучасному світі. Охарактеризовано е-демократію як сучасну форму прямої демократії античного світу. Доведено, що новітні інформаційні системи дають змогу громадянам безпосередньо брати участь у прийнятті суспільно важливих оперативних і стратегічних рішень. Проаналізовано проблеми та принципи впровадження електронного урядування в Україні.

Ключові слова: інформаційне суспільство, електронне урядування, е-демократія, електронний уряд.

Однією з основних тенденцій розвитку сучасного світу є глобалізація. Її сутність – перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему, а будь-якій системі притаманна ієрархія. Нині в світі сформувалася чітка ієрархічна система, що ґрунтується на гегемонії Заходу переважно в трьох сферах: військово-політичній, фінансовій та інформаційній.

Інформація – це один з основних ресурсів розвитку суспільства, а інформаційні системи й технології використовують у різних сферах діяльності людини, зокрема в органах державного управління та місцевого самоврядування. У наш час вирішальну роль відіграє інформаційна гегемонія, яка визначає характер і можливості не лише виробничої сфери, а й суспільства загалом.

Глобальна інформатизація суспільства сьогодні не лише об'єктивна реальність, а й одна з панівних тенденцій прогресу цивілізацій у ХХІ ст. Завдяки бурхливому розвитку можливостей засобів масової інформації та нових інформаційних технологій на нашій планеті виникає нове інформаційне середовище існування й життєдіяльності сотень мільйонів людей, активно формується постіндустріальне інформаційне суспільство. Величезні потоки інформації, її обробка та використання в наукових дослідженнях, у повсякденній діяльності, особливо в управлінні простими й складними системами, неможливі без використання сучасних комп'ютерних технологій.

Розвиток інформаційної сфери має результатом значне зростання ефективності наукових досліджень, освіти, економіки, глобалізацію виробничої та дослідної діяльності, оптимізацію політичної діяльності тощо. Перед суспільством відкриваються надзвичайно широкі можливості, зокрема небачені обрії вдосконалення демократії. З'являється можливість по-

вернення від традиційних представницьких до давніх, ще античних, прямих форм демократії.

Отже, актуальність статті зумовлена необхідністю дослідження нових територіально розподілених інформаційних систем, які дадуть змогу громадянам безпосередньо брати участь у прийнятті суспільно важливих оперативних і стратегічних рішень за допомогою мікрореферендумів як основи функціонування демократії. Про переваги чи недоліки подібних політичних технологій, можливо, говорити зарано, але вже зараз в європейських країнах такі системи активно застосовують на рівні місцевого самоврядування.

Електронна демократія – форма організації суспільства, за якої громадяни та бізнес залучаються до процесу державного управління та державотворення, а також до місцевого самоврядування за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій [2]. Використання інформаційних технологій з метою посилення демократичних процесів у державі – суть електронної демократії, за допомогою якої громадяни можуть змінювати державу, використовуючи стандарти відкритого урядування.

Слід зазначити, що система електронної демократії – це не лише можливість отримання тієї чи іншої інформації громадянами про рішення органів влади. Вона повинна передбачати й можливість зворотного зв'язку громадян як з конкретними посадовцями, так і депутатами різних рівнів, можливість голосувати через мережу Інтернет та відкликати депутатів шляхом електронного голосування.

Безумовно, ця система має значні недоліки. Механізм підрахунку голосів під час електронного голосування потрібно ретельно відпрацювати: щоб справа зрушила з місця, варто започаткувати пілотний проект хоча б на рівні невеликої територіальної громади України. А то так і будемо жалітися, що на чергових виборах проголосували не за конкретну людину, а за її відлакований імідж. В. І. Мещеряков зазначає, що електронна демократія (е-демократія) – форма прямої демократії, яка характеризується використанням інформаційно-комунікативних технологій як основного засобу для колективних розумових і адміністративних процесів (інформування, прийняття спільних рішень, контролювання, виконання рішень тощо) на всіх рівнях – починаючи з рівня місцевого самоврядування й закінчуючи міжнародним [3].

Мета статті – розкрити питання функціонування електронного уряду як ефективного інструменту е-демократії в сучасному світі.

У сучасному науковому обігу розмежовують «електронний уряд» і «електронну демократію».

«Електронна демократія» стосується використання інформаційних технологій для розширення можливостей кожного громадянина. За своєю суттю е-демократія – одна з форм прямої демократії, хоча її засоби можна використовувати й у представницьких формах. Сутність прямої демократії

полягає в тому, що кожний громадянин може взяти участь в управлінні державою. Практично єдиним випадком в історії людства прямої демократії є Афіньська демократія часів Солона та Ефіяльта (508–322 рр. до н. е.).

Електронні форми демократії, як і традиційні, бувають прямими та непрямыми. Найпростіша – непряма форма е-демократії – організація голосування через Інтернет. Цей спосіб потребує чисто технічних рішень, а саме: ідентифікації виборця, захищеності протоколів даних та моніторингу ходу голосування.

Ще одна подібна форма – це надання громадянам можливості обговорення рішень місцевої ради чи парламенту. Тут провідну роль відіграє наявність доступу до Інтернету, тому що такі дискусії на практиці стають дуже активними й гарячими, а також відповідних технічних рішень, таких як чати, блоги, форуми.

Так звана «напівпряма електронна демократія» межує з прямою е-демократією афінського типу. Суть її полягає в тому, що перед поданням до парламенту (або ратифікацією) законопроект повинен бути винесений на публічне обговорення в Інтернеті й спочатку проголосований там. Для цього необхідно створити публічний портал парламенту, щоб публікувати всі ухвалені ним документи, а також організувати форуми для їх обговорення. Реалізувати повноцінно подібну форму е-демократії можна лише після прийняття політичного рішення.

Проект «демократії з відкритим кодом» (Open Source Democracy) є найрадикальнішим варіантом, який поки що існує лише в теорії, до того ж з масою застережень та невирішених проблем. Він передбачає, що закони створює не лише парламент, а й суспільство на основі принципу відкритого коду, який активно застосовують у розробці програмного забезпечення.

«Електронний уряд» означає підвищення оперативності та зручності доступу до послуг держави й органів місцевого самоврядування в будь-який час і з будь-якого місця.

У реальному житті це означає перенесення діяльності уряду до мережі Інтернет, тобто організація управління державою та взаємодія з громадянами через Інтернет й інші інформаційні системи. Головна мета таких технологій – підвищення ефективності діяльності державного апарату.

Електронне урядування – форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, зорієнтованої на задоволення потреб громадян.

Головною складовою електронного урядування є електронний уряд – єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами й суб'єктами господарювання [1]. У межах концепції «електронної держави» об'єднуються інформаційні ресурси органів держа-

вної влади, забезпечується доступ до них, а також створюється система он-лайнних послуг (у режимі реального часу). Урядова мережна інфраструктура повинна бути націлена на вирішення актуальних політичних, економічних і соціальних завдань держави. Головною складовою електронного урядування є електронний уряд – єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянами й суб'єктами господарювання. Він не є доповненням або аналогом традиційного уряду, а лише визначає новий спосіб взаємодії на основі активного використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності надання державних послуг. На сьогодні в світі поширені дві основні моделі електронного урядування – e-Government 1.0 та e-Government 2.0 [5].

Ідея «електронного уряду» гармонійно поєднує інтереси пересічних громадян, підприємницьких структур і державних органів. Кожен в «електронному уряді» вбачає свій сенс: громадяни мріють позбавитися необхідності значну частину часу проводити в черзі за довідками й давати хабарі, чиновники мають можливість представити своє відомство в Інтернеті та спростити виконання управлінських функцій, а підприємці мають можливість створити систему інформаційного обслуговування бізнесу. «Електронний уряд» має ще таку вагому перевагу, як можливість участі населення в обговоренні законопроектів та урядових рішень, хоча до реальної участі в обговоренні урядових законопроектів українським громадянам ще далеко, як, до речі, і громадянам більшості високорозвинених країн. Зазначимо, що саме поняття «електронний уряд» з'явилося на початку 90-х рр. XX ст., а втілюватися в життя почало майже через 10 років після цього. До речі, вперше у світі ідею урядового порталу реалізував Сінгапур. Ще у 2004 р. електронний уряд Сінгапуру надавав громадянам такі можливості, як реєстрація народження дитини, шлюбу, пошук житла, відправлення повідомлень до поліції [8].

Упровадження електронного урядування – складний процес, який потребує вирішення комплексу організаційних, технологічних, правових проблем, а також значних інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів.

Електронне урядування – це не механічне поєднання публічного адміністрування з інформаційно-комунікаційними технологіями. Воно дає нову якість державного управління, яка потребує розроблення відповідної законодавчої бази. Необхідно здійснити певну адаптацію нормативних заasad, що регламентують діловодство в органах державної влади та місцевого самоврядування до особливостей, зумовлених наданням електронних державних послуг. Також потрібно вирішити проблему визначення правового статусу електронних інформаційних ресурсів, які розміщуються в інтернет-мережах органами державної влади та місцевого самоврядування, як для маловідомого, так і для загальнодоступного використання.

Одна з головних проблем – це правова регламентація надання електронних державних послуг фізичним та юридичним особам. На законодавчому рівні необхідно чітко визначити загальні умови надання таких послуг та особливості надання комплексних електронних державних послуг, які потребують об'єднання зусиль декількох органів влади, регламентації, упорядкування й стандартизації цього процесу. Законодавчому забезпеченню надання таких послуг потрібно приділити особливу увагу.

В Україні також розробляють і поступово втілюють у життя проект «електронного уряду». Використання нових інформаційних технологій повинно сприяти зміцненню ситуації в Україні, зокрема, відноси́нам влади і громадян. Відомо, що українська влада до цих пір залишається «акціонерним товариством закритого типу», особливо у сфері інформації. У результаті маємо розкрадання бюджетних коштів, корупцію, свавілля чиновників та інший негатив. Нові інформаційні технології змінюють не саму владу, а її функції в суспільстві від свавільного управління до надання послуг платників податків, зокрема, з управління державою. До того ж, електронне урядування – один з основних засобів здійснення державної політики України у сфері розбудови інформаційного суспільства.

Метою впровадження е-урядування в Україні є розвиток електронної демократії для досягнення європейських стандартів якості електронних державних послуг, прозорості та відкритості влади для бізнесу, громадських організацій, громадян.

Практично кожна європейська країна має документ вищого рівня, в якому визначено національну політику щодо побудови інформаційного суспільства. При цьому таку побудову однозначно розуміють як підвищення конкурентоспроможності всієї країни, покращення якості життя населення, можливість збільшення темпів розвитку й переходу на передові економічні, торговельні, технологічні позиції.

Таку політику щодо побудови інформаційного суспільства в Україні визначено Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», який був прийнятий 9 січня 2007 р. з метою вдосконалення державного управління, відносин між державою й громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами.

В аналітичній записці «Розвиток електронної демократії в Україні» термін е-демократія (e-democracy) інтерпретований таким чином: це інструмент зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Її головним завданням є *«електронна підтримка демократії»*. Е-демократія є однією зі стратегій підтримки демократії, демократичних інститутів, демократичних процесів і поширення демократичних цінностей. Вона доповнює традиційні інструменти демократії і є взаємопов'язаною з ними [7].

Електронна демократія охоплює всі електронні засоби, що уможливають для громадян контроль за діяльністю лідерів/політиків у публічній сфері. Залежно від сфери, в якій демократичні начала потребують розвитку, е-демократія може використовувати різні методи: для забезпечення транспарентності політичного процесу; для збільшення прямого залучення й участі громадян; для поліпшення якості формування громадської думки шляхом створення нового простору інформації та її осмислення.

Складові е-демократії: електронний парламент, електронне законодавство, електронний суд, електронне посередництво, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні петиції, електронні кампанії, електронні опитування тощо [4].

Рекомендації CM/Res (2004)1 Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам щодо електронної демократії, ухвалені у 2004 р. підкреслюють, що потенціал е-демократії в забезпеченні підтримки демократичності політичного процесу та функціонування інститутів представницької демократії є досить значним [6]. Хоча досвід використання інструментів е-демократії в практиці урядування європейських країн не такий довготривалий, він дає можливість сформулювати переваги та визначити механізм запровадження інструментарію електронної демократії в Україні.

Висновки. Електронна демократія – це своєрідна «школа» демократії, яка сприяє формуванню в громадян компетентності й відповідальності, так необхідних для забезпечення життєздатності громадянського суспільства. Вона сприяє підвищенню транспарентності діяльності органів влади завдяки використанню сучасних технологій надання громадянам доступу до інформації. Це дієвий інструмент підтримки політичної діяльності та забезпечення більшої прозорості й відповідальності публічних політиків перед виборцями. Е-демократія – це додаткові можливості для побудови та підтримки соціальної солідарності в суспільстві шляхом розвитку соціальних зв'язків між громадянами й групами громадян.

Хоча електронну демократію не можна вважати альтернативою представницькій, її можливості необхідно активно використовувати для прискорення процесів демократизації в українському суспільстві.

Список використаної літератури

1. Шпиґа П. Електронне урядування. Термінологія [Електронний ресурс] / П. Шпиґа. – Режим доступу: http://egov.at.ua/publ/pro_elektronne_urjadvannja_v_ukrajini/elektronne_urjadvannja/egov_termin/5-1-0-97/
2. Концепція розвитку електронного урядування в Україні / О.А. Баранов, М.С. Демкова, С.В. Дзюба [та ін.]; за ред. А. І. Семенченко. – Київ : Міжнародний фонд «Відродження», 2009. – 15 с.
3. Мещеряков В.І. Електронна демократія [Електронний ресурс] / В. І. Мещеряков. – Режим доступу: <http://kds.org.ua/blog/elektronna-demokratiya/>
4. Розвиток електронної демократії в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/January2010/01.htm/>

5. Электронное правительство. Стратегия по автоматизации государственных служб, предлагаемая корпорацией Microsoft [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.microsoft.com/Rus/Government/whitepapers/eGov_Strategy.mspх/

6. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2004) з питань е-урядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/T/E/Com/press/News/2004/-20041216_REC_CM.asp/

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c&find=1&typ=75/>

8. Дачковська М. Електронний уряд: держава без чиновника. Радіо Свобода [Електронний ресурс] / Марічка Дачковська. – Режим доступу: <http://mena.org.ua/-blog/elektronnyj-uryad-derzhava-bez-chynovnyka/>

Стаття надійшла до редакції 22.06.2016.

Грабовец І. В., Тарасова О. А. Электронное правительство как способ развития демократии

В статье рассмотрены вопросы функционирования электронного правительства как эффективного инструмента е-демократии в современном мире. Охарактеризована е-демократия как современная форма прямой демократии античного мира. Доказано, что новейшие информационные системы позволяют гражданам принимать непосредственное участие в принятии общественно важных оперативных и стратегических решений. Проанализированы проблемы и принципы внедрения электронного управления в Украине.

Ключевые слова: информационное общество, электронное управление, е-демократия, электронное правительство.

Grabovets I., Tarasova O. E-Government as a Means of Development of Democracy

This article discusses the use of information systems in the process of governance. In the article the authors consider the functioning of e-Government as an effective tool for e-democracy in the modern world. Characterized by e-democracy as a modern form of direct democracy in the ancient world, it has been proven that the latest information systems enable citizens to participate directly in making public important operational and strategic decisions. Also analyze the problems and principles of e-governance in Ukraine.

One of the main trends of the modern world is globalization. The essence of globalization – the transformation of humanity into a single structural-functional system, and is inherent in any system of hierarchy. Now the world has developed a distinct hierarchical system based on the hegemony of the West mainly in three areas: the military-political, financial and information.

Information is one of the main resources of the development of the society, and information systems and technologies are used in the different spheres of human activity, in particular in the bodies of State administration and local self-government. In our time the crucial role played by information hegemony, which determines the nature and capabilities of not only production, but also to society in General.

The global informatization of society today is not only an objective reality, but also one of the dominant trends in the progress of civilization in the 21st century. Thanks to the rapid development capabilities of the media and of new information technologies on our planet there new information environment and the livelihoods of hundreds of millions of people, is formed by the information society. Huge flows of information, it's processing and use in research, daily activities, especially in the management of simple and complex systems are impossible without the use of modern computer technology.

The development of the information sphere is a consequence of the significant increase in the effectiveness of research, education, economy, globalization of production and re-

search, optimization of political activity, etc. Before the society opens extremely wide possibilities, in particular, the unprecedented horizons of improving democracy. It is possible to return to the ancient representative of the traditional, more ancient, direct forms of democracy. New geographically distributed information systems allow citizens directly participate in making public important operational and strategic decisions by using referendum. About the advantages or disadvantages of such political technologies, perhaps it is too early to say, but now in European countries such systems are actively used at local government level.

In Ukraine developed and gradually implemented in the life of the project «e-Government». The use of new information technologies should contribute to the strengthening of the situation in Ukraine, in particular, the interaction of Government and citizens.

Although electronic democracy cannot be considered as an alternative to executive, her opportunities need to be actively used to accelerate the process of democratization in the Ukrainian society.

Key words: *information society, e-governance, e-democracy, e-Government.*

УДК 316.4.06:4.314

Л. В. КАЛАШНІКОВА, В. О. ЧОРНА

АКТИВІЗАЦІЯ ТРУДОМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЧНОМУ ФУНКЦІОНУВАННЮ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІУМУ

У статті визначено причини й чинники активізації трудовіміграційних процесів, обґрунтовано появу нової п'ятої хвилі трудової міграції, детермінованої соціально-політичними та економічними передумовами. Схарактеризовано сучасні тенденції трудової міграції Півдня України на основі здійснення аналізу статистичних даних щодо міграційного руху населення, функціонування ринку праці, чисельності й складу населення за 2010–2016 рр. На основі отриманих даних доведено наявність тенденцій збільшення обсягів внутрішньої міграції за рахунок зменшення зовнішньої, переважання маятникових, сезонних переміщень, переважно центробіжного спрямування, за рахунок розвитку сільськогосподарської, рекреаційно-туристичної сфер.

Ключові слова: трудова міграція, трудовіміграційні процеси, специфіка регіону, внутрішні трудові переміщення, наслідки трудової міграції.

Провідна економічна функція трудової міграції полягає в забезпеченні необхідного рівня територіальної мобільності працездатного населення на ринку праці, оновленні структури й складу робочої сили, підтримці відповідності між попитом і пропозицією на ринках праці. Крім економічної, міграція трудових ресурсів виконує також соціальну функцію, що полягає в підвищенні життєвого рівня, зміні соціального статусу працівника, можливості більш повної реалізації особистісного потенціалу. На міграційну рухливість працездатного населення впливає цілий комплекс чинників: економічних, соціальних, природно-кліматичних, екологічних, демографічних, етнічних, політичних. Усі вони взаємопов'язані, впливають на територіальні переміщення не ізольовано, а інтегрально. Посилення дії тих чи інших чинників у певні проміжки часу зумовлює особливості трудовіміграційних процесів.

Вивченню міграції загалом та трудової міграції зокрема присвячено багато праць вітчизняних науковців різних галузей науки. Серед теоретичного доробку українських міграцієзнавців заслуговує на увагу концепція просторової самоорганізації населення І. Прибиткової. І. Майданік у своїх працях здійснив аналіз та створив науково обґрунтовану концепцію розвитку трудових міграцій населення України, зокрема, запропонував типологізацію соціальних ризиків трудової міграції [12]. У межах монографічного дослідження Е. Лібанова, О. Позняк та О. Малиновська вивчали перебіг зовнішніх трудових міграцій у контексті загальної соціально-економічної ситуації на основі відомостей державної статистики та спеціальних вибірових обстежень [8]. О. Хомра, М. Ожеван, Т. Петрова, В. Нагорний, О. Примаць здійснили об'єктивний науковий аналіз проблем, пов'язаних із процесами виникнення й розвитку трудових міграцій громадян України в

історичному, правовому, соціально-економічному, суспільно-політичному аспектах міграційних процесів [11]. Інтерес з боку соціологів до трудової міграції зростає, про що свідчать численні дослідження, актуальність проведення визначається покладанням великих сподівань представників суміжних галузей наукового знання, які, усвідомлюючи складність, багатозначність трудовіграційних процесів, їх наслідки для сучасного суспільства, акцентують увагу на ролі конкретних індивідів у формуванні й розвитку нових соціальних структур і процесів.

Мета статті – з'ясувати стан, динаміку трудовіграційних процесів і схарактеризувати їх вплив на функціонування соціуму Півдня України.

Соціально-економічна криза й напружена політична ситуація в країні стали причиною появи нової п'ятої хвилі міграції: до традиційних заробітчан приєдналися біженці й середній клас. Назва «п'ята хвиля» доволі умовна й суперечлива з теоретичної точки зору, її виникнення спричинене наявними нинішніми міграційними тенденціями. Якщо вести відлік із часів існування й розпаду Австро-Угорської імперії, до складу якої входила частина Західної України, а також Російської імперії, то перша хвиля міграції в часовому проміжку припадає на кінець XIX – початок XX ст. Саме в цей період відбувалося масове переселення трудових мігрантів на територію Канади, Кубані, Сибіру, Далекого Сходу. Потім була друга хвиля політичної міграції після революції 1917 р., третя – за часів Другої світової війни, четверта – після розпаду СРСР у 1990-х рр. Перша хвиля зумовлена суто економічними причинами, друга й третя – мали яскраво виражений політичний підтекст, четверта – знову суто економічний характер, натомість нинішня п'ята хвиля зумовлена скоріше політичною ситуацією, хоча й не виключає економічної детермінації. У 2008–2009 рр. відчувалося певне затишшя у сфері зовнішніх переміщень, спостерігалось певне скорочення кількості прибули/вибулих порівняно з попередніми роками. Можна припустити, що причиною тому є загострення світової фінансово-економічної кризи, негативні наслідки якої спричинили зниження рівня міграційної рухливості населення України в цей період.

На думку І. Кукурузди, Т. Ромащенко, до причин і чинників, що активізували участь України в міжнародних трудовіграційних процесах, зокрема, відтік українців, потрібно зарахувати: невідповідність між рівнем оплати праці та фактичною вартістю життя в державі; значний розрив у рівнях оплати праці в Україні та за її межами; виникнення безробіття та вимушеної неповної зайнятості населення, спричинене, насамперед, деіндустріалізацією, а також перманентне падіння попиту на представників окремих професій; масштабне зубожіння, стрімке зниження рівня життя населення в окремих депресивних регіонах країни, зокрема в сільській місцевості та всередині окремих соціальних груп; постійне зростання рівня майнового розшарування, фактична відсутність середнього класу; монопольне становище роботодавців, які, з одного боку, не зацікавлені в підвищенні

заробітної плати та забезпеченні належних соціальних гарантій для робочої сили, з іншого – сприяють максимальній тінізації національного ринку праці; неефективна політика держави на шляху формування конкурентних переваг зайнятості в Україні, створення умов для легалізації праці; позитивний досвід працевлаштування за кордоном, наявність стійких міграційних мереж [4].

Міграційні потоки з України після Євромайдану стрімко активізувалися, тільки в Польщі право на постійне чи тимчасове проживання отримали 247 тис. українців – на 60% більше, ніж рік тому. У середньому по країнах Європейського Союзу цей показник збільшився на 30% [10]. Але, зважаючи на останні події, пов'язані з прибуттям мігрантів з країн Африки й Близького Сходу, що спантеличили Європу, передусім, своєю масовістю (за оцінками ООН, у 2015 р. до ЄС прибуло близько 1 млн нелегальних мігрантів [2], з початку 2012 р. кількість сирійських біженців зросла більше ніж у 30 разів: з 23,4 тис. на кінець 2012 р. до 799,9 тис. на кінець 2015 р. [2]), темпи міжнародної міграції в Україні найближчим часом знову призупиняться, натомість найімовірніше знову активізується внутрішня міграція.

За даними модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції, що проводили співробітники Державної служби статистики, Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ за підтримки Міжнародної організації праці у 2013 р., було здійснено територіальну диференціацію трудовіграційних процесів в Україні. Обчислення рівня участі населення віком 15–70 років у трудових переміщеннях дало змогу оцінити інтенсивність трудових міграцій у регіонах країни. Зокрема, було виявлено, що друге місце за інтенсивністю трудової міграції населення посідає Південь України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АР Крим, м. Севастополь), поступившись Західному регіону (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області). Також було з'ясовано, що більша частина зовнішніх трудових міграцій в Україні має циклічний та сезонний характер – один трудовий мігрант за період спостереження здійснив у середньому 3 виїзди на заробітки за кордон, середня тривалість перебування за межами країни (під час останньої трудової поїздки) становила 5 місяців. Із загальної кількості мігрантів майже половина (45,9%) здійснили по одній поїздці, 43,5% – декілька поїздок на рік, 7,3% виїздили один і більше разів на місяць [1].

Для сучасної ситуації у сфері трудової міграції характерне послаблення впливу економічних передумов, натомість дія інших чинників стрімко посилюється. Активізація трудовіграційних процесів пояснюється не лише мізерною заробітною платою, а наявністю систематичних порушень чинного трудового законодавства, відсутністю належних умов для кар'єрного просування. Диспропорція на ринку праці України призводить до того, що випускники ВНЗ не можуть знайти місце роботи, що відпові-

дало б їх кваліфікації, як наслідок – вони поповнюють лави трудових мігрантів.

Спробуємо схарактеризувати сучасні тенденції трудової міграції Півдня України, здійснивши аналіз статистичних даних щодо міграційного руху населення, функціонування ринку праці, чисельності й складу населення за останні роки. У 2010–2015 рр. рівень зайнятості працездатного населення в середньому в регіоні залишався незмінним і коливався в інтервалі від 65,53% до 67,03% від загальної кількості населення віком 15–70 років, найбільшого значення цей показник набув у 2012 р., найменшого – у 2014 р. Так, в Одеській області показник зайнятості працездатного населення не перевищує 66,7%, тоді як у Миколаївській його максимальне значення дорівнює 68,8%, у Херсонській – 66,9%. Чисельність безробітного населення працездатного віку у відсотковому співвідношенні від загальної кількості населення працездатного віку в Одеській області коливається в інтервалі від 5,7% до 7,0%, аналогічні показники в Миколаївській області набувають значень у проміжку 7,8–9,4%, тоді як у Херсонській вони мають максимальні значення, змінюючись у межах від 9,1% до 10,4%. Відстежуючи динаміку чисельності безробітного населення, зазначимо, що останні роки суттєвих змін в Одеській та Миколаївській областях не відбулось, а от у Херсонській області спостерігається значне збільшення кількості зареєстрованих безробітних, зокрема у 2015 р. [5; 6; 7].

Аналіз щомісячної динаміки кількості безробітних та потреби підприємств у працівниках на заміщення вакантних посад свідчить про наявність сезонних особливостей цих показників. Крім того, вивчення щомісячних індикаторів міграційного руху доводить припущення про специфіку регіону, пов'язану з тимчасовими маятниковими, сезонними трудовими переміщеннями осіб, зайнятих у сільськогосподарській, рекреаційних сферах. Зокрема, найбільша потреба підприємств у працівниках упродовж 2010–2015 рр. підвищувалася в період з травня до жовтня. Натомість кінець і початок року зазвичай, це грудень-лютий, були найтяжчими для працівників у плані пошуку робочих місць [5; 6; 7].

Значення показника навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце в Одеській області коливається в інтервалі від 2 до 9 осіб, набуваючи мінімального значення у вересні-жовтні 2011 р. У Херсонській області аналогічний показник варіює в межах від 3 до 35 осіб, найвище навантаження спостерігалось в грудні 2015 р., що свідчить про посилення тенденції пошуку робочих місць наприкінці календарного року. У Миколаївській області, де активніше розвивається виробнича сфера порівняно з іншими областями регіону, динаміка зміни показника навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне місце має дещо відмінний характер. Так, цей показник змінює своє значення від 7 до 21, набуваючи мінімального значення в серпні-жовтні 2011 і 2013 рр., максимального – у лютому 2011 р.

Порівнюючи сальдо міграції окремих субрегіонів з кожним «міграційним партнером» того самого рівня, можна зробити висновки, що Одеська

область є лідером міграційного обсягу, маючи додатній приріст порівняно з Миколаївською та Херсонською областями. Як бачимо, Одеському субрегіону за силою міграційного тяжіння поступаються інші області, хоча згідно зі статистичними даними, починаючи з 2013 р. він втрачає позиції лідера, натомість Миколаївська й Херсонська області є скоріше регіонами, що «віддають» населення. Більшу частину міграційного потоку приймають обласні центри. Найпривабливішими для мігрантів є обласні центри, зокрема м. Одеса. Аналіз соціально-просторової спрямованості міграційних потоків свідчить про наявність прямої залежності від розмірів середньомісячної заробітної плати. З іншого боку, якісний аналіз даних засвідчує, що внутрішня міграція в регіоні має урбаністичний характер, тобто найпоширенішим видом міграції є переміщення, що вирізняються зміною типу поселень – з сільської місцевості до міської. Про це свідчать дані статистики, зокрема, чисельність сільського населення в Одеській області скоротилася за останні 7 років на 6,6 тис. осіб, міське населення збільшилося на 10,8 тис. осіб. У Миколаївській області число сільських жителів зменшилося з 386,9 тис. осіб у 2009 р. до 367,6 тис. осіб на початок 2016 р., чисельність міських жителів скоротилася з 808,9 до 790,6 тис. осіб. У Херсонській області чисельність жителів у сільських поселеннях скоротилася з 427,5 тис. осіб до 411,9 тис. осіб, поряд з тим кількість міських жителів зменшилась на 21,5 тис. осіб. Такі тенденції, з одного боку, пояснюються спадом народжуваності, з іншого – міграційними переміщеннями.

Таблиця 1

Тенденції міграції на Півдні України (2010–2016 рр.)

	2010		2011		2012		2013		2014	2015	2016*
	У межах області	Зовнішня	У межах області	Зовнішня	У межах області	Зовнішня	У межах області	Зовнішня	**	**	**
Одеська область											
Прибуло	23703	14255	23100	13550	23038	19727	20880	16264	31709	25781	5166
Вибуло	23703	9153	23100	9460	23038	9600	20880	10483	27070	24795	5185
Миколаївська область											
Прибуло	8487	6867	8184	6593	8630	6678	8416	6447	14545	14023	2857
Вибуло	8487	7232	8184	7240	8630	7658	8416	7246	13901	13817	2653
Херсонська область											
Прибуло	8751	6312	8589	6201	8033	5968	7545	5469	13401	12646	2536
Вибуло	8751	7462	8589	7328	8033	7842	7545	7386	14259	12947	2448

*Дані статистики переміщень в Одеській області датовані січнем-квітнем 2016 р., у Миколаївській, Херсонській – січнем-березнем 2016 р.; ** до 2013 р. згідно з методикою вивчення статистичних показників міграції оцінювали переміщення в межах та поза межами області, з 2014 р. визначається загальний показник прибулих/вибулих без визначення напрямку й відстані переміщення, що пов'язано, насамперед, з розмежування функціональних обов'язків та повноважень Міністерства внутрішніх справ і Державної міграційної служби.

Джерело: [5; 6; 7].

Окремо варто звернути увагу на наявність нелегальної міграції на Півдні України, який використовують як міграційний коридор до країн Західної Європи та Центральної Америки. На думку А. Козаченко, аналіз виявлених випадків незаконної міграції дає змогу виявити ряд способів її реалізації. Найнебезпечнішим видом міграції є схема, відповідно до якої громадяни через морські, вантажні порти здійснюють переміщення згідно з маршрутом суден. Використання Південного регіону, передусім Миколаївської та Херсонської областей, для нелегального переміщення мігрантів до Західної Європи зумовлено рядом причин. По-перше, лише цей регіон має можливості щодо використання морського транспорту, який переважає в міграційних схемах завдяки широким технічним можливостям схову мігрантів і відсутності засобів проведення належного контролю з огляду на особливості цього виду транспорту. По-друге, ці області не залучені до здійснення масштабних пасажирських перевезень, на відміну від Одеської області, тому не передбачають ні організаційних, ні технічних заходів щодо виявлення незаконних мігрантів. По-третє, значного поширення набула регіональна транзитна міграція – громадяни сусідньої Молдови напівлегально прибувають на територію України з метою подальшого переміщення на територію Росії [3].

Як бачимо, внутрішні переміщення є більш поширеною формою зміни місця проживання, за проаналізованими даними вони майже в 10 разів переважають за обсягом зареєстровані випадки зовнішньої міграції. Більше ніж половина всіх переїздів здійснюється всередині регіонів, і лише трохи менше 1/3 – між регіонами України. Переважають переміщення між містом і селом, що характеризуються бурхливими процесами індустріалізації та урбанізації, сільське населення скорочується в основному за рахунок відтоку представників молодого покоління, інтенсивність вибуття якого в 3–4 рази вища, ніж інших вікових груп сільського населення. Важливо підкреслити: виїжджаючи на роботу до міст, громадяни залишаються в правовому полі держави й уже завдяки цьому є краще захищеними, ніж мігранти, працевлаштовані за кордоном, вони переважно зайняті неофіційно, тобто не користуються належною повнотою трудових прав, позбавлені соціальних гарантій.

Починаючи з 2013 р., численні внутрішні переселення в Україні спричинені анексією АР Криму та воєнними діями на Донбасі, у Луганську мають вимушений характер. Вимушені міграції принципово відрізняються від добровільних, спрямованих на покращення матеріального та соціального становища, тим, що, навпаки, спричиняють втрату соціального статусу й руйнування добробуту переселенців. Надмірна концентрація таких мігрантів лягає важким тягарем на інфраструктуру, ринок праці та житла регіонів переїзду, ситуація може ускладнюватися, зважаючи на той факт, що частина внутрішньо переміщених осіб орієнтується на постійне проживання в інших регіонах України.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що причини міграції дещо нагадують стресові, їх умовно можна поділити на загальні (низький рівень соціально-економічного розвитку регіону/країни, високий рівень безробіття, низька оплата праці) та спеціальні (безпосередньо пов'язані з конкретною ситуацією кожного мігранта, наприклад, його спеціалізація незатребувана, бажання покращити умови проживання, інтерес до нового тощо).

До провідних чинників варто зарахувати такі: економічні (наявна структура ринку праці сприяє, з одного боку, притоку сезонних, некваліфікованих мігрантів для забезпечення належного функціонування сільського господарства Херсонської та Миколаївської областей, з іншого – відтоку кваліфікованої робочої сили, викликаного занепадом судно-, машинобудування); демографічні (територіальні відмінності в структурі населення за статтю, віком, кількісним складом сімей, які істотно впливають на режим відтворення робочої сили й на її здатність до територіального пересування, зокрема в районах, де багато населення в активному працездатному віці, інтенсивність трудових переміщень істотно зростає, особливо в напрямках місто – село, село – село, велике місто – мале місто); екологічні (кліматичні умови, ландшафт і екологічна ситуація визначають можливості розвитку сфери туризму, сфери обслуговування, спричиняють активізацію сезонної, некваліфікованої трудової міграції); географічні (розташування поряд з наявною портовою зоною найбільшого промтоварного ринку країни «7-й кілометр» так званого «нового торгового міста» спричиняє появу комерційної трудової міграції); соціально-політичні (трудова міграція як наслідок переселення втікачів із зони АТО, вигнанців з АР Крим, ротаційна міграція військовослужбовців); соціально-культурні (навчальні переміщення до обласних центрів – освітніх осередків).

Більшість виїздів з регіону пов'язано з особистими, сімейними обставинами – позбувшись важливого, іноді основного джерела доходів, люди змушені мігрувати, адже це стало стратегією виживання багатьох сімей. Можна припустити, що переважно всі особисті й сімейні обставини продиктовані економічними причинами, оскільки соціально-економічна захищеність є вирішальним чинником рівною мірою як для країни загалом, так і для кожної людини зокрема. Таким чином, економічні інтереси й матеріальні стимули, посідають значне місце в психологічних установах на міграцію. До демографічного чинника можна зарахувати територіальні відмінності в структурі населення за статтю, віком, кількісним складом сімей, які істотно впливають на режим відтворення робочої сили і її здатність до територіального пересування.

Варто також окремо звернути увагу на міграційні ефекти, що є наслідком переміщення населення із села в місто. Трудова міграція належить до категорії соціально-економічних явищ, і рішення про неї може бути для потенційного сільського мігранта цілком виправданим, незважаючи на наявність міського безробіття. У цій ситуації мотивом ухвалення такого рі-

шення є не стільки відмінності в рівні існуючих заробітків у селі й місті, скільки очікуваний дохід на новому місці роботи. Мігрант здійснює порівняння можливостей ринку робочої сили в міських і сільських районах, щоб отримати максимум вигоди від переміщення, зміни робочого місця. Її очікуваний розмір визначається різницею в оцінці сільської та промислової праці, а також ступенем імовірності отримання в місті роботи. По суті, теорія стверджує, що люди (які працюють і шукають роботу) порівнюють очікувані доходи в межах досяжного часового періоду в місті (різницю між доходами й витратами міграції) із середніми доходами в аграрному секторі. Якщо перші виявляються більше, то ухвалюється рішення про міграцію.

До позитивних наслідків трудової міграції регіону варто зарахувати зниження рівня бідності сільських жителів, як результат – зменшення соціальної напруги в регіональному соціумі завдяки отриманню більшої заробітної плати, покращенню рівня життя працівників та членів їхніх родин, набуттю нового професійного досвіду, підвищенню рівня кваліфікації, розширенню світогляду, набуттю свідомості та розумінню реальних умов ринкової економіки.

Висновки. Незважаючи на активне вивільнення робочої сили й високий рівень безробіття, у деяких регіонах Півдня спостерігається нестача трудових ресурсів, яка частково заповнюється за рахунок мігрантів із сільської місцевості. На сьогодні вже не безробіття є головною проблемою вітчизняного ринку праці, а низька оплата праці. Менше можливостей у некваліфікованих робочих. Багато підприємств, особливо сільських, віддають перевагу вимушеним мігрантам на противагу місцевими працівниками, оскільки це достатньо дешева, кваліфікована й дисциплінована робоча сила. Мігранти стикаються з певними проблемами на ринках праці, основною з них є невідповідність праці основній професії й рівню їх кваліфікації. Через це знижується їх професійно-кваліфікаційний рівень. Унаслідок переїзду часто виникають переміщення всередині кваліфікаційних груп. Потрібно також розмежовувати проблеми, пов'язані зі зміною робочого місця (тимчасової зміни місця проживання, перенавчання) та з адаптацією до нового підприємства, трудового колективу, виду праці.

Аналіз економічних і демографічних наслідків трудової міграції для Південного регіону свідчить, що позитивний міграційний ефект доволі незначний, якщо не брати до уваги зняття напруги на національному ринку праці, головною втратою від трудової міграції є завдання шкоди населенню й людському капіталу. Головною причиною цього є те, що трудова міграція виключена з національних стратегій зайнятості, боротьби з бідністю та економічного розвитку. Органи державного управління регіонів-донорів повинні ставитися до трудової міграції як до проблеми й не намагатися вбачати в ній перспективи розвитку, тоді як регіони-реципієнти прагнуть отримати від міграційних потоків робочої сили максимальну вигоду. Як наслідок, до сьогодні не створено сприятливих умов для формування люд-

ського капіталу, циркуляції інтелектуального потенціалу й виробничого внеску з боку трудових мігрантів.

Список використаної літератури

1. Безрукава Н. В. Міграція робочої сили з України до ЄС: аналіз особливостей та наслідків / Н. В. Безрукова, В. А. Свічкарь // Бізнес Інформ. – 2016. – № 2. – С. 21–27.
2. В ООН повідомили про рекордну кількість біженців, які утекли до Європи за рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/v-oon-povidomili-pro-rekordnu-kilkist-bizhenciv-yaki-utekli-do-yevropi-za-rik-558671.html>.
3. Козаченко А. Незаконная миграция и торговля людьми на Юге Украины: уровень распространения и способы противодействия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=530>.
4. Кукурудза І. І. Україна у світових процесах трудової міграції: монографія / І. І. Кукурудза, Т. І. Ромащенко. – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. – С. 12, 101–104, 249–252.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>.
6. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.
7. Офіційний сайт Головного управління статистики в Херсонській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua>.
8. Солодько А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики [Електронний ресурс] / А. Солодько, А. Фітисова. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>.
9. Романенко І. О. Статистичний аналіз трудової міграції в Україні / І. О. Романенко, З. П. Бараник // Прикладна статистика: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. / Нац. Академія статистики, обліку та аудиту. – Київ: Формат, 2012. – Вип. 11. – С. 43–54.
10. Трудовая миграция: Украина теряет людей и будущее [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://112.ua/mnenie/trudovaya-migraciya-ukraina-teryaet-lyudey-i-budushhee-269408.html>.
11. Українська міграція до Європи та розв'язання пов'язаних із нею регіональних проблем: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф., 24 березня 2008 р., м. Тернопіль / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України; Фонд Фрідріха Берта; О. С. Власюк (заг. ред.), О. А. Малиновська (упоряд.). – Київ: Фоліант, 2008. – 200 с.
12. Шульга М. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: у 2 т. / за ред. В. Ворони, М. Шульги, Є. Головахи. – Київ, 2011. – Т. 1. Аналітичні матеріали. – С. 112.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Калашникова Л. В., Черная В. А. Активизация трудовой миграции как угроза безопасному функционированию регионального социума

В статье рассмотрены причины, факторы активизации трудовой миграции, детерминированной социально-политическими и экономическими сферами. Охарактеризованы тенденции трудовой миграции Юга Украины на основе анализа статистических данных миграционного продвижения населения, функционирования рынка труда, численности и состава населения 2010–2016 гг. На основе полученных данных доказано наличие тенденций увеличения объемов внутренней миграции за счет уменьшения внешней миграции, преобладание маятниковых, сезонных перемещений, преимущест-

венно центробежного направления, за счет развития сельскохозяйственной, рекреационно-туристической сферы.

Ключевые слова: трудовая миграция, трудомиграционные процессы, специфика региона, внутренние трудовые перемещения, последствия трудовой миграции.

Kalashnikova L., Chorna V. Activation of labor migration as a threat to the safe operation of regional society

The article analyzed the causes and factors of the activation of work-migration processes reasonably emergence of new fifth wave of labor migration, determined by socio-political and economic premises. Labour migration belongs to the category of socio-economic phenomena and the decision on it can be for a potential rural migrant justified, despite the presence of the urban unemployment. In this situation, the motive of such decision are not of many differences in the level of current earnings in the village and in the city, as the expected return on the new job. Migrant compares labor market opportunities in the urban and rural areas, get the maximum benefits from the move and changing the workplace. It is expected that the size is determined by the difference in the evaluation of the rural and industrial labor, as well as the degree of the probability of working market in city.

To characterize the modern trends of labor migration of the South of Ukraine on the basis of the analysis of statistical data of the migration movements of the population, the labor market, the size and composition of the population for 2010-2016 are analyzed. Monthly dynamics of the number of unemployed and the needs of enterprises for vacancies workers indicates the presence of the seasonal characteristics of these indicators are shown. In addition, the study of monthly indicators of migratory movement, bring the assumption of the related to the temporary pendulum region specifics, seasonal movements of labor of persons employed in the agricultural, recreational sphere. On the basis of the data is obtained and proved the presence of the upward trend in internal migration due to the reduction of external migration, the predominance of the pendulum, seasonal movements, mainly the centrifugal direction, due to the development of agricultural, recreational and tourism industry.

Southern region has the possibility of using sea transport as the predominant in migration schemes, in view of the broad technical capabilities of migrants storage and lack of funds for adequate control given the characteristics of this mode of transport. Odessa region is involved in the implementation of large-scale passenger transport. It is become widespread regional transit migration. This is in turn to lead to positive results of labor migration in the region – poverty alleviation of rural residents, as a result of a decrease in social tensions in the regional society by gaining a greater wage, improving the lives of workers and their families, getting a new professional experience, raising the qualification of memories, the acquisition of the consciousness and understanding of the real conditions of the market economy.

Key words: labor migration, work-migration processes of the specifics of the region, internal labor movements, the effects of labor migration.

УДК 316.346.32

О. О. КОМАРОВА, О. С. СЛАВІНА, Л. Є. БРАТЧЕНКО

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ПЕНСІОНЕРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СТАН І ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто проблему соціального захисту пенсіонерів у сучасній Україні. Обґрунтовано думку про те, що люди похилого віку є найменш захищеними та малозабезпеченими верствами населення. Проаналізовано структуру соціальних трансфертів, систему соціального страхування пенсіонерів. Визначено та систематизовано соціальні проблеми пенсіонерів, які не знаходять адекватного вирішення на рівні державних органів влади. Запропоновано шляхи покращення соціального захисту малозахисних верств населення в сучасних українських реаліях.

Ключові слова: пенсіонери, люди похилого віку, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні стандарти, пенсійна реформа.

Актуальність теми зумовлена зростанням потреби населення України, насамперед, його малозахисних верств, в ефективному соціальному захисті. Його суспільна роль, зокрема, підвищення якості їх життя, суттєво зростає в умовах переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки. Зволікання з боку державних органів влади з вирішенням соціальних проблем населення та невиконання ними своїх зобов'язань значно впливають на загальне зниження добробуту українського населення, що відрізняє Україну від інших розвинутих країн, особливо європейських.

Гостро дефіцит соціального захисту і байдужість з боку суспільства та державної влади відчують люди похилого віку, які після виходу на пенсію змінюються в соціальному, духовному, фізичному та інтелектуально-емоційному планах, а отже, потребують ефективної ресоціалізації в соціумі та належної підтримки з боку соціальних служб.

Тож **метою статті** є аналіз існуючої ситуації щодо соціального захисту та забезпечення пенсіонерів у сучасній Україні.

Завдання, які необхідно розв'язати: 1) розглянути характерні риси та особливості існуючого соціального захисту малозабезпечених верств населення; 2) порівняти основні показники соціального захисту в Україні та Європі; 3) подати короткий огляд основних положень нової пенсійної реформи; 4) висвітлити перешкоди, що заважають сучасній владі вдосконалити систему соціального захисту малозабезпечених верств населення, зокрема пенсіонерів.

Українське суспільство з 90-х рр. минулого століття і до теперішнього часу перебуває в стані перманентної трансформації. Економіка України зазнає значних системних змін, кризові явища супроводжують усі сфери суспільного життя, звідси, усе назване, безумовно, призводить до зниження рівня життя різних верств населення, посилення нерівності населення за

доходами, демографічної кризи тощо. Особливо гостро відчували глибину кризових явищ (втрачені заощадження, неможливість повернення депозитних коштів, низький рівень реалізації системи соціальних пільг, психологічне неприйняття економічної нерівності) ті групи населення, які потребували першочергового захисту з боку держави: незахищені, мало захищені, пенсіонери тощо. Різноманітні теоретичні дослідження, пов'язані із системою соціального захисту та забезпеченням соціальних прав пенсіонерів, проводили такі вчені, як: В. Андрущенко, І. Бабака, Г. Волинський, Н. Кривенко, Е. Лібанова, В. Макаренко, М. Макаренко, О. Новікова, В. Савка, Т. Савченко, І. Сирота, В. Скуратівський, Л. Слюсар, В. Тарасенко, Г. Філюк, Л. Черенько, П. Шевчук, Н. Якуненко, О. Ярош та ін.

Результати емпіричних досліджень, які стосувалися проблем соціального захисту мало захищених верств населення, подано в працях українських соціологів: Л. Амджадін, В. Бакірова, А. Горбачика, Т. Петрушиної, О. Плахової, Є. Суїменко та ін.

Сучасні умови, для яких характерні фінансова нестабільність, політичні суперечності, недосконалість законодавчої системи, призвели до того, що українськими державними органами не відпрацьовано дієвого механізму соціальної підтримки мало захищених верств населення, унаслідок чого наявні ситуації соціального неблагополуччя. Особливо гостро це відчувається в кризові періоди країни, коли за умов інфляції зростає загальний індекс споживчих цін, підвищуються тарифи на житлово-комунальні послуги, відбувається процес знецінення заробітних плат та пенсій, що, у свою чергу, призводить до зниження фінансових можливостей населення.

Ми погоджуємося з І. Сиротою, який вважає, що одним з важливих факторів, під впливом якого зростає необхідність соціального захисту населення, є різке зниження добробуту економічно неактивної частини населення, значну частину якого становлять пенсіонери [4, с. 413–420].

Соціальні зобов'язання держави зафіксовано в ст. 1 Конституції України. Таким чином, держава забезпечує мінімальний рівень соціальних гарантій для кожного громадянина. Соціальні гарантії розкривають ступінь матеріальної забезпеченості суспільства, створюють рівні можливості особистості для реалізації свого творчого потенціалу. Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

Соціальний захист населення України відбувається шляхом надання державою соціальних трансфертних платежів, які, згідно з українським законодавством, становлять понад 50% зведеного бюджету [3]. З метою запобігання підвищенню бідності населення, зокрема пенсіонерів, держава гарантує виплату соціальних трансфертів, які мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Сучасна статистика засвідчує, що українські пенсіонери, а саме: жінки, старші від 55 років, і чоловіки, старші від 60 років, залишаються поза

межами ринку праці. І хоча значна частка пенсіонерів та людей похилого віку залучена до активної трудової діяльності, все одно дуже поширеним є уявлення (особливо серед молоді), що люди похилого віку є «зайвими» в сучасних ринкових умовах. Серед причин, що змушують пенсіонерів продовжувати трудову діяльність, залишається недостатня матеріальна забезпеченість і бажання допомогти дітям та онукам, а також складність адаптації до економічних негараздів. Проте для багатьох з них державні соціальні гарантії є основним джерелом існування.

Соціальний захист пенсіонерів в Україні має такі властивості й характерні риси:

- по-перше, є складовою соціальної політики держави та спрямований на підвищення якості життя пенсіонерів;
- по-друге, є результатом соціально-економічних відносин між державою, з одного боку, та населенням як носієм робочої сили (виробником національного продукту) – з іншого;
- по-третє, здатен впливати на перерозподіл доходів та диференціювати доходи населення;
- по-четверте, задовольняє потреби населення, що, у свою чергу, об'єктивно та суб'єктивно змінює рівень його добробуту, а відтак, і якість життя;
- по-п'яте, сприяє адаптації населення, зокрема, після виходу на пенсію;
- по-шосте, спрямований на підтримку життєдіяльності кожної окремої особи, а отже, і на відтворення особистісного потенціалу тощо.

Вочевидь, в умовах розвитку трансформації суспільства виникає нагальна проблема покращення якості життя населення за допомогою забезпечення йому гідних соціальних стандартів та посилення підтримки з боку держави незахищених верств. У контексті цієї проблеми стрижневе питання – забезпечення державою соціального захисту людей похилого віку. І це особливо актуально на тлі високого рівня соціальної підтримки та забезпеченості пенсіонерів у європейських країнах. Так, дані соціологічних досліджень Інституту розвитку суспільства і громадського здоров'я свідчать, що:

- за доходом на душу населення Україна опинилась на передостанньому місці в Європі;
- дохід на душу населення в Україні становить у середньому 2731 дол. на рік;
- чверть населення України перебуває за межею бідності;
- рівень зростання доходів громадян, зокрема заробітної плати, у кілька разів відстає від зростання цін на товари, тарифів на послуги [6].

Результати багатьох соціологічних досліджень, а також власні спостереження авторів свідчать, що органи державної влади недостатньо уважно ставляться до цієї верстви населення, не повною мірою враховують їх особливі потреби при розподілі та наданні соціального захисту. Мінімальні

соціальні стандарти й нормативи сучасної України значно відстають від соціальних стандартів європейських країн.

Регулювання та реалізацію державної політики у сфері соціального забезпечення населення здійснюють Міністерство соціальної політики України й Міністерство фінансів. Управління фінансами пенсійного забезпечення здійснює Пенсійний фонд України.

Разом з тим в Україні досі немає єдиного закону, який би регулював усі аспекти соціального захисту та соціального забезпечення населення, а відтак поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» не мають офіційного визначення в національному законодавстві.

Вітчизняні науковці П. Шевчук, М. Карлін, В. Скуратівський, О. Палій ототожнюють соціальне забезпечення із соціальним захистом. Під цими поняттями розуміють комплекс організаційно-правових та економічних заходів, що спрямовані на забезпечення життя, здоров'я й добробуту населення за конкретних економічних умов. Соціальне забезпечення населення являє собою систему соціальних гарантій, які держава надає своїм громадянам. О. Кочемировська і О. Пищуліна розглядають соціальне забезпечення як форму вираження політики держави, яка спрямована на матеріальне забезпечення окремих категорій громадян у випадку настання обставин, що визнаються державою на цьому етапі розвитку соціально значущими та тягнуть за собою втрату чи зниження доходу, малозабезпеченість, бідність. Соціальний захист – це практична діяльність щодо створення сприятливого навколишнього середовища, матеріального обслуговування й забезпечення непрацездатних та інших осіб, які потребують соціальної підтримки [цит. за 7].

Сучасне розуміння терміна «соціальне забезпечення» включає до своєї структури поняття «соціальне страхування». У Концепції соціального забезпечення населення України зазначено, що це є «система конкретних форм соціального забезпечення шляхом соціального страхування у разі безробіття, тимчасової або постійної непрацездатності та соціальна допомога непрацездатним і малозабезпеченим громадянам» [7].

У сучасних умовах соціальне забезпечення людей похилого віку здійснюють в основному державні органи. Умови та організацію соціального забезпечення літніх людей закріплено в державних нормативно-правових актах. До законів України, що регулюють соціальні відносини між учасниками системи соціального забезпечення, належать такі: «Про державну службу», «Про пенсійне забезпечення», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального забезпечення», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці і громадян похилого віку в Україні». Вищеназвані законодавчі акти було прийнято в основному за період 1991–1997 рр. з наступними змінами та доповненнями.

Згідно із чинним законодавством, політика соціального забезпечення й соціального страхування включає в себе:

- пенсійну політику та забезпечення страхування пенсійних внесків;
- політику медичного забезпечення і медичного страхування;
- субсидіарну політику (політику надання адресної соціальної допомоги);
- політику мінімальних соціальних гарантій, стандартів і ліквідації бідності;
- політику забезпечення соціальної безпеки.

I. Сирота виокремлює такі форми соціального забезпечення, що існують та розвиваються в Україні:

1. Обов'язкове державне пенсійне страхування – це система матеріального забезпечення непрацездатних громадян, що здійснюється державою, Пенсійним фондом України.

2. Обов'язкове державне соціальне страхування робітників підприємств, незалежно від форми власності, яке являє собою систему забезпечення в період соціально-трудоових відносин, яка включає: допомоги по безробіттю, тимчасовій непрацездатності тощо.

3. Соціальне забезпечення за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету України. Ці кошти мають суто цільовий характер та спрямовані на виплати державних пенсій військовослужбовцям, підвищення пенсій та пільги ветеранам війни тощо.

4. Забезпечення за рахунок коштів соціальних фондів підприємств, творчих спілок, благодійних організацій та добровільних внесків громадян. До цієї форми варто зарахувати допомоги найуразливішим верствам населення, матеріальний стан яких можна вважати критичним.

5. Утримання непрацездатних громадян у державних, комунальних та інших закладах соціального призначення.

6. Адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, непрацездатним громадянам за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

7. Недержавне пенсійне забезпечення громадян за угодами робітників з роботодавцями, недержавними пенсійними фондами [8].

Пенсійна система є основним складовим компонентом соціального забезпечення. Розглядаючи пенсійну систему України, варто зазначити, що вона являла собою спочатку страхові товариства (до 1917 р.), потім інститут державного соціального забезпечення (до 1990 р.), а з 1991 р. з'явилася сучасна пенсійна система, яка була перехідною формою до страхових інститутів.

З 2004 р. в Україні, як і більшості країн, діяла *трирівнева модель пенсійного забезпечення*.

Перший рівень – це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на принципах солідарності,

субсидіювання та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другий рівень являє собою накопичувальну систему загально-обов'язкового державного страхування і базується на принципах накопичення коштів осіб, які застраховані в Накопичувальному фонді, та здійснення фінансових витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат.

Третій рівень – це система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на принципах добровільної участі населення, роботодавців та їх спілок у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання населенням пенсійних виплат на умовах і в порядку, що передбачений законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [8].

Вітчизняні науковці, які вивчають проблему ефективного пенсійного забезпечення, висловлюють думку щодо прийняття Пенсійного кодексу України та пенсійної реформи для більш ефективного регулювання пенсійних відносин. Пропозиція прийняття Пенсійного кодексу є результатом неефективності діючої пенсійної системи та незадоволеності нею більшості населення. Її неефективність полягає в низькому рівні пенсій, великій різниці між мінімальними та максимальними пенсіями, постійному зростанні кількості привілейованих пенсіонерів та підприємств, які мають пільгові умови сплати податків і внесків. О. Струченков зазначає, що пенсійна система, яка діяла до 2011 р., була наслідком «відсутності пенсійної культури, соціальної справедливості, надійних фінансових механізмів для нагромадження коштів на старість», які є її характерними ознаками, і була не в змозі захистити літніх людей та забезпечити їм гідну старість [9]. Отже, перед державою та суспільством постало питання реформування системи пенсійного забезпечення України.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 р. була ухвалена Концепція подальшого проведення пенсійної реформи. Реалізація цієї Концепції передбачала два етапи. Так, на першому етапі (2010–2013 рр.) передбачалося вдосконалення механізму індексації пенсій з метою усунення диспропорцій у розмірах; на другому етапі (2014–2017 рр.) необхідно було забезпечити рівноправність громадян шляхом запровадження єдиних правил призначення пенсій. Введення нової Пенсійної реформи у жовтні 2011 р. передбачало реалізацію таких положень:

- пенсійний вік планувалося підвищити для жінок протягом 10 років до 60 років, тобто до 2020 р. Це стосується жінок, які народилися після 31 січня 1956 р. Для чоловіків вік виходу на пенсію планувалося залишити незмінним – 60 років, тим самим досягнувши європейського рівня;

- розмір максимальних пенсій не мусив перевищувати 10 мінімальних пенсій, тоді як до пенсійної реформи розмір максимальних пенсій був необмежений;

- громадянам, які мають право дострокового виходу на пенсію, планувалося виплачувати пенсію при досягненні загальновстановленого пенсійного віку, тобто можливо піти на пенсію і раніше, але виплати будуть здійснюватися після настання пенсійного віку;

- мінімальний стаж для одержання соціальної пенсії за віком, а це становить 50% від мінімальної пенсії, мусив підвищитися з 5 років до 15;

- мінімальний стаж для призначення пенсій за віком для жінок мав підвищитися з 20 років до 30, для чоловіків з 25 років до 35;

- працюючим пенсіонерам не планувалося виплачувати надбавки до пенсії за понаднормований стаж та доплати до прожиткового мінімуму при його збільшенні. Нагадаємо, що за кожний додатково відпрацьований рік додатково виплачувався 1% до пенсії;

- якщо до введення пенсійної реформи при нарахуванні пенсій враховувалася заробітна плата до 2000 р., то зараз тільки заробітна плата за даними персоналізованого обліку;

- наступним положенням пенсійної реформи було те, що у працюючих пенсіонерів залишається і заробітна плата, і пенсія, але пенсія не буде підлягати індексації;

- пенсійна реформа передбачала також початок роботи накопичувального рівня пенсійної системи з 2013 р. До цього періоду передбачалося ліквідувати дефіцит Пенсійного фонду. Причому це стосувалося тих громадян, яким зараз не виповнилося 35 років, оскільки громадяни старше цього віку фізично не встигнули б накопичити гідні суми для пенсійних виплат у майбутньому [10].

Отже, незважаючи на високу передчасну смертність населення, Уряд України встановив наймолодший вік виходу на пенсію серед країн Європи.

Дослідження всеукраїнської суспільної думки, яке було проведено у 2014 р., свідчить про: негативне ставлення населення до підвищення пенсійного віку та встановлення обмежень пенсійних виплат (близько 98%); низьку поінформованість щодо діяльності недержавних пенсійних фондів (47%); впевненість більшості респондентів (76%) у тому, що власне державна пенсія, скоріш за все, буде їхнім основним джерелом доходу при настанні пенсійного віку; замалу кількість респондентів (лише 14%), які розраховують на підтримку з боку сім'ї [11]. Експерти стверджують, що зміни в пенсійній реформі призведуть до низки соціальних наслідків.

Висновки. Зважаючи на реалії сьогодення, не дивно, що проблему соціального захисту та соціальних прав пенсіонерів України аналізує багато українських дослідників і фахівців. Це цілком слушно, адже пенсіонери є колишніми суб'єктами трудових відносин, які в минулому створювали значний соціальний, виробничий, науково-технічний та інтелектуальний потенціал держави. Зараз же більшість з них є малозабезпеченими та потребують соціальної підтримки з боку нашого суспільства й держави, їх права захищаються Конституцією України та низкою нормативно-

правових актів, а сучасні принципи політики щодо них містяться в Міжнародних планах дій ООН з проблем старіння.

За недостатньої матеріальної забезпеченості, коли темпи зростання пенсій не встигають за темпами зростання споживчих цін, принцип соціальної справедливості та солідарності повинен бути покладений в основу реалізації соціальних прав пенсіонерів України. З огляду на те, що пенсіонери становлять значну групу населення в Україні та більшість з них перебуває в украй скрутному становищі, їх захист та підтримка потребують подальших поглиблених наукових досліджень, пропозицій і рекомендацій щодо їх ефективного соціального захисту й на цій основі ефективного реформування всієї системи соціального захисту та забезпечення.

Список використаної літератури

1. Бідак В. Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 35.
2. Бабак І. М. Соціальна діагностика чинників бідності: регіональний вимір / І. М. Бабак, А. Є. Дроздік // Грани. – 2010. – № 6. – С. 120–124.
3. Бюджетний Кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456 // Голос України. – 2010. – № 151. – С. 5–19.
4. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: учебник / І. М. Сирота. – 4 изд., перераб. и доп. – Харьков: Одиссей, 2003. – 384 с.
5. Про державний бюджет України на 2010 рік: Закон України від 27.04.2010 р. № 2154-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 22–23. – С. 263.
6. Іванещко К. Соціальні перспективи подовження пенсійного віку в Україні / К. Іващенко // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ: Ін-т соціології НАН України, 2010. – С. 386–392.
7. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.
8. Сенів Л. А. Оцінка диференціації доходів населення України [Електронний ресурс] / Л. А. Сенів, Ю. В. Малиновський // Социально-экономические реформы в контексте интеграционного выбора Украины: VIII Международная научно-практическая конференция. – Режим доступу: <http://www.confcontact.com>.
9. Струченков О. В. Пенсійна реформа в Україні як об'єкт управління / Олександр Струченков // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: зб. наук. праць. – Донецьк, 2011. – Вип. 179. – С. 63–68.
10. Пенсійна реформа. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dpfu.dp.ua>.
11. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua>.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2016.

Комарова А. А., Славина А. С., Братченко Л. Е. Обеспечение социальных прав пенсионеров в современной Украине: состояние и проблемы

В статье рассмотрена проблема социальной защиты пенсионеров в современной Украине. Обоснована мысль о том, что люди пожилого возраста являются наименее защищенными и малообеспеченными слоями населения. Проанализирована структура социальных трансфертов, система социального страхования пенсионеров. Определены и систематизированы социальные проблемы пенсионеров, которые не находят адекватного решения на уровне государственных органов власти. Предло-

жены пути улучшения социальной защиты малообеспеченных слоев населения в современных украинских реалиях.

Ключевые слова: пенсионеры, люди пожилого возраста, социальная защита, социальное обеспечение, социальные стандарты, пенсионная реформа.

Komarova O., Slavina O., Bratchenko L. Ensuring Social Rights of Pensioners in Modern Ukraine : Status and Challenges

The article discusses the social protection of pensioners in Ukraine today, because this socio-demographic group is the most vulnerable and low-income segment of the population.

The results of sociological researches fix that state agencies not enough attentive to this segment. When a distribution and providing them with social guarantees did not take into account their real needs.

It is widely known that minimum social standards and the standards of modern Ukraine far behind such social standards of European countries.

Therefore, relevance of the topic due to the fact that low-income strata of the Ukrainian population is increasing the need for effective social protection. Especially important it is to improve the quality of life in the transition to a socially oriented market economy.

Particularly acute lack of social protection and the indifference of the society and the government feel the elderly – retirees who, after retirement, changes in the social, spiritual, physical, intellectual and emotional level and are in need of effective re-socialization in the society.

Slow action by the government to address the social problems and non-compliance with their obligations have a significant impact on the overall reduction of their welfare. All this distinguishes Ukraine from other developed countries, for the worse.

Therefore, the purpose of this article – to analyze the state of social protection and pensioners in modern Ukraine.

The tasks that need to be addressed in the article, the following:

- 1) consider the characteristics and features of social protection of pensioners, which operates in Ukraine;
- 2) to compare key indicators of social protection in Ukraine and Europe;
- 3) give an overview of the main provisions of the new pension reform in Ukraine;
- 4) to identify the obstacles which prevent public authorities to improve the system of social protection of pensioners.

Most scientists agree that today the problem of improving the quality of life of senior citizens is not a priority socio-economic development of Ukraine. Therefore, this article analyzes the aspects and structure of existing social protection, and especially the introduction of changes to the pension reform.

Based on the analysis of the results, that in order to optimize social policy and strategic welfare guidelines should take into account resource and institutional constraints that exist in the modern Ukrainian society, as well as due to the fact that pensioners make up a significant group of the population in Ukraine and most of them are in an extremely difficult position, their protection and support requires further research, developed proposals and recommendations with a view to their effective social protection. On this basis, according to the need for effective reform of the entire social system as a whole.

Key words: senior, elderly, social protection, social security, social standards, the pension reform.

УДК 316.77+502/504

А. С. ЛОБАНОВА, О. КУЗЬОР

ЛЮДИНА – ІНФОРМАЦІЯ – ПРИРОДА: РИЗИКИ ТА ШАНСИ ВЗАЄМОВПЛИВУ

У статті досліджено проблему взаємодії й взаємовпливу людини, інформації та природи. Зокрема, обґрунтовано наукову думку про те, що в умовах інформаційного (програмованого, постіндустріального) суспільства інформація виступає не тільки базовим ресурсом людини, а й атрибутом суспільного життя, виконуючи роль посередника між людиною і природою. Проаналізовано й розглянуто ризики та шанси, які несе інформація для людини й природи. Проведено ідею стосовно необхідності поширення правдивої інформації, яка б зменшувала небезпеку сучасного світу з метою збереження здоров'я й життя людини, а також екологічного балансу в природі.

Ключові слова: людина, інформаційне суспільство, природа, ресурс, інформація, ризики, шанси, небезпека, збереження життя й природи.

Сучасний світ занадто ускладнюється завдяки технологізації та інформатизації не тільки сфери виробництва, а й повсякденного життя людей. Звісно, названі процеси, з одного боку, полегшують працю та життєдіяльність людей, а з іншого – обтяжують, оскільки збільшується інформаційне й технологічне (техногенне) навантаження на людину, особливо в технополісах і великих промислових регіонах, відволікаючи її від соціального та природного середовища, в якому вона живе й працює. Під впливом інформатизації змінюється спосіб і характер життя, обмежуються «живі» міжособистісні комунікації, натомість формується штучно створений віртуальний світ, який набуває здебільшого надуманих, нерідко мімікрійних (маскувальних, імітаційних) форм, за якими приховується, а подекуди й пригнічується «жива» та динамічна людська природа. А технологізація виробництва, яка здійснюється завдяки накопиченню нової інформації й нових знань і має за мету постійне економічне зростання, у свою чергу, збільшує деструктивне навантаження на природу, погіршуючи екологічний стан довкілля, який негативно впливає на людину та її стан здоров'я.

Тобто в ціннісно-діяльнісній тріаді «людина – інформація – природа» в сучасному світі, зокрема в промислових регіонах, які є інформаційно й техногенно насиченими, екологічно перевантаженими завдяки розвитку розуму людини, існують різноманітні за своїм характером вектори взаємовпливу та посилюються різні за своїм характером наслідки, що створює актуальну для соціологічної науки проблему, яка потребує постійного вивчення й наукового пояснення.

Тому дослідження, виявлення та окреслення ризиків і шансів, які існують у діяльнісних процесах людини з інформацією та людини з природою, зокрема в межах промислового регіону, є актуальними й своєчасними.

ми, оскільки сприяють пошуку адекватних шляхів нейтралізації негативних тенденцій та наслідків, які незмінно супроводжують ці процеси.

Проблематика, окреслена в цій статті, звісно, не є новою, оскільки філософське осмислення взаємодії людини з природою бере свій початок з епохи античності й не завершується, а, навпаки, поглиблюється в сучасну добу, залучаючи до свого дискурсу інформацію як невід’ємний концепт діяльнісного простору індивідів.

Проблематика взаємозв’язку природи та людини, зокрема етичних аспектів, наявна в працях сучасних учених: В. П. Алексєєва, В. А. Анучина, І. М. Забеліна, В. Н. Казначєєва, О. Леопольда, Н. Ф. Рейсмера, В. Хесле, С. С. Шварца, А. Швейцара та ін.

Проблеми взаємовпливу інформації на суспільство загалом і людину зокрема є предметом наукових досліджень В. Г. Афанасьєва, В. М. Горюго, І. Земана, А. Д. Колмогорова, А. І. Суханова, А. Д. Урсула, К. Черрі, К. Шеннона та ін. Разом з тим з темпоральністю часу швидко змінюється просторове соціально-природниче середовище життєдіяльності сучасної людини, неоднозначно впливаючи на її життя, що, звісно, потребує релевантного наукового осмислення.

Тому *метою статті* є з’ясування й характеристика ризиків і шансів, які виникають унаслідок взаємовпливу людини, інформації та природи. У процесі цього дослідження спробуємо дати відповіді на такі питання:

Які особливості має інформаційне суспільство?

Як взаємодіють людина і природа через посередництво інформації?

Які ризики несе і які шанси надає інформація для людини і природи?

Становлення інформаційного (М. Кастельс) чи програмованого (А. Турен) суспільства супроводжується радикальними перетвореннями й змінами в соціальних і суспільних відносинах. Аналізуючи сучасні теорії інформаційного суспільства, український соціолог А. Малюк підкреслює, що воно є одночасно глобальним, «ключову роль у життєдіяльності якого відіграють інформаційні технології, системи комунікацій і знання», а для характеристики перетворень, які йому властиві, створено низку концептів і метафор, у яких виражається образ нового світу: «мережі акторів» (В. Латоар), «економіка знаків» (S. Lash), «мінливий модерн» (З. Бауман), «постсоцієтальне суспільство» (Д. Урри) [1, с. 23]. (Це цитата зі статті А. Малюка) Ці концепти яскраво відображають і зміни, що відбуваються в соціальних відносинах.

Так, завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям (ІКТ) з’являються необмежені мінливі мережі віртуальних зв’язків; формуються нові виробничі структури – транснаціональні корпорації, які «здійснюють економічну просторову експансію шляхом аутсорсингу та субконтролю» [2]; виникають нові типи соціально-мережових організацій, які здатні миттєво реагувати на діяльність урядових структур і втручатися в державну політику в будь-якій галузі суспільного життя. Тож погодимося з

А. Малюком, що «інформаційні мережі ведуть до виникнення «культури реальної віртуальності», ґрунтованої на електронних ЗМІ та глобальній комп'ютерній мережі», а відтак, «уся сфера людської діяльності базується на доступі до інформації й технологічних інноваціях» [1, с. 25].

Нова інформація й нові знання, які щоденно продукуються в сучасному світі, зокрема в комп'ютерних мережах, суттєво впливають на світогляд людини, на її зв'язки з навколишнім світом – і соціальним, і природним середовищем. Тобто історично сформовані діяльнісні відносини «людина – природа» все активніше заміщуються діяльнісно-когнітивною формою відносин: «людина – інформація – природа». А це означає, що між людиною і природою атрибутивно існує й постійно мультиплікується своєрідний об'єкт (суб'єкт?) – *інформація*, який, будучи породженим людиною, із часом перебирає на себе її природну функцію – самостійного впливу на соціальне та природне середовище. Як зазначає професор Б. А. Головкин, інформація є «базовим ресурсом усіх суб'єктів соціальної дії, проте вона не безпосередньо детермінує соціальну дію, а лише створює інформаційне підґрунтя для формотворного вияву логіки мережі в усьому розмаїтті суспільних практик» [3, с. 121]. Оскільки інформація продукується ким завгодно і де завгодно, вона не завжди буває правдивою й нерідко несе в собі псевдомеседжі, фейки, які спотворюють реальну дійсність. Однак люди звикли довіряти засобам масової інформації, тому практично завжди сприймають «на віру» все те, що «подається» ними. Тому виникає **ризик¹** довірливого (бездумного) сприйняття значною кількістю людей псевдоінформації як правдивої й такої, що відповідає дійсності. Тобто йдеться про деформацію суспільної свідомості окремих груп людей під впливом маніпулятивних технологій, які реалізуються окремими ЗМІ й політичними акторами, що переслідують особистісні чи групові політичні інтереси. Останніми роками (з листопада 2013 р.) обсяг псевдоінформації, яка подається, наприклад, російськими мас-медіа, вражає своєю політичною загостреністю й ненавистю до українців.

Так, журналіст Ігор Лосик дослідив, як російські ЗМІ та проросійські громади в соціальних мережах маніпулюють інформацією, фотографіями й відео та довів, що найчастіше вони беруть одіозні, криваві або емоційні знімки з інших країн і подій, видаючи їх за українські. Наприклад, у соцмережах активно поширюють фото маленької дівчинки біля вбитої жінки, описуючи його як фото подій на Донбасі, насправді це кадр з білорусько-російської стрічки 2010 р. «Брестська фортеця», або телеканал «Світ 24» показує «біженців з України», які насправді з Косова, чи фото з Боснії видається за жорстокі дії українських військових, або за допомогою фотошопу поширюється інформація, що космонавти нібито підтримують угрупован-

1 Ризик будемо розглядати в широкому його розумінні як небезпеку, що реально існує в конкретних суспільних умовах, яка може виявлятися для людини у вигляді різних збитків чи шкоди для його здоров'я, умов життєдіяльності або власне життя.

вання «Донецька народна республіка», яке в Україні визнано терористичною організацією, тощо [4]. Під впливом подібної неначебто правдивої інформації в особистісній структурі багатьох людей відбуваються зміни, оскільки формування й укорінення в їх свідомості рухливих інформаційно-віртуальних образів і форм взаємодії з агентами соціальних мереж розмиває ціннісно-нормативні патерни, які були сформовані під впливом соціального середовища, в якому людина розвивалася та виховувалася.

А відтак, віртуальні образи-норми негативно впливають на особистісне «Я», порушуючи звичне ставлення людини й до оточення, і до природи, і до предметно-речового світу, а в конкретній ситуації – до тих суспільних змін, які відбуваються в сучасній Україні. Особистісні зміни можуть бути і конструктивними, і деструктивними, вони можуть сприяти розвитку людини, посилюючи її гуманістичну природу, і, навпаки, можуть призводити до проявів її агресивних та руйнівних властивостей, що приховані в глибинно-несвідомому «Ід» (З. Фройд).

Між тим універсальна сутність людини уможливорює кореляцію цього впливу відповідно до її потреб і бажань, запобігаючи руйнації особистісної структури. Однак для цього потрібна оперативна (миттєва) і потужна інформаційно-освітня протидія, яка б відслідковувала й спростовувала фейкову інформацію в соціальних мережах. Звісно, що її суб'єктом-носієм мусить бути фахівець (індивід, група, організація тощо), який є експертом у відповідній сфері діяльності й переконливий у своїх контаргументах і доказах. На жаль, в українських мас-медіа мало таких експертів, більше того, вони, як правило, запізнюються з оцінкою псевдомеседжів і фейків та не завжди переконливі в їх спростуванні.

Тож дійсно існує **ризик** домінування, а згодом і укорінення в медійному просторі, зокрема в комп'ютерних соціальних мережах, *псевдоінформації*, яка спотворює реальні факти, вводячи людей в оману й формуючи в них спотворене сприйняття дійсності. Наприклад, нерідко у звітах державних структур (міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування тощо) подається неправдива статистична інформація стосовно показників економічного розвитку країни чи регіону, соціально-демографічного стану, екологічного забруднення середовища тощо, яка використовується політиками, викладачами вищої школи, поширюючись серед різних соціальних груп і прошарків населення, зокрема серед студентської молоді.

Український філософ Б. А. Головка, розмірковуючи над тематичною диспозицією проблем та напрямів інформаційної соціології, вказує на те, що відкритість глобальної інформаційної мережі й відсутність санкціонованого контролю за рухом інформації в ній «має для суспільства певні негативні наслідки: поширення комп'ютерних вірусів, різні види інформаційного «засмічення» – «чорна», «сіра», «біла» дезінформація, «патогенні» тексти, порносайти, ... комп'ютерне хакерство, несанкціонований доступ, або «злам» сайтів державних установ та комерційних організацій з метою

отримання конфіденційних інформаційних ресурсів та переказування на інші рахунки фінансових ресурсів» [3, с. 129].

Перелічені негативні наслідки свідчать, що в діяльнісній діаді «людина – інформація» сформувався також **ризик деморалізації певних груп людей** під впливом комп'ютерної інформації, особливо підлітків і молоді, у яких досить нестійкою є нервова система й недостатньо сформовані особистісні ціннісно-нормативні системи. Існує немало прикладів того, коли молоді люди під впливом неперевіреної інформації втрачають обережність, довіряючись різним шахраям, аферистам, залучаються до різних релігійних, екстремістських, радикальних груп, сатанинських культур, мережевих «оргій», метою яких є політичний, релігійний або екстремістський фанатизм, який виявляється в асоціальній, делінквентній, а іноді й у суїцидальній поведінці. Фахівці зазначають, що «9 з 10 дітей у віці від 8 до 15 років стикалися з порнографією в мережі, близько 17% регулярно заглядають на заборонені ресурси, близько 5,5% готові втілити їх у життя» [5]. Як зазначає Н. А. Швець, сьогодні в Україні існує категорія людей, яка живе віртуальним життям по 10 годин на добу й більше, а 54% користувачів у віці від 13 до 23 років проводять в Інтернеті щоденно від 1 до 3 годин, тобто «більшість дітей уже не уявляє свого дозвілля без Інтернету, комп'ютерних ігор і чату. Заради життя в мережі, найчастіше, вони з легкістю жертвують уроками в школі. Інтернет, як павук, затягує підлітка у свою павутину. І як тільки людина починає жити в ілюзорному світі, вона втрачає зв'язок зі світом реальним і потрапляє в залежність від всесвітньої мережі» [6]. Отже, існує реальний **ризик масової психологічної залежності** окремих груп населення, зокрема підлітків і молоді, від інтернет-інформації, наслідком якого є поширення психічних розладів і захворювань, не випадково у «психіатрів збільшується кількість пацієнтів, основні скарги яких пов'язані з впливом Інтернету» [6].

М. П. Скалецький, аналізуючи статтю С. А. Паршина і Б. В. Ахлібінського «Экология человека в информационном и постиндустриальном обществе» [10], звертає увагу на ще один доволі небезпечний аспект інформаційного впливу на людину, а саме програмування та кодування її розумових процесів, що формує **ризик підпорядкування свідомості та інтелекту в масовому масштабі певним соціальним і/або політичним акторам** і приховує в собі реальну екологічну загрозу людству [11].

Названі ризики, що пов'язані з розвитком інформаційних потоків, Інтернету й комп'ютерних мереж, на жаль, повністю упередити неможливо, оскільки «глобальна інформаційна мережа як загальноцивілізаційний феномен сформувалася завдяки впровадженню інформаційно-технічної та інформаційно-комунікативної технологій в економічній, соціально-політичній, освітньо-комунікативній царинах суспільства», більше того, інформаційні технології «еволюціонують у зв'язку із сучасними біологіч-

ними технологіями, технологіями генної інженерії, електрохімії, ядерними та космічними технологіями» [3, с. 123].

А це означає, що розвиток людиною інформаційних технологій, в основі яких, звісно, лежить інформація та нові знання, мають неоднозначний вплив на життєве, зокрема природне довкілля, яке оточує людину. З одного боку, вони розкривають нові шляхи ресурсозбереження, енергозбереження, а з іншого – є досить небезпечними і для природи, і для екосистеми Землі, оскільки спрямовані на необмежене використання земних ресурсів, породжуючи екологічні ризики.

Екологічні ризики як біологи, екологи, так і соціологи розглядають у межах предмета соціології екології або інвайронментальної соціології, що досліджує специфічні взаємодії між людиною (суспільством) і довкіллям, а також виявляє вплив природних і суспільних факторів на людину та, навпаки, вплив людини на природу.

Звісно, вплив людини на природу опосередкований, насамперед, знаряддями праці, які в сучасних умовах створюються завдяки інформації та новітнім технологіям. Як зазначають соціологи, промислові об'єкти (атомні станції, залізниці, виробнича інфраструктура тощо), що належать до «другої», штучно створеної природи, у якій живе та діє людина, здебільшого й породжують екологічні проблеми, що виникають на межі екологічних і соціальних систем [7, с. 396–397]. Реально, що середовище життєдіяльності людини формується завдяки діяльній тріаді «людина – інформація (технологізація) – природа». Основними *екологічними ризиками*¹ цієї взаємодії є такі:

- забруднення атмосфери, джерелами якого є теплоелектростанції, металургійні підприємства, хімічні, цементні заводи та інші підприємства, що викидають у повітря токсичні речовини, які негативно впливають на здоров'я людей, зокрема на дихальні органи;

- забруднення гідросфери промисловими підприємствами та транспортними засобами, що знижує запаси питної води, погіршує фауну й флору водоймищ, унаслідок чого порушується кругообіг речовин у біосфері, знижується обсяг біомаси на планеті, знижується відтворення кисню;

- забруднення літосфери, тобто ґрунтів, відходами сучасного технологічного виробництва, зокрема металургійного та машинобудівного [8];

- погіршення здоров'я людей і скорочення тривалості їх життя, особливо в промислових регіонах.

Варто зазначити, що в сучасних українських умовах названі ризики мають цілком реальне підґрунтя. Так, І. М. Кузик і В. М. Артамонов зазна-

1 Для розуміння екологічного ризику послуговуємося визначенням І. М. Кузика і В. М. Артамонова, які розглядають його як «не лише ймовірність виникнення змін навколишнього середовища або наслідків цих змін, що виникають після антропогенної дії, а ще ймовірність зміни або руйнування (загибелі) екологічного об'єкта або системи» [9, с. 235].

чають, що Україна лідирує в Європі не тільки за рівнем небезпечного впливу відходів техногенного промислового виробництва на природне навколишнє середовище (1700 шкідливих підприємств хімічного, металургійного та ресурсовидобувного профілю, які працюють у країні, є джерелами шкідливих викидів у природне середовище), а й за показниками захворюваності та смертності населення [9, с. 234].

Вочевидь, інформація, яку продукує й мультиплікує людина, приховує в собі не тільки ризики для людей і природи, але й надає певні шанси людству. Крилатий вислів «Поінформований (попереджений) – значить убезпечений» свідчить про те, що *сама по собі інформація (правдива, звійсно)* є певним *шансом упередження руйнівного впливу* техногенних і природних чинників, що загрожують здоров'ю та життю людини, а також природному середовищу й екосистемі. Поінформованість людини та суспільства сприяє убезпеченню від будь-якої загрози й упередженню руйнівних наслідків з боку інших людей чи техногенних виробництв.

По-друге, оскільки інформація, погодимося з Б. А. Головко, «в інформаційній економіці стає головним ресурсом поряд з сировиною і енергетикою» [3, с. 128], то вона тим самим надає суспільству *шанс стабільного економічного й соціального розвитку*, оскільки сприяє розробці та запровадженню інноваційних енергомістких технологій, які зменшують навантаження на людину та природу.

По-третє, інформація як базовий ресурс людини надає їй *шанс вільного доступу* до будь-яких інформаційних ресурсів не тільки тієї держави, громадянином якої вона є, а й практично всіх країн світу, що сприяє її інтелектуальному розвитку, надає можливостей вільного комунікативного зв'язку та мотивує на реалізацію своїх здібностей у будь-якій сфері діяльності й у будь-якій частині земної кулі. І хоча інформація щосекундно йде валом у медійному та інтернет-просторі, люди постійно відчують її нестачу. Особливо це стосується інформації про те, як зберегти здоров'я, як убезпечити себе і своїх дітей від руйнівного впливу зовнішнього середовища. Так, відомий український лікар-педіатр Євген Комаровський у статті «Прививка правди» акцентує увагу на тому, що українці відчують «інформаційний голод» стосовно того, як вижити без вакцин від туберкульозу, без сироватки від сказу, за відсутності закону про доступ онкохворих до наркотиків тощо [12]. Вочевидь, поширення правдивої й необхідної для людей інформації дає певні *шанси для підтримання та покращення їх здоров'я, життєвого тону, продовження життя й розумного ставлення до природного середовища їх існування*.

Висновки. Атрибутом інформаційного (програмованого, постіндустріального) суспільства й базовим ресурсом сучасної людини є інформація, яка одночасно є важливим чинником їх впливу на природу. Інформація, яка постійно вдосконалюється та примножується, завдяки розвитку розуму людини може мати різний за своїми наслідками характер – і констру-

ктивний, і деструктивний – і для соціального, і для природного середовища. З одного боку, інформація сприяє створенню інноваційних інформаційних технологій, удосконаленню знарядь праці та промислової сфери, що полегшує працю й побут, з іншого – технологізація та інформатизація збільшують навантаження на екологічну систему, призводячи до її розбалансування.

Тож діяльнісна тріада «людина – інформація – природа» загалом та її складові зокрема приховують у собі певні **інформаційні** (довірливого (бездумного) сприйняття значною кількістю людей псевдоінформації як правдивої й такої, що відповідає дійсності; деформації суспільної свідомості окремих груп людей під впливом маніпулятивних технологій; деморалізації певних груп людей під впливом комп'ютерної інформації; масової психологічної залежності окремих груп населення, зокрема підлітків і молоді від інтернет-інформації; підпорядкування свідомості та інтелекту в масовому масштабі певним соціальним і/або політичним акторам) та **екологічні** (забруднення атмосфери, гідросфери й літосфери під впливом техногенного промислового виробництва, яке вдосконалюється завдяки інформаційним технологіям; погіршення здоров'я й скорочення тривалості життя людей) **ризик** і для людини, і для суспільства, які потребують своєчасного діагностування та упередження.

З іншого боку, взаємодія людини й інформації надає певні **шанси**, зокрема *упередження руйнівного впливу* техногенних і природних чинників, що загрожують здоров'ю та життю людини, а також природному середовищу й екосистемі; *вільного доступу* до всіх інформаційних ресурсів і соціальних мереж, що сприяє інтелектуальному розвитку людини; *стабільного економічного та соціального розвитку*, оскільки сприяє розробці й запровадженню інноваційних енергомістких технологій; *підтримання та покращення здоров'я людей*, їх життєвого тону, продовження життя й розумного ставлення до природного середовища їх існування.

Звісно, дослідження проблеми взаємодії людини, інформації й природи ще має широкий спектр нез'ясованих зв'язків та аспектів, які приховують у собі певні ризики та певні шанси, адже суспільство ризику (У. Бех) бурхливо розвивається завдяки катастрофічному зростанню обсягу інформації та інтенсифікації людського інтелекту.

Список використаної літератури

1. Малюк А. Глобалізація як процес виникнення інформаційного суспільства / Андрій Малюк // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. – № 4. – С. 20–39.
2. Dijk J. Van. The Network Society: Social Aspects of New Media / J. van Dijk. – I. : Sage, 2005. – 301 p.
3. Головка Б. Інформаційна соціологія: тематична диспозиція / Борис Головка // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 120–132.
4. Фальшивки російської пропаганди проти України [Електронний ресурс] // Антикор. – 2014. – 16 июня. – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/7586-aljshivki_rosijskoji_propagandi_proti_ukrajini.

5. Вплив ЗМІ на свідомість людини [Електронний ресурс] / Володарська державна районна рада – 2015. – 18 лютого. – Режим доступу: http://volodarka-rda.gov.ua/index.php?option=com_content&view.
6. Швець Н. А. Інтернет залежність та її вплив на виховання підлітків [Електронний ресурс] / Н. А. Швець // Вісник психології і педагогіки. – Режим доступу: http://www.psych.kiev.ua/Швець_Н.А._Інтернет_залежність_та_її_вплив_на_виховання_підлітків.
7. Соціологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В. Г. Городяненка. – Київ : Академія, 2003. – 560 с.
8. Забруднення атмосфери [Електронний ресурс] // Nova ekologia. – Режим доступу: <http://www.novaecologia.org/>
9. Кузик І. М. Визначення екологічних ризиків при функціонуванні породного відвалу та обґрунтування напрямів щодо їх подолання (методологічний аспект) / [Електронний ресурс] / І. М. Кузик, В. М. Артамонов. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Geodez/.../42.pdf.
10. Паршин С. А. Экология человека в информационном и постиндустриальном обществе / С. А. Паршин, Б. В. Ахлибининский // Россия: прошлое, настоящее и будущее : материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Санкт-Петербург : БГТУ, 1996. – С. 102–108.
11. Скалецький М. Екологія людини в умовах становлення інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Михайло Скалецький // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 692: Філософські науки. – С. 28–34. – Режим доступу: <http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:-419293/Source:default>.
12. Комаровский Е. Прививка правды / Евгений Комаровский // Домашняя газета. – 2015. – 15 июня. – № 24 (1028). – С. 25.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Лобанова А. С., Кузёр А. Человек – информация – природа: риски и шансы взаимодействия

В статье исследована проблема взаимодействия и взаимовлияния человека, информации и природы. В частности, обоснована научная мысль о том, что в условиях информационного (программируемого, постиндустриального) общества информация выступает не только базовым ресурсом человека, но и атрибутом общественной жизни, исполняя роль посредника между человеком и природой. Проанализированы и рассмотрены риски и шансы, которые несет информация для человека и природы. Проведена идея относительно необходимости распространения правдивой информации, которая бы уменьшала опасность современного мира с целью сохранения здоровья и жизни человека, а также экологического баланса в природе.

Ключевые слова: человек, информационное общество, природа, ресурс, информация, риски, шансы, опасность, сохранение жизни и природы.

Lobanova A., Kuz'or A. Man – Information – Nature: Risks And Chances Of Interaction

The article is deal with the problem of interaction and mutual influence of human, information and nature. In particular substantiated scientific thought that in the information (programmed, post-industrial) society information is not only a basic human resource but also an attribute of social life is mediator between man and nature.

An idea provides that information is constantly being improved and multiplied through the development of the man's mind can be of different nature in its consequences – the constructive and destructive – for both the social and natural environment. On the one hand,

the information contributes to the creation of innovative information technology, tools and improve the industrial sector, facilitating work and life, on the other hand technologization and informatization increase the load on the ecological system, leading to its imbalance.

Therefore, activity-triad «people – information – nature» in general and in particular its components have information and environmental risks that require timely diagnosis and prevention.

The authors substantiate the risks following information: trusting (mindless) perception of a large number of people pseudoinformation as true; deformations of public consciousness of certain groups of people influenced by manipulative technologies; demoralization of certain groups of people under the influence of computer information; mass psychological dependence of certain population groups, including teens and youth from online information; subordination of consciousness and intellect on a mass scale certain social and / or political actors.

Among the major environmental risks, according to authors are: pollution of the atmosphere, hydrosphere and lithosphere under the influence of man-made industrial production, which is improved by information technology; deteriorating of health and reduce life expectancy; depletion of natural resources and more.

The work is substantiated the idea that, on the other hand, human interaction and provides information and some chances, including the prevention of the devastating impact of man-made and natural factors that threaten the health and life of humans and the environment and the ecosystem; free access to all information resources and social networks that promotes intellectual development of man; sustainable economic and social development, as it helps the development and introduction of innovative energy-intensive technologies; maintain and improve the health of people, their vitality, life extension and a reasonable relationship to the natural environment of their existence.

Of course that researching the problems of human interaction, information and nature still has a wide range of obscure links and aspects that lead certain risks and certain chances because society risk (U. Beh) is is developing rapidly, thanks to increasing the amount of information and the intensification human intelligence.

Key words: *man, informative society, nature, resource, information, dangers, chances, maintenance of life and nature.*

УДК 316.74:2

М. А. ПАРАЩЕВІН, І. О. МАРТИНЮК

ДОВІРА ДО ЦЕРКВИ ЯК ПОКАЗНИК ЇЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ВПЛИВУ

Одним з важливих показників ставлення населення до релігійних організацій є довіра до них. В Україні протягом 1996–2011 рр. ця довіра поступово зростала, проте, починаючи з 2012 р., спостерігається її зменшення. Обґрунтовано гіпотезу, що причиною такого стану є непряма участь основних конфесій нашої країни (УПЦ МП та УПЦ КП) у соціально-політичному конфлікті, який розгортається кілька останніх років. На основі емпіричних даних доведено, що криза довіри зачепила саме православні Церкви, тоді як Греко-Католицька Церква зберігає високий рівень довіри. Але, незважаючи на деяке зменшення довіри, Церква як соціальний інститут залишається лідером за цим показником порівняно з іншими соціальними інститутами (державою, правоохоронними органами, бізнесом тощо).

Ключові слова: довіра, динаміка довіри, православні Церкви, Греко-Католицька Церква.

Якщо аналізувати релігію з погляду її ролі, значення та характеру впливу на решту основних сфер життєдіяльності суспільства, то такий аналіз можливий щонайменше в двох площинах: як стосовно ціннісно-морального змісту релігійного вчення (релігійних догматів та пов'язаних з ними настанов щодо формування відносин між людьми), так і з погляду існуючих практик функціонування тих організацій, які над цим вченням надбудовуються, претендуючи на монополне право на трактування останнього, та забезпечення зв'язку між вірянном та Богом. Ці дві складові релігійного чинника є тісно переплетеними, але не тотожними, оскільки в усі часи релігійним організаціям не вдавалося досягти монополії на потрактування віровчення (завжди знаходилися й окремі особи, які іноді публічно, але здебільшого таємно не погоджувалися із сакралізацією ролі тієї чи іншої клерикальної організації, і виникали – стихійно чи цілеспрямовано – рухи (єресі), які ставили цю роль, чи навіть саме існування таких організацій, під сумнів). Особливо яскраво через конституційно закріплену свободу вірувань це виявляється в розвинених сучасних країнах, які більшою чи меншою мірою перейшли від традиційного типу суспільства до модерного. Закономірними наслідками такої трансформації стало й помітне зменшення масштабів релігійності як такої, і суттєва якісна зміна її характеру (зокрема, відбулася істотна індивідуалізація релігії), і зміна ролі релігійних організацій як у функціонуванні цілих держав, так і в житті окремих людей. Для значної частини вірян контакт із цими організаціями фактично стає повністю «ритуальним» (вони стикаються з ними лише під час традиційних ритуалів хрещення, вінчання та відспівування) або в кращому випадку обмежується формальним відвідуванням храмів та здійс-

ненням відправ під час основних релігійних свят, які стають скоріше традицією, ніж дійсним проявом віри й ґрунтованою на ній солідаризацією та інтеграцією з одновірцями.

При цьому варто наголосити, що зазвичай інтереси релігійної спільноти та релігійної організації, які цю спільноту представляють, також не є повністю тотожними; діяльність релігійних організацій, як і будь-яких організацій узагалі, із часом свого існування набуває бюрократичних рис: вони починають певним чином працювати не для декларованої мети, а на самих себе, керуючись власними організаційними інтересами (зокрема, інтересом до самозбереження та саморозвитку), які можуть суттєво розходитися з нагальними потребами й інтересами релігійної спільноти. А звідси випливає, що, з одного боку, віряни можуть інтуїтивно відчувати або й усвідомлювати цю різницю, та формувати на цьому підґрунті негативне ставлення до тих релігійних організацій, до яких вони продовжують формально належати, а з іншого – і серед невір'ян (ставлення яких до цих організацій як до носіїв певної клерикальної ідеї, за логікою, має бути або негативним, або в кращому разі нейтральним) парадоксальним чином може створюватися позитивне ставлення. Попри своє ставлення до релігійних вірувань невір'яни можуть визнавати позитивну роль клерикальних організацій за конкретних історичних обставин і ситуацій, у конкретний період часу в житті суспільства, у вирішенні якихось актуальних проблем.

На разі, окресливши те, що об'єктом нашої розвідки виступають не феномен релігійної віри чи зміст певних віровчень, а вплив релігійних організацій на суспільне життя, зазначимо, що питання це непросте й не існує якихось прямих безпосередніх показників цього впливу. Ще можна було б оцінити організаційний вимір інституту релігії в системі економічних та соціоекономічних показників, розглядаючи Церкву (умовно нехтуючи при цьому конфесійною диференціацією) як суб'єкта господарчої діяльності – наприклад, за параметрами вартості майна, яким вона володіє, обігу коштів, кількості працевлаштованого населення тощо. Однак при цьому вона лишиться «річчю в собі» з позицій виявлення масштабів і специфіки духовного, культурного, ментального, морального та регуляторного впливу на повсякденні суспільні практики. Так само малоінформативною виглядає спроба заміряти уявлення населення щодо впливу культових організацій на суспільне життя. Громадська думка в цьому випадку керуватиметься банальними стереотипами, демонструючи компетентність не вищу, ніж стосовно ролі Великого адронного колайдера в сучасних дослідженнях у галузі фізики.

Тому вважаємо за доцільне використання як показників таких соціальних явищ і процесів, котрі хоч і не слугують прямим показником впливу сучасної Церкви на основні сфери суспільного життя, але здатні адекватно відобразити ступінь її авторитетності в так би мовити інтегрованому вигляді. На нашу думку, таким опосередкованим виміром суспільної впливо-

вості релігійних організацій є довіра до них. Показник довіри є одним із найзагальніших, всеохопних показників ставлення до того чи того інституту/організації/особи, а відтак, і їх авторитетності та впливовості (принаймні в етичному аспекті). У довірі сконцентровані різноманітні знання про її об'єкт та емоційна оцінка; також довіра може бути поштовхом до безпосередніх дій. Тому питання довіри до релігійних організацій є доволі актуальним, і його намагаються виміряти в багатьох опитуваннях. Зокрема, запитання про довіру до них постійно ставиться в моніторинговому дослідженні «Українське суспільство», що здійснюється Інститутом соціології НАН України протягом останніх 20 років. Це дає змогу фіксувати не лише поточну ситуацію, а й відслідковувати динаміку, завдяки чому можна формулювати більш обґрунтовані гіпотези щодо причин того чи того стану. У 2011 р. один із співавторів (М. Паращевін), скориставшись даними вказаного моніторингу, здійснив детальний розгляд динаміки довіри до релігійних організацій із часів здобуття Україною незалежності [див. 1], тож надалі ми зосередимо увагу переважно на ситуаціях, що мали місце в наступні роки. Тоді було виявлено, що довіра до Церкви та духовенства протягом 1994–2011 рр. залишалася стабільно високою, навіть дещо зростала. Відтоді відбулися драматичні зміни (можна навіть сказати, катастрофи в житті українського соціуму), які зачіпали найрізноманітніші сфери, зокрема сферу релігійну, унаслідок чого, зокрема, трансформувалися форми взаємовпливу релігійної та політичної сфер. Найбільші релігійні організації нашої країни, пов'язавши себе з різними політичними силами (УПЦ МП – з проросійськими політичними силами, УПЦ КП – з патріотично-націоналістичними) стали якоюсь мірою заручниками боротьби цих сил, яка драматично загострилася наприкінці 2013 – на початку 2014 р. і триває до цього дня. У результаті сприйняття цих Церков починає залежати не лише від ставлення до їх так би мовити «професійної» діяльності, але й у ньому може посилюватися елемент відображення ставлення громадян до різних векторів внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави. Відповідно, зафіксований раніше стан довіри до цих Церков може помітно змінюватися.

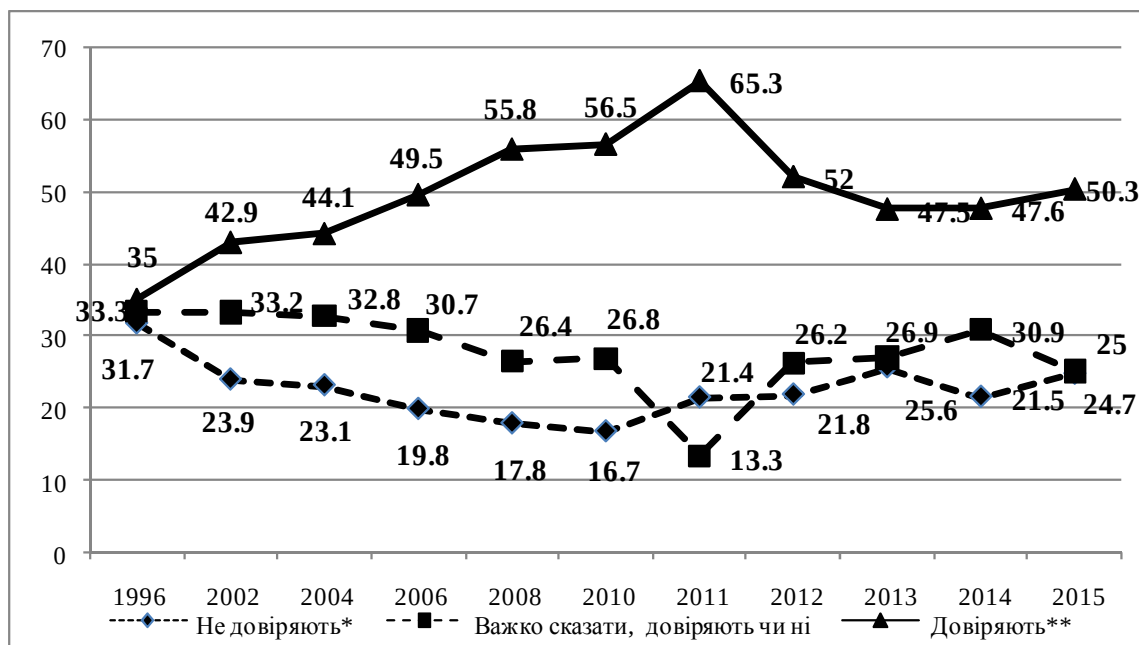
Велику базу даних накопичив міжнародний проект «Всесвітній огляд цінностей» (World Values Survey – WVS), у межах якого в 1990–2000-х рр. проведено моніторинг показників міжособистісної довіри в кількох десятках країн. Понад десять щорічних замірів здійснено в межах соціологічного дослідження за програмою «Trust Barometer», спрямованого на визначення рівня довіри до різних суспільних інститутів і організацій: держави, бізнесу, ЗМІ, недержавних організацій, релігійних установ тощо в представників елітних соціальних груп у різних країнах світу [див. 2].

В Україні, крім уже згадуваного моніторингового дослідження «Українське суспільство», що здійснюється Інститутом соціології НАН України, вимірювання рівня довіри до Церкви регулярно здійснюються

Фондом «Демократичні ініціативи», Центром Разумкова, результати оприлюднюються у вигляді прес-релізів та коментарів для ЗМІ [див., напр., 3; 4]. У контексті місця довіри до Церкви серед довіри до різних політичних та соціальних інституцій цю тематику розглядали О. Волянська [5], Л. Малиш [6], В. Яремчук [7].

Мета статті – розглянути дані емпіричних досліджень щодо динаміки рівня довіри до релігійних організацій з боку населення України та визначити чинники, що впливають на цей рівень.

Якщо за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України порівнювати рівень довіри/недовіри до релігійних організацій за різні роки, то виявиться, що 2011 р. (коли частка тих, хто повністю або переважно довіряв цим організаціям, досягла близько 65%) був із цього погляду піковим, після чого має місце помітний спад. А саме в 2012 р. відбулося повернення до рівня 2008–2010 рр., в 2013 р. (в якому помітно активізувалися спроби Російської православної церкви посилити свої позиції в Україні) мало місце подальше зменшення частки тих, хто довіряв релігійним організаціям (до близько 47%) та збільшення частки тих, хто їм не довіряв (близько 26%). Такий самий рівень довіри зберігся в 2014 р.; водночас рівень недовіри трохи зменшився завдяки збільшенню частки невизначених. У 2015 р. частка тих, хто висловив довіру, трохи зросла (до 50%), але також зросла (до майже 25%) і частка тих, хто виявив недовіру (рис. 1).

* Об'єднані частки тих, хто відповів «Повністю не довіряю» і «Скоріше не довіряю»

** Об'єднані частки тих, хто відповів «Скоріше довіряю» і «Повністю довіряю».

Рис. 1. Співвідношення частот респондентів, які довіряють/не довіряють Церкві та духовенству (1996–2015 рр., %)

Причому зменшення довіри мало місце не лише в цілому (повної та часткової разом), а й власне повної довіри. Якщо в 2008–2010 рр. частка тих, хто повністю довіряв релігійним організаціям, становила близько 20%, а в 2011 р. – близько 27%, то вже в 2012 р. цілковиту довіру до цього інституту мали близько 14%, а в 2015 р. – близько 16%.

Зрозуміло, що довіра до релігійних організацій та духовенства має відрізнятися залежно від наявності чи відсутності релігійних переконань, і серед нерелігійних показники недовіри мають бути більшими. Водночас з'ясування рівня довіри до Церкви серед нерелігійних осіб не позбавлене сенсу, оскільки невіряни можуть довіряти цьому інституту не як представнику тих сил, існування яких ці люди не визнають, а як певній організації, чия діяльність може мати позитивні наслідки для соціальних процесів безвідносно до тих причин, з яких ця діяльність здійснюється.

І дійсно, серед невірян показник недовіри до Церкви та духовенства є значно більшим, ніж серед вірян (59%), але при цьому 21% невірян більшою чи меншою мірою довіряють цьому інституту, а 20% не змогли визначитися. Але більш цікавим є те, що зазначений вище факт зменшення протягом 2012–2015 рр. показників довіри до релігійних організацій має місце саме серед релігійних осіб. Якщо серед невірян у 2012 та 2014 рр. частки тих, хто висловив повну або часткову довіру релігійним організаціям, становили, відповідно, близько 18% та 19%, то серед вірян відповідні показники були близько 56% у 2012 р., 51% – у 2014 р. та близько 54% – у 2015 р. Тоді як у піковому 2011 р. серед релігійних осіб частка тих, хто мав до Церкви довіру, становила близько 73%. Тобто частка тих, хто Церкві довіряє, серед невірян практично не змінилася, тоді як серед вірян суттєво зменшилася. Таке зменшення довіри відбулося не за рахунок зростання недовіри, а за рахунок збільшення частки невизначених.

При цьому в динаміці аналізованої довіри спостерігаються істотні відмінності між православними та греко-католиками. У згадуваній статті М. Паращевіна, де проаналізовано стан 2011 р., продемонстровано, що греко-католики зазвичай виявляють вищі показники довіри. Тепер же можна відзначити й те, що падіння довіри до релігійних організацій відбувається саме за рахунок православної частини вірян, тоді як серед греко-католиків ця довіра продовжує залишатися на дуже високому рівні. Як можна побачити на рис. 2, до 2012 р. православні хоча й «відставали» за рівнем довіри, але демонстрували однотипну з греко-католиками тенденцію, а саме поступове зростання цієї довіри. Але після 2012 р. рівень довіри до Церкви серед греко-католиків залишався практично незмінним (не опускаючись нижче від 80%), тоді як серед православних помітне чимале «просідання», особливо у 2014 р. Тобто протягом 2012–2014 рр. православні демонстрували поступове падіння цієї довіри, і лише в 2015 р. відбулося невелике зростання.

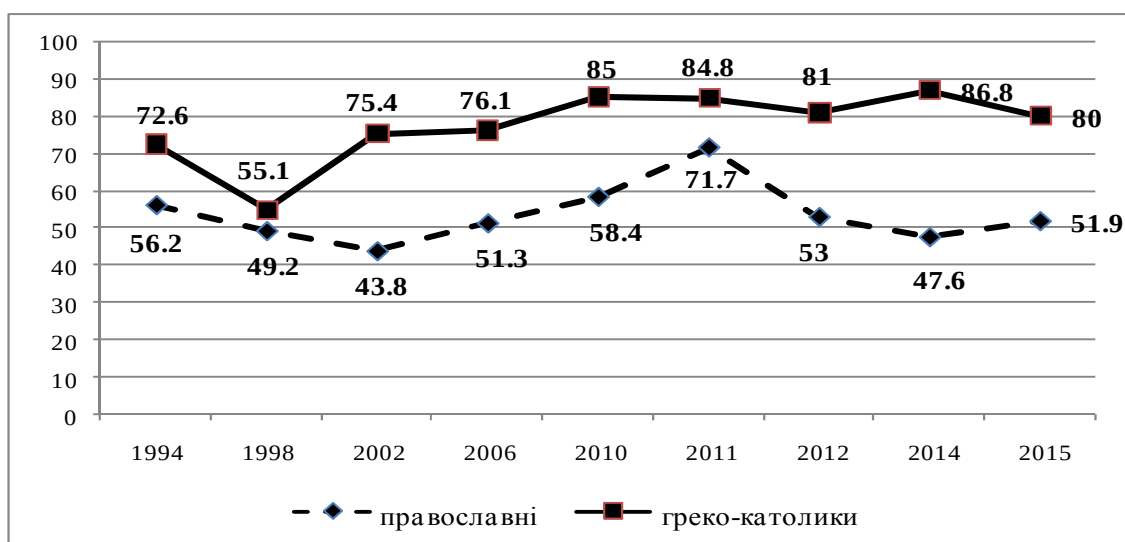

Рис. 2. Динаміка довіри до Церкви та духовенства серед православних та греко-католиків (1994–2015 рр., % тих, хто повністю та скоріше довіряють)

До того ж, серед греко-католиків має місце збільшення не лише «сумарної» довіри (повної та часткової), а й зростання саме довіри максимального рівня. Зокрема, у 2012 р. серед греко-католиків частка тих, хто цілковито довіряв Церкві, становила близько 23%, тоді як у 2014 р. відповідна частка вже була близько 31%, а в 2015 р. – близько 39%.

Тож можна припустити, що наявне певне розчарування діяльністю Церков серед православних (що й не дивно, зважаючи на активну участь цих Церков в останніх політичних подіях та тісну прив'язку Української православної церкви Московського патріархату до Росії), тоді як послідовна національно орієнтована позиція Греко-Католицької Церкви відбивається у вигляді майже одностайної довіри її прихожан.

Також виявляються й регіональні відмінності як у самому рівні довіри, так і в її динаміці (рис. 3): і в 2012, і в 2014 р. найбільший рівень довіри (73–74%) був серед жителів Заходу, тоді як найменшим цей рівень у 2012 р. був серед жителів Півдня (близько 42%), а в 2014 та 2015 рр. – серед жителів Сходу¹ (близько 36% та 40% відповідно). Причому найменші зміни рівня довіри за вказані роки спостерігаємо в західних областях нашої країни, тоді як в інших регіонах бачимо коливання в бік зменшення в 2014 р. та деякого збільшення в 2015 р., на Донбасі фіксується стійке поступове зменшення цього показника.

1 У Цьому Випадку Було Використано Такий Регіональний Поділ: Захід – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька Області; Центр – Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська Області, М. Київ; Південь – Миколаївська, Херсонська, Одеська Області; Схід – Запорізька, Дніпропетровська, Харківська Області; Донбас – Донецька, Луганська Області.

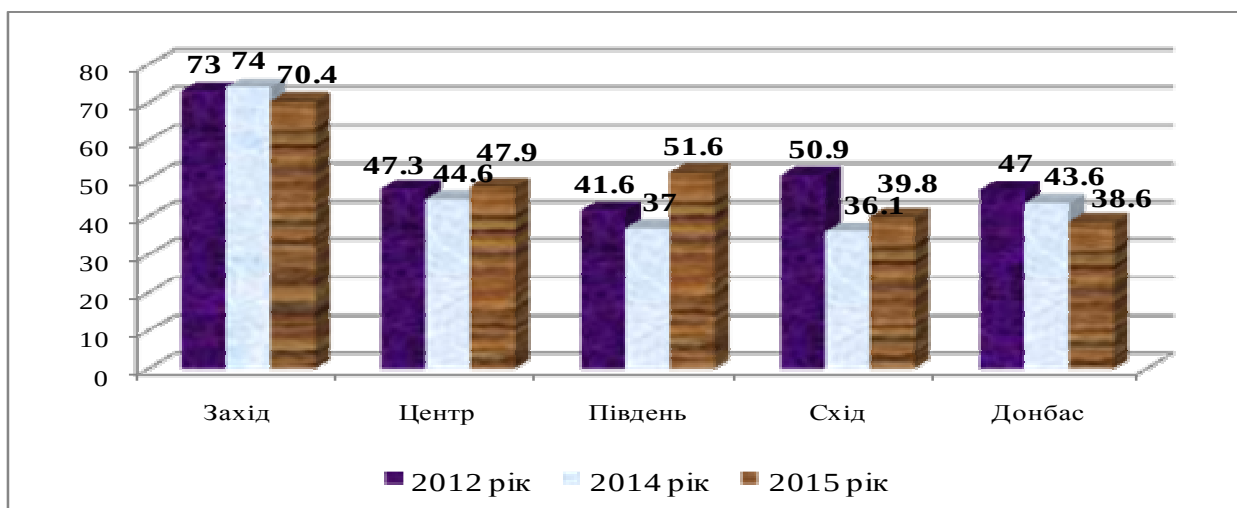

Рис. 3. Довіра (повна та часткова) до Церкви та духовенства серед жителів різних регіонів України (2012–2015 рр., %)

Щодо західних областей можна припустити, що в існуванні такого високого та стабільного рівня довіри до Церкви головну роль відіграє концентрація в них представників греко-католицького сповідання, для яких, як було показано вище, високий рівень інституційної довіри до культових установ є нормою. Але віряни західних областей представлені не лише греко-католиками. Так само, як і в інших регіонах, у виділеному нами Західному регіоні більшість вірян становлять саме православні. І якщо в масиві 2015 р. виділити для аналізу лише підвибірку респондентів православного віросповідання, то Захід, хоча й з меншим показником, але залишиться лідером за аналізованим видом довірчого ставлення. Зокрема, з тих православних, які проживають у західних областях, повністю та переважно довіряють Церкві й духовенству близько 65%, тоді як серед тих православних, які проживають у центральних областях, відповідна частка – близько 51%, серед тих, хто проживає на Півдні, – близько 57%, серед тих, хто проживає в східних областях, – близько 46%, серед тих, хто проживає на Донбасі, – близько 43%. Тобто безвідносно до греко-католиків жителі Заходу більше схильні до довіри до релігійних організацій.

Ще одним можливим поясненням більшої підтримки Церкви в західних областях є більша питома вага серед їх населення жителів сіл. За статистикою, у західних областях переважає сільське населення, тоді як у східних, південних та на Донбасі – міське. При цьому відомо, що сільське населення взагалі більше схильне до традиціоналістських поглядів, зокрема це виявляється й у більшій релігійності селян. Відповідно, можна було б припустити, що відзначена перевага в плані довіри до Церкви Заходу зумовлена саме цим. Проте таке пояснення відповідає українській дійсності лише почасти. Зокрема, якщо виділити для аналізу лише жителів міст, то й

тоді Захід буде відчутно переважати інші регіони за показником довіри до релігійних організацій. Так, серед городян – мешканців західних областей, за даними опитування 2015 р., частка тих, хто цілком чи переважно довіряє Церкві та духовенству, становить близько 65% (що навіть переважає відповідні частки серед селян у всіх інших регіонах), тоді як у Центрі ця частка становить близько 43%, на Півдні – близько 56%, на Сході – близько 35%, на Донбасі – близько 42%.

Вважаємо цілком слушною гіпотезу, що основними чинниками лідерства Заходу не лише за власне релігійністю, а й за довірою Церкві є, по-перше, менший час перебування цих областей у складі СРСР, що призвело до меншого за часом впливу антирелігійної пропаганди та активності держави в цьому напрямі; по-друге, традиція згуртування та консолідації навколо Церкви як осередку збереження національно-культурної ідентичності; по-третє, особливості соціальної пам'яті населення цього регіону, де історія національно-визвольного руху порівняно триваліша й водночас трагічніша, а Греко-Католицька Церква в новітній період історії повсякчас стояла на чолі цієї боротьби.

Якщо розглядати осіб різного віку, то протягом усього періоду моніторингового дослідження зберігається традиційно менша «довірливість» молоді та вища готовність довіряти культовим організаціям серед найстаршої вікової категорії. Але також варто наголосити, що виявлена для всього населення тенденція деякого зменшення довіри до Церкви має місце стосовно всіх вікових категорій (а не, скажімо, лише серед молоді). У 2014 р. показники довіри серед молоді та осіб середнього віку практично зрівнялися, а серед найстарших осіб довіру висловили лише трохи більше від половини (рис. 4).

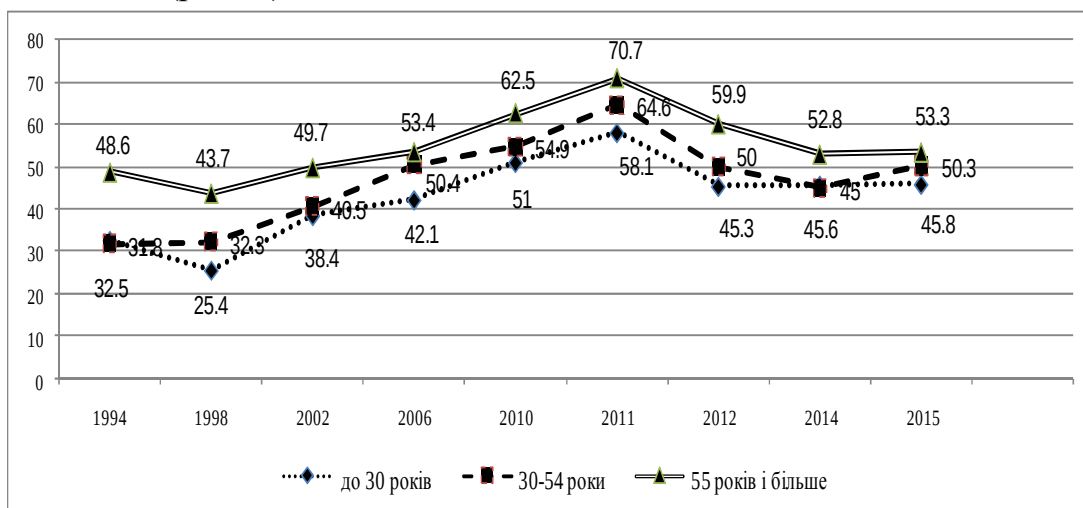

Рис. 4. Динаміка довіри до Церкви та духовенства серед осіб різного віку (1994–2015 рр., % тих, хто повністю та скоріше довіряють)

Незважаючи на згадане вище явище відносного зменшення довіри до Церкви, цей інститут продовжує залишатися лідером за цим показником. Як і майже всі попередні роки, інститут Церкви, порівняно з іншими суспільними інститутами українського суспільства, залишається одноосібним лідером за довірою. Якщо порівнювати довіру до Церкви з довірою до політичних (Президент, Верховна Рада, Уряд, політичні партії, місцеві органи влади), економічних (приватні підприємці, банки), правоохоронних (міліція, прокуратура, суди), громадських (профспілки, благодійні фонди, громадські асоціації й об'єднання, ЗМІ) інститутів та армії, то найближчою до Церкви за довірою виявиться армія (у 2015 р. рівень довіри до останньої становив близько 41% проти близько 50% довіри до Церкви), тоді як на третьому місці були благодійні фонди та громадські організації (рівень довіри до них – близько 34%).

Зрозуміло, що подібний стан, коли Церква є суб'єктом з найбільшим рівнем довіри, призводить до бажання влади скористатися цією довірою для збільшення власної підтримки; тобто й різні гілки влади загалом, й окремі політичні сили та політики намагаються перенести на себе частину позитивного сприйняття Церкви. Проте з наявних емпіричних даних можна припустити, що подібні сподівання є марними, оскільки довіра до Церкви залишається переважно довірою до неї самої, і не поєднується з довірою до владних суб'єктів. Адже якщо подивитися на кореляцію між довірою до Церкви та довірою до Президента, Уряду, Верховної Ради, місцевих органів влади, політичних партій, то коефіцієнт кореляції Кендела між цими ознаками всюди буде досить низьким (за даними 2015 р., максимальний показник тут становить 0,18 – між довірою до Церкви та довірою до Верховної Ради). Тобто більш високий рівень довіри до Церкви й духовенства досить рідко збігається з високим рівнем довіри до органів влади та політиків.

Висновки. Узагальнюючи результати аналізу та інтерпретації емпіричних даних щодо довіри як показника авторитетності й впливовості релігійних організацій, зауважимо, що ця гіпотеза знайшла певні підтвердження, якщо дотримуватися позиції, що інститут релігії та Церква як його уособлення відіграють у суспільстві специфічну роль своєрідного хранителя морально-ціннісної та культурної спадщини, осередка соціальної пам'яті й колективної совісті. Доти, поки релігія загалом і Церков зокрема впливають на соціальну поведінку опосередковано, як соціокультурний регулятор надширокого діапазону дії, їх вплив малопомітний з погляду його кореляції з політичними, економічними, соціальними практиками, бо діє на рівні глибинних настанов, фреймів, що створюють етичне тло, підґрунтя для припустимості того чи того життєвого вибору. Якщо ж Церква починає свідомо чи несвідомо ностальгувати за імперативами всеохопного панівного становища часів середньовіччя й безпосередньо включається у взаємодію соціальних акторів, то її сакралізований авторитет наражається

на ризик. Цей висновок розгортає висловлене в попередніх публікаціях М. Паращевіна [див., напр., 8; 9] припущення, що високий рівень довіри до Церков пов'язаний, насамперед, з тим, що їх діяльність мало впливає на повсякденне функціонування держави та на повсякденну поведінку окремих громадян. Відповідно, незначущість такого безпосереднього впливу забезпечує низький рівень незадоволеності та розчарування (оскільки Церкви не здатні створювати помітний негатив у суспільстві, заплямовуючи себе практичною політикою). З погляду цієї концепції тлумачення як *тонкого* впливу релігійних установ на суспільні реалії видається показовим, що хоча різні Церкви (конфесії) і їхнє духовенство зберегли, порівняно з іншими соціальними суб'єктами, лідерство довіри серед українських громадян, проте останнім часом спостерігається певне зменшення цієї довіри, що скоріше за все пов'язано з останніми суспільно-політичними подіями, а саме активним залученням Церков до цих подій. За останні три роки Церкви активніше виходять з «тіні», причому виходять по різні боки «барикад», наражаючись на негативне чи навіть вороже ставлення з боку як прихильників протилежних політичних сторін, так із боку тих, хто в поточному політичному протистоянні дотримується нейтральної позиції. Відповідно, активізується критичне сприйняття їх діяльності, зокрема зменшення довіри до них. Адже відкритий виступ на боці однієї зі сторін, що конфліктують в Україні, збільшуючи довіру та лояльність тих осіб, які поділяють відповідні політичні схильності, водночас зменшує довіру як прихильників іншої сторони, так і «нейтралів».

При цьому необхідно враховувати й той момент, що довіра не пов'язана безпосередньо з конкретними діями. Наявність довіри *може* чималою мірою стимулювати активність, спрямовану на підтримку об'єкта цієї довіри, та більшу увагу до позиції цього об'єкта в різних життєвих ситуаціях. Але такий зв'язок має місце далеко не завжди, і для чималої частини тих, хто сформував довіру до чогось, ця довіра може залишатися більше духовним феноменом, або потребуватиме для свого практичного втілення якихось додаткових чинників. Тому і довіра до Церкви далеко не означає готовність прислухатися до порад, що надходять від представників цієї інституції щодо дій у тих сферах, які безпосередньо не пов'язані зі сферою релігійного. Причому уявлення про те, що саме є «кесаревим», а що «божим», залежать від конкретної ситуації, від того місця, яке релігія посідає в свідомості вірян. У випадку сучасної України це місце є навіть не другим і не третім. Тому й агітація з боку Церкви за ту чи ту політичну силу (якщо це не буде агітація за ту силу, щодо якої в наших громадян уже сформувалося позитивне враження), дуже мало впливатиме на електоральну поведінку. При цьому, навпаки, виникає ризик для Церков – підтримка політичних інститутів чи окремих політичних сил (практично всі з яких мають надзвичайно низький рівень довіри) може мати результатом зменшення довіри до самих Церков.

Що ж до основних чинників, які зумовлюють моральний авторитет Церкви й сприяють збереженню довіри до неї як вірян, так і значної частини атеїстично налаштованого населення, то, насамперед, до них потрібно зарахувати традиціоналістські й патріархальні компоненти еклектичної за формами та змістом суспільної свідомості українського соціуму, які за рахунок своєї стереотипності поки що успішно протистоять як сциєнтично орієнтованій інноваційній ідеології, так і дезавуюючим закидам з боку охочих до сенсацій ЗМІ (як у випадку з демонстрацією більшістю каналів телебачення сюжету про сварку підпилого священика, що перебував за кермом власного авто, з працівниками ДАІ).

Список використаної літератури

1. Паращевін М. Довіра населення України до релігійних організацій: динаміка часів державної незалежності / М. Паращевін // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2 т. / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2011. – Т. 1. Аналітичні матеріали. – С. 493–501.
2. Мартинюк І. О. Довіра в суспільстві: український контекст і проблеми кроскультурних порівнянь / І. О. Мартинюк, Н. І. Соболева // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Порівняльні дослідження: виклики соціологічної теорії та практики : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. 19–20 травня 2016 р. (м. Київ) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка [та ін.] ; О. Д. Куценко, А. П. Горбачик, А. О. Петренко-Лисак, М. В.-С. Сидоров [заг. ред.]. – Київ : Логос, 2016. – С. 88–89.
3. Довіра до соціальних інституцій та груп // Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=2>.
4. Як українці ставляться до церкви – Інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/mass_media/jak-ukrainika.htm.
5. Волянська О. В. Тенденції трансформації довіри до соціальних інститутів [Електронний ресурс] / О. В. Волянська. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-transformatsii-doveriya-k-sotsialnym-institutam.pdf>.
6. Малиш Л. О. Взаємоз'язки між рівнями довіри українців до певних груп соціальних інституцій / Л. О. Малиш // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2012. – Т. 135. – С. 3–7.
7. Яремчук В. Політична криза і церква (до аналізу суспільно-політичних подій в Україні на зламі 2013–2014 рр. / В. Яремчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – С. 289–300.
8. Паращевін М. Проблеми релігійної регуляції соціальної поведінки / М. Паращевін // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. праць. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2011. – Вип. 3 (14). – С. 63–75.
9. Паращевін М. Релігія як фактор суспільної активності населення / М. Паращевін // Українське суспільство 1992–2013. Соціологічний моніторинг. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2013. – С. 128–134.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2016.

Паращевин М. А., Мартинюк И. О. Доверие к церкви как показатель ее институционального влияния

Одним из важных показателей отношения населения к религиозным организациям является доверие к ним. В Украине на протяжении 1996–2011 гг. это доверие постепенно возрастало, однако, начиная с 2012 г., отмечено его уменьшение. Обоснована

гипотеза, что причиной такого положения является косвенное участие основных конфессий нашей страны (УПЦ МП и УПЦ КП) в социально-политическом конфликте, разворачивающемся несколько последних лет. На основе эмпирических данных доказано, что кризис доверия затронул именно православные Церкви, тогда как Греко-Католическая Церковь сохраняет высокий уровень доверия. Но, несмотря на некоторое уменьшение доверия, Церковь как социальный институт остаётся лидером по этому показателю по сравнению с другими социальными институтами (государством, правоохранительными органами, бизнесом и т.п.).

Ключевые слова: доверие, динамика доверия, православные Церкви, Греко-Католическая Церковь.

Parashhevin M., Martynyuk Y. The Credibility of the Church as an Indicator of its Institutional Impact

The confidence is a one of significant indicators of people's attitude to religious organizations. The data of Institute of sociology of National Academy of Science of Ukraine's monitoring research by 1994–2015 years show that during 1996–2011 years such confidence was growing gradually, but from the 2012 year there is some decreasing of it, with small correction in 2015 year. And decreasing of confidence to religious organization is fixed among religious peoples exactly, not among atheists. At the same time it need to note that decreasing of confidence taken place due to increasing of share of peoples without distinct opinion, not due to increasing of distrust.

It is necessary to note that confidence's crisis touches upon Orthodox Churches exactly, while the Greek-Catholic Church keeps a high level of trust. During 1996–2012 years Orthodox, compare with Greek-Catholics, demonstrated lower level of confidence to Churches, but have similar line of gradual growing of this indicator. But after 2012 year the reality is decreasing of Church's confidence among Orthodox, while among Greek-Catholics the figures remains high enough. Greek-Catholics are demonstrates the increasing not just confidence itself, but also increasing of complete confidence.

It can be stated that our country's main confessions (Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate and Ukrainian Orthodox Church of Kiev Patriarchate) indirect involvement in a few last year expanded social-political conflict is a cause of such situation.

There is taking place the regional differences also. The highest confidence's level is among population of West region of Ukraine (not only as for Greek-Catholics, but as for Orthodox also), while the lowest level was among population of South and East regions. It can be put forward the hypothesis, that West region's primacy explained by limited time of being part of atheistic USSR, and by perception of Church as keeper of national identity. Also age's differences taking place, namely higher confidence's level among youth, and lower confidence's level among older people. And decreasing of this level taking place among mainly youth, while among older this level is less variable.

But in spite of confidence's decrease the Church as social institute remains the leader for this indicator, comparing with other social institute. Only Army now have confidence's level comparable with confidence's level of Church, while confidence to state institution (President, Government, Parliament), law-enforcement institutions (Police, Courts), business and so on is much smaller.

In consequence of high confidence to Church this institution becomes the object of state's manipulation. Different politicians try to convert confidence to Church into confidence to different political course. But this conversion is low-probable, as for confidence to Church have a little connection with confidence to another institutions, Also influence of Church in Ukrainian society is mainly latent, not direct.

Key words: trust, trust the speaker, the Orthodox Church, Greek Catholic Church.

УДК 316.354:352(477)

Ю. О. ПРИЙМАК

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу соціально-комунікативного простору функціонування публічних послуг в Україні. Одним з її головних завдань є характеристика полісуб'єктів досліджуваного простору – місцевої влади та територіальної громади. Елементами першої виступають виконавчі органи місцевого самоврядування, державні установи та організації, до функцій яких входить надання публічних послуг. До складу другої входять громадські організації та контактні цільові групи, члени яких є замовниками або отримувачами досліджуваного типу послуг. Доведено, що в сучасній Україні існує синтетична модель взаємодії полісуб'єктів у соціально-комунікативному просторі публічного обслуговування.

Ключові слова: публічна послуга, місцева влада, громада, соціально-комунікативний простір, контактна цільова група, потреба.

Соціально-комунікативний простір публічних послуг являє собою достатньо складну систему, актуальність та специфічність дослідження якої зумовлені декількома факторами. З одного боку, до складу простору входить не один, а два суб'єкти соціальних відносин, які мають між собою складну мережу комунікативних каналів. Перший полісуб'єкт – надання послуг – сукупність органів місцевого державного управління, виконавчих установ самоврядування. До його складу також входять об'єкти-фокуси соціальних зв'язків, а саме різноманітні публічні та громадські організації, підприємства, через які відбувається процес передачі послуг населенню. Полісуб'єктом отримання послуг є територіальна спільнота, кордони проживання якої збігаються з межами поширення повноважень місцевої влади. З іншого боку, предметом комунікації є послуга, що розглядають як засіб задоволення потреб індивідуального або групового характеру. Ступінь останнього безпосередньо пов'язаний зі сприйняттям якості послуги, що, у свою чергу, вказує на рівень її інституціалізації.

Метою статті є дослідження особливостей соціально-комунікативного аспекту функціонування сфери публічних послуг у сучасній Україні.

Питання, пов'язані з окресленою проблемою, досліджували такі зарубіжні науковці, як Н. Варелідіс, Ф. Котлер, Т. К. Лунде, Я. Оксен, Е. Філій [1]. Вони розкрили проблеми надання клієнтам консультацій і забезпечення їх участі в процесі прийняття рішень, механізми подання й розгляду скарг та відшкодувань, структуру колективних потреб тощо. Тема якості послуг населенню в органах місцевої влади для вітчизняної науки також є достатньо актуальною. Її соціально-комунікативний аспект висвітлено в працях Г. Атаманчука [2], Я. Белєвцової [3], В. Борденюка [4], К. Гафарової [5], К. Дубич [7], М. Корнієнка [7], І. Мещана [8], Г. Чапалої [9], А. Чемериса [10] та ін. У своїх дослідженнях науковці підкреслюють,

що забезпечення якості публічних послуг тісно пов'язане з проблемою формування дієздатного соціально-комунікативного простору між місцевою владою та громадою.

Місцева влада в Україні, як і інших державах, є полісуб'єктом надання публічних послуг. Підкреслимо, що найбільш часто поняття «місцева влада» можна зустріти як категорію, сутнісно та змістовно протилежну місцевому населенню або поняттю «громада». У межах соціально-комунікативного простору сфери послуг полісуб'єкти, позначені цими поняттями, є співіснуючими протилежностями, інституціями, що формують попит та пропозицію.

Таке умовне протиставлення формує у свідомості представників територіальної спільноти суб'єктивний образ місцевої влади. Значна частина перших позиціонує владу як соціальний організм, що діє для задоволення власних, а не громадських потреб та інтересів. Місцева влада в цьому контексті виступає у вигляді безособового суб'єкта, що відображає та відстоює завдання й інтереси абстрактного населеного пункту як певної структурної одиниці держави, а не спільності конкретних громадян. Як визначає В. Білоусов, інституалізація соціального простору має прояв через легітимацію існуючих структур влади. Легітимація місцевих органів влади відбувається не лише у вигляді певних законів, а й визнанні та зростанні довіри з боку громадськості. Цей процес можна назвати соціальною легітимацією, що пронизує всі компоненти нормативно-правової бази життєдіяльності громади, у тому числі в такій специфічній підсистемі, як сфера послуг. Неможливо реально забезпечити самостійність громади як полісуб'єкта отримання послуг, незалежно від установ місцевої влади. Вони виступають одне щодо одного не як єдність тотожностей, а протилежностей.

Місцева влада як система, виступаючи суб'єктом надання в соціально-комунікативному просторі послуг, складається з двох підсистем. До першої входять місцеві органи державного управління, що поширюють свої повноваження на територію мешкання громади. До другої ж – виконавчі установи місцевих органів самоврядування, а також організації, через які реалізуються їх управлінські функції. У цьому контексті відзначимо, що чимало українських авторів, розглядаючи органи місцевої влади як самостійну форму здійснення влади територіальної громади, узагалі заперечують їх належність до державного механізму. Для доказу цієї тези використовують таку формулу, хоча виконавчі органи місцевого самоврядування й не входять до структури державного механізму, проте вони повністю не відокремлені від держави [11, с. 82]. А тому «не можна говорити про повне відокремлення та протиставлення державної влади та виконавчих органів місцевого самоврядування», бо вони перебувають у єдиній системі публічно-владних відносин [12, с. 66]. На нашу думку, хоча виконавчі органи місцевого самоврядування та нижчі установи державного управління й різняться за порядком утворення, за територіальним масштабом діяльності, за характером та обсягом компетенції, але є складовими частина-

ми державного механізму. Ці елементи мають вияв не в існуванні якоїсь окремої «недержавної» влади, а в їх бутті як феномена місцевої влади. Вони виступають у вигляді підсистем цілісного суб'єкта надання послуг.

Місцева влада, як і громада, є в соціально-комунікативному просторі сфери послуг полісуб'єктом. Надання послуг нею відбувається через складно структуровану систему управлінь, підрозділів, центрів, департаментів, установ та організацій. В Україні до складу першого рівня влади як полісуб'єкта надання послуг належать підрозділи облдержадміністрації, райдержадміністрації, міськвиконкомів, міськрайадміністрацій. До переліку функцій останніх входить надання адміністративних послуг. Другий рівень становлять прямо або опосередковано пов'язані з владою установи, організації, центри, що безпосередньо надають громаді комплекс видоспецифічних послуг: соціальних, комунальних, транспортних тощо. Якщо на першому рівні досліджуваний суб'єкт має виключні монополії, зумовлені державним управлінням, права на цей вид діяльності, то на другому він співіснує, а іноді й конкурує з організаціями приватного сектору.

Однією з найважливіших, але не найпоширенішою з процедур в установах місцевої влади є надання адміністративних послуг. Цей факт відображає сучасний стан у відносинах держави з людиною, свідчить про етатизацію суспільного життя в Україні. Тобто на сьогодні місцева влада не є організацією на службі в громаді, продовжує управляти представниками територіальної спільноти, а не надавати їм адміністративні послуги, які були б спрямовані на створення умов для реалізації індивідами своїх прав, свобод та задоволення потреб. Владні установи не мають достатньої сервісної орієнтації. При класифікації функціональних обов'язків та завдань як послуги ми орієнтувалися на те, що завдання можуть бути настільки наближеними до конкретних споживачів, що за умови прийняття управлінського рішення, фізичні чи юридичні особи отримають від їх виконання необхідні послуги. У відсотковому співвідношенні частка адміністративних послуг серед усіх функціональних обов'язків у більшості управлінь коливається від 8% до 34% [10, с. 16–19].

Перейдемо до характеристики полісуб'єкта отримання публічних послуг. Відповідно до об'єкта наукового дослідження він являє собою громаду окремого населеного пункту. Вона є ядром соціального простору конкретної адміністративної одиниці, як правило, має юридичний статус та є в ній формальним носієм влади. Їй притаманні такі елементи, як населення, територія, взаємозалежність спеціалізованих частин громади й поділ праці в ній, спільна культура та соціальна система, що інтегрують діяльність її членів, усвідомлення жителями єдності й належності до спільноти, можливість діяти на корпоративній основі для вирішення місцевих проблем [13, с. 366].

На рівні громади як суб'єкта соціально-комунікативного простору чітко простежується дихотомія держави та громадянського суспільства. Проекція на місцевий рівень інституціональних відносин у суспільстві в цьому

контексті враховує й регіональну специфіку суспільних відносин та особливості регіонального рівня соціальних інститутів. Теза про розмежування держави та громадянського суспільства була сформульована ще Г. Гегелем у його «Філософії права». Подібно до того, як суспільство й держава не синонімічні, так і на регіональному рівні не існує тотожності між територіальною громадою та муніципалітетом. Тобто твердження про те, що ступінь самоуправлінської активності та самоорганізації громади є іманентною ознакою рівня розвитку громадянського суспільства, є цілком слушним.

В Україні територіальна громада, незважаючи на законодавчо закріплений статус первинного суб'єкта місцевого самоуправління, де-факто безсуб'єктна. І, на думку таких фахівців, як О. Володова та О. Касперович, головна причина такого стану речей полягає в неорганічній модернізації локальної територіальної спільноти радянського зразка на основі англосаксонської моделі [14, с. 280], а також недостатньому рівні розвитку елементів громадянського суспільства. Тому серед рис української територіальної громади головне місце належить таким, як пірамідальна соціальна стратифікація, заснована на вертикальних взаємозв'язках, нерівноправних відносинах влади й населення; недиференційованість соціальної структури на групи інтересів, що стримує формування репрезентуючих їх громадянських об'єднань; первинні самоорганізовані мікроструктури – горизонтальна мережа домових, вуличних, селищних комітетів; контактні аудиторії, що стихійно виникають.

Як суб'єкт отримання послуг від установ місцевої влади громада не є однорідним соціальним організмом. У соціально-комунікативному просторі соціального обслуговування вона виступає як сукупність контактних соціальних груп. Останні можуть бути визначені як соціальні спільноти, що виявляють інтерес до діяльності владних установ та впливають на їх здатність реалізувати свою місію. Відтак, ці контактні соціальні групи, або аудиторії, як їх визначає Ф. Котлер [15, с. 63], підлягають класифікації. Критеріями останньої є зміст потреб, імовірний усвідомлений рівень або ступінь задоволення потреб, характер соціальної поведінки, що використовує певна група або окремі її індивіди для задоволення потреб.

Щодо першого критерію підкреслимо, що послуга є специфічним засобом задоволення потреби. Оскільки установи місцевої влади пропонують лише певний спектр послуг, ми маємо підстави для виокремлення цільових соціальних груп, актуалізовані потреби яких можуть бути задоволені саме цими закладами. Ступінь усталеності наведених груп інтересів не може бути однаковою й залежить від рівня та характеру зацікавленості, соціального статусу індивідів групи, їх матеріального статку, наближеності до владних структур тощо.

Інтерпретація теорії ієрархії потреб А. Маслоу дає змогу виокремити в громаді п'ять контактних соціальних груп.

Контактна група носіїв фізіологічних потреб об'єднує членів громади, для яких гостро стоїть питання в отриманні їжі, тимчасового житла,

одягу тощо. До неї належать категорії соціально незахищених громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах та за межею або на межі бідності. Наступну групу становлять носії потреб безпеки та стабільності, включаючи гарантії майбутнього задоволення фізіологічних потреб. Найбільш актуальним для представників цієї контактної групи є бажання перебувати в усталеному та безпечному стані, виразом якого є бажання отримання пільг, пенсій, субсидій, можливо, соціальних привілеїв.

Індивідів, які входять до складу цих груп інтересів, можна умовно об'єднати в більш стійку соціальну спільність – носіїв вітальних, або первинних, потреб. У їхній свідомості таке поняття, як якість життя, пов'язане, перш за все, із соціально-економічними показниками. Виступаючи у вигляді як колективних, так і одноосібних суб'єктів комунікації, вони являють собою не замовників, а користувачів отриманих від влади послуг.

До складу третьої контактної групи входять носії потреб належності. Вони об'єднані за принципом спільності бажань входити до складу певних суспільних об'єднань, організацій, товариств, брати участь у суспільних заходах тощо. Їх очікування щодо влади пов'язані із задоволенням прав щодо вільного об'єднання в громадські організації, рухи. Контактну групу носіїв потреб самоствердження становлять представники громади, які мають бажання бути компетентними, здібними, впевненими в собі. Важливе місце серед очікування посідає й публічне визнання їх статусу. Близькою за сутністю інтересів до них є й група носіїв потреб самореалізації. Їх об'єднує прагнення до найбільш повного використання своїх знань, здібностей, умінь та навичок. Але, на відміну від попередньої групи, потреби представники п'ятої контактної аудиторії мають індивідуалізований характер. Відповідно до теорії А. Маслоу, членів громади, які входять до складу третьої, четвертої та п'ятої контактних груп, логічно об'єднати до соціальної спільності носіїв духовних (соціальних) потреб. У соціально-комунікативному просторі ці індивіди виступають окремою підгрупою суб'єкта отримання послуг – замовниками. Щодо владних установ, то вони найбільш часто потребують надання широкого спектра адміністративних послуг.

Другим критерієм класифікації контактних цільових груп як складових громади та суб'єктів отримання послуг є ступінь задоволення потреб, наявність умов та механізмів доступу суб'єктів до якісних цільових ресурсів у різноманітних сферах життєдіяльності, задоволеність суб'єктів існуючими гарантіями й механізмами їх втілення в реальному житті. Цей показник фіксує наявність не лише декларації, гарантій вільного доступу до якісних соціальних благ, ресурсів, які забезпечують розвиток людського потенціалу, а й налагоджених механізмів реалізації цих процесів [16, с. 80]. Цей факт буде свідчити про сутність реалізації принципів демократії та задоволення суб'єктів демократичними процесами й тими можливостями, що вони відкривають: втілення в життя принципу соціального партнерства під час взаємодії місцевої влади та громади, можливість участі різних кон-

тактичних груп у прийнятті й реалізації управлінських рішень у соціально-комунікативному просторі надання послуг. Усе це сприяє або перешкоджає задоволенню соціальних потреб індивідів у соціальній справедливості, самореалізації через досягнення соціальних благ та ресурсів, потребу в соціальній взаємодії, належності успіху тощо.

Розуміння повного або часткового задоволення потреби чи відсутність його як такого формується в представника громади крізь призму дефініції «якість життя». Остання прямо пов'язана з усвідомленням власного соціального статусу, рівня прибутків, внеску в розвиток громади, особливостями соціалізації тощо. Важливу роль також відіграє такий чинник, як бажання порівняння власних показників життєвого рівня з аналогічними в безпосередньому та загальному соціальному оточенні, оскільки створення образу якості життя й образу задоволення потреби у свідомості індивіда чи соціальної групи відбувається під впливом не лише об'єктивних, а й суб'єктивних чинників.

У свою чергу, визначення якості послуг безпосередньо залежить від образів якості життя та ступеня задоволення потреби. І в громаді загалом, і у вищеохарактеризованих контактних соціальних групах зокрема формуються категорії споживачів послуг з неоднаковими уявленнями про їх якісний рівень. Відповідно, ці, вторинні, виокремлені за критерієм ступеня задоволення потреб групи поділяються на три типи. По-перше, це цільові аудиторії, задоволення потреб яких відбувається на рівні мінімальних соціальних норм, що забезпечує збереження суб'єкта, але не його розвиток. По-друге, це представники громади, задоволення потреб яких забезпечує їх функціонування на рівні помірних соціальних норм, а також дає змогу здійснюватися еволюційному розвитку соціальних інститутів, у межах яких відбувається це задоволення. По-третє, це індивіди, задоволення потреб яких забезпечує комфортні умови для їх функціонування та розвитку. Така класифікація груп підводить до розуміння необхідності формування мінімальних, середніх та максимальних стандартів якості послуг, що надаються громаді місцевими органами влади.

Характер соціальної поведінки або мотивації суб'єкта (клієнта) щодо отримання послуги є третім критерієм класифікації контактних цільових груп громади.

Когнітивну карту поведінки представника громади становлять ті стійкі особистісні характеристики, які визначають вибір рішення щодо типу поведінки в соціально-комунікативному просторі отримання владних послуг. Визначальний вплив на прийняття рішень у цьому контексті мають мета, дії, умови, у яких розгортається діяльність, динаміка процесів, що відбуваються, настрої і можливості індивіда. Але, попри все розмаїття факторів, поведінка окремої особистості або контактної групи має певну усталеність та передбачуваність, критерії вибору й переваги.

Когнітивний стиль поведінки суб'єкта соціальної комунікації складається зі ставлення до влади, сутності послуги, процесу її отримання, су-

купності культивованих цінностей, особливості соціалізації, а також соціального статусу. Усі ці складові перебувають у тісному взаємозв'язку. Вони визначають рівень соціальної активності або пасивності суб'єкта в боротьбі за отримання послуги від владних установ або осіб, які їх репрезентують. Обрання того або іншого типу пов'язане з таким логічним ланцюгом. По-перше, наскільки усвідомленою є актуалізована потреба та якою є ймовірність і можливість її задоволення. По-друге, який обсяг зусиль суб'єкт готовий витратити на те, щоб отримати послуги від чиновників для задоволення потреби. При цьому витрачені зусилля потрібно розглядати не лише як наслідки, а і як результат мотивації. Отримання послуги розглядають як єдність взаємодії витрачених зусиль, особистих можливостей індивіда або контактної соціальної групи та стану владної установи або чиновника, які виступають як суб'єкт її надання. Задоволення потреби в цьому контексті є похідною від дії суб'єктів та отримання за їх допомогою послуги потрібного характеру.

Ступінь мотивації суб'єкта отримання послуги визначає характер поведінки його в соціально-комунікативному просторі. Якщо перший є високим, то представник громади або група інтересів використовує соціально-активний тип поведінки й можна сказати, що суб'єкт отримання є замовником послуги. У протилежному разі він є лише користувачем послуги, тобто займає позицію очікування щодо влади як суб'єкта надання послуги, а відтак, є носієм пасивного типу поведінки. Відповідно до вищезазначеного, третя класифікація уможливорює виокремлення серед клієнтів умовних груп активістів (замовників) та песимістів (користувачів) публічних послуг.

Залежно від розвиненості самоуправлінської активності населення та його відносин із місцевою владою в різних країнах у досліджуваному соціально-комунікативному просторі складаються різні моделі взаємодії щодо задоволення потреб шляхом отримання послуг. У цьому контексті можна виокремити плюралістичну, неокорпоративістську та патронажноклієнтельну моделі взаємодії полісуб'єктів у сфері надання/отримання послуг.

Представництво інтересів громадян як суб'єктів отримання послуг шляхом входження в контактні соціальні групи в сучасній Україні відбувається в умовах перехідного суспільства. Формування моделі взаємодії між населенням та місцевою владою в комунікативному просторі сфери послуг відбувається, з одного боку, під тиском пострадянської спадщини, застарілих суспільних норм і зразків практики, що зберігаються впродовж тривалого часу, а з іншого – під впливом ринкових відносин, демократії громадянського суспільства. Але останні, варто підкреслити, перебувають в Україні лише на стадії розвитку. Звернення громадян до місцевої влади як суб'єкта надання послуг у соціально-комунікативному просторі вказує на численні складнощі та проблеми демократичного транзиту в пострадянських країнах.

В Україні створені правові та деякі соціально-економічні передумови для розвитку плюралістичної та неокорпоративістської моделей як пер-

винної ознаки демократичного представництва інтересів громадян. Проте такі чинники, як неефективність реформ, з погляду створення середнього класу, низький рівень соціальної структуризації населення, надмірне розшарування на багату верхівку, яка монополізувала ресурси країни, і масу бідного населення, не сприяють формуванню рівноправних відносин у представництві інтересів різних суспільних груп. У свою чергу, такий стан речей на мікрорівні позначається на соціально-комунікативному просторі окремого населеного пункту, а, відповідно, і на соціально-комунікативному просторі місцевої громади та влади в системі надання/отримання послуг. Лише незначна частина громади організована заради отримання послуг від владних установ. Переважна ж більшість представницьких громадських об'єднань справляє недостатній вплив на прийняття рішень у нижчих органах державного управління та виконавчих установ місцевого самоврядування щодо надання послуг або підвищення їх якості. Якщо ці впливи й існують, то вони мають досить нестійкий та фрагментарний характер. Тобто в умовах перехідного суспільства в Україні взаємодія між громадою та владою стосовно надання/отримання послуг не є остаточно інституалізованою. Недостатня розвиненість представницьких громадських організацій, їх нездатність забезпечувати агрегацію контактних соціальних груп, визначати моделі взаємодії, впливати на якість надання послуг призводить до того, що плюралістична та неокорпоративістська моделі поступаються іншим, менш цивілізованим. Поряд з ними співіснують клієнтелізм, патрімоніалізм та корупція.

Висновки. Таким чином, соціально-комунікативний простір публічних послуг є складно структурованою системою, що складається з каналів надання/отримання, акторів та предмета комунікації. Специфічність останнього, а саме існування його у вигляді послуги публічного типу, зумовлює обов'язкову наявність звернення для оптимізації комунікативного каналу надання. У сутнісному аспекті місцева влада та громада, що визначають стан комунікативного простору, є полісуб'єктами. Тобто, з одного боку, місцева влада являє собою складно структурований соціальний організм, у якому лише певна частина підрозділів та службовців мають за обов'язок надання різновидів публічних послуг. З іншого – громада в соціально-комунікативному просторі виступає не як цілісний монолітний суб'єкт отримання або замовлення послуг, а як складна єдність постійних або тимчасових цільових контактних груп, які за допомогою окремих можливостей влади бажають задоволення власних потреб або інтересів.

Підкреслимо, що ці полісуб'єкти за своєю сутністю є нерозривними протилежностями, між якими відбувається постійна взаємодія. Характер останньої залежить від рівня розвитку в країні принципів громадянського суспільства та правової держави. Тому в соціально-комунікативному просторі публічних послуг між полісуб'єктами можливим є існування чотирьох моделей взаємодії: плюралістичної, неокорпоративістської, патронатно-

клієнтельної та синтезної. Аналіз емпіричних даних дає змогу стверджувати про функціонування в Україні останньої з вищезазначених моделей.

У подальшій дослідній діяльності головні положення статті можуть бути використані під час розробки питань становлення в Україні публічної бюрократії, ефективності соціальних регуляторів обслуговування громадян та класифікації стилів надання публічних послуг.

Список використаної літератури

1. Уряд для громадян. Ініціативи щодо поліпшення якості послуг / пер. укр. Р. Федущинської, М. Коваль. – Львів : Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2000. – 273 с.
2. Атаманчук Г. В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика / Г. В. Атаманчук. – Москва : Изд-во РАГС, 2002. – 272 с.
3. Белєвцова Я. С. Основні принципи впровадження системи управління якістю соціальних послуг / Я. С. Белєвцова // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – № 4 (27). – С. 255–260.
4. Борденюк В. Деякі аспекти системного підходу до співвідношення механізму (апарату) держави та місцевого самоврядування / В. Борденюк // Конституційне право. – 2005. – № 2. – С. 4–11.
5. Гафарова К. Е. Європейські соціальні стандарти та їх імплементація в Україні / К. Е. Гафарова // Академічний огляд. – 2011. – № 1. – С. 25–31.
6. Дубич К. В. Механізми державного управління соціальними послугами: зарубіжний досвід та українські реалії : монографії / К. В. Дубич ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2015. – 376 с.
7. Корнієнко Н. Муніципальне право України. Концептуальні та організаційно-правові системи / Н. Корнієнко. – Київ : Алеута, 2005. – 144 с.
8. Мещан І. В. Територіальна громада як суб'єкт соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування / І. В. Мещан // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» : зб. наук. праць. – Київ : Політехніка, 2014. – Вип. 2 (22). – С. 106–110.
9. Чапала Г. Місцеве самоврядування і громадянське суспільство: проблема співвідношення / Г. Чапала // Право України. – 2004. – № 2. – С. 127–132.
10. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади / А. О. Чемерис, М. Д. Лесечко, А. В. Ліпенцев та ін. ; за заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 152 с.
11. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины / Ю. Н. Тодыка. – Харьков : Факт, 1999. – 82 с.
12. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Факт, 2003. – 66 с.
13. Саханенко С. Міська територіальна громада: проблеми дефініції / С. Саханенко // Вісник УАДУ. – 2000. – № 2. – С. 365–374.
14. Володова Е. О социокультурной специфике субъектности территориальной общины: организационный аспект / Е. Володова, А. Каспирович // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 103–119.
15. Котлер Ф. Основы маркетинга : пер. с англ. / Ф. Котлер – Москва, 1990. – 674 с.
16. Плахова Е. Качество жизни населения Украины в условиях трансформации (социологический анализ) : дис. ... канд. соц. н. : 22.00.04. – Харьков, 2005. – 203 с.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Приймак Ю. А. Социально-коммуникативный аспект функционирования сферы публичных услуг в современной Украине

Статья посвящена анализу социально-коммуникативного пространства функционирования публичных услуг в Украине. Одним из ее главных заданий выступает характеристика полисубъектов исследуемого пространства, в роли которых определены местная власть и территориальная община. Элементами первой выступают исполнительные органы местного самоуправления, государственные учреждения и организации, в состав функций которых входит предоставление публичных услуг. В состав второй входят общественные организации и контактные целевые группы, члены которых являются заказчиками или получателями исследуемого типа услуг. Доказано, что в современной Украине существует синтетическая модель взаимодействия полисубъектов в социально-коммуникативном пространстве публичного обслуживания.

Ключевые слова: публичная услуга, местная власть, общество, социально-коммуникативное пространство, контактная целевая группа, потребность.

Pryjmak Yu. Social and Communicative Aspect of the Functioning of the Sphere of Public Services in Modern Ukraine

The aim of the publication is the study of the social-communicative aspects of the functioning of the public services in modern Ukraine.

The starting point of the publication is the idea that social-communicative space of the public services is a fairly complex system. On the one hand in the space included not one, but two of the subject of social relations, which have among themselves a complex network of communicative channels. First polab – provision of services represents the totality of local government, executive agencies of government. It also includes objects-the tricks of social ties, namely various public and social organizations, enterprises through which the process of the transfer of services to the population. Polab ctom receiving services, advocates, the local community, the boundaries of the living which coincide with the boundaries of the distribution of powers to local authorities. On the other hand the subject of communications serves service, which is seen as a means of meeting the needs of the individual or group. The last degree is in direct connection with the perception of service quality, which in turn indicates the level of its institutionalization.

It is proved that the local authorities in Ukraine, like other States, stands polab ctom the provision of public services. We emphasize that most often, the concept of «local government» can be seen as essentially the category and content opposite to the local population or to the concept of «community». In the framework of socio-communicative space in the sphere of services polab objects denoted by these concepts together is to use two opposites that institutions that shape demand and supply.

This conventional juxtaposition of forms in the minds of the representatives of the territorial community in a subjective way by the local authority. A significant part of the first in the author's view, positioning the government as a social organism, acts for personal rather than public needs and interests. The local authority, in this context, acts as an impersonal entity that reflects and upholds the objectives and interests of the abstract of the settlement as a structural unit of the state, not of a particular community of citizens.

As the entity receiving services from agencies of local government community is not a homogeneous social body. In the socio-communicative space of social service acts as a set of social contact groups. The latter can be defined as a social community interested in the activities of government agencies and affect their ability to realize their mission. Criteria of classification of these groups is defined by the content of their total actualized needs, likely a conscious level, or the degree of satisfaction of needs, the nature of social behavior, uses a certain group or individual individuals to meet the needs.

The analysis of empirical data suggests about the functioning in Ukraine of a synthetic model of socio-communicative space of the public service

Key words: public service, local government, society, social-communicative space, contact the task force the need.

УДК 316.346.32-053.6 (477)

О. В. ПРЯДКО

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

У статті розглянуто поняття історичної пам'яті, її роль у збереженні в свідомості жителів країни подій минулого, їх оцінок. Розкрито сучасний стан історичної пам'яті молоді та підкреслено недостатню розробленість цієї проблематики. Досліджено заходи та прийняті державні акти, які стали першими кроками на шляху до відновлення та збереження національної пам'яті українського народу. Наголошено на потребі об'єднання зусиль сфер освіти, культури, науки з діяльністю органів влади. Запропоновано деякі заходи з формування та збереження історичної пам'яті молодого покоління.

Ключові слова: історична пам'ять, культура, минуле, молодь, національна самосвідомість, освіта, традиції.

На сьогодні в нашій країні спостерігається криза в духовній сфері через зміну суспільних ідеалів, ціннісних орієнтирів, переосмислення подій минулого у зв'язку із сучасними подіями в політичній сфері суспільства. Саме в такі моменти важливу роль починає відігравати історична пам'ять, яка зберігає в свідомості членів суспільства знання про події минулого, їх оцінки та перетворює на цінності, на які варто спиратися в майбутньому. Знання про минуле забезпечують трансляцію цінностей та традицій народу з покоління в покоління. Д. Лихачов із цього приводу висловлювався таким чином: «ставлення до минулого формує власний національний образ. Бо кожна людина – носій минулого і носій національного характеру. Людина – частина суспільства й частина його історії. Не зберігаючи в собі самому пам'ять минулого, вона губить частину своєї особистості» [3, с. 6].

Ж. Тощенко зазначає в своєму дослідженні: «Що ж стосується історичної пам'яті, то це певним чином сфокусована свідомість, яка відображає особливу значущість і актуальність інформації про минуле в тісному зв'язку із сьогоденням і майбутнім. Історична пам'ять, по суті справи, є вираженням процесу організації, збереження й відтворення минулого досвіду народу, країни, держави для можливого його використання в діяльності людей або для повернення його впливу до сфери суспільної свідомості. Повне або часткове забуття історичного досвіду, культури своєї країни та свого народу призводить до амнезії, що ставить під сумнів можливість існування цього народу в історії» [4, с. 296–297].

Історична пам'ять відіграє важливу роль у процесі консолідації нації: «Історична пам'ять – це ті фундаментальні історичні цінності, які є консолідуючим чинником націєтворення, <...> історична пам'ять є тим своєрідним національно-генетичним кодом, який зберігає знання про історію, етапи розвитку, умови існування й духовний потенціал нації» [1]. На думку О. Трегуб, історична пам'ять є «тим генетичним кодом нації, розшифру-

вання якого може вказати на притаманні нації схильності, її слабкі та сильні сторони, визначити доречні й потрібні шляхи розвитку. Колективна історична пам'ять – це непомітний, на перший погляд, проте сильний механізм впливу на людей та події» [9, с. 25].

П. Ситник та А. Дербак вважають, що історична пам'ять «не лише фіксує величезну кількість подій, а й синтезує, сплітає їх у єдине цілісне мереживо національної історії, де кожен факт, подія займає свою ціннісну нішу». Відбувається своєрідне сортування надбаного досвіду на позитивний, що належить засвоювати і примножувати, і негативний, який слугує застереженням. За цього історична пам'ять виступає не «німим свідком минулого», а «живим збудником людської волі» й водночас дороговказом, орієнтиром доцільної активності [6].

Багато вітчизняних та зарубіжних учених досліджують різні аспекти історичної пам'яті: А. Гуревич, Л. Дробіжева, М. Жулинський, Л. Зашкільняк, Ю. Зерній, А. Киридон, І. Кресіна, С. Кульчицький, О. Леонтьєва, О. Майборода, В. Масненко, Л. Нагорна, А. Полетаєв, Л. Репіна, Ю. Римаренко, І. Савельєва, В. Сергійчук, В. Смолій, Ж. Тощенко, П. Тронько, О. Удод, Ю. Шаповал, Н. Яковенко та ін.

Хоча проблема історичної пам'яті перебуває в центрі уваги багатьох дослідників, ряд її аспектів залишається не до кінця вивченим. Однією з таких прогалин є вивчення історичної пам'яті молодого покоління в сучасній Україні та шляхи формування в подальшому. Саме це і є **метою нашої розвідки**.

У збереженні історичної пам'яті народу вагому роль відіграють «наукова думка, освіта, культура, виховання, засоби масової інформації, власний практичний досвід. Від того, яку політику проводить держава у цих сферах, залежить формування історичної свідомості народу: чи все робиться для того, щоб виховати справжніх патріотів своєї батьківщини, які усвідомлюють весь багатющий досвід свого народу, героїчні сторінки його історії, неперевершену значущість рідної мови, культури для існування народу в майбутньому, чи здійснюється цілеспрямоване викривлення історичних фактів, замовчування, приховування для прийдешніх поколінь виявів духовного злету народу, щоб вкоренити у народну свідомість почуття меншовартості, другосортності, посіяти сумнів щодо можливості існування власної незалежної держави» [1].

Історична пам'ять індивіда формується на основі національної самосвідомості – «розуміння і почуття належності до етнічної спільноти як результату освоєння культури, традицій, звичаїв свого народу. Вона включає: 1) усвідомлення себе як індивіда на основі уявлень і знань про свої природно-біологічні властивості, зовнішність («Я-національно-фізичне»); 2) усвідомлення себе як носія національної психології на основі пізнання впливу на психічні процеси, почуття, прояв волі, розуму, мовлення, належності до певної нації, народу («Я-національно-психологічне»); 3) усвідомлення себе як носія національних властивостей особистості на основі

пізнання залежності своєї життєвої позиції, ставлення до дійсності, інших людей, праці від національної належності («Я-національно-соціальне»); 4) усвідомлене ставлення до історичного минулого, сучасного та майбутнього етносу, нації; 5) усвідомлене, дійове ставлення до духовних та матеріальних цінностей нації та стійка потреба у їх збереженні та примноженні; 6) усвідомлення особистістю власної відповідальності за долю нації, її теперішнє і майбутнє. Завдяки національним особливостям особистість здатна зберегти наступність традицій і звичаїв свого народу, продовжити шлях його соціального і культурного розвитку» [5, с. 117–118]. Національна самосвідомість покликана пізнавати національно-культурні традиції свого народу, формувати почуття громадянського обов'язку та відповідальності перед попередніми й наступними поколіннями.

В Україні вже зроблені перші кроки в напрямі збереження історичної пам'яті українського народу. З метою збереження пам'яті про жертв політичних репресій та голодоморів В. Ющенко указом від 11.07.2005 р. започаткував процес створення Українського інституту національної пам'яті [7], Кабінетом Міністрів України затверджена Постанова «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» від 31.05.2006 р. № 764 [8]. Інститут «розробляє та подає пропозиції стосовно формування та реалізації державної політики щодо: пропагування давності походження української нації та її мови, вивчення творчої спадщини кращих вітчизняних представників у сфері політики, культури, освіти, науки і техніки, військового мистецтва; загального осмислення громадськістю боротьби української нації за відновлення державності та подолання залишків тоталітаризму у свідомості громадян; ініціює та забезпечує увічнення пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій в Україні та борців за свободу і незалежність України; визначає напрями і методи відновлення історичної правди і справедливості в дослідженні історії України, координує дослідження, що проводяться у державі з цього питання; сприяє формуванню музейних та бібліотечних фондів із проблем відновлення та збереження національної пам'яті, підготовці музейних експозицій; організовує і проводить наукові конференції, семінари, зустрічі за круглим столом, інші заходи з питань, що належать до його компетенції, здійснює інші заходи з метою формування у громадян України національної свідомості» [1].

У нашій країні на сьогодні серед молоді спостерігається зниження рівня патріотизму, національної самосвідомості, громадянської відповідальності, знання історії своєї країни. Для того, щоб сформувати та зберегти історичну пам'ять молодого покоління, потрібно об'єднати зусилля сфер освіти, культури, науки з діяльністю органів влади для проведення роботи з формування та збереження в молодих людей пам'яті про минуле своєї Батьківщини, національної самоідентифікації, почуття належності до минулого своєї країни. Ці органи повинні, відновлюючи та підтримуючи традиційні цінності, закріплювати зв'язки між поколіннями.

Насамперед, на формування історичної пам'яті молодого покоління впливає сім'я шляхом формування любові до минулого та сьогодення рідної землі, транслуючи традиції, вірування, обряди та звичаї.

Слідом за сім'єю вплив на підростаюче покоління здійснюють освітні та культурні установи, які передають молодому поколінню знання про минуле. Важливим засобом навчання та фактором формування історичної пам'яті підростаючого покоління є підручник з історії. Водночас учитель історії не тільки вкладає в голови учнів знання про минуле країни, а й навчає їх розуміти мотиви поведінки людей у минулому та обставини, за яких відбувалися ті чи інші події. Звичайно, і у вищих навчальних закладах молоді люди повинні продовжувати вдосконалювати свої навички осмислення досвіду попередніх поколінь та свої власні вчинки.

Більшість молодих людей сприймає інформацію про події минулого через Інтернет, телебачення, художню літературу. У цьому прихована велика проблема сьогодення: засоби масової інформації транслують велику кількість зарубіжних фільмів, які пропагують цінності інших країн. Водночас минуле саме нашої країни, на думку автора, висвітлюється вкрай рідко.

На сьогодні набуває актуальності діяльність молодіжних громадських організацій історико-культурного спрямування. «Молодіжний рух як форма вияву соціальної активності молодого покоління є найефективнішим механізмом взаємодії нових поколінь із суспільством» [2, с. 117]. В Україні діють такі юнацькі та молодіжні організації меморіального та історичного напрямку, як Всеукраїнська громадська молодіжна організація «Спілка Української молоді в Україні», Українське дитячо-юнацьке товариство «СІЧ», Національна скаутська організація України – «Пласт», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Україна – XXI», Всеукраїнська спілка громадських організацій «Скауты України». Значну роботу з популяризації історичної спадщини проводять організації краєзнавчого спрямування. З ініціативи Національної спілки краєзнавців України здійснюється видання «Зводу пам'яток історії та культури України». Діяльність молодіжних організацій буде давати позитивні результати тільки в тому разі, якщо вона буде організованою, тому важливо, щоб молодіжний рух «формував активну складову громадянського суспільства з дієвими механізмами саморегуляції, самоорганізації та контролю, що забезпечуватиме розвиток українських демократичних інститутів» [2, с. 117].

Висновки. Таким чином, ми можемо підсумувати, що недооцінка значущості рівня історичної пам'яті молодих людей призводить до зниження їх громадянської відповідальності та любові до Батьківщини. Для формування й підтримання історичної пам'яті підростаючого покоління потрібно:

- сприяти поширенню в ЗМІ інформації, яка б формувала патріотизм, повагу до минулого своєї країни;
- у сім'ях прищеплювати дітям звичаї, традиції, сприяти спілкуванню з дорослими членами родини;

- у школі проводити класні години, факультативи, гуртки з вивчення історії своєї країни та свого краю;
- організовувати для школярів екскурсії до історичних, краєзнавчих, пам'ятних міст, музеїв і виставок для ознайомлення з досягненнями культури, науки, освіти свого населеного пункту та своєї країни;
- сприяти участі молодих людей в акціях патріотичного та історико-культурного змісту;
- залучати підростаюче покоління до святкування знаменних для країни дат, а також до організації цих святкувань.

У подальшому більш детального дослідження потребує питання про роль політичної та управлінської еліти у відновленні історичної пам'яті жителів України, а також у формуванні та збереженні історичної пам'яті молодого покоління, питання про регіональні схожості й відмінності у формуванні історичної пам'яті індивідів.

Список використаної літератури

1. Карлова В. Особливості відновлення історичної пам'яті українського народу у контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн [Електронний ресурс] / В. Карлова // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavniststvo_1/visnik/fail/V_Karlova.pdf.
2. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України / О. В. Лісовець. – Київ : Академія, 2011. – 256 с.
3. Лихачев Д. С. Историческая поэтика русской литературы: смех как мировоззрение и другие работы / Д. С. Лихачев. – Санкт-Петербург : АЛЕТЕЙЯ, 1997. – 508 с.
4. Парадоксальный человек : монография / Ж. Т. Тощенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 543 с.
5. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. – Київ : Каравела, 2012. – 328 с.
6. Проблеми формування національної свідомості в Україні : монографія / П. К. Ситник, А. П. Дербак. – Київ : НІСД, 2004. – 226 с.
7. Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні : Указ Президента України № 087/2005 від 11.07.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua.
8. Про утворення Українського інституту національної пам'яті : Постанова Кабінету Міністрів України № 764 від 31.05.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.
9. Трегуб О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості [Електронний ресурс] / О. Трегуб // Магістеріум. Політичні студії / Національний університет «Кієво-Могилянська академія». – Київ, 2008. – Вип. 31. – С. 25–29. – Режим доступу: http://elib.ukma.edu.ua/Mahisterium/MAG_ISSUE31_polityk/03_tregyb_o.PDF.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2016.

Прядко О. В. Историческая память молодого поколения Украины: проблемы и пути формирования

В статье рассмотрено понятие исторической памяти, ее роль в сохранении в сознании жителей страны событий прошлого, их оценок. Раскрыто современное состояние исторической памяти молодежи и подчеркнута недостаточную разработанность данной проблематики. Исследованы мероприятия и принятые государственные акты, которые стали первыми шагами на пути к восстановлению и сохранению национальной памяти украинского народа. Отмечена необходимость объединения усилий сфер

образования, культуры, науки с деятельностью органов власти. Предложены некоторые меры по формированию и сохранению исторической памяти молодого поколения.

Ключевые слова: историческая память, культура, прошлое, молодежь, национальное самосознание, образование, традиции.

Priadko O. The historical memory of the young generation of Ukraine: problems and ways of formation

The article deals with the concept of historical memory, its role in preserving in the minds of the members of the society events of the past, their assessments, and the transformation in the values that should be used in the future. Knowledge of the past provides broadcast values and traditions of the people from one generation to generation. Goal of this article is a review the level of the historical memory of the young generation in modern Ukraine and ways of its formation in the future.

Events and adopted by the state acts, which were the first steps towards the restoration and preservation of the national memory of the Ukrainian people were considered. In order to preserve the memory of victims of political repressions and famines, V.A. Yushchenko decree dated 11.07.2005 year was started the process of creating Ukrainian Institute of National Remembrance [8], the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Decree of «On establishment of Ukrainian Institute of National Memory» №764 from 31.05.2006 year.

It was considered the current state of the historical memory of the young generation and underlined the insufficient development of this issue. The author felt that the individual's historical memory is based on the national identity. National identity is designed to learn the national cultural traditions of its people, build a sense of civic duty and responsibility to the previous and following generations.

In our country at present among the young, a decrease of patriotism, national consciousness, civic responsibility, knowledge of the history of their country. Were analyzed the way of formation and preservation of the historical memory of the young. First of all, it is to unite the efforts of education, science, culture and government, which will work on the formation and preservation of historical memory among young people, a sense of involvement in their country's history and national identity, to strengthen the links between the generations, to restore and maintain traditional values. Primarily on the formation the historical memory of the young generation has influence family through formation the love of the past and present homeland by broadcasting traditions, beliefs, rituals and customs.

The author examines what youth organizations for historical and cultural orientation are currently in the Ukraine and emphasizes their role in the formation of the active component of civil society with effective mechanisms of self-control and self-organization that will ensure the development of Ukrainian democratic institutions.

It is concluded that the underestimation of the importance of historical memory leads young people to reduce their civic responsibility and love for the motherland.

The author suggests some measures to create and preserve the historical memory of the younger generation: facilitate the dissemination in the media information, which have shaped the patriotism and respect for the past of their country; in families involve children with the customs, traditions, promote communication with older family members; in the school to conduct class hours, electives, mugs study the history of his country and his land; organize for pupils excursions to historical lore, memorial cities, museums and exhibitions to review the achievements of culture, science, education, reside and their country; promote the participation of young people in actions patriotic, historical and cultural content; to attract the younger generation to celebrate the landmark date for the country, as well as data organization celebrations.

Key words: historical memory, culture, past, youth, national identity, education, tradition.

УДК 316.77:364-051

Л. М. ХИЖНЯК, К. В. ХИЖНЯК

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ «ОБЩЕСТВО – ПРИРОДА» СКВОЗЬ ОПТИКУ КРОССКУЛЬТУРНОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Статья посвящена одной из сложных проблем в современном мире – культурному взаимодействию в системе «Общество – Природа». Ее исследование в контексте кросскультурного подхода предполагает выделение и формирование тех ключевых вопросов, от которых зависит эффективность межкультурного обмена. Отношение к Природе рассматривается в качестве маркера кросскультурных проблем, который позволяет структурировать и описывать культурные особенности стран, народов, рынков. Предложено включать в правила межкультурной коммуникации контент, связанный с признанием ценности Природы. Подчеркивается необходимость формирования компетентностей в области экологической этики и информационной грамотности в образовательных практиках, особенно при подготовке кросскультурных менеджеров.

Ключевые слова: природа, информация, общество, межкультурная коммуникация, кросскультурный менеджмент.

Глобализация – социальная реальность и модель развития современного мира – не привела к стиранию культурных различий, сохраняется культурная дистанция, под которой понимается степень близости или несовместимости культур друг с другом. При описании той или иной культуры или особенностей мировосприятия у представителей разных культур практически всегда присутствует характеристика отношения к Природе.

Исследователи активно изучают генезис отношений в системе «Человек – Общество – Природа», состояние экологической ситуации в различных странах, регионах, проблемы формирования эчеловека, пути дальнейшей эволюции Природы и Общества. В. Голубев справедливо указывает на системный характер современного глобального кризиса, который включает такие составляющие: «экологическую (загрязнение окружающей среды), социально-экономическую (разрыв по уровню жизни между богатыми и бедными странами), гуманитарную (падение рождаемости в развитых странах, низкая продолжительность жизни во многих странах, падение нравственности, засилье массовой культуры с пропагандой насилия и гедонизма, культ денег и пр.). Выход из глобального кризиса – переход на траекторию социогуманитарного развития» [3, с. 37–38]. Однако эта траектория пока только обозначена в качестве стратегической цели развития Общества и Природы. При этом современную экологическую ситуацию исследователи все чаще характеризуют как «глобальный антропогенный экологический кризис» [9, с. 173] и пытаются предвидеть и предотвратить его негативные социальные последствия. Отношение к природе – многоаспектно, ведь «это и отношение к биологической природе самого человека, внешним данным, возрасту и др. (не случайно в США так популярны пластические операции по изменению внешнего вида). Отношение человека к природе формирует мировоззрение, создает нормы и

стереотипы поведения» [2, с. 103]. Исследователи подчеркивают взаимодействие Природы и Общества. В частности, указывая на то, что экология выступает одним из факторов, формирующих культуру: «Экология (физическая среда, климат, фауна, флора) предоставляет человеку некоторые ресурсы для жизни (плодородную землю, зверей для охоты, нефть, металл и т. д.). Эти ресурсы делают возможными определенные виды деятельности (земледелие, охота, рыболовство и т. д.). Данные виды деятельности могут особенно удачно вознаграждаться (например, рыболовство), благодаря этому закрепляться и распространяться среди членов данной культуры, становясь автоматическими и переходя в ранг обычаев» [6, с. 26].

Тема взаимодействия между Обществом и Природой в последние годы начала также рассматриваться в контексте экологической модернизации. Исследователи разрабатывают не только теоретические вопросы, но и критически анализируют, обобщают практики экологической модернизации, выделяют ее субъектов, изучают влияние на этот процесс международных экологических общественных организаций [5]. И. Халий в этой связи отмечает: «Экомодернизация претендует ... на роль теоретической основы государственной политики и идеологии экологического движения ряда западных стран. В этом качестве она представляет собой экополитическую стратегию с набором более или менее конкретных инструментов разрешения экологических проблем, включая принципы взаимодействия различных акторов, программы государственной экологической политики и деятельности эконоПО, методы промышленного экоменеджмента и др.» [12, с. 145].

Существует подход, согласно которому в кросскультурном исследовании переменными выступают такие системы: 1) экологическая, включающая физическое окружение, ресурсы, географию; 2) система средств существования, то есть методы эксплуатации среды (сельское хозяйство, собирательство, промышленность); 3) социокультурная (институты, нормы, роли и ценности, существующие «вне» индивида); 4) индивидуальная (восприятие, обучение, мотивация, субъективная культура, которая, в свою очередь, включает особенности восприятия элементов культурной системы); 5) интериндивидуальная (паттерны социального поведения) [17]. Обращает на себя внимание, что экологическая система заняла здесь первое место. Ф. Клакхон и Ф. Стродтбек (Kluckhohn F. R., Strodtbeck F. L. (1961) *Variations in Value Orientations*) [16] выделили пять оснований сравнения для исследований ценностей разных культур, и одним из них назван вопрос «Каково отношение человека к Природе? (подчинение Природе – гармония с Природой – подчинение Природы)». В отношении человека к Природе возможны три варианта: Природа воспринимается как контролируемая человеком; Природа воспринимается как находящаяся в гармонии с ним; Природа воспринимается как ограничивающая его [15, с. 40]. Подчиненное отношение к Природе, ее «обожествление», стремление жить в гармонии с ней порождают стремления к использованию энерго- и ресурсосберегающих технологий. При этом сохраняется актуальность разработ-

ки и внедрения в социальную практику экологической этики, преодоление противоречий между биоцентризмом и антропоцентризмом.

Ценность Природы становится феноменом массового сознания, но в разных культурах понимается по-разному, что актуализирует поиск механизмов, инструментов, способов информационного сопровождения межкультурных контактов, способствующих оптимальному межкультурному взаимодействию. Одним из них является кросскультурный менеджмент. О. Персидская эвристический потенциал кросскультурного подхода видит в социальной практике, а именно: при регулировании межэтнических конфликтов, которые возникают на почве культурных разногласий; при поиске эффективных бизнес-решений для предпринимателей и предпринимательских структур, развивающих свой бизнес в культурно отличной среде; при решении вопросов взаимопонимания между представителями различающихся культур с целью более эффективной коммуникации и т. п. [10, с. 35].

Цель статьи – рассмотреть кросскультурный менеджмент в контексте отношений «Общество – Природа».

Результативность экономической деятельности исследователями все чаще связывается с культурными возможностями того пространства, в котором происходят бизнес-взаимодействия. Однако не хватает технологий менеджмента, учитывающих специфику той или иной культурной среды. Актуализирует развитие кросскультурного менеджмента и то обстоятельство, что при заимствовании управленческих технологий часто теряется адекватность управленческой деятельности в оценке такого параметра культуры, как Природа, представителями разных культур. Интерес представляет универсалистская парадигма, в которой распространен подход, согласно которому «во всех культурах есть ценности, способствующие социально-экономическому развитию, но специфика этих ценностей и отношение к ним может существенно различаться» [6, с. 20]. Рациональный подход к Природе, выраженный в тезисе «Природа не храм, а мастерская, и человек в ней – работник», вызывает нарастающую критику со стороны тех, кто обеспокоен проблемой экологической безопасности, сохранения окружающей среды, бережного отношения к природным ресурсам (особенно невозобновляемым). В межкультурных коммуникациях ценность естественной (природной) среды обитания человека становится универсальной. Кросскультурный менеджмент базируется на определенных универсальных правилах межкультурной коммуникации, среди которых чаще всего называются такие [7]:

Плохих культур не бывает!

В международных контактах (например, в международном бизнесе) продавец (экспортер) должен подстраиваться под культуру и традиции покупателя (импортера).

Приезжие, гости должны приспосабливаться к местной культуре, традициям и обычаям.

Нельзя противопоставлять и сравнивать местную культуру и культуру собственной страны.

Не должно осуждать другую культуру, смеяться над ее проявлениями. Никогда не следует прекращать наблюдать и учиться.

Необходимо быть максимально терпеливым с партнером – представителем другой культуры и терпимым к нему.

Отношение к Природе также должно подчиняться неким универсальным правилам, что особенно востребовано в международных бизнес-коммуникациях. Например, при большой несхожести культурных характеристик страны БРИКС в настоящее время демонстрируют достаточно большое количество общих черт, связанных с построением бизнес-моделей и способов ведения бизнеса [8, с. 72]. Поэтому различное отношение бизнес-партнеров к Природе как бизнес-ресурсу может повлечь за собой не просто снижение эффективности делового сотрудничества, но и поставить под сомнение саму его возможность. Поэтому в правила межкультурной коммуникации целесообразно включать контент, связанный с признанием ценности Природы и призывом разделять эту ценность. Поскольку отношение к Природе культурно обусловлено, а культура передается в виде обучения, то необходимо формирование компетентностей в области экологической этики, информационной и экологической грамотности в образовательных практиках, особенно при подготовке кросскультурных менеджеров, которые (в отличие от традиционных менеджеров) действуют на пересечении разных культур, включены в межкультурные коммуникации.

Осознание экологической опасности и необходимости управления экологическими рисками приводит представителей различных культур к необходимости включать в кросскультурный диалог тему отношения к Природе. Отметим несколько моментов, раскрывающих роль кросскультурного менеджмента в контексте отношений «Общество – Природа».

Во-первых, взаимодействие в системе «Общество – Природа» должно занять место в дискуссии по центральным ключевым понятиям кросскультурного менеджмента, таким как «социальная коммуникация», «культура», «менеджмент».

Во-вторых, взаимодействие в системе «Общество – Природа» проявляется на всех уровнях межкультурной коммуникации в бизнесе и менеджменте: между деловыми партнерами; между производителями и потребителями; между потребителями; между производителями и государственными/правительственными учреждениями. Широкое применение кросскультурного менеджмента в практике отечественных предприятий и учреждений может способствовать решению таких актуальных вопросов [13; 14]:

1. Повышение эффективности международных бизнес-коммуникаций. Сосредоточение на оптимизации преимущественно внутренних организационных коммуникациях становится непродуктивным в случае расширения «коммуникативного пространства» управленцев и бизнесменов. Международные переговоры, операции, как правило, происходят в социокультурной системе, которая отличается от той, что сложилась в отдельной национальной стране и культуре.

2. Оптимизация корпоративной культуры в условиях полиэтнической среды. Социокультурный феномен организации включает как явления коллективного сознания (так называемый организационный менталитет), так и закрепленное в повседневном организационном поведении культурное достояние конкретного сообщества, а также совокупность субкультур, через взаимодействия которых общая культура организации постоянно воспроизводится. Учет разнообразия возможных групповых субкультур тоже требует кросскультурного подхода в менеджменте. При сравнительном анализе различных культур, как убедительно показал А. Пригожин, дилеммы «лучше – хуже», «выше – ниже», «прогрессивное – отсталое» не срабатывают, поэтому применяется парадигма под названием «одна и другая», что позволяет учитывать национальный элемент в конкретной культуре. По А. Пригожину, национальная специфика сужает границы применения и доверие к универсальным принципам, дифференцирующим культуры [11].

3. Повышение эффективности труда менеджера. В украинской модели менеджмента кросскультурный менеджер становится наиболее привлекательной, экономически целесообразной фигурой, что способствует улучшению международного сотрудничества.

В-третьих, взаимодействие в системе «Общество – Природа» должно включать информационную составляющую. Наличие кросскультурной информации о культурных различиях между людьми по критерию отношения к Природе становится важным фактором эффективности межкультурных коммуникаций. Кросскультурная информация также становится ноосферной. В. Голубев рассматривает ноосферу как систему «природа – человек – общество» в состоянии гармонии. Ученый предлагает противоположность «человек экономический» (субъект «общества потребления») – «человек духовный» («духовный фанатик») разрешить введением концепта «человек гармоничный», который «...является эволюционно продвинутой личностью, являясь субъектом ноосферного общества – носителем социогуманитарного прогресса» [4, с. 129]. Логично предположить, что человек, чтобы стать двигателем социогуманитарного прогресса, должен пройти определенный этап социализации, образования и воспитания, где культивируется не просто ценность Природы, а ставится вполне обоснованная цель – движение к ноосфере. При этом «ноосфера включает в себя следующие составляющие: регулируемая биосфера, «человек гармоничный», социогуманитарное общество» [4, с. 130]. Какова роль института образования в формировании ноосферного сознания и поведения?

Образовательные технологии призваны формировать у личности определенные (социально обусловленные) компетентности, в том числе те, которые определяют отношение к Природе и учитывают социокультурные особенности этого отношения. Н. Василенко указывает на важность развития кросскультурной компетентности, умение преодолевать межкультурные барьеры при построении отношений с представителями другой культуры. Для этого необходимо умение понимать и предсказывать поведение

представителей другой деловой культуры; учитывать культурные различия при подготовке и проведении деловых встреч [1]. Для адекватного межкультурного понимания и эффективного взаимодействия необходима пропорциональная зависимость между уровнями языковой, коммуникативной и культурной компетенции. Такие компетенции можно целенаправленно формировать средствами образования, в частности, преподавая студентам курс «Кросскультурный менеджмент», который облегчает понимание и принятие различных культурных коммуникативных образцов. Использование менеджмента на пересечении национальных, деловых и корпоративных культур может рассматриваться и в плоскости повышения кросскультурной адаптивности человека в современном глобальном мире.

Кросскультурные технологии управления направлены на выработку механизмов, позволяющих, сохраняя национально-культурную самобытность определенных групп населения, обеспечить управленческий контроль над природной средой и ее использованием путем выработки общих, приемлемых для представителей разных культур принципов, правил, процедур.

Таким образом, отношение к Природе в настоящее время рассматривается в качестве маркера кросскультурных проблем, который позволяет структурировать и описывать культурные особенности стран, народов, рынков. Считается, что информация о Природе, которой обмениваются коммуниканты, относится к «безопасным» темам, которые не влияют на течение и результаты межкультурной коммуникации. Более того, может возникнуть впечатление, что межкультурную коммуникацию по вопросам Природы не могут постичь коммуникативные неудачи и, соответственно, снижение эффективности коммуникативного взаимодействия. Однако с осознанием обществом ценности Природы и распространением информации о ее кризисном состоянии и негативном влиянии на социум, ситуация меняется. Поэтому демонстрация высокого уровня экологической культуры становится трендом в межкультурных коммуникациях.

Выводы. Для эффективной межкультурной коммуникации в различных социальных практиках необходим оптимальный уровень неопределённости (когнитивной, поведенческой, эмоциональной) в отношении понимания Природы представителями различных культур. При этом важно не только знание того, какое в другой культуре отношение к Природе, но и готовность актора (личности, группы, организации) к активному взаимодействию в межкультурной среде. Параметр «отношение к Природе» стал элементом картины мира, который технологизируется в кросскультурном менеджменте. Именно кросскультурный менеджмент предполагает создание и применение технологий управления культурным разнообразием в условиях глобализации. Наличие кросскультурной информации о культурных различиях между людьми по критерию отношения к Природе становится важным фактором эффективности межкультурных коммуникаций в различных социальных практиках.

Дальнейшие научные поиски целесообразно сосредоточить на теоретико-методологическом и методическом обосновании социальных технологий информационного сопровождения взаимодействия в системе «Общество – Природа».

Список использованной литературы

1. Василенко Н. Г. Развитие кросскультурного менеджмента / Н. Г. Василенко // Альманах современной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 2. – С. 48–50.
2. Гавриленко О. В. Российская деловая культура: тенденции развития / О. В. Гавриленко // Вестник Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2011. – № 1. – С. 98–111.
3. Голубев В. С. Социоприродное развитие: эмпирические обобщения, движущие силы, модель экзогенного кризиса / В. С. Голубев // История и современность. – 2012. – № 1. – С. 16–44.
4. Голубев В. С. Ноосфера как система природа-человек-общество в состоянии гармонии / В. С. Голубев // Природа и общество в эпоху перемен. Серия «Социоестественная история. Генезис кризисов природы и общества в России» / отв. ред. Э. С. Кульпин-Губайдуллин (соредактор Е. А. Борисова). – Москва : ИД-Энергия, 2014. – Вып. XXXVIII. – С. 127–132.
5. Курясов И. П. Экологическая модернизация: теория и практика / И. П. Курясов ; ред. Ю. Пахомов. – Санкт-Петербург : СПбГУ, 2004. – 154 с.
6. Лебедева Н. М. Ценности культуры и развитие общества / Н. М. Лебедева, А. Н. Татарко ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – Москва : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. – 527 с.
7. Льюис Ричард Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию : пер. с англ. / Льюис Ричард Д. – 2-е изд. – Москва : Дело, 2001. – 448 с.
8. Мясоедов С. П. Влияние национальных культур на модели управления бизнесом в странах BRICS (Бразилия, Россия, Индия, Китай, ЮАР) / С. П. Мясоедов, Л. Г. Борисова. – Москва, 2014. – 76 с.
9. Олейников Ю. В. Влияние природной среды на развитие человека / Ю. В. Олейников // История и современность. – 2013. – № 2. – С. 162–181.
10. Персидская О. А. Эвристический потенциал кросскультурного подхода в социогуманитарных науках / О. А. Персидская // Вестник НГУ. Сер. Философия. – Т. 10. – Вып. 1. – С. 31–36.
11. Пригожин А. И. Деловая культура: сравнительный анализ / А. И. Пригожин // Социс. – 1995. – № 9. – С. 74–80.
12. Халий И. А. Общество и природа: эволюция новейших теоретических концептов / И. А. Халий // История и современность. – 2011. – № 2 (14). – С. 138–149.
13. Хижняк Л. М. Транскультурні менеджери як феномен глобальної економіки / Л. М. Хижняк // Управління розвитком : зб. наук. статей / Харків. нац. економ. ун-т. – Харків, 2006. – № 5. – С. 42–43.
14. Хижняк Л. М. Фактори актуалізації кросскультурного менеджменту в міжнародному бізнесі / Л. М. Хижняк // Управління розвитком : зб. наук. статей / Харків. нац. ек. ун-т. – Харків, 2005. – № 3. – С. 168–159.
15. Янкина Н. В. Аксиосфера культуры и образование [Электронный ресурс] / Н. В. Янкина // Аксиология и инноватика образования». – Режим доступа: <http://www.orenport.ru/axiology/docs/5/4.pdf>.
16. Hills M.D. (2002). Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. Online Readings in Psychology and Culture, 4(4) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1040>.

17. Triandis H. C. Introduction to Handbook of Cross-Cultural Psychology / H. C. Triandis. – Boston : Allyn and Bacon, 1980. – Vol. 1: Perspectives. – P. 9.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2016.

Хижняк Л. М., Хижняк К. В. Взаємодія «Суспільство – Природа» крізь оптику кроскультурного менеджменту

Статтю присвячено одній зі складних проблем у сучасному світі – культурній взаємодії в системі «Суспільство – Природа». Її дослідження в контексті кроскультурного підходу передбачає виділення й формування тих ключових питань, від яких залежить ефективність міжкультурного обміну. Ставлення до Природи розглянуто як маркер кроскультурних проблем, який дає змогу структурувати й описувати культурні особливості країн, народів, ринків. Запропоновано включати до правил міжкультурної комунікації контент, пов'язаний з визнанням цінності Природи. Підкреслено необхідність формування компетентностей у сфері екологічної етики та інформаційної грамотності в освітніх практиках, особливо при підготовці кроскультурних менеджерів.

Ключові слова: природа, інформація, суспільство, міжкультурна комунікація, кроскультурний менеджмент.

Khyzhniak L., Khyzhniak K. Interaction «Society - Nature» through the optics of cross-cultural management

The article is devoted to one of the challenges in the modern world – cultural interaction in the system «Society – Nature». Consideration of this topic in the context of cross-cultural approach involves the selection and formation of the key issues on which the effectiveness of cross-cultural exchange depends. Cross-cultural management involves the creation and application of technology management of cultural diversity in a globalised world. Cross-cultural management technology aims at developing mechanisms that allow, while maintaining the national and cultural identity of certain groups of the population, to ensure management control through the development of common, acceptable to the representatives of different cultures principles, rules and procedures. Attitude to nature is regarded as a marker for cross-cultural issues, which allows to describe the structure and cultural characteristics of countries, peoples, markets. It is believed that information about the nature exchanged by the communicants, refers to «safe» topics that do not affect the course and the results of cross-cultural communication. However, with the growth of public awareness of the value of nature and the dissemination of information about its condition and the impact on society, the situation is changing. Demonstrating a high level of ecological culture is becoming a trend in cross-cultural communications.

It is shown that the interaction in the system «Society – Nature», in the first place, must take place in the debate on the central key concepts of cross-cultural management, such as «social communication», «culture», «management», and secondly, manifest at all levels of intercultural communication in business and management, between business partners (business-to-business); between manufacturers and consumers (business-to-consumers); between consumers (consumers-to-consumers); between manufacturers and public/governmental institutions (business-to-government). The presence of cross-cultural information about the cultural differences between the people on the criterion of the attitude towards nature is becoming an important factor in the effectiveness of cross-cultural communication.

It is offered to include in the rules of intercultural communication the content related to the recognition of the value of nature and the call to share this value. Since the relationship to nature has cultural background, and culture is transmitted in the form of learning, the authors of the article emphasise the need to build competencies in the field of environmental ethics, informational and environmental awareness in the educational practices, especially in the preparation of cross-cultural managers.

Key words: nature, information, information literacy, environmental awareness, environmental ethics, society, intercultural communication, cross-cultural management, value.

УДК 338.46

М. С. ШИРОКОВА

СЕРВІСІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР ЯК ПЕРСПЕКТИВНА БІЗНЕС-ПРАКТИКА

У статті надано визначення процесу сервісизації, розглянуто основні напрями сервісизації підприємницьких структур та економічну ефективність реалізації цієї стратегії. Описано рушійні сили, переваги, можливості й фактори, що уповільнюють сервісизацію. Зокрема, розкрито сутність так званого «парадоксу послуг». Викладено результати емпіричних досліджень організацій, що обрали стратегію сервісизації, які були здійснені провідними європейськими вченими.

Ключові слова: сервісизація, сервісна економіка, сервісна діяльність, підприємницькі структури, послуга, парадокс послуг, бізнес-стратегія.

Основною рисою сучасного суспільства є якісна зміна складу та структури виробництва й відповідно розподілу та обміну його результатів. Зокрема, ми є свідками якісного й кількісного зростання невиробничої сфери, що орієнтується на надання послуг. Сьогодні активно розвивається сектор нових послуг, які укорінюються в технологічних можливостях виробництва, що надає додаткові можливості зростання компаніям, які втілюють цю стратегію для створення нових стійких джерел доходу. Така взаємодія між виробництвом і послугами, можливо, помітна не відразу, але шлях їхнього симбіозу вже тепер формує майбутнє виробництва. Тісний зв'язок послуг із продуктами знаходить своє вираження в концепції сервісизації, в якій ідеться про перехід від транзакційних відносин (просто продати продукт) до відносин на основі бізнес-моделі надання можливостей, що включає як довгострокові, так і стимулюючі контракти за системою «pay-as-you-go» (оплата продуктів і послуг мірою використання). У сервісній економіці, на відміну від індустріальної, підприємці зорієнтовані на підвищення ефекту корисності для споживачів, а не на максимізацію випуску товарної маси.

Істотна значущість вирішення питань генезису теорії та практики сервісизації підприємницьких структур, складність, багатоплановість і недостатня розробленість проблеми, наявність невирішених та дискусійних питань зумовили актуальність цього дослідження.

Зарубіжні та вітчизняні економісти й соціологи вже кілька десятиліть досліджують домінуюче становище сфери послуг у структурі сучасних економічних систем. У працях Е. Нілі, Г. Гебауера, Т. Бейнса, Л. Донскової, В. Смірнова та інших наголошено на посиленні ролі сфери послуг, яка забезпечує розвиток людського капіталу та все більше впливає на функціонування матеріального виробництва, що, у свою чергу, сприяє збіль-

шенню вільного часу, є найважливішим елементом формування якості життя та забезпечує сталий економічний розвиток.

Разом з тим, необхідно зазначити, що для підприємців і бізнесменів сфера послуг перетворюється на простір ефективного застосування традиційних і перспективних нематеріальних форм капіталу, тому з'являється необхідність досліджувати механізми реалізації стратегії сервісизації підприємницьких структур, яка забезпечує можливість найбільш повного задоволення потреб клієнтів і підвищення завдяки цьому конкурентоспроможності на ринку.

Метою статті є визначення основних напрямів сервісизації підприємницьких структур та економічної ефективності реалізації цієї стратегії.

Бурхливий розвиток сервісної економіки спонукав до нового розуміння соціально-економічного прогресу, який став визначатися не стільки темпами кількісного зростання, скільки соціальними показниками, що стало передумовою відходу від масового створення стандартизованих благ як основи добробуту суспільства й переходу на підвищення якості життя. Сфера послуг перетворюється на великого посередника між виробниками реальних товарів та їхніми споживачами, посилюється кастомізація бізнесу і його орієнтація на індивідуального споживача. Об'єднання пропозиції продуктів і послуг стає популярною інноваційною бізнес-стратегією, оскільки виробничі підприємства функціонують в умовах конкурентної глобальної економіки, де продукти стають усе більш комерціалізованими.

Дійсно, останні дані показують, що у світі більше ніж третина великих виробничих фірм пропонують послуги, при цьому їх частка в західних країнах збільшилася до майже 60%, частка продажу послуг для середньо-сервісизованого виробника досягла 31% [3, с. 4]. Усе це свідчить про те, що інноваційні послуги не тільки поширюються, а й стають важливим фактором ефективної діяльності.

Термін «сервісизація» бере свій початок у маркетингових дослідженнях 1980-х і 1990-х рр. і має широке визнання серед бізнес-дослідників. У сучасній літературі існує цілий ряд визначень цього феномена, спільним моментом яких є орієнтація на пропозицію тих або інших послуг на додаток до фізичних продуктів з метою створення додаткової вартості. У цій статті ми спираємося на визначення, наведене у звіті голландської компанії Atos Consulting: сервісизація являє собою процес перетворення, у межах якого виробничі компанії обирають також і орієнтацію на послуги або розробляють нові та більш якісні послуги з метою задоволення потреб клієнтів, підвищення продуктивності фірми й досягнення конкурентних переваг [6, с. 6].

Тобто фундаментальний принцип сервісизації полягає у з'ясуванні того, яким чином клієнт буде використовувати продукт або послугу компанії, що підвищує цінність її пропозиції. Це вимагає більш глибокого розуміння клієнтів, їхніх уподобань і ділових амбіцій. Більше того, конкуре-

нтні переваги й найкращі характеристики приховані саме в уявленнях замовника, які формують основу для нового типу взаємодій із клієнтами, за якого фірма стає не тільки постачальником, а й стратегічним партнером. Кінцевим наслідком сервісизації стає те, що продукція та послуги одержують усе більш інтегровані, досконалі рішення. Модель сервісизації пропонує альтернативний шлях для промислової стратегії, коли виробництво товарів стає все більше витонченим, а послуги більше не розглядають з позиції логіки минулого «або-або», а скоріше як доповнення до існуючої практики. Як засіб конкуренції з більш низькими зовнішніми витратами виробництва ця стратегія може мати життєво важливе значення для майбутнього підприємницьких структур. Безумовно, для цього необхідним є зрушення в способі мислення, організаційній структурі та механізмі управління.

Існує багато прикладів міжнародних компаній, які були трансформовані в цьому напрямі: IBM, Rolls-Royce, Royal Ahrend, Bosch, Siemens, Xerox, British Airways, MAN Truck and Bus тощо. Результати обстеження провідних організацій, які обрали орієнтацію на сервісизацію, яке було проведене британськими вченими у 2013 р., доводять, що сервісизація забезпечує щорічне зростання бізнесу на 5–10%. Коли ж стратегія стає сталою, доходи від продуктів і послуг зазвичай діляться в співвідношенні 50/50. Клієнти в результаті сервісизації скорочують витрати на 25–30% завдяки зростанню свого бізнесу, який надає послуги кінцевим споживачам. Крім того, компанії, які стали клієнтами фірм, що обрали шлях сервісизації, також змогли поліпшити свої фінансові структури, знизити ризики й підвищити ефективність управління активами [5, с. 3].

Про причинно-наслідковий вплив сервісизації на діяльність фірми також свідчать результати дослідження, яке було здійснене французькими вченими М. Крозетом та Е. Мілетом [2, с. 8]. Вони з'ясували, що фірми, які починають продавати послуги, отримують зростання прибутковості на рівні 3,7–5,3%, зайнятості – на 30%, загального обсягу продажів – на 3,7%, обсягу продажів товарів – на 3,6%. Для більшості обстежених фірм-виробників зрушення в бік послуг неухильно зростає. Переваги стратегії сервісизації для виробничих підприємницьких структур, що обрали сервісну бізнес-модель розвитку, та їх безпосередніх клієнтів залежно від характеру поведінки на ринку ілюструє табл. 1.

Діяльність з надання послуг охоплює всі сектори, сфери і комплекси економіки. Підприємницькі структури, що здійснюють таку діяльність, мають різноякісні характеристики, різні цільові настанови та неоднакові поведінкові мотиви. Внутрішнім джерелом, стратегічним ресурсом, фактором розвитку сервісизації стає підприємництво як організаційно-господарська творчість, яка докорінно відрізняється від простої ділової активності, заснованої на використанні готових і перевірених схем дій.

Таблиця 1

Переваги стратегії сервісизації

Стратегії	Для клієнтів	Для провайдерів
Стратегія виживання Поліпшення бізнес-ефективності, економії коштів та передбачуваності	Поліпшення управління фінансами, ризиками й активами шляхом: • первісної економії витрат; • подальшого зниження витрат; • переведення фіксованих витрат у передбачувані змінні витрати; • підвищення рівня безпеки активів; • підвищення надійності активів; • покращення в безпеці; • поліпшення стану навколишнього середовища (наприклад, витрат на енергію); • організаційні зміни	Поліпшення комерційної життєздатності шляхом: • відповідності споживчому попиту; • блокування конкурентів; • рівномірному потоку доходів; • відповідності законодавству; • розширення життєвого циклу продукту
Стратегія прориву Поліпшення конкурентоспроможності бізнесу, спрямованості і зростання	Поліпшення спрямованості, інвестування та продуктивності шляхом: • зосередження на ключових компетенціях; • вищого обсягу капітальних вкладень; • прийняття вдосконалених технологій і доступу до партнерських навичок; • покращення якості обслуговування кінцевого користувача	Поліпшення зростання шляхом: • більш тісного зв'язку з клієнтами; • ринкової адаптації продуктових інновацій; • ринкової адаптації інновацій у бізнес-процесах; • зростання доходів клієнтів; • залучення нових клієнтів; • покращення дизайну продукту

Джерело: [5, с. 14].

Підприємництво, з одного боку, змінює процес надання послуг (робить його більш технологічним) і збагачує їх зміст, а з іншого – саме змінюється в результаті споживання послуг у процесі формування нематеріальних форм капіталу. Багато типів організацій надають послуги, проте, наша увага зосереджена тільки на тих, які трансформують свої орієнтовані на виробництво бізнес-моделі в моделі, що зосереджені на послугах. Ці передові підприємницькі структури воліють презентувати себе як сервіс-партнерів або провайдерів, а не просто виробників, і тому застосовувати до них термін «сервісна компанія» не зовсім коректно.

Зазвичай виробники надають як базові послуги (запасні частини до продукції), так і проміжні (технічне обслуговування й ремонт), обидва типи яких самі по собі спираються певною мірою на технології та не привносять доданої вартості в продукт. Стратегія сервісизації дає змогу компаніям створити систему «продукт – сервіс», яка може підвищити цінність їх пропозиції.

У науковій літературі запропоновано різні типи комбінацій «продукт – послуга». Так, Р. Оліва і Р. Калленберг класифікують їх відповідно до

етапів циклу реалізації та використання продукту: обслуговування клієнтів для стимулювання продажів; послуги, що супроводжують продукт, для забезпечення його належного функціонування; підтримка клієнтів для підвищення ефективності їх діяльності [4, с. 165]. А. Бувілард пропонує трирівневий підхід до класифікації послуг: традиційні послуги життєвого циклу, удосконалені технічні послуги та бізнес-послуги [1, с. 2]. Перші два види обслуговування безпосередньо пов'язані з продуктом на основі традиційних бізнес-моделей, а бізнес-послуги, навпроти, непрямо пов'язані з продуктом і засновані на моделі сервісизації.

Сервісизація не тільки кардинально змінює пропозицію виробників, а й сам процес ведення бізнесу. І навіть якщо цей внутрішній процес сервісизації розроблений і реалізований правильно, результати можуть бути контрпродуктивними та руйнівними для бізнесу й клієнтської бази. До того ж, фірма, що пропонує широкий спектр послуг, може мати фрагментовані сервісні операції, непрозору організацію послуг, а також безсистемний розвиток послуг, що не дає змоги досягти цільових показників продажів і рентабельності. Поряд з очікуваними стратегічними й економічними вигодами, як свідчать нещодавні дослідження, існує ряд перешкод для реалізації стратегії сервісизації, які призводять до потенційного зниження ефективності діяльності. У науковій літературі цей феномен дістав назву «парадоксу послуг». Його сутність полягає в тому, що між прибутковістю й масштабом сервісної діяльності існує позитивний, але нелінійний взаємозв'язок: початкові рівні обслуговування призводять до збільшення рентабельності, а далі спостерігається період відносного занепаду, перш ніж позитивний взаємозв'язок між масштабами сервісної діяльності та рентабельністю проявиться знову [3, с. 10]. Важливо, щоб число й спектр пропонуванних послуг не були єдиною рисою сервісизації фірми, оскільки їх збільшення (широта послуг) має негативний вплив на прибутковість і ринкову вартість компанії, а збільшення глибини послуг, вимірюване повнотою їх пропозиції, призводить до стійкого зростання доходів.

Емпіричний аналіз показує, що продукція й послуги виступають як взаємодоповнюючі фактори доходу, даючи змогу уникнути замінності продуктів послугами. Крім того, трудомісткі послуги, які передбачають вищий рівень близькості до клієнта, надалі стимулюють продажі продукту. Сервісизація передбачає не тільки перехід до просунутих послуг, а й використання знань, отриманих з найбільших передових сервісних договорів і рішень. Виходячи з вищесказаного, для підвищення соціально-економічної ефективності на основі стратегії сервісизації підприємницькі структури повинні орієнтуватися на формування необхідного потенціалу всередині організації, що відповідає вимогам, які висувають до соціально значущих і відповідальних проєктів. Крім того, можлива інтеграція з іншими господарюючими суб'єктами сфери послуг або організаціями інших галузей, а також виділення з найбільших підприємницьких структур окремих компаній,

які орієнтовані на задоволення конкретного сегмента ринку й спеціалізуються на наданні подібних видів послуг.

Висновки. Ефективність сервісної діяльності підприємницьких структур супроводжується розширенням їх соціально-економічного змісту й появою нових факторів функціонування та розвитку. Для досягнення успіху підприємницька структура повинна не тільки переорієнтувати свою пропозицію з продукто-орієнтованої на продукто-сервісну, а й змінити свою бізнес-модель. Зрозуміло, що рішення про сервісизацію не можна вважати просто дихотомічним вибором «так-або-ні». Фірми-виробники повинні вирішити, чи варто впроваджувати інноваційні продукти й послуги разом та яку бізнес-модель прийняти, при цьому важливо враховувати вплив цих рішень як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі. Правильно втілена стратегія сервісизації може створити довгострокові відносини між провайдерами й споживачами та спродувати більш збалансоване й стає зростання в усіх галузях економіки.

Список використаної літератури

1. Beauvillard A. Achieving Excellence in After-Sales Services. A Primer for Industrial Companies / Beauvillard A. et al. – Boston : BCG, 2009. – 14 p.
2. Crozet M. Should everybody be in services? The effect of servitization on manufacturing firm performance / M. Crozet, E. Milet. – Geneva : Université de Genève, 2015. – 36 p.
3. Visnjic I. Servitization: Disentangling the Impact of Service Business Model Innovation on Manufacturing Firm Performance / I. Visnjic, B. Van Looy // Journal of Operations Management. – 2013 – № 31 (4). – P. 169–180.
4. Oliva R. Managing the transition from product to services / R. Oliva, R. Kallenberg // International Journal of Service Industrial Management. – 2003. – № 14 (2). – P. 160–172.
5. Servitization impact study: How UK based manufacturing organisations are transforming themselves to compete through advanced services. – Birmingham, UK : Aston Business School, 2013. – 24 p.
6. Servitization in Product Companies. Creating business value beyond products. – Utrecht : Atos Consulting, 2011. – 28 p.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Широкова М. С. Сервисизация предпринимательских структур как перспективная бизнес-практика

В статье дано определение процесса сервисизации, рассмотрены основные направления сервисизации предпринимательских структур и экономическая эффективность реализации этой стратегии. Описаны движущие силы, преимущества, возможности и факторы, замедляющие сервисизацию. В частности, раскрыта сущность так называемого «парадокса услуг». Представлены результаты эмпирических исследований организаций, выбравших стратегию сервисизации, осуществлённых ведущими европейскими учеными.

Ключевые слова: сервисизация, сервисная экономика, сервисная деятельность, предпринимательские структуры, услуга, парадокс услуг, бизнес-стратегия.

Shyroкова M. Servitization Business Organizations as a Promising Business Practice

The paper analyses the phenomenon of manufacturers business models shifting to add a services dimension to their product offering. Servitization has allowed manufacturers to maintain their competitive advantage in the face of competitive pressures arising from globalisation, and at the same time create greater value for customers. Servitization is seen as the process of increasing value by adding services to products. It is a means to create value-added capabilities that are distinctive and sustainable over competitors. The author claims that the process of servitization can be seen as the development of an organization's innovation capabilities in the sense that, rather than merely offering products, it can provide customers with complete product-service systems. It is normally configured as a process of innovation as part of the business model of an organization, which would lead to improved performance and customer satisfaction, as well as enhanced competitive advantage.

It is stated, that in their approach towards a successful servitization process, companies need to redesign their business model. The addition of service offerings to the portfolio of traditionally product-oriented companies is of growing importance, with innovative new business models and organizational structure. Although success does not come automatically, there is ample proof that servitization can create significant value. But the business model has to be reviewed fundamentally and the organization has to be transformed to develop these services to benefit from this new business. If the transformation is not executed in a fundamental way, than servitization could prove a risky endeavor, which ultimately might endanger the continuity of the firm. Especially at higher servitization maturity levels, services are no longer a department, but must become a state of mind.

Contrary to the expected strategic and economic benefits, recent findings warn of implementation hurdles that lead to a potential performance decline, the so-called «service paradox». Empirical analysis reveals a positive yet non-linear relationship between profitability and the scale of service activities: while initial levels of servicing result in an increase in profitability, a period of relative decline is observed before the positive relationship between the scale of service activities and profitability unfolds again. The number and range of services offered should therefore not be a sole proxy of a firm's servitization efforts. Furthermore, servitization is not only a matter of moving from less to more advanced services but also about utilizing the knowledge gained from the largest, most advanced service contracts and solutions.

Key words: *servitization, service economy, service activities, business structures, services, service paradox, business strategy.*

УДК 314.72

Є. О. ШИРОКОВА

ВИМУШЕНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто політичні та соціальні аспекти вимушеної міграції населення з тимчасово окупованої території Кримського півострова й районів проведення антитерористичної операції в інших регіонах України. Охарактеризовано основні проблеми, з якими стикаються вимушені переселенці, і фактори, що впливають на їх соціальну адаптацію та реінтеграцію. порушено питання правового регулювання міграційних процесів.

Ключові слова: міграція, внутрішньо переміщені особи, міграційна політика, міграційні процеси, міграційне законодавство.

Вибір теми дослідження зумовлений, насамперед, актуалізацією міграційної проблеми в Україні. Анексія Кримського півострова та військова агресія РФ на сході України призвели до значних вимушених переміщень населення з окупованих територій, спричинили істотні зміни в їх соціальних настроях і способі життя. Перша масова хвиля переселень з Криму відбулася в березні 2014 р., а з окупованих територій Донецької та Луганської областей – у червні 2014 р. За даними прес-служби Мінсоцполітики, в Україні станом на 25 квітня 2016 р. взято на облік понад 1,7 млн внутрішніх переселенців з Донбасу та Криму. Але, враховуючи небажання частини внутрішньо переміщених осіб (ВПО) реєструватися з тих чи інших причин, їх реальна кількість може бути значно більшою, ніж зафіксовано офіційною статистикою. Найбільша кількість переселенців проживає в районах, що безпосередньо прилягають до зони конфлікту, контрольованих урядом районах Донецької та Луганської областей, а також у Харківській, Дніпропетровській і Запорізькій областях, тобто в регіонах зі схожим менталітетом населення, а також у столиці. В умовах воєнних зіткнень, що не припиняються, соціально-економічної кризи, зниження рівня життя українців міграційний приплив створює цілу низку проблем: складнощі із забезпеченням робочими місцями, житлом, закладами соціальної інфраструктури тощо. Разом з тим, успішна соціальна реінтеграція вимушених мігрантів може зробити істотний внесок у розвиток економіки й соціальних відносин, підтримання політичної стабільності, призвести до зниження соціальної напруги в суспільстві.

Масштабність міграційних процесів у сучасному світі та викликаних ними змін політичного, економічного та культурного життя країн і народів ставлять перед науковцями завдання комплексного, всебічного їх вивчення. Міграційні процеси перебувають у центрі уваги зарубіжних і українських політологів, соціологів, психологів, економістів, юристів та інших

учених. Дослідження у сфері міграції стали основою для створення на стику суміжних соціальних наук нового наукового напрямку – міграціології, у межах якої всебічно досліджують феномен міграції, його природу, механізми, процеси, що його супроводжують. У літературі здійснено класифікацію видів міграції, виявлено її основні чинники та причини, проаналізовано особливості сучасних міграційних потоків і пов'язаних з ними економічних, правових та соціальних проблем, розроблено методи обліку й регулювання міграцій на глобальному, національному та регіональному рівнях.

У нових умовах теоретичні основи дослідження міграції населення істотно доповнені дослідженнями вимушеної міграції та її соціальних наслідків (О. Позняк), міграційної політики (В. Мошняга, В. Тишков), соціальної роботи з мігрантами, їх соціальної та психологічної адаптації (Р. Солдатова, В. Бенедиктова), правового статусу (О. Малиновська, О. Гончаренко, М. Шульга).

Метою статті є соціологічний та політичний аналіз міграційної ситуації в Україні в контексті анексії Криму й воєнного конфлікту на Донбасі та розкриття особливостей соціальної адаптації й реінтеграції внутрішньо переміщених осіб. Інформаційну базу дослідження становлять матеріали державної статистики, результати соціологічних досліджень, законодавчі акти з проблем ВПО, інтернет-сайти, а також особисті спостереження автора.

Міжнародне право не містить загальновизнаного визначення внутрішньо переміщеної особи. Згідно з керівними принципами Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВБК ООН), осіб, які є переміщеними всередині країни, визначають як людей або групи людей, що були змушені рятуватися втечею чи покинути свої будинки або місця проживання, через/або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих/техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаного державного кордону країни [1, с. 6]. Держави мають повну свободу у визначенні цього терміна у внутрішньому законодавстві. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає ВПО як громадянина України, іноземця або особу без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5].

Безпрецедентні внутрішні міграції людей у результаті збройного конфлікту на сході України та анексії Кримського півострова стали як для держави, так і для її громадян новим соціальним явищем, масштаби якого навіть важко усвідомити. Держава виявилася практично не готовою до си-

туації з появою величезної кількості переселенців, які потребують їжі та одягу, міста проживання, працевлаштування, доступу до освіти, медичних послуг тощо. Державні органи ніколи з подібними проблемами не стикалися, тому часто приймали запізнілі або неефективні рішення, серед яких, наприклад, вкрай погана організація побуту для вимушених переселенців, ускладнена процедура реєстрації, затягування із законом щодо права голосу на виборах тощо.

Варто мати на увазі, що, хоча всі переселенці є громадянами України, вони є різними – прибули з різних регіонів, у різні хвили та з різних причин. Дослідження ВПО з Криму та з окупованих територій Донбасу виявляють певні відмінності між ними вже навіть на етапі вивчення мотивів переселення. Більшість переселенців з Криму не хотіли жити на анексованій території, тому що відчували на собі дискримінацію через переконання (політичні, релігійні, етнічні). У разі з окупованими територіями на сході фактично існує одна домінуюча причина – військові дії та пряма загроза життю. Переселенці мають різні цілі – залишитись на новому місці назавжди або ж повернутись у власні домівки, коли все вирішиться, вони по-різному взаємодіють із місцевими мешканцями й між собою – просять допомоги або, навпаки, самоізолюються. Ще однією особливістю цієї проблеми є конфлікти інтересів та цінностей, які пов'язані з помітними культурними відмінностями між західною й східною групами населення в нормах поведінки, моделях світосприйняття та емоційному фоні спілкування, що насичений стереотипами й взаємною однобічною інформованістю.

Спробуємо узагальнити найбільш поширені проблеми переселенців, які гальмують процес їх соціальної інтеграції. Значна кількість ВПО і досі мають проблеми з реєстрацією через велику кількість законодавчо неврегульованих моментів. Верховна Рада України 3 листопада 2015 р. ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб», яким передбачено спрощення процедури обліку і становлення на реєстрацію внутрішніх переселенців [4]. Проте механізм реєстрації не всюди функціонує оперативно й не дає змоги прослідкувати за реальною кількістю переселенців та оцінити, скільки з них потребують допомоги від держави. Під час моніторингу, який провели експерти Центру «Ейдос», було виявлено розбіжність між кількістю фактично зареєстрованих ВПО і оцінкою влади кількості тих, хто реально проживає в області [2]. Так, в областях, віддалених від зони АТО, переселенців проживає більше, ніж зареєстровано. І навпаки, в областях, які межують із зоною АТО, за рахунок фіктивних реєстрацій, перебуває значно менше переселенців, ніж зареєстровано.

Існує також масштабна проблема з реалізацією переселенцями права на житло. Більшість ВПО живуть у приватному секторі з родичами, друзями, іншими людьми або в орендованих помешканнях. Решта – у місцях компактного поселення, які були створені або на базі релігійних чи гро-

мадських груп, або за допомогою державних органів. Це, як правило, табори чи санаторії, умови яких не придатні для проживання в зимові місяці. Вирішити житлові питання для переселенців у спосіб, прописаний у законі, виявляється практично неможливим. За законом, ці питання мають вирішувати органи місцевої влади за наявності відповідного фонду житла. Проте в усіх областях констатовано недостатність або взагалі відсутність такого фонду в комунальній власності. Та навіть за умови існування такого житла воно часто залишається незатребуваним через специфіку розташування або неможливість працевлаштування. Потреби в житлі для ВПО стають усе більш гострими, оскільки наявна допомога та заощадження населення не можуть покрити витрат, пов'язаних з довготривалим переміщенням. Люди у своїй більшості вже усвідомили, що конфлікт затягнувся й має всі шанси перетворитися на заморожений, тому вони потребують постійного, а не тимчасового житла. УВКБ ООН закликає українську владу до належного вирішення житлових потреб ВПО з метою запобігання подальшому переміщенню, підкреслюючи, що «проживання ВПО в колективних центрах може викликати залежність і послабити здатність внутрішньо переміщених осіб керувати власним життям, що посилює травму переміщення і створює бар'єри для інтеграції» [6]. Влада має розробити системний та далекоглядний підхід у відповідь на ці потреби.

Не менш болючою проблемою для переселенців є складнощі з працевлаштуванням, яке, без сумніву, є основним фактором, що визначає можливості адаптації та інтеграції ВПО в регіонах переселення. Варто зазначити, що уряд зробив чимало для стимулювання працевлаштування переселенців, але кількість працевлаштованих на сьогодні є вкрай низькою. Серед причин головною, безперечно, є недосконалість механізму забезпечення переселених громадян робочими місцями й обмеженість інформації про можливості працевлаштування. Вирішення цієї проблеми ускладнюють також такі фактори, як загальне погіршення соціально-економічної ситуації в Україні, несприятлива ситуація на ринку праці, специфіка професії частини переселенців, кризова ситуація з працевлаштуванням у сільській місцевості, а також юридичні проблеми, пов'язані з обставинами виїзду та переселення.

Серед ВПО найбільш вразливими виявилися пенсіонери й матері з дітьми. Основними проблемами пенсіонерів є те, що дуже важко перевести справу з неконтрольованої території або складно призначити саму пенсію. Пенсіонери часто не можуть зібрати необхідні документи, які передбачені законом, що призводить до того, що пенсійні виплати призначаються в мінімальному розмірі чи із затримкою. Іноді органи пенсійного фонду на місцях змушували людей їхати на неконтрольовані Україною території, щоб дістати необхідні довідки чи пенсійні справи, що є абсолютно неприпустимим, як з погляду законодавства України, так і міжнародних стандартів.

У дуже скрутному фінансовому становищі перебувають також батьки з дітьми, незважаючи на отримання щомісячної адресної допомоги: для непрацездатних осіб (пенсіонери, інваліди, діти) – 884 грн, для працездатних – 442 грн на одну особу. В умовах відсутності в бюджеті достатніх фінансових ресурсів для забезпечення життєдіяльності потрібен чіткий механізм та критерії відбору для надання соціальної підтримки переселеним громадянам залежно від їх матеріального становища й соціального статусу.

Оскільки проблема ВПО є новою для українського суспільства, й реакція на неї є неоднозначною. Спробуємо проаналізувати ставлення в суспільстві до переселенців, які певною мірою належать до категорії соціально незахищених. Результати всеукраїнського соціологічного дослідження Центру «Соціальний моніторинг» (грудень, 2014 р.) показали, що громадяни хоча й співчують людям, які втратили свій дім, але більшість опитаних (81%) погоджуються з тим, що переселенці повинні повернутися додому при першій можливості [10, с. 7–8]. До того ж, більшість респондентів (63,1%) вважають, що переселенці не асоціюють себе з населенням території, на яку вони переїхали. У громадськості укорінилася думка, що громадяни, які переїхали із зони АТО, залишаються морально відірваними від усього іншого суспільства.

Про те, що українське суспільство значною мірою виявилось не готовим до ситуації з масштабним переселенням, свідчать результати ще одного дослідження, яке було проведене соціологічною службою Центру Разумкова (листопад, 2015 р.) [3, с. 14]. На запитання щодо особистого ставлення до ВПО з Криму та Сходу тільки 32,1% респондентів відповіли, що ставляться до них позитивно, «співчують і готові їм допомагати», 40,5% висловили нейтральне ставлення до переселенців, а 20,9% відповіли, що ставляться до них негативно, мотивуючи це тим, що «вони, насамперед чоловіки, повинні були захищати свої села і міста від проросійських сепаратистів, а тепер вимагають пільг, не поважають місцевих мешканців і звичаїв». Нейтральне ставлення до переселенців висловлює більшість опитаних у Західному, Центральному та Східному регіонах. Цілком зрозумілим є те, що процеси адаптації до співжиття ВПО та місцевих не можуть бути простими, оскільки порушується зона комфорту кожної з груп. На думку експертів, об'єктивні незручності підкріплюються ще й мимовільними та цілеспрямованими інформаційними потоками, які вносять деструктив у відносини [8, с. 35–46]. Проте негатив як на рівні медіадискурсу, так і на рівні громадськості дає свої наслідки: майже половина українців виявляє помірну упередженість до ВПО. Кожен третій українець (36,3%) є помірно лояльним до ВПО, а цілком лояльними є лише 3,9%. Натомість 48,4% виявляють помірну, але все ж упередженість до переселенців, а ще кожен десятий українець (11,4%) – цілковиту упередженість. Варто зауважити, що на ставлення українців до таких людей не впливає їх власний досвід спілкування з ними. Попередньо зазначені тенденції в ставленні до пересе-

ленців зберігаються й серед тих, хто особисто контактував з ними, і серед тих, хто такого досвіду не має.

Дослідження показали, що процес переселення проходить без істотних соціальних чи міжнаціональних конфліктів, хоча призводить до соціальної ізоляції переміщених осіб та необхідності додаткової культурної й соціальної адаптації. На думку української дослідниці О. Міхеевої, покровока стигматизація та дегуманізація мешканців Донбасу призвела до викривленого бачення подій мешканцями інших регіонів України [9]. Очевидно, що такі непорозуміння уповільнюють процеси інтеграції українського суспільства за нових умов, стають причинами «замикання» переселенців на собі, знижують мотивацію щодо активної комунікації із зовнішнім середовищем.

Одним з головних факторів недосконалості міграційного законодавства щодо переселенців була відсутність основоположного документа стратегічного планування у сфері міграції. Із затвердженням Кабінетом Міністрів України 16 грудня 2015 р. Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року такий документ з'явився [7].

Програма являє собою цілісну систему поглядів на цілі, пріоритетні напрями, принципи, основні завдання, механізми, етапи та очікувані результати реалізації державної політики у сфері вимушеної міграції. Метою Програми є розв'язання основних проблем переселенців та зниження рівня соціальної напруженості серед них і в суспільстві; сприяння інтеграції та соціальній адаптації таких осіб за новим місцем проживання; допомога в забезпеченні створення належних умов для життєдіяльності, прав та реалізації потенціалу; забезпечення соціальної, медичної, психологічної та матеріальної підтримки; створення передумов для компенсації завданої їм матеріальної та моральної шкоди; створення сприятливих умов для добровільного повернення на місця попереднього проживання.

Висновки. Зрозуміло, що облаштування вимушених переселенців вимагає величезних матеріальних витрат. У поєднанні з невирішеністю проблем життєзабезпечення значної частини українських громадян, які вже живуть на цій території, вимушена міграція може ще більше погіршити й без того напружену ситуацію на ринку праці, житла, загострити соціальні конфлікти. З іншого боку, приріст працездатного населення міг би створити сприятливі можливості для сталого економічного й соціального розвитку та підтримання політичної стабільності. Отже, резюмуючи, значимо, що сфера вимушеної міграції потребує першочергової уваги українських дослідників у зв'язку з її багатогранністю. Подальші дослідження міграційних процесів будуть мати практичну цінність для вироблення консолідованої міграційної політики.

Список використаної літератури

1. Internally Displaced People. Questions & Answers [Електронний ресурс]. – UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 2007. – Режим доступу: <http://www.refworld.org/pdfid/47a7078e1.pdf>.
2. Будник О. У центрі державної політики щодо переселенців – людина чи держапарат? [Електронний ресурс] / О. Будник // Ейдос. Центр політичних студій та аналітики, 2016. – Режим доступу: <http://eidos.org.ua/novyny/u-tsentri-derzhavnoji-polityky-schodo-pereselentsiv-lyudyna-chy-derzhaparat/>
3. Громадяни України про безпеку: оцінки, загрози, шляхи вирішення проблем. Результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2015. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/1449050147_file.pdf.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/245-19>.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
6. Ключові повідомлення щодо внутрішнього переміщення в Україні [Електронний ресурс] // Управління верховного комісара у справах біженців (УВКБ ООН). – 2016. – Режим доступу: http://unhcr.org.ua/attachments/article/1293/2016_02_UNHCR%20KEY%20MESSAGES%20ON%20INTERNAL%20DISPLACEMENT%20IN%20UKRAINE%20-%20Ukr.pdf.
7. Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України, 2015. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF#n10>.
8. Конфлікт в медіа і медіа в конфлікті: донесення дразливих питань через ЗМІ [Електронний ресурс] // Український Католицький Університет, ГО «Львівський Медіафорум». – Київ, 2015. – Режим доступу: <http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Konflikt-v-media-i-media-v-konflikti-Fama-Serpen-Veresen-2015.pdf>.
9. Соціологи про внутрішньо переміщених осіб: від «іншування» до розмаїтості [Електронний ресурс]. – Остро. – 13.11.2015. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/-lugansk/society/articles/486021/>
10. Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності [Електронний ресурс] // ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», Центр «Соціальний моніторинг». – Київ, 2015. – Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/-img/upload/files/Settlers%20and%20volunteering.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2016.

Широкова Е. А. Вынужденные переселенцы в современной Украине: политические и социальные аспекты проблемы

В статье рассмотрены политические и социальные аспекты вынужденной миграции населения с временно оккупированной территории Крымского полуострова и районов проведения антитеррористической операции в другие регионы Украины. Охарактеризованы основные проблемы, с которыми сталкиваются вынужденные переселенцы, и факторы, влияющие на их социальную адаптацию и реинтеграцию. Показаны основные направления миграционной политики Украины в отношении вынужденных переселенцев.

Ключевые слова: миграция, внутренне перемещённые лица, миграционная политика, миграционные процессы, миграционное законодательство.

Shyroкова Ye. Displaced People in Modern Ukraine: Political and Social Aspects of the Problem

The paper discusses the main challenges of modern migration situation in Ukraine; in particular, it addresses the issues of the forced migration – a new form of migration for Ukraine which came into being as a result of the Russian annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the armed conflict in the Donbas region. Ukraine is dealing with something it has never faced before: internally displaced persons (IDPs), i. e. migration of the population within the borders of the national territory. As of April 2016, the Government registered a total of 1.7 million IDPs who moved to other regions of Ukraine from Crimea and the counter-terrorism operation zone. In fact, the actual number of IDPs is much higher – the official statistics keeps track of those who have turned to the government institutions for help, whereas many of the IDPs are staying with their relatives or friends, thus remaining unaccounted for. Most IDPs have found shelter in the government-controlled sectors of the Donetsk and Luhansk regions, as well as Kyiv, Zaporizhzhia, Dnipropetrovsk and Kharkiv regions. One of the characteristics that distinguish the humanitarian crisis in Ukraine from other crises around the world is the huge number of elderly people affected. More than one million of the registered IDPs are pensioners. Among the most vulnerable, besides the elderly, are the children, women-headed households, and people with disabilities.

The ongoing armed conflict in eastern Ukraine has changed the lives of people forever: many had their homes destroyed and have been forced to re-start their lives in new communities. People impacted by the conflict need protection, shelter, food, access to safe water, health care, markets and education, among others. They also need full and non-discriminatory access to quality essential services, enjoyment of their rights and urgent humanitarian assistance.

The article defines the legal status of IDPs in Ukraine, analyzes the main problems faced by IDPs, which hinder the process of their social adaptation and integration. Special attention is given to consideration of the attitude of society to IDPs. Presented are the Ukrainian government's efforts to protect the Ukrainians who have been forced to flee their homes, as well as the problems of legal regulation of forced migration and improvement of migration legislation.

The article uses statistics released by the National Statistics Service of Ukraine, analytical reviews of the Resource center for assistance to IDPs, current information of the Inter-agency Coordination Committee for social security of Ukrainian citizens transferring from the zone affected by counter-terrorist operations and temporarily occupied territories, a series of reports on Ukraine by the Office of the UNHCR and the results of surveys of the Ukrainian Centre for Economic and Political Studies (the Razumkov Centre) and sociological research Center «Social monitoring».

Key words: migration, internally displaced persons, migration policy, migration processes, migration legislation.

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 316.477: 331.41

Т. Г. КОЛОМОЕЦ

СОЦИАЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ КАК КОНЕЧНЫЙ РЕЗУЛЬТАТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ, СТРУКТУРА

В статье рассмотрены теоретические подходы к пониманию социальной эффективности как конечного результата профессиональной деятельности в рамках двух подходов: общественного и индивидуального. Представлен анонс эволюции взглядов на эффективность деятельности. Раскрыто авторское видение соотношения и взаимосвязи экономической и социальной эффективности профессиональной деятельности. Определена социальная значимость профессиональной деятельности как составляющей социального эффекта. Сформирована структура социальной эффективности.

Ключевые слова: эффективность, социальная эффективность, социальный эффект, профессиональная деятельность.

Проблема исследования эффективности деятельности является одной из первоочередных в различных сферах жизни общества, ведь непосредственно сама деятельность предполагает получение определенных результатов ее осуществления. Каждый такой результат может иметь соответствующую оценку: индивидуальную, коллективную, общественную.

Деятельность в различных сферах функционирования общества отличается друг от друга, следовательно, носит не только общественный, но и индивидуальный характер. Соответственно, и оценка эффективности такой деятельности, с одной стороны, основывается на определенных базовых (общих) принципах, а с другой – на индивидуальных подходах и методиках. Итак, эффективность профессиональной деятельности как разновидности общественно-экономической деятельности тоже должна рассматриваться в рамках двух приведенных позиций.

Вообще, проблема исследования эффективности деятельности является одной из ключевых в различных сферах жизни общества. Не исключением являются и профессиональная деятельность людей, сфера рынка труда и занятости населения. Поэтому *цель статьи* – исследование сущности, структуры и содержания социальной эффективности профессиональной деятельности во всех сферах общественного производства.

Как правило, внимание исследователей привлекает именно экономическая эффективность как соотношение «прибыль – затраты». Обычно экономического содержания такой оценке придают стоимостные (денеж-

ные) показатели измерения доходов, расходов и результатов, что автоматически относит их к экономическим категориям. Однако сегодня при рассмотрении эффективности деятельности любого субъекта все чаще начинают учитываться экологические, социальные, психологические и другие аспекты реализации деятельности, т. е. ориентация лишь на экономический аспект оценки эффективности деятельности теряет свою актуальность.

Изучение эволюции взглядов на проблему оценки эффективности деятельности доказывает, что, начиная с конца XIX в., в большинстве индустриально развитых стран мира формировались попытки определения и оценки эффективности (производительности, результативности). При этом указанные дефиниции выделялись особенно актуальными в условиях формирования и развития капиталистических отношений и формирования на их основе экономики с рыночным характером хозяйства.

Можно констатировать, что вопросы экономической сущности категории «эффективность» по отношению к различным сферам жизнедеятельности общества продолжают оставаться актуальными. Важно отметить, что в этой проблеме необходим разносторонний подход с позиций различных сфер человеческого знания, с применением различных методических приемов и разработок, находящихся в постоянном развитии. Однако не следует забывать, что основополагающими для этой категории все равно остаются вопросы экономической теории, микро- и макроэкономики, теории управления организациями и государственного управления, так как рассмотрение вопросов эффективности тесно связано с определением эффекта (преимущественно экономического, стоимостного).

Анализируя труды классиков общественно-экономических наук, отметим взгляды К. Маркса, который рассматривал эффективность как конечный результат общественного производства (эффект), продуктом которого есть вновь созданная стоимость, а финансовым результатом коммерческой деятельности – прибыль коммерсанта. По нашему мнению, при таком подходе эффект и производная от него эффективность действительно интерпретируются как экономический феномен, связанный с процессом создания (производства) продукта, то есть сконцентрированы в сфере создания продукта. Однако без внимания остается полезность такого продукта для потребителя, то есть для общества (в сфере потребления продукта).

По определению В. Локосова, эффективность общественного производства представляет собой соотношение полезного эффекта (результата) и затрат на его получение, отражающее планомерную взаимообусловленность затрат общественного труда и получаемого обществом конечного результата [1]. В отличие от позиции К. Маркса, здесь прослеживается фактор общественной полезности создаваемого эффекта, однако не концентрируется внимание на создании эффекта с позиции продуцентов продукта.

Как известно, в экономике широко используется известная формула экономической эффективности – отношение результата к затратам. Одна-

ко, по нашему мнению, в интерпретации общественно-экономической эффективности невозможно четко определить именно экономический эффект и рассчитать его таким способом. Стоит отметить, что часто результат деятельности может стать ненужным для общества, что в полной мере не позволяет говорить об эффективности общественно-производственной деятельности. Другими словами, в ходе проявлений различных видов общественно-экономической деятельности, кроме экономического эффекта, следует учитывать и эффект социальный. Последний заключается в том, что, во-первых, вложения в производственную сферу способствуют новым поступлениям в государственный бюджет, а значит, и в бюджетные сферы общества; а, во-вторых, вложения в непроизводственную сферу (общественное потребление) способствуют повышению уровня знаний и культуры, укреплению здоровья населения и тому подобное.

В социологическом дискурсе существует также мнение, что экономическую и социальную эффективность нельзя рассматривать отдельно друг от друга. Так, на совместном рассмотрении настаивает Г. Черкасов, указывающий на возможности денежного выражения значимости ряда социальных явлений и процессов (ущерб, наносимый природе производственной деятельностью, расходы свободного времени членов общества и пр.). Однако он отмечает также условный характер денежной формы оценки таких аспектов, поскольку социальные явления сами по себе не имеют четко выраженной стоимости (социальные блага для разных субъектов имеют разную ценность) [2].

Можем согласиться с утверждением, согласно которому экономические и социальные результаты нельзя отделять друг от друга, поскольку они внутренне похожи и взаимообусловлены, то есть любой экономический результат всегда социализируется (становится социально значимым), а любые социальные процессы в той или иной степени проявляются через экономический эффект. Однако не следует забывать, что взаимодействие экономического и социального эффектов не всегда носят прямо положительную зависимость, они относительно самостоятельны и подвергаются влиянию различных факторов, по-разному действуют на экономическое и социальное развитие.

Социально значимой трудовую деятельность считали еще представители абстрактной экономической теории. В частности, интерес представляет так называемая теория благосостояния, сформулированная А. Пигу. Его работа «Экономическая теория благосостояния» одной из первых в истории общественно-экономической мысли указывает на общественное благосостояние в результате осуществления процесса труда. К характеристикам такого благосостояния он относил качество жизни, условия окружающей среды, отдыха, общественный порядок, медицинское обслуживание, взаимоотношения с людьми, место в обществе, жилищные условия и т. д. [3].

Обратившись к трактовке содержания и характера труда А. Смитом, находим, что эффективность труда кроется в его непрерывности, мастерстве, с которой он выполняется, и удовольствием, что используется для целей человека. В соответствии с этим работа социализируется, а ее результат носит в том числе и социальный эффект.

Формирование личностно ориентированного направления определения эффективности деятельности находим также в трудах Р. Лайкерта, согласно которому эффективность возникает в результате сложного взаимодействия различных факторов, среди которых доминирующая роль отводится человеческому. Согласимся с предложенной моделью, которая учитывает влияние стимулов на ресурсы. В такой модели значение придается именно человеческому фактору, поскольку результат зависит от непостоянных составляющих качества мотивации и стимулов труда, влияющих на ресурсы.

Классическим трудом по теории социальной эффективности можно считать книгу М. Маркова «Технология и эффективность социального управления», в которой указано, что эффективным является все то, что приводит к результату эффекта. Социальная эффективность может быть измерена через цепь «цель – результат – расходы» [4]. То есть сначала определяется, насколько полученный результат приблизил нас к желаемой цели, а затем этот результат сопоставляется с понесенными затратами и определяется непосредственно сам эффект.

Критический взгляд на категорию «социальный эффект» свидетельствует, что многие авторы трактуют его как определенный социальный результат, повышающий уровень жизни граждан при наименьших затратах. Во всех научных трактовках, приведенных выше, эффективность характеризует человеческую деятельность, содержащую как определенные социальные результаты, так и определенные средства, расходуемые для достигаемого результата. И здесь от экономической стороны социальной эффективности никак не отойти, поскольку такая эффективность имеет не чисто социальный, а социально-монетарный характер (присутствует стоимостное измерение средств для достижения эффекта и непосредственно сам эффект от реализации).

Согласно трактовке социального эффекта похожие толкования приобретает категория социальной эффективности. Так, у Д. Ядранского находим, что социальная эффективность выражается в социальном удовлетворении работника от процесса труда. При этом в ходе своей работы такой работник получает не только материальную прибыль и социальные гарантии, но и социально-психологические ощущения [5].

Социальная эффективность рассматривается С. Мочерным как соответствие результатов хозяйственной деятельности основным социальным потребностям и целям общества [6].

Социальная эффективность деятельности также является предметом исследования в трудах социолога И. Парфеновой, которая рассматривает

ее в тесном тандеме с экономической эффективностью, однако настаивает на обязательной отдельной оценке социального эффекта трудовой деятельности по отношению к той или иной социальной системе. По ее мнению, социальная эффективность – это качественно-количественное соотношение на основе расходных, результативных и мотивационных аспектов деятельности [7].

По нашему мнению, из всех перечисленных трактовок последняя наиболее точно отражает три основных аспекта социальной эффективности, о которых мы говорили при рассмотрении социального эффекта за М. Марковым: «цель – результат – расходы», поскольку мотивационная составляющая социальной эффективности выражается через определенные цели трудовой деятельности, в частности социального характера.

В то же время считаем определение И. Парфеновой неполным без уточнения его с позиции индивидуальной (внутренней) и общественной (внешней) значимости социального эффекта, о которой писал, например, Д. Ядранский. Это необходимо, прежде всего, для инициализации социального эффекта наряду с экономическим эффектом, выделения их на одном уровне значимости, а также возможности оценки его социальных последствий. Поэтому считаем, что социальную эффективность профессиональной деятельности следует рассматривать с позиции сочетания трех следующих элементов: цель – результат – расходы, а также учитывать индивидуальные и общественные последствия профессиональной деятельности.

Учитывая вышеприведенный анализ научных работ, посвященных сущности социальной эффективности, а также различных содержательных характеристик, приведенных разными исследователями, сформулируем авторское видение структуры социальной эффективности. Прежде всего, она имеет четко определенную цель – главную цель профессиональной деятельности, которой подчинены другие цели, формирующиеся в соответствии с определенной нами иерархией потребностей и факторов профессиональной деятельности. Чем первоочередной цели согласно иерархии потребностей, тем важнее их достижение за счет социального эффекта [8].

Во-вторых, социальная эффективность содержит полученные результаты и понесенные расходы, разница между которыми и составляет социальный эффект. Напомним, что большинство исследователей, к чьим трудам мы обращались ранее, выделяет отдельным видом социальный эффект, однако окончательно не отделяют его от экономического (денежного) эффекта. Согласны с таким мнением и отмечаем, что сам по себе факт социального эффекта не может существовать без экономического, так как любые положительные социальные последствия, которые можно назвать социальным эффектом профессиональной деятельности, чаще всего подкрепляются материально-денежными измерителями. Например, в разрезе внутренней социализации социальная значимость в коллективе может служить фактором продвижения по службе, способствует увеличению вознагражде-

ния за труд. В плане внешней социализации социальный престиж конкретного вида труда позволяет работнику переосмыслить свое положение на данном рабочем месте в сторону его замены другим у другого работодателя с более выгодными условиями, а также имеет меркантильный характер.

Выводы. Таким образом, *социальную эффективность профессиональной деятельности* следует понимать как количественно-качественное соотношение мотивационных факторов профессиональной деятельности с понесенными затратами и полученными результатами, определяющее содержание, характер, направление и перспективы такой деятельности с позиции ее социальной значимости. При этом социальная значимость профессиональной деятельности определена нами как составляющая социального эффекта и делится на внутреннюю и внешнюю, что позволяет оценивать как личностные, так и общественные социальные результаты.

Это означает, что, с одной стороны, социальная эффективность профессиональной деятельности направлена на аккумуляцию внутреннего потенциала индивида реализовывать свои профессиональные знания, навыки, способности в пределах своей профессии и специальности, в результате чего формируется социальная значимость определенного индивида на определенном рабочем месте. У него появляются возможности для большей самореализации в трудовом коллективе, открываются перспективы карьерного роста и увеличения уровня доходов (внутренний социальный эффект). С другой стороны, эффективная профессиональная деятельность индивида приносит пользу не только ему, но и окружающим в обществе, может проявляться в пользе результатов его труда для тех или иных членов общества (внешний эффект). Обе составляющие представляют собой единый механизм существования социальной эффективности профессиональной деятельности в современном обществе.

Список использованной литературы

1. Локосов В. В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития / В. В. Локосов // Социологические исследования. – 1998. – № 4. – С. 86.
2. Черкасов Г. Н. Социальная эффективность: сущность и критерии / Г. Н. Черкасов // Социологические исследования. – 1978. – № 1. – С. 39–46.
3. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу – Москва : Прогресс, 1985. – 527 с.
4. Марков М. Технология и эффективность социального управления / пер. с болг. ; под ред. Т. В. Керимовой. – Москва : Прогресс, 1982. – 267 с.
5. Ядранський Д. М. Соціальна ефективність та результат трудового процесу / Д. М. Ядранський // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2012. – № 1. – С. 40–44.
6. Економічний словник-довідник / [за ред. док. екон. наук, проф. С. В. Мочерного; худож. оформ. В. М. Штогрин]. – Київ : Феміна, 1995. – 368 с.
7. Парфенова И. С. Социальная эффективность профессиональной переподготовки безработных: опыт социолого-управленческого анализа : дис. ... канд. социол. наук / И. С. Парфенова ; Уральская академия государственной службы. – Екатеринбург, 2005. – 189 с.

8. Коломоєць Т. Г. Сучасний погляд на трактування феномену соціальної ефективності професійної діяльності / Т. Г. Коломоєць // Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку : матеріали конф. 11–12 квітня 2014 р. – Одеса : Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 2014. – С. 69–72.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Коломоєць Т. Г. Соціальна ефективність як кінцевий результат професійної діяльності: сутність, зміст, структура

У статті розглянуто теоретичні підходи до розуміння соціальної ефективності як кінцевого результату професійної діяльності в межах двох підходів: суспільного та індивідуального. Подано анонс еволюції поглядів на ефективність діяльності. Розкрито авторське бачення співвідношення й взаємозв'язку економічної та соціальної ефективності професійної діяльності. Визначено соціальну значущість професійної діяльності як складової соціального ефекту. Сформовано структуру соціальної ефективності.

Ключові слова: ефективність, соціальна ефективність, соціальний ефект, професійна діяльність.

Kolomoec T. Social efficiency as an end result of professional activity: essence, content, structure

The article considers theoretical approaches to understanding the social efficiency as the end result of professional activity in the framework of two approaches: public and private. Brought that in today's society efficiency is seen not only as economic efficiency, but also increasingly take into account environmental, social, psychological and other aspects of its implementation. Presents the announcement of the evolution of scientific views as classics of social-economic science and modern domestic and foreign scientists who evaluate the effectiveness of the activities. In our opinion, the manifestations of various types of socio-economic activities, besides economic benefits, should take into account the effect of social, which contribute to improving the welfare of society, the health of the population, its culture, and the like.

The author agrees with the statement that economic and social outcomes cannot be separated from each other because they are internally similar and interdependent, that is, any economic result is always socialites, and any social processes in varying degrees, are manifested through economic effect. However, we suggest to consider the interaction of the economic and social effects that are not always a direct positive correlation and are relatively independent are subject to various influential factors have different impacts on economic and social development. The author articulates his own vision of the relationship among the economic and social efficiency of professional activity. Proposed social efficiency of professional activities to understand how the quantitative-qualitative relationship of motivational factors of professional activity with the incurred costs and achieved results determines the content, nature, direction and prospects of such activity from the perspective of its social significance.

Considered the social and personal nature of social efficiency. Informed that in the course of business, the worker not only produces material gain, respectively, to basic social needs and goals of society, but also gets satisfaction from the process of labour and socio-psychological sensations. Defined the social significance of professional activity as a component of social effect, which allows to evaluate both personal and social results. Formed the structure of social efficiency, which has a clearly defined purpose, which is subordinated to other goals, which are formed under certain of our hierarchy of needs and factors of professional activity.

Thus, the proposed social efficiency of professional activities to understand how the quantitative-qualitative relationship of motivational factors of professional activity with the incurred costs and the resulting socially significant results.

Key words: efficiency, social efficiency, social effect, professional activity.

УДК 316.147.091.33:004(477)

В. І. КРИЖАНІВСЬКА

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено електронній формі навчання, яка стає важливою складовою модернізації системи освіти у зв'язку з динамічним розвитком інформаційно-комунікативного суспільства, з процесами інформатизації та глобалізації. Акцентовано на модернізаційному потенціалі онлайн-навчання порівняно з традиційною моделлю та особливостях, які забезпечують доступність, безперервність і гуманізацію освіти. Наведено приклади та показники світового досвіду успішного запровадження електронної освіти, а також обмеження, з якими країни стикаються в процесі застосування цієї форми. На основі аналізу соціокультурних особливостей української системи освіти визначено особливості запровадження електронного навчання в українських ВНЗ, а також бар'єри, які гальмують його використання та знижують ефективність функціонування.

Ключові слова: модернізація освіти, інформаційно-комунікативне суспільство, e-learning, дистанційна освіта.

У сучасних умовах унаслідок глобалізації інститут вищої освіти знає змін та потребує модернізації, що викликано особливостями функціонування інформаційно-комунікаційного суспільства, суспільства знань, яке «породжує необхідність надання утилітарного знання, обслуговування короткотермінових спеціалізованих потреб мінливих ринків праці» [2, с. 33]. Сьогоденний оберт модернізації акцентує увагу на провідній ролі інформаційних технологій, комп'ютерних і телекомунікаційних технік, на значенні людського капіталу, рівня та якості освіти, адже в інформаційному суспільстві конкуренція все більше поширюється на сферу освіти. З розвитком і формуванням інформаційного, постмодерного, постіндустріального суспільства поглиблюється взаємозв'язок освіти й соціальних процесів, формується «індустрія освіти», яка відображає потенціал суспільства та сприяє економічному зростанню, що базується на знаннях як основному факторі розвитку виробництва й суспільства загалом [13, с. 108–115].

В Україні спостерігається невідповідність між станом освіти та суспільними потребами. Необхідність модернізації й інтеграції в європейський освітній простір змушує українські вищі навчальні заклади шукати нові форми та види навчання. Сучасні тенденції у сфері освіти, зокрема масовість, доступність, безперервність, інтернаціоналізація, комерціалізація, висувають нові вимоги як до студентів, так і до викладачів. Наразі недостатньо бути лише пасивним слухачем та отримувати нову інформацію, набагато важливішим стає вміння креативно мислити, саморозвиватися, знаходити нові підходи до вирішення проблем, застосовувати знання на практиці, тобто мати певні компетенції. Роль викладача також змінюється:

він не просто передає готове знання, а орієнтує, мотивує, спрямовує індивідуальну активність тих, кого навчає. Сучасна освіта, щоб ефективно функціонувати й забезпечувати ринок висококваліфікованими спеціалістами, повинна мати інноваційний та індивідуалізований характер, застосовувати новітні технологічно-комунікативні засоби навчання й спілкування, забезпечувати не односторонню передачу інформації, а ефективні соціальні комунікації між суб'єктами навчання та ринком праці [8, с. 173–178].

Значний вплив на систему освіти має використання мультимедійних засобів, комп'ютерних мереж, Інтернету, що модифікує організаційний аспект навчання, змінює модель спілкування викладачів та студентів, розширює простір пошуку інформації. Усе це передбачає нові компетенції для викладачів та студентів – вміння користуватися технологічним оснащенням, електронними системами зв'язку, а найголовніше – вміння пошуку та селекції інформації в необмеженому інтернет-просторі. Використання технологій у навчанні дає змогу трансформувати процес навчання в нових економічних умовах, коли найбільше цінують знання і потрібне їх постійне оновлення [5].

Наразі активно поширюються нові форми навчання, які здатні забезпечити доступність, безперервність та гуманізацію освіти, а саме: дистанційне, електронне навчання, яке розвинуто в США та провідних європейських країнах, а в Україні перебуває в процесі впровадження. Електронне навчання – це система передачі знань і управління процесом навчання за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій та мультимедійних засобів на основі електронних засобів обміну інформацією й спілкування через Інтернет, мережі тощо.

Мета статті – визначити особливості та перешкоди впровадження електронного навчання у вищій школі України.

Наукові дослідження щодо проблем впровадження технологій електронного навчання у вищій школі проводили А. Андрєєва, Х. Беккер, Р. Бергер, Ст. Бленк, Д. Брител, В. Кухаренко, М. Моїсєєва, В. Олійник, Е. Полат, Д. Ріель, В. Дж. Хассон та ін.[7]. Теоретичні основи дистанційного навчання викладено в працях В. Бикова, О. Довгялла, Ю. Дорошенка, М. Жалдака та ін. Організаційно-педагогічні основи дистанційної освіти за кордоном та в Україні, підходи до їхньої реалізації розглядають Г. Атанов, Р. Гуревич, П. Дмитренко, В. Дятлов, В. Олійник, Ю. Пасічник, Е. Скибицький, О. Собасєва, П. Таланчук, М. Танась, В. Шейко [6]. Питанням модернізації освіти приділяють увагу такі соціологи, як К. Астахова, В. Астахова, В. Бакіров, С. Оксамитна, Л. Сокурянська, Л. Хижняк, Б. Холод, С. Щудло та ін. Увагу привертає колективна монографія за ред. В. Бакірова «Соціокультурні бар'єри модернізації вищої школи України» (2015 р.), у якій визначено глибинні причини, які гальмують процес модернізації системи освіти України, ускладнюють функціонування ВНЗ у сучасних умовах, а також запропоновано перелік змін до системи освіти в

Україні, які допоможуть подолати недоліки та неефективність вітчизняної системи освіти.

Використання технологій online-освіти містить у собі модернізаційний потенціал, оскільки відповідає двом важливим тенденціям – індивідуалізації навчання та концепції «life-long-learning», що забезпечує виховання людини нового типу, яка в динамічно мінливих соціально-економічних умовах зможе активно жити й діяти, роблячи максимальний внесок і в саморозвиток, самореалізацію, і в розвиток суспільства, його прогресивне оновлення, а також сприяє збереженню професійної компетенції протягом усього життя [1]. Електронне навчання надає якісно нові можливості для інтенсифікації навчального процесу, сприяє появі нових моделей навчання, таких як самокероване навчання, інтерактивне навчання, навчання в співпраці та віртуальні класи. Така модель освіти має перевагу в тому, що дає змогу подолати обмеження академічної мобільності, яке пов'язане з необхідністю фізичного переміщення студентів, і надає альтернативу – мобільність ідей, знань та навчання з метою розподілення знання за допомогою обміну освітніми ресурсами, що відбувається у віртуальному просторі. Електронне навчання не дотримується єдності місця, часу та дії [12], натомість дає можливість подолати диспропорції в забезпеченні освітніми закладами різних регіонів, надає широкий доступ до навчання всім групам населення, незалежно від місця проживання, віку, зайнятості тощо.

Порівнюючи електронне навчання з традиційною моделлю, можна виділити такі особливості:

- гнучкість та індивідуалізація: індивід самостійно обирає темп та зміст навчання, розподіляє час, який присвячує вивченню певних дисциплін;
- модульність: усі дисципліни поділяються на курси-модулі, з яких студент самостійно обирає предмети для вивчення;
- паралельність: online-навчання дає змогу паралельно працювати або здобувати другу освіту, не змінюючи місця проживання;
- інформатизація та технологічність: розширена можливість доступу до будь-яких джерел інформації, електронних бібліотек, соціальних мереж, використання найновіших інформаційних та комунікаційних технологій, що забезпечує постійний зв'язок із колегами та викладачами;
- соціальна рівність: доступ до навчання незалежно від місця проживання, віку, походження, зайнятості;
- інтернаціональність: обмін досягненнями та досвідом на глобальному ринку освітніх послуг;
- інноваційність: постає вимога як до викладачів, так і до студентів не просто передачі/засвоєння знання, а постійного саморозвитку та самовдосконалення, прояву креативності й підвищення кваліфікації [11].

Найголовніша особливість електронного навчання – орієнтація на особистість, стимулювання особистісного творчого та інтелектуального

потенціалу на основі самоорганізації, відповідальності й самостійності в прийнятті рішень, володінні комп'ютерною технікою.

Останнім часом відбуваються значні зміни на ринку праці, що безпосередньо впливає на зв'язки із системою освіти: зросли вимоги до персоналу, практично в усі сфери діяльності почали широко впроваджуватися ІТ-технології, а сам персонал став більш мобільним. Можна виділити загальні риси працівників у цифровому столітті: працюють у маленькому колективі, у якому виконують кілька ролей одночасно; працюють за контрактом або за самонаймом, що закладає основи для частоті зміни роботи; тенденції сучасності – зміна «природи» роботи у відповідь на зміни ринку й технічні розробки, відповідно, працівнику необхідно постійно підлаштовуватися під ці зміни, удосконалювати свої навички, тому цифрова компетентність стає однією з ключових; набули поширення різні соціальні мережі, які все частіше використовують для внутрішньої й зовнішньої комунікації з метою забезпечення ефективної роботи, тому працівники повинні бути гнучкими, щоб пристосуватися до швидкозмінюваних умов навколо них, бути компетентними й конкурентоспроможними, для чого необхідно постійно саморозвиватися [14, с. 20–22]. Суспільство знання висуває вимоги щодо таких навичок у спеціалістів: комунікаційні навички передачі інформації через соціальні медіа; здатність учитися самостійно й незалежно (нести відповідальність за рішення про те, що потрібно знати та де отримати це знання); етика й відповідальність як основа побудови довірчих відносин; робота в команді та гнучкість (тісне співробітництво в малих колективах, обмін знаннями, уміння працювати на відстані з колегами, партнерами й клієнтами); критичне, креативне та стратегічне мислення; уміння працювати з інформаційно-комунікативними технологіями; ключове вміння в суспільстві, заснованому на знаннях, – управління знаннями: знайти, проаналізувати, оцінити, застосувати й поширити інформацію в межах особливого контексту. Подібні зміни та вимоги зумовлюють необхідність створення умов для безперервної, швидкої, гнучкої й одночасно високоякісної підготовки кадрів. Традиційна система освіти не встигає за всіма змінами, не має можливості задовольняти швидко змінювані потреби суспільства, тому необхідна альтернативна система, яка буде готувати фахівців-інноваторів, які будуть легко та швидко інтегруватися в мінливий глобалізований світ. Такою альтернативою стає електронне навчання, проте воно не замінює повністю традиційні форми навчання, а доповнює їх, сприяє інтеграції найсучасніших інформаційних і комунікаційних технологій із системою організації навчання, з реальним навчальним процесом.

Світовий досвід упровадження електронної освіти у Відкритих університетах Великобританії, США, Німеччини, Польщі та інших країнах є показником успішної реалізації проектів дистанційного навчання. Світовий ринок індивідуально орієнтованого електронного навчання досяг 35,6 млрд дол. у 2011 р. і щороку зростає на 7,6%, відповідно, з таким при-

ростом доходи у 2016 р. становитимуть 51,5 млрд дол. У деяких регіонах спостерігається дуже високий приріст доходів – 17,3% в Азії та Східній Європі, 16,9% – в Африці та Латинській Америці [16, с. 4].

У сучасному світі 249 університетів з 37 країн застосовують електронне навчання [15, с. 7]. Визнаним лідером у галузі впровадження та реалізації електронної освіти є Массачусетський технологічний інститут. Саме він разом з університетом Гарварду заклали основи проекту електронного навчання EdX, який являє собою комплекс онлайн-курсів і спеціалізованих програм, онлайн-простір для спілкування студентів та викладачів тощо. Спочатку на програму було виділено 60 млрд дол. Також на базі МІТ розроблено проект «Open Course Ware» (1999), що пропонує 1800 онлайн-курсів, а з 2005 р. запущено Open Course Ware Consortium, який спрямований на впровадження відкритих освітніх ресурсів для використання по всьому світу (OCW поширені в багатьох країнах Європи, Азії, Латинської й Північної Америки). У цьому проекті бере участь понад 3 млн осіб по всьому світу. Також у 2012 р. стартували проекти Coursera і Udacity, в яких беруть участь сотні тисяч студентів.

У лютому 2016 р. дослідницька група США Babson опублікували звіт «The 2015 Survey of Online Learning», який свідчить про зростання кількості студентів, які обирають дистанційне навчання: у 2015 р. їх кількість зросла на 3,9% порівняно з попереднім роком. Близько 28% (5,8 млн) студентів залучені до процесу дистанційного навчання, з них 2,85 млн навчаються повністю дистанційно [17]. Але залишається проблема визнання цінності й законності онлайн-навчання, яку підтримують тільки 29,1% академічних лідерів. Дослідники зафіксували, що приріст відсотка тих, хто реєструється в закладах вищої освіти, нижче порівняно зі стійким зростанням реєстрації на професійні онлайн-курси, що пов'язано з прагненням студентів сконцентруватися на набутті вузькоспеціалізованих компетенцій, придатних для працевлаштування й кар'єрного зростання. Це свідчить про те, що онлайн-навчання буде набирати все більших обертів. Хоча треба буде розв'язати проблему стандартів вищої освіти, щоб підвищити рівень довіри як самих навчальних закладів до такої форми навчання, так і роботодавців.

Ще один приклад успішної реалізації e-learning – університет Ліверпуля – Laureate International Online University – міжнародна мережа інноваційних онлайн-програм і курсів, за якими навчаються понад 27 тис. студентів зі 160 країн, понад 8 тис. уже стали випускниками. У Великій Британії з 1969 р. функціонує Відкритий університет Великої Британії, в якому навчається 225 тис. студентів. Деякі дистанційні програми фінансують роботодавці (біржові фірми, бізнес-школи), 15% за навчання вносять студенти і 85 % уряд, також існують спеціальні гранти [9, с. 7].

Попри поширеність електронного навчання, є певні складнощі в процесі його реалізації. По-перше, це пов'язано з фінансуванням, оскільки

публікація одного курсу коштує 10–15 тис. дол., тому постає питання пошуку довготривалого фінансування. По-друге, необхідний якісний та ефективний переклад курсів на інші мови та культурні контексти. Існує істотний недолік – невизначений статус сертифікатів, який не знайшов формалізованого статусу, як у класичних дипломів про освіту, хоча може бути істотною перевагою при працевлаштуванні. До того ж не всі курси передбачають видачу сертифікатів або ж потрібно за це платити. Варто зазначити, що не всі працедавці визнають такі сертифікати (переважно у сферах ІТ-технологій, бізнес-школи та проходження курсів підвищення кваліфікації).

Україна починає поступово переймати досвід дистанційного навчання, залучається до співпраці з міжнародними Відкритими університетами щодо впровадження онлайн-освіти та запровадження моделі e-learning в українських вишах. Створення перших масових відкритих онлайн-курсів (МООС) було ініційовано КНУ імені Тараса Шевченка – платформа «Онлайн університет». За останні роки дистанційні курси вводять у таких ВНЗ: Харківському університеті радіоелектроніки, Харківському національному технічному університеті ХПІ, Національному технічному університеті України КПІ, Хмельницькому національному університеті, Сумському державному університеті, Полтавському університеті економіки та торгівлі, Національному університеті біоресурсів і природокористування України та ін. Проте у функціонуванні та реалізації нових форм навчання немає системності та систематичності [4]. У цих ВНЗ дистанційне навчання реалізується лише частково, в декількох напрямках – магістратура декількох спеціальностей, підвищення кваліфікації, заочна форма навчання з використанням дистанційних технологій, до того ж не набуло поширеності та достатнього рівня довіри.

Цікавим виявляється досвід запровадження e-learning у Львівській комерційній академії, в якій за 2001–2008 рр. було реалізовано три проекти, створено Веб-центр на базі Moodle, створено банки дистанційних курсів та апробовано дистанційне навчання для магістрів і спеціалістів [7]. Результати дослідження показали, що така форма навчання ефективна, своєчасна та необхідна, до неї готові 79% студентів з опитуваних, але більшість з них вважають, що викладачі лише частково готові до використання цієї системи, до того ж не всі студенти задоволені якістю наданих знань та системою їх контролю й перевірки.

Перспективним напрямом щодо реалізації e-learning є Prometheus – проект масових відкритих онлайн-курсів, запущений у жовтні 2014 р. (<http://prometheus.org.ua/>), який пропонує понад 30 безкоштовних онлайн-курсів з найактуальніших напрямів із залученням провідних викладачів найкращих українських ВНЗ. За цей час на сайті зареєструвалося понад 115 тис. слухачів з 200 населених пунктів України. Зараз Prometheus відкрив реєстрацію на безкоштовний онлайн-курс Гарвардського університету CS50 «Основи програмування»(українською мовою).

Попри активізацію впровадження та поширення електронної освіти, в Україні існують певні особливості. Зокрема, попри законодавче закріплення дистанційного навчання як окремої форми навчання, ця форма залишається на кордоні формальної та неформальної освіти: сертифікати онлайн-курсів не мають того формалізованого статусу, як традиційні дипломи про вищу освіту, тому здебільшого електронне навчання виступає не як базове, а як додаткове (друга освіта, підвищення кваліфікації тощо). Також існує суттєва різниця e-learning у європейських країнах, США та в Україні, що пов'язано з економічними та соціокультурними чинниками. Наприклад, у Великобританії деякі дистанційні курси фінансують комерційні підприємства та бізнес-організації, тоді як в Україні немає налагодженого зв'язку між університетами та фірмами/організаціями, що спричиняє структурну невідповідність між спеціалістами й ринком праці. Ще одна особливість – різний статус дипломів та сертифікатів: незважаючи на те, що українські ВНЗ входять до топ-500 кращих університетів світу, українські дипломи не визнаються міжнародною спільнотою. У такому разі проходження онлайн-навчання в найкращих європейських або американських ВНЗ підвищить рейтинг та конкурентоспроможність працівника. Але відкритим залишається питання, наскільки такі сертифікати будуть цінувати українські працедавці.

В Україні є певні ризики впровадження електронного навчання та бар'єри, які знижуватимуть ефективність його функціонування. По-перше, це стосується студентської мотивації щодо здобуття вищої освіти та поверхового ставлення до процесу навчання: студенти спрямовані на отримання диплома про вищу освіту як певного символічного капіталу, а не певної компетенції чи професійних навичок, це призводить до того, що вони отримують диплом з однієї спеціальності, а працюють у зовсім іншій сфері; невизначеність, відсутність планування щодо застосування отриманих знань, незацікавленість у набутті високих професійних якостей збільшують ступінь академічної нечесності [10, с. 65–89]. У такому разі електронне навчання надасть можливість отримати таке ж поверхове знання, тільки швидше та дешевше. Щоб електронне навчання було ефективним, потрібно змінювати мотивацію студентів, стимулювати їхню самостійність, відповідальність і дисциплінованість, для чого online-курси повинні бути вузько спеціалізовані, відповідати потребам ринку праці.

По-друге, недовіра до такої форми навчання з боку викладачів, які віддають перевагу традиційним формам передачі й перевірки знань. Це пов'язано з тим, що ще не вирішена проблема перевірки знань, отриманих унаслідок електронного навчання, а також з високим рівнем плагіату. Упровадження електронного навчання потребує нових компетенцій як від студентів, так і від викладачів: володіння комп'ютерною технікою, різними мультимедійними засобами надання інформації, користування Інтернетом і соціальними мережами, різними електронними засобами зв'язку. Не

всі викладачі готові до тих змін, які спричиняє електронне навчання у відносинах зі студентами: співпрацювати як колеги, сприймати студентів не як пасивних слухачів, а як активних суб'єктів інформаційного обміну, взяти на себе роль «навігатора», «коректора» індивідуальної траєкторії навчання, розробляти та впроваджувати новітні методи навчання тощо [10, с. 58–60]. Також виникають суперечності організації дистанційного навчання, пов'язаних з вибором синхронної чи асинхронної форми навчання. Наприклад, асинхронна форма надає можливість студентам слухати лекції в будь-який зручний час, що значно економить час, проте у викладачів, навпаки, це викликає більше витрат часу на підготовку матеріалу та консультації за ним.

По-третє, структурна деформація спеціалізації online-освіти, невідповідність професійно-кваліфікаційній структурі суспільства. Електронне навчання більш зорієнтоване в декількох напрямках (ІТ, HR, менеджмент), інші менш розвинені. Також бар'єром є недовіра роботодавців щодо атестатів online-освіти, оскільки на першому місці стоїть досвід роботи та професійна компетенція (практична, а не теоретична) [3].

По-четверте, державне управління та фінансування. Держава повинна забезпечити фінансову підтримку щодо впровадження електронного навчання та інтернаціоналізацію освіти, проте не порушувати автономії вищих навчальних закладів. Потрібні додаткова мовна підготовка та активізація мовної освіти у вищих навчальних закладах, оскільки інтеграція в міжнародне освітнє співтовариство передбачає можливість отримання онлайн освіти в закордонних вишах. Також на законодавчому рівні потрібно закріпити статус online-освіти, щоб диплом/сертифікат після завершення такого навчання визнавали в суспільстві.

Ще один бар'єр – специфіка застосування Болонської системи в Україні: неприйняття двоступеневої системи освіти, часткове використання модульно-кредитної системи тощо. Суттєва проблема для України полягає в тому, що європейські країни визнають українські дипломи не завжди. Дистанційне навчання дасть змогу паралельно отримати диплом, який буде визнано міжнародним співтовариством.

Упровадження електронного навчання в українських вишах – важлива умова модернізації системи освіти, щоб вона ефективно функціонувала, потрібні зміни на різних рівнях:

- макрорівень: внесення змін до державного регулювання та фінансування системи освіти, розширення автономії ВНЗ, сприяння інтернаціоналізації освіти;

- мезорівень: урахування потреб громадянського суспільства, орієнтація на підготовку спеціалістів та фахівців, яких потребує суспільство, подолання диспропорцій між центрами, які забезпечені ВНЗ та периферіями;

– мікрорівень: зміна ставлення до навчання, зміна мотивації щодо здобуття вищої освіти, нова модель стосунків викладачів та студентів.

Висновки. Таким чином, упровадження e-learning в українські ВНЗ є перспективним напрямом модернізації системи освіти в умовах глобалізації та інформатизації, що забезпечить доступність, безперервність та гуманізацію освіти. Україна починає долучатися до стратегії електронного навчання, проте існують бар'єри, які заважають ефективному впровадженню цієї системи: відсутність правового регулювання онлайн-навчання, його акредитації та ліцензування, невизначеність статусу сертифікатів такої форми навчання; слабка інформованість населення щодо можливостей здобуття онлайн-освіти; методична незабезпеченість реалізації онлайн-програм, відсутність якісної системи перевірки знань, недостатня комп'ютеризація вишів. Також бар'єром стає економічна складова – необхідність пошуку довготривалого фінансування (з боку держави або громадянського сектору), відсутність зв'язків з роботодавцями, що спричиняє структурну невідповідність між випускниками та ринком праці. Проблемою стає й недовіра до такої форми навчання з боку викладачів та роботодавців. Для того, щоб подолати ці диспропорції та недоліки, потрібно вносити зміни на різних рівнях (державне регулювання, громадське ставлення, особистісна мотивація щодо здобуття освіти тощо). В Україні чимало вищих навчальних закладів уже починають реалізовувати проекти e-learning, вводять онлайн-курси, у січні 2015 р. створено Всеукраїнську асоціацію електронного навчання, розробляються методичні рекомендації щодо реалізації електронного навчання. Однак на цьому етапі, на наш погляд, найбільш ефективним може стати запровадження змішаного навчання (blended-learning), що дасть змогу використати переваги e-learning, враховуючи соціокультурні особливості української вищої школи.

Список використаної літератури

1. Астахова В. И. Некоторые вопросы теории и практики становления непрерывного образования / В. И. Астахова // Гуманитарные науки. – 2011. – № 3. – С. 86–92.
2. Бакіров В. С. Сучасна вища освіта як предмет соціологічної рефлексії / В. С. Бакіров // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей». – 2009. – № 881. – С. 31–36.
3. Каменева Т. Н. Технологии, методы и средства электронного обучения / Т. Н. Каменева // Управляющие системы и машины (УСиМ). – Киев : Ин-т кибернетики НАН Украины, 2015. – С. 47–56.
4. Карпенко М. М. Світовий досвід розвитку дистанційних форм освіти у вітчизняному контексті : аналітична записка. [Електронний ресурс] / М. М. Карпенко. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1693/>
5. Краснова Т. И. Взгляд на электронное обучение через призму трансформации образования / Т.И. Краснова // Молодой ученый. – 2015. – № 11. – С. 1368–1371.
6. Лисенко С. А. Особливості світового досвіду з організації дистанційного навчання в умовах неперервної освіти / С. А. Лисенко. – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2014/927-1418210100.pdf>.

7. Ноздріна Л. В. Исследование результатов e-learning проектов в высшей школе Украины [Электронный ресурс] / Л. В. Ноздріна. – Режим доступа: <http://ifets.ieee.org/russian/depositary>.
8. Образование в координатах глобализованного развития: теории и интерпретации / [Подольская Е. А., Яковлев А. А., Подлесный Д. В., Нечитайло И. С. и др.]; под. общ. ред. Е. А. Подольской. – Харьков: Изд-во НУА, 2014. – 356 с.
9. Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / [Кулага І. В., Ільницький Д. О., Стрельник С. О., Матвійчук А. В. та ін.]. – Київ : Ін-т вищої освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2013. – 38 с.
10. Социокультурные барьеры модернизации высшей школы Украины : коллективная монография / под ред. В.С. Бакирова. – Харьков :: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2015. – 424 с.
11. Таппасханова М. А. Дистанционное обучение – способ реализации образовательной траектории / М. А. Таппасханова // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2011. – № 08. – С. 44–48.
12. Хижняк Л. М. Замисел on-line-образования и ловушки на пути его реализации / Л. М. Хижняк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2013. – №1053. – Вип. 31. – С. 157–161.
13. Щудло С. А. Вища освіта у пошуку якості : монографія / С. А. Щудло. – Харків ; Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с.
14. Bates A. W. Tony. Teaching in a Digital Age / A. W. (Tony) Bates. – Contact North, 2015. – 504 p.
15. E-learning in European Higher Education Institutions: Results of a mapping survey conducted in October-December 2013 / [Michael Gaebel, Veronika Kupriyanova, Rita Morais, Elizabeth Colucci]. – European University Association, 2014. – 92 p.
16. E-learning Market Trends & Forecast 2014-2016 Report / A Report by Docebo. – March 2014. – 48 p.
17. Online Report Card – Tracking Online Education in the United States [online]. Available: <http://onlinelearningconsortium.org/read/online-report-card-tracking-online-education-united-states-2015/> (February 9, 2016)

Стаття надійшла до редакції 21.06.2016.

Крыжановская В. И. Особенности внедрения технологий электронного обучения в высшей школе Украины

Статья посвящена электронной форме обучения, которая становится важной составляющей модернизации системы образования в связи с динамичным развитием информационно-коммуникативного общества, с процессами информатизации и глобализации. Акцентируется модернизационный потенциал онлайн-обучения по сравнению с традиционной моделью и особенностях, которые обеспечивают доступность, непрерывность и гуманизацию образования. Приводятся примеры и показатели мирового опыта успешного внедрения электронного образования, а также ограничения, с которыми страны сталкиваются в процессе применения этой формы. На основе анализа социокультурных особенностей украинской системы образования определены особенности внедрения электронного обучения в украинских вузах, а также барьеры, которые тормозят его использование и снижают эффективность функционирования.

Ключевые слова: модернизация образования, информационно-коммуникативное общество, e-learning, дистанционное образование.

Kryzhanivska V. The peculiarities of implementation of e-learning technologies at the higher school of Ukraine

This article is devoted to the modern form of study – e-learning – which is an important part of the modernization of the education system due to the dynamic development of informatively-communicative society, the processes of informatization and globalization. The present rotation of modernization focuses on the employment and advanced role of information technology, computer and telecommunication techniques which transform the learning process and put forward new requirements to students and teachers, therefore, offer a review of the basics of the learning process.

Ukraine's integration into the European educational space assumes new forms and types of tuition, which can ensure availability, continuity and internationalization of the higher education system. In this regard, the article focuses on the modernization potential of e-learning in comparison with traditional model, as it manifests in two important trends – the individualization of learning and the concept of «life-long-learning», which take into account individual inclinations and necessities and promote to hold the professional competence during all life in rapidly changing socio-economic conditions.

The author gives examples and indexes of international experience of successful implementation of e-learning: 249 universities from 37 countries use e-learning, for example, Massachusetts Institute of Technology, Harvard University, university of Liverpool – Laureate International Online University, Open university of Great Britain, where more than 1800 online courses have been developed, which attracted more than 3 million people around the world. Despite the effectiveness and prevalence of e-learning, countries meet with certain restrictions in its implementation, including searching long-term financing, quality and effective translation into other languages and cultural contexts, the indefinite status of the certificates, the distrust from teachers and employers.

The features of implementing e-learning in the Ukrainian universities are determined, based on the analysis of sociocultural features of the Ukrainian education system, also the author defines barriers, which hinder its use and reduce the efficiency of its functioning. Ukraine begins to join the e-learning strategy, but this form is on the border of the formal and informal education and has not acquired a sufficient level of trust from students, teachers and employers.

In an order to take advantages of e-learning, it needs to overcome the row of barriers, which reduce efficiency of its functioning such as the lack of legal regulation of e-learning, its accreditation and licensing; the uncertainty of the status of the certificates; the weak awareness about the opportunities for e-learning; the crisis of student's motivation for higher education; insecurity methodical implementation of online programs; the lack of quality of the verification system of knowledge; lack of computerization of universities.

Key words: modernization of education, informatively-communicative society, e-learning, distance education.

УДК 316:776; 355.01

А. Г. СТАДНИК

ФОРМИ ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ В ПРОЦЕСІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто та проаналізовано ключові фактори формування громадської думки, їх вплив на неї з урахуванням зміни характеристики елементів впливу на формування громадської думки. Зокрема, виділено такі фактори впливу: 1) індивідуальний і колективний досвід; 2) різна соціальна інформація; 3) ідеологічні фільтри; 4) система соціальних стереотипів. Виявлено значущість явища функціонування поняття «інформаційна війна» в умовах формування громадської думки як частини військової та інформаційної експансії в умовах розвитку інформаційного простору.

Ключові слова: громадська думка, формування громадської думки, соціальний стереотип, чутки, інформаційна війна.

Феномен «громадська думка» належить до соціальних явищ, які привертають увагу мислителів з давніх часів. Силу громадської думки, її активний вплив на діяльність суб'єктів історичного процесу визнавали завжди.

Громадська думка є об'єктом впливу в інформаційній війні. У сучасному світі вже немає потреби у військових діях і кровопролитті для захоплення країн. У процесі врахування набуття інформацією особливої ваги (на сьогодні вона виступає як справжня зброя), з допомогою її впливу на громадську думку можна змінити форму державного устрою будь-якої країни. З появою інформаційного суспільства контент інформації значно збільшився, й управляти громадською думкою стало легше. Як показує досвід, на сьогодні конфлікти як усередині країни, так і на міжнародному рівні демонструють великі можливості інформаційного впливу на громадську думку.

Останнім часом значно зросло значення громадської думки в сучасному демократичному суспільстві, у зв'язку зі збільшенням можливості громадськості впливати на політичні та економічні рішення. Сучасний світ володіє розгалуженою системою засобів масової інформації, що в умовах миттєвого інформування про події, які відбуваються, дає соціуму змогу своєчасно й активно реагувати на них. Глобалізація сучасних світових політичних та економічних процесів багато в чому визначається інформаційною складовою. Громадська думка, будучи невід'ємним елементом демократії, перетворюється на рушійну силу розвитку інформаційного суспільства.

Питання організації та використання громадської думки зараз не стільки в тому, чи можна вивчати й вимірювати її, скільки в тому, як краще управляти процесом її формування, за якими конкретними критеріями судити про сформованість думки, які методи застосовувати для її вивчення, як ефективно використовувати її в регулюванні життєдіяльності людей тощо. Інформаційна війна впливає на громадську думку, змінює її в угоду замовника, що на сьогодні постає проблемою, яку треба досліджувати.

Громадська думка починає формуватися лише тоді, коли та чи інша суспільна проблема «дозріває», стає актуальною, викликає реальний обмін поглядами [6, с. 91]. Отже, громадська думка не може функціонувати сама по собі, може складатися з певних суджень певної спільноти, яка готова змінюватися стільки разів, скільки змінюється інформація в суспільстві.

Створення громадської думки – це єдиний двосторонній процес, що включає в себе як формування, так і становлення громадської думки. До факторів, які впливають на формування громадської думки, можна зарахувати:

1) індивідуальний і колективний досвід – першооснову формування громадської думки;

2) різну соціальну інформацію – той контент інформації, який отримує громадськість і який сприяє формуванню громадської думки;

3) ідеологічні фільтри – певні елементи соціальної системи, які спрямовані на формування громадської думки (пропаганда, агітація, маніпуляція тощо);

4) систему соціальних стереотипів – специфічне стереотипне мислення кожної окремої людини (або групи загалом), через яке вони пропускають одержувану інформацію й за допомогою якої роблять висновки [6].

Формування громадської думки висвітлено в працях Б. А. Грушина, В. Л. Осовського, В. А. Полторака, А. О. Ручки, Ю. П. Сурміна. Вплив інформації на громадську думку розглянуто в працях А. В. Манойло та Г. Г. Почепцова. Питання стереотипізації як етапу формування громадської думки вивчали Р. С. Мельник, Е. Ноель-Нойман та У. Ліппман. Вплив чутток на громадську думку описують Б. В. Дубін і А. В. Товстих.

Проте, незважаючи на значний досвід у вивченні проблем громадської думки, бракує досліджень впливу інформаційних війн на громадську думку, використовуваних форм впливу і їх ефективності. Так, наприклад, А. В. Полторак зауважує: «Процес формування і функціонування громадської думки йде постійно, не може бути завершеним, а громадська думка остаточно сформованою, громадська думка завжди лише «зріз» безперервного потоку її функціонування» [6, с. 104]. Тож окреслена тема є актуальною, особливо в період сучасних інформаційних війн.

Мета статті – розглянути та проаналізувати ключові форми впливу на формування громадської думки в умовах функціонування явища інформаційної війни як самостійного елементу військової експансії.

Громадську думку може формувати як суспільство загалом, так і окремі соціальні групи. У результаті в суспільній думці практично ніколи не буває єдності, завжди присутня величезна кількість думок, розбіжностей у поглядах і оцінках. Джерелами громадської думки можуть бути різні канали ЗМІ (преса, радіо, телебачення тощо), а також чутки, різні форми колективного й індивідуального досвіду, виражені в тих чи інших різновидах соціальної інформації.

Інформаційні впливи на масову свідомість існували завжди. Як технологію їх використовували ще шамани та жерці, коли намагалися «конструювати майбутнє» в тому чи іншому напрямках [7, с. 166].

Сутність громадської думки полягає в можливості населення висловлюватися з різних питань соціального життя й впливати на розвиток усіх його сфер, що робить громадську думку специфічним соціальним інститутом, за допомогою якого дається оцінка соціальної реальності на основі загальноприйнятих у цьому соціумі правових і моральних норм, загальнолюдських та ментальних цінностей.

Соціальна значущість громадської думки зумовлена тим, що вона визначає соціальну поведінку людей, їх ставлення до влади, політичних партій, різних суспільних рухів, а також їх відносини між собою. Так, незважаючи на те, що в масовій поведінці тієї чи іншої спрямованості вирішальну роль відіграють соціальні інститути, нерідкі випадки, коли сформована громадська думка стає причиною соціальних потрясінь і політичних змін. Із цього можна зробити висновок, що громадська думка є дієвим інструментом політичного управління, використовуваним для соціального схвалення, прийняття й реалізації важливих політичних та інших рішень.

З приходом інформаційного суспільства ЗМІ стають основним засобом формування громадської думки, яка створюється або змінюється на вигоду соціального замовника. Громадська думка формується тоді, коли перед населенням стає проблема, яка зачіпає суттєві інтереси людей.

Громадська думка є об'єктом в інформаційній війні. Перші прояви інформаційної війни, пов'язані з впливом на громадську думку, були вже століття тому. Особливо це відчувається сьогодні, що зумовлено зміною суті інформації, яка перетворилася на головний продукт сучасного суспільства й новітню наступальну зброю.

Останніми роками значення інформаційних війн неухильно зростає, при цьому їх головними особливостями можна вважати відсутність видимих руйнувань і поступове, непомітне впровадження в усі сфери суспільно-політичного життя. ЗМІ перетворюються на «першу владу», від якої багато в чому залежать у світі геополітичні зміни. Саме тому проблема ведення інформаційних війн і створення систем інформаційної безпеки є настільки актуальною й затребуваною на сучасному етапі [9]. У ході інформаційної війни найчастіше впроваджується саме той контент інформації, який може привести рух системи в дію потрібного напрямку. Важливою специфікою сучасної інформаційної війни є й те, що вона віртуалізована. Тобто та інформація, що подається з боку ЗМІ, не завжди має фактичне, «матеріальне» підтвердження. Але вірить у неї населення, тим не менше, достатньо охоче. І саме подібна інформація багато в чому впливає на те, як складається громадська думка. І для того, щоб зрозуміти, як саме формується громадська думка, варто докладніше описати кожен із чинників впливу на її формування.

На першому етапі формування громадської думки як форма впливу виступає індивідуальний і колективний досвід. На цьому етапі виявляється широкий інтерес безлічі індивідів до потенційного об'єкта громадської думки, відбувається формування індивідуальних зацікавлених оціночних

суджень, виникає потреба висловити свою оцінку. І для того, щоб думка людей була компетентна в тому чи іншому питанні, потрібно враховувати деякі фактори, а саме: досвід і знання в тих питаннях, з яких вони міркують (так, наприклад, міркувати на тему чесності виборів можуть люди, які брали участь у голосуванні й ознайомлені з процесом; у свою чергу, люди, які не голосували, не зможуть дати об'єктивну оцінку цьому процесі); активна включеність в обговорювану проблему, тобто багато у формуванні громадської думки залежить від того, наскільки активно включена в розгляд відповідного питання окрема людина або група в цілому.

На початковій стадії, коли вплинути на формування громадської думки дуже легко, найчастіше використовують маніпуляцію, пропаганду, дезінформацію тощо. Цей етап формування громадської думки виступає як її зародження. Тут відбувається становлення індивідуально-групового типу громадської думки. Для цього періоду характерні такі ознаки: виникнення особистісного й групового інтересу до будь-якого акту, явища чи процесу, здійснення індивідуально-групової оцінки об'єкта, що викликав цей інтерес, прагнення суб'єкта до різних джерел інформації, які стосуються об'єкта, причому спочатку тут можуть переважати неофіційні джерела (чутки, домисли, власний життєвий досвід тощо).

На другому етапі формування громадської думки в процес включається різна соціальна інформація – це той контент інформації, який отримує й використовує громадськість і який поділяється на такі різновиди інформації:

- наукова інформація, виступає як база формування громадської думки (закони, наукові теорії тощо);

- загальна соціальна інформація, найчастіше передається ЗМІ, їй притаманні такі інформаційні характеристики: новизна, надійність, доступність тощо [6];

- чутки, плітки, це, насамперед, своєрідний «чорний ринок» інформації: цінність чуток у тому, що вони приховані, неофіційні, передаються «своїм», а значить – про «чужих» [1]. Чутки розглядають сьогодні не тільки як стихійне комунікативне явище, а і як технологію впливу на суспільну свідомість, ефективний засіб інформаційно-психологічної протидії. Р. Ронін, розширюючи цільове поле чуток, зазначає, що при веденні активної гри ретельно підібрані чутки запускають для: оптимального поширення правди; створення певної думки про подію, ситуацію або людину; підготовки оточення (шляхом притуплення їх реакції) до наміченого діяння; уникання офіційної цензури; з'ясування ставлення людей до того, що повідомляється; розпалювання смуту, страху, невпевненості [2]. Найчастіше люди не знають, звідки виходять чутки, і вони схильні припускати, що інформація подана з надійних джерел. Це створює ілюзію достовірності повідомлення й формує ефект помилкового консенсусу, тобто впевненості в тому, що певну чутку поділяють більшість людей. Отже, поширення чуток, у яких є зацікавленість тієї чи іншої людини, дає можливість сформувати потрібну картину світу перед населенням. Найчастіше люди швидко підда-

ються під вплив чуток, це зумовлено нездатністю значної частки населення самотійно й критично оцінити правдоподібність чуток. Так само на них впливає соціальний настрій населення, наприклад, більше сприйнятливими до чуток виявляються люди, які відчувають невдоволення, що перебувають у стані тривалого очікування. Так само в більшості випадків чутки розглядають як достовірні, а спростування – як прагнення приховати істину.

Міфологізація інформації (наступний чинник впливу на громадську думку) дає змогу змінити об'єктивну картину світу й призводить до спотворення розуміння реальності. При створенні міфів використовують уяву, за рахунок цього його важко спростовувати. І саме завдяки ЗМІ створення міфів значно прискорилося. На сьогодні міф – це один із центральних пунктів інформаційного впливу.

Міфи, порушуючи цілісний світогляд, створюють мозаїчне, «розпадаюче» мислення, формують хибну картину світу. Ці міфи дають неправдиву спотворену картину світу й змушують людей діяти проти своїх інтересів [3, с. 123]. Тобто управляти громадською думкою під час інформаційної війни шляхом створення міфів досить легко.

Характер одержуваної інформації впливає на поширеність думки, її компетентність і великою мірою визначає поведінку людей. Технології впливу на громадську думку через органи ЗМІ – це комплекси методів, що використовують ЗМІ для інформаційно-психологічного впливу на особистість, групу людей і населення країни. Ці технології можуть з однаковим успіхом бути застосовані і як засіб зміцнення психологічної стабільності суспільства, і як зброя для її руйнування залежно від цільових установок ініціатора інформаційно-психологічного впливу та від потенціалу, бажання об'єкта впливу прийняти ці установки або захищати себе від зовнішнього інформаційного «тиску» [3, с. 115].

Далі у формування громадської думки вступають ідеологічні фільтри – цей чинник формування її допомагає пропустити людині картину світу «через себе» (так, наприклад, вірянин буде оцінювати сформовану ситуацію через свою віру, а соціаліст – через свої специфічні переконання тощо). Саме досвід індивіда й отримана ним інформація в процесі формування його думки, безумовно, ретельно класифікуються, оцінюються з урахуванням відповідних фільтрів. На цьому етапі на базі різноманітної інформації й з огляду на яскраво виражений інтерес формуються індивідуально-групові судження (думки, оцінки). Цих суджень може бути багато, і вони можуть суперечити одне одному. Це пояснюється різним рівнем обізнаності суб'єкта, дією широкого спектра джерел інформації, неможливістю відразу ж перевірити цю інформацію, впливом індивідуально-групових думок.

І завершальним етапом формування громадської думки, впливу на неї є система соціальних стереотипів – це специфічне стереотипне мислення кожної окремої людини (або групи загалом), через яке вона пропускає одержувану інформацію й за допомогою якого робить висновки. На думку У. Ліппмана, саме соціальні стереотипи надають основний розумовий мате-

ріал, на якому будуються суспільні думки [6, с. 97]. Стереотипи, які виступають як стимул, покликані викликати в людини реакцію – це почуття симпатії й антипатії, страху та гніву, любові й ненависті щодо тих чи інших соціальних явищ [8]. Стереотип є механізмом взаємодії, найпростішою формою комунікації, результатом взаємного тяжіння й культурної напруги, що одночасно характеризує ступінь соціалізації людей. Коли складні ідеї втілюються в спрощеному збірному образі, то на сприйняття й осмислення їх потрібно менше часу та зусиль. Стереотипи відучують людину аналізувати явища, критично їх оцінювати, привчають приймати їх беззастережно.

У. Ліппман вважав, що кожній категорії людей властиві свої стереотипи, й антагонізм між людьми визначається не їх класовим становищем, різним ставленням до засобів виробництва, а «відмінністю між їх стандартами стереотипів». Відповідно, об'єднати людей може «єдиний символ» [8]. Більшість дослідників вказує на зв'язок стереотипів у свідомості людей з гігантським впливом засобів масової інформації, що формують ставлення до світу, на поведінку, що відтворює вчинки «героїв» кіно, радіо, телебачення; на прив'язку певних принципів поведінки до тих місць життєдіяльності людини, на які вказують засоби комунікації. Вивчивши досвід західної пропаганди й реклами, Л. Артемов виявив ефективні прийоми впливу на свідомість людей, які допомагають формуванню стереотипів. Це використання збігу інтересів, зовнішня схожість подій з навіюванням, ув'язка нових стереотипів зі старими; прийом підміни стереотипів; зміщення фокусу уваги; випинання почуттів окремих груп, стимулювання зіткнень [4].

Американський теоретик пропаганди У. Олбіг звертає увагу на те, що «стереотипи можуть бути підробкою під реальність, і свідоме спотворення і маніпуляція ними широко практикуються сьогодні» [8]. Отже, у більшості випадків стереотипи виявляють себе в ярликах, помилкових узагальненнях, які дуже активно використовуються пропагандою для виклику відповідної емоційної реакції аудиторії.

Для закріплення у свідомості мас стереотипів пропаганда практикує повторення одних і тих самих фраз, які, врешті-решт, стають символами (наприклад, постійне повторення на телебаченні слів: «бандерівець», «ватник» тощо створює стереотипне мислення з приводу ситуації в країні, і будь-які подальші новини будуть сприйматися через сформовану картину стереотипів). Постійне відтворення хибних стереотипів створює передумови для їх некритичного сприйняття й засвоєння аудиторією. Велику роль тут відіграє навіювання стереотипних уявлень без особливих доказів, логічних побудов, у ряді випадків лише з посиланням на «авторитет».

Таким чином, стереотипізація інформації в ЗМІ призводить до її стандартизації, дезінформації читачів, до маніпулювання громадською думкою в інтересах владної еліти або конкурентів в ідеологічній та іншій боротьбі, інформаційних війнах.

Становлення громадської думки – процес дуже складний. Він визначається не тільки впливом чинників діяльності людей, таких як інтереси,

ідеологія, стереотипи. На формування громадської думки діють усі форми впливу, які існують у суспільстві. Сформована громадська думка має інтегративний характер, це не проста сума думок, а концентроване вираження колективного розуму. Зміст сформованої громадської думки становлять лише ті оцінки, які поділяють маси, значна кількість людей, навіть якщо вони не щирі. У результаті складається певна громадська думка, у якій відбиваються зміст і характер тієї потреби, яка викликала її до життя.

Висновки. Громадська думка як об'єкт інформаційної війни відіграє значну роль у суспільстві. Формування громадської думки за допомогою форм, які використовує інформаційна війна, та ЗМІ стає найбільш ефективним способом впливу на населення як усередині держави, так і за її межами. Початок формування громадської думки настає тоді, коли дозріває проблема, яка турбує більшу частину населення. І для того, щоб контролювати формування громадської думки й впливати на неї, запускається «потрібний» контент інформації в ЗМІ, використовуються чутки або міфи та інше.

Зважаючи на той факт, що в демократичному суспільстві громадська думка має можливість впливати на ключові рішення, що приймаються у країні, питання формування громадської думки завжди буде актуальним. Інформація в наші дні є зброєю, яка впливає на рішення людей та їх поведінку, що може змінювати ці рішення в угоду зацікавленої сторони.

Список використаної літератури

1. Дубин Б. В. Слухи как социально-психологический феномен [Электронный ресурс] / Б. В. Дубин, А. В. Толстих. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/rumours2.htm>.
2. Караяном А. Г. Чутки як засіб інформаційно-психологічної протидії [Електронний ресурс] / А. Г. Караяном. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/rumours4.htm>.
3. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особах условиях : монография / А. В. Манойло. – Москва : МИФИ, 2003. – 388 с.
4. Мельник Г. С. Стереотип, формирование стереотипов в процессе массовой коммуникации [Электронный ресурс] / Г. С. Мельник. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype1.htm>.
5. Ноэль-Нойман Э. Стереотип как средство распространения общественного мнения [Электронный ресурс] / Э. Ноэль-Нойман. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype3.htm>.
6. Полторак В. А. Социология общественного мнения : учеб. пособ. / В. А. Полторак. – Киев ; Днепропетровск : Центр «Социополис» : Арт-Пресс, 2000. – 264 с.
7. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Г. Почепцов. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 497 с.
8. Стереотипизация как метод пропаганды [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype10.htm>.
9. Фефелова О. Информационные войны как средство управления общественно-политическими процессами [Электронный ресурс] / О. Фефелова. – Режим доступа: <http://www.advlab.ru/articles/article258.htm>.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Стадник А. Г. Формы влияния на общественное мнение в процессе информационной войны

В статье рассмотрены и проанализированы ключевые факторы формирования общественного мнения, их влияние на него с учетом изменения характеристики эле-

ментов влияния на формирование общественного мнения. В частности, выделено такие факторы влияния: 1) индивидуальный и коллективный опыт; 2) разная социальная информация; 3) идеологические фильтры; 4) система социальных стереотипов. Определена значимость явления функционирования понятия «информационная война» в условиях формирования общественного мнения как части военной и информационной экспансии в условиях развития информационного пространства.

Ключевые слова: общественное мнение, формирование общественного мнения, социальный стереотип, слухи, информационная война.

Stadnyk A. Forms to influence public opinion in the information war

Copyright resume. The article discusses and analyzes the key factors shaping public opinion, their influence on it taking into account the changing characteristics of elements of influencing the public opinion. In recent years the importance of public opinion in a modern democratic society increased significantly, due to sharply increasing of public opportunity to influence political and economic decisions. The modern world has an extensive system of media that under instantaneous information about events that happen, to which society allows timely and actively respond. The sources of public opinion can serve a variety of media channels (press, radio, television, etc.), as well as rumors, various forms of collective and individual experience, expressed in different kinds of social information. The Globalization of the current global political and economic processes is largely determined by the information component. Public opinion, as an essential element of democracy, becomes the driving force of the information society's development.

The creation of public opinion - the only two-way process that involves the formation of public opinion. In particular, the factors highlighted still influence:

1) individual and collective experience, at this stage appears wide interest of many individuals to a potential object of public opinion, concerned the formation of individual value judgments, there is a need to express their evaluation.;

2) different social information, it is the content of information that the public gets and uses;

3) ideological filters, that is, the formation of this factor helps a person to miss the picture of the world «by itself»;

4) the system of social stereotypes, stereotypical thinking is specific of each individual (or group as a whole), through which it transmits the received information and draws conclusions. Information stereotyping in the media leads to its standardization and misinformation of readers to manipulate public opinion in the interests of the ruling elite or ideological competitors and other combat and information warfare. It is determined not only by the influence of factors of human activity, such as interests, ideology, stereotypes. The formation of public opinion affect all forms of influence that exist in society. The current public opinion has an integrative character, it is not the sum of ideas, a concentrated expression of the collective mind.

Public opinion as the object information war played a significant role in society. Formation of public opinion through the forms used by the information war and using the media is the most effective way to influence people both inside the country and abroad.

Considering the fact that in a democracy, public opinion can influence the key decisions taken in the country, the formation of public opinion will always be relevant. Information today becomes a weapon that affect people's decisions and their behavior, which can change these decisions stakeholder agreement.

Key words: public opinion, public opinion, social stereotypes, rumor, information war.

УДК 316.74:378

А. С. ШАПОВАЛОВ

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ДИГИТАЛ-КОМПЕТЕНТНОСТИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассмотрено понятие дигитал-компетентности как способности воспринимать информационные ресурсы, владеть информационными технологиями (ИТ), а также применять ИТ-знания, умения и навыки. Формирование дигитал-компетентности проанализировано во взаимосвязи с уровнями высшего образования Украины и компетентностями Национальной рамки квалификаций. Предложен количественный фактор – индекс прогресса дигитал-компетентности, который может рассчитываться по отдельным дескрипторам (знание, умение, коммуникация, автономность и ответственность) и интегрально.

Ключевые слова: компетентность, дигитал-компетентность, дигитализация, высшее образование, индекс прогресса, Национальная рамка квалификаций.

Проблемный анализ содержания (В. Г. Немировский, Д. Д. Невирко, Б. Д. Парыгин), этапов и философско-социологических концепций (И. С. Кон) социализации в «профессиональном» и «пост-профессиональном» образовательном контексте, в том числе в условиях современного украинского общества (В. П. Андрущенко, Л. В. Губерский, Р. С. Гуревич, М. З. Згуровский, М. П. Лукашевич, Л. Г. Мельник, М. И. Михальченко, А. Ручка, Н. Шульга и др.) показывает, что в социокультурном плане социализацию (ресоциализацию – как изменение установок, целей, норм и ценностей жизни) во взаимодействии с дигитал-контентом можно рассматривать как процесс дигитализации (от англ. *a digit, digital* – цифра, цифровой) информационного общества. Развитие высшего образования (ВО) в обществе не может не ориентироваться на быстро эволюционирующие информационные технологии (ИТ). Если, по мнению Б. Кларка, «...высшее образование во всех странах, как считается, служит поддерживающей социальной структурой передовых знаний» [4, с. 25], то не будет ошибкой утверждать, что эта структура также культурно-информатизированная, культурно-дигитальная. Дигитализация – один из актуальнейших аспектов менеджмента ВО, который является неотъемлемой частью научно-технических и социальных преобразований [12].

Реформирование ВО Украины отражено в ряде базовых документов [2; 3; 5; 11], которые констатируют необходимость развития информационной инфраструктуры ВО и разработки единых стандартов/индикаторов знаний, умений и навыков в области информационно-коммуникативных технологий, соразмерных с международными показателями (*PISA in computer skills, Microsoft Certified Educator* и т. п.). В перспективе предполагается внедрение электронного управления на всех уровнях ВО, введение единого стандарта и унифицированного управления

ИТ. Эти и другие новации связаны с осмыслением дигитал-компетентности и побуждают к эпистемологическому анализу ее составляющих. Однако пока не сформирована социологическая концепция, охватывающая подходы к формированию и оценке дигитал-компетентности, хотя этой научно-практической задаче уделяется возрастающее внимание в дискурсе профессиональной подготовки будущих специалистов и анализа компетентностных квалификаций с учетом требований рынка труда [1; 6–9; 13].

Цель статьи – анализ формирования и прогресса дигитал-компетентности во взаимосвязи с уровнями ВО Украины и уровнями профессиональной компетентности будущих специалистов.

Прежде всего, кратко охарактеризуем понятие дигитал-компетентности. В Рекомендациях Парламента и Совета Европы 2006 г. для обучения на протяжении жизни (*life-long learning*) различаются восемь компетентностей, среди которых указана дигитал-компетентность (*digital competence*), или так называемая «цифровая компетентность» [14]. Эта компетентность включает в себя уверенное использование технологий информационного общества и дигитал-контента для работы, обучения, общения; при этом термин «дигитал-контент» используется для обозначения всей совокупности составляющих «цифровой грамотности» и информационно-коммуникационных технологий [14–16].

Осмысливая суть дигитал-компетентности, следует акцентировать внимание на умениях и навыках личности идентифицировать, отбирать и анализировать информацию, осуществлять предметный поиск, ориентироваться в информационных ресурсах. По этой причине дигитал-компетентность следует рассматривать элементом информационной субкультуры. Наряду с понятием дигитал-компетентности [5] используются другие семиотические понятия, такие как «компьютерная компетентность», «компьютерная грамотность», «технологическая грамотность», «информационная грамотность» [15–17], контуры дефиниций которых размыты. Применительно к сфере ВО дигитал-компетентность следует рассматривать как способность воспринимать и анализировать информационные ресурсы и процессы как составляющие информационной инфраструктуры, владеть современными информационно-коммуникационными технологиями в решении профессиональных задач, а также применять ИТ-знания, умения и навыки для осуществления учебного процесса.

Закон Украины «О высшем образовании» [3] связывает компетентность с определенным уровнем ВО. В соответствии с Национальной рамкой квалификации Украины (НРК – это системное и структурированное по компетентностям описание квалификационных уровней) [10], к компетентностям, формирование которых связано с миссией ВО, относятся квалификационные компетентности 5–9 уровней (табл. 1). Таким образом, НРК выступает своеобразным инструментом, позволяющим оцени-

вать соответствие между уровнем образованности и профессиональными качествами.

Таблица 1

Уровни и степени образования Украины, стандарт Международной системы классификации образования (МСКО) и уровни компетентностей НРК

Уровни образования	Длительность подготовки	Минимальный возраст (приблизительный) при достижении уровня образования	Общая длительность подготовки	Уровень НРК
Предначальное				
МСКО 0	3–4 года	7 лет	3–4 года	0
базовое + среднее				
МСКО 1	4 года	11 лет	7–8 лет	1
МСКО 2	5 лет	16 лет	12–13 лет	2
МСКО 3(3В)	2 года	18 лет	14–15 лет	3
Послесреднее неvyšшее (профессионально-техническое)				
МСКО 4(4В)	1 год	19 лет	15–16 лет	4
Высшее				
МСКО 5В (уровень ВО – начальный, короткий цикл; степень ВО – младший бакалавр)	1–1,5 года	20–21	16–17,5 лет	5
МСКО 5В (уровень ВО – первый (бакалаврский); степень ВО – бакалавр)	2–3 года	22–24 года	18–20,5 лет	6
МСКО 5А (уровень ВО – второй (магистерский); степень ВО – магистр)	1–1,5 года	23–26 лет	19–22 года	7
МСКО 6 (уровень ВО – третий (образовательно-научный); степень ВО – доктор философии), подготовка в аспирантуре	4 года	27–30 лет	23–26 лет	8
МСКО 6 (уровень ВО – научный; степень ВО – доктор наук), подготовка в докторантуре	Не ранее чем через 5 лет после получения степени доктора философии	32+	28+	9

Проанализируем признаки дигитал-компетентности во взаимосвязи с уровнями ВО Украины и уровнями профессиональной компетентности будущих специалистов в такой последовательности: 1) рассмотрение дескрипторов компетентностей по уровням НРК и актуализация признаков дигитал-компетентности в них в соответствии с критериями дигитал-компетентности;

2) анализ уровней и степеней ВО с точки зрения формирования базиса и прогресса дигитал-компетентности в них; 3) сравнение базиса и прогресса дигитал-компетентности по каждому дескриптору НРК и уровню ВО; 4) динамика прогресса дигитал-компетентности по дескрипторам и интегрального в зависимости от уровня ВО и возраста.

Актуализируем следующие признаки дескрипторов дигитал-компетентности с учетом уровневых требований НРК (*курсивом* далее выделены наиболее существенное в понимании содержания уровней НРК и их различий по [10]; там же даны определения каждого дескриптора):

1. Знание: *специализированные знания (5-й уровень НРК)→концептуальные знания (6)→специализированные концептуальные знания, являющиеся основой для инновационной деятельности (7)→концептуальные и методологические знания (8)→концептуальные и методологические знания научно-исследовательской и/или профессиональной деятельности, приобретенные на основе личного комплексного исследования и являющиеся основой для новых направлений исследований (9).*

2. Умение: *использование информации для принятия решений (5)→применение инновационных подходов (6)→осуществление исследовательской и/или инновационной деятельности (7)→возможность переосмыслить имеющееся и создать новое целостное знание (8)→весомый прирост нового системного знания с использованием исследовательско-инновационных методов (9).*

3. Коммуникация: *взаимодействие, сотрудничество с широким кругом лиц (5)→эффективное формирование коммуникационной стратегии (6)→недвусмысленное донесение собственных выводов, знаний и объяснений (7)→общение в диалоговом режиме с широким научным сообществом (8)→свободное и компетентное общение в диалоговом режиме с широким кругом специалистов (9).*

4. Автономность и ответственность: *способность к обучению с некоторым уровнем автономности (5)→способность к обучению с высоким уровнем автономности (6)→способность к обучению, которое в значительной степени является автономным и самостоятельным (7)→способность саморазвиваться и самосовершенствоваться в течение жизни (8)→непрерывное саморазвитие и самосовершенствование (9).*

Обращаем внимание, что базис дигитал-компетентности формируется не только в «системе ВО» (5–9-й уровни НРК, 5 и 6-й уровни МСКО), но и на более низких (ранних) уровнях образования. Однако размытость различий, неизбежная в рамках парадигмы качественного описания НРК, и невысокие профессиональные требования к содержанию каждого из дескрипторов на более низких уровнях НРК не дают возможности актуализировать в них прогресс дигитал-компетентности. Напротив, такой прогресс прослеживается при детальном сопоставлении между собой характеристик 5–9-го уровней НРК с МСКО, а также с уровнями и степенями

ВО (табл. 1). В основу выделяемого нами прогресса от 5 до 9-го уровней НРК положены такие критерии: развитие концептуальных и методологических знаний, умение осваивать и использовать исследовательско-инновационные методы, способность к саморазвитию, самообучению, компетентному общению с широким кругом специалистов. С учетом этого нами построены диаграммы (рис. 1), характеризующие взаимосвязь уровней ВО и НРК и позволяющие визуализировать формирование базиса и прогресс признаков дигитал-компетентности по каждому дескриптору.

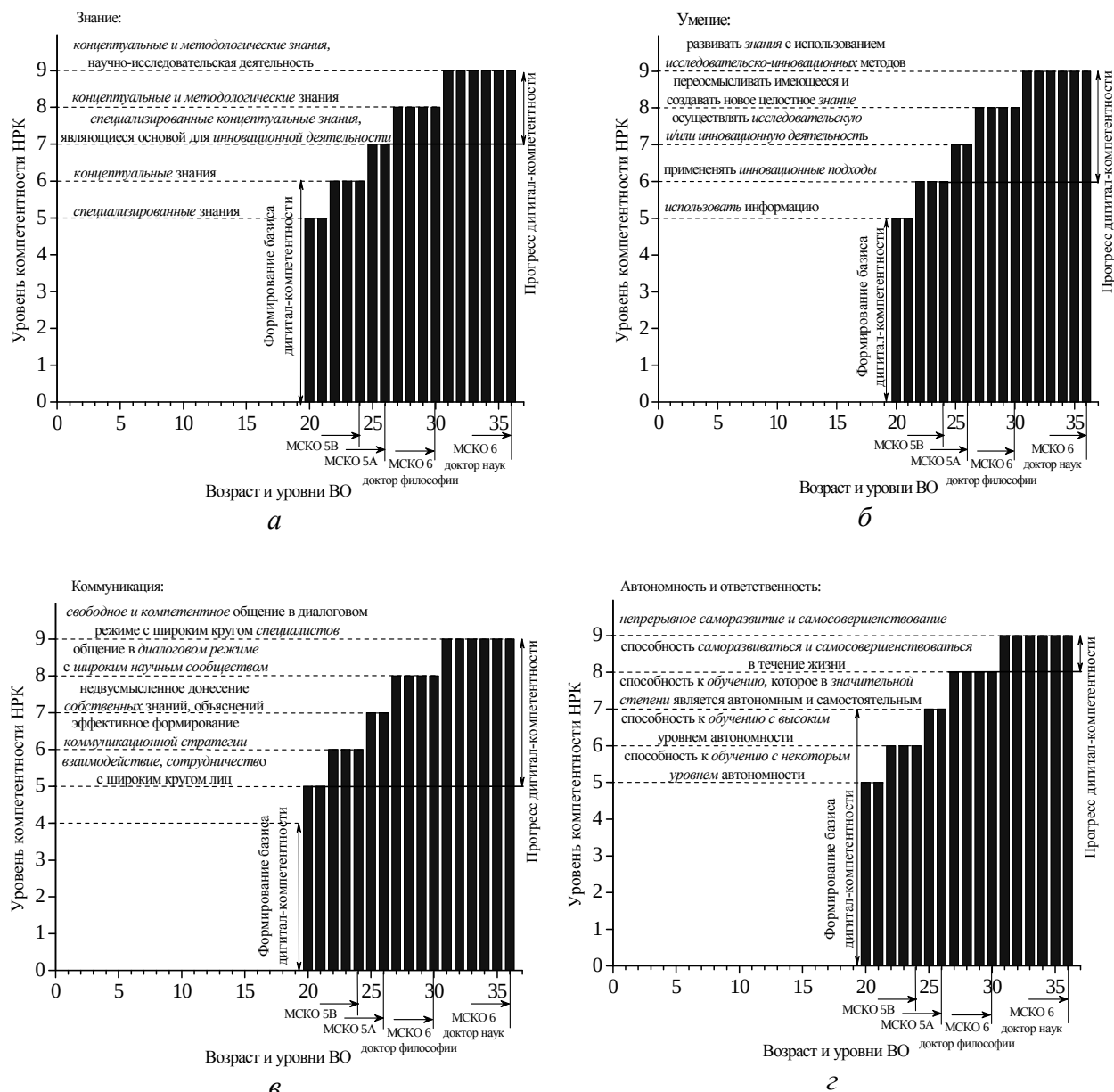

Рис. 1. Базис и прогресс дигитал-компетентности в зависимости от уровней НРК, ВО и возраста; а – дескриптор «знание», б – дескриптор «умение», в – дескриптор «коммуникация», з – дескриптор «автономность и ответственность»

Анализ диаграмм свидетельствует о различной динамике прогресса дигитал-компетентности по дескрипторам. С учетом указанных выше при-

знаков дигитал-компетентности и предъявляемых требований НРК, наиболее «ранний» прогресс свойственен дескриптору «коммуникация» (развивается на начальном уровне ВО (МСКО 5В) и далее, т. е. начиная с 5-го уровня НРК). Наиболее «поздний» наблюдается по дескриптору «автономность и ответственность» (охватывает третий (образовательно-научный) и научный уровни ВО (МСКО 6), то есть второй этап ВО, 8–9-й уровни НРК).

Прогресс по дескриптору «знание» актуализируется после завершения МСКО 5В (первого (бакалаврского) уровня ВО), начиная с МСКО 5А (второй (магистерский) уровень ВО, 7-й уровень НРК), а по дескриптору «умение», – начиная с первого (бакалаврского) уровня ВО (6-й уровень НРК). Как следует из табл. 1 и рис. 1, компетентностные дескрипторы непосредственно связаны и с возрастными ступенями. Например, завершение подготовки по первому этапу ВО (МСКО 5В + МСКО 5А) происходит в возрасте 23–26 лет; при этом число лет обучения с учетом всех предыдущих уровней образования достигает 19–22. Но этот возраст может быть и больше. Период длительности второго этапа ВО (МСКО 6) еще неопределеннее, а число лет обучения к завершению подготовки достигает 28 (!) и более.

Анализ сложной ситуации свидетельствует о многообразии переменных (уровень образования, уровень компетентности, дескриптор, возраст) и приводит к выводу о том, что в целях унификации рассмотрения дигитал-компетентности необходим количественный фактор, учитывающий формирование базиса и прогресс компетентности. По нашему мнению, весомость дигитал-компетентности как составной части общей компетентности может быть охарактеризована индексом прогресса дигитал-компетентности.

Пусть рассматривается дигитал-компетентность на уровне n НРК, с которого начинается прогресс. Тогда завершение формирования базиса соответствует уровню $n - 1$. На уровне n и последующих уровнях НРК уже прослеживается прогресс компетентности; следовательно, на этих уровнях дигитал-компетентность будет возрастать. Если ее приращение определить как величину, зависящую от количества лет пребывания на этом уровне, и просуммировать ее с $n - 1$, то получим величину (индекс), отражающую дигитал-компетентность уровня n . Подобным образом можно определить прогресс дигитал-компетентности на любом уровне НРК.

В общем случае индекс прогресса дигитал-компетентности I на уровне n :

$$I = n - 1 + \sum_{n \geq 5} 1/k_n,$$

где n – целочисленный уровень НРК, соответствующий началу прогресса дигитал-компетентности (для ВО $n \geq 5$ в зависимости от соответствующего дескриптора); k_n – целое число лет, соответствующее пребыванию на каждом уровне прогресса (для ВО принимает значения от 2 и бо-

лее, в зависимости от соответствующего дескриптора); значение $n - 1$ – это уровень НРК, предшествующий началу прогресса дескриптора.

Нами рассчитаны индексы прогресса дигитал-компетентности по каждому дескриптору с учетом данных рис. 1, а также интегральный индекс (интегральная компетентность – обобщенное описание квалификационного уровня, который выражает основные компетентностные характеристики уровня обучения и/или профессиональной деятельности [10]) как арифметическое среднее значений дескрипторов (табл. 2).

Таблица 2

**Дескрипторные и интегральный индексы прогресса
дигитал-компетентности**

Возраст	Уровень компетентности по НРК, уровень ВО	Индексы прогресса дигитал-компетентности по дескрипторам				Интегральный индекс
		знание	умение	коммуникация	автономность и ответственность	
21	5, МСКО 5В	5	5	4,50	5	4,875
24	6, МСКО 5В	6	5,33	4,83	6	5,540
26	7, МСКО 5А	6,5	5,83	5,33	7	6,165
30	8, МСКО 6	6,75	6,08	5,58	7,25	6,415
36+	9, МСКО 6	6,92	6,25	5,75	7,42	6,585

Вычисление индексов прогресса дигитал-компетентности становится ясным из следующих примеров:

1. Расчет индекса 8-го уровня НРК по дескриптору «знание». Прогресс дескриптора «знание» начинается с 7-го уровня НРК (см. рис. 1а). Индекс 8-го уровня НРК будет включать сумму 6 ($n - 1 = 7 - 1 = 6$) и приращений для уровней 7 (два года $k = 2, 1/2$) и 8 (четыре года $k = 4, 1/4$). Следовательно, для 8-го уровня $I_{\text{знание}, 8} = 7 - 1 + 1/2 + 1/4 = 6,75$.

2. Расчет индекса 9-го уровня НРК по дескриптору «коммуникация». Прогресс дескриптора «коммуникация» начинается с 5-го уровня НРК (см. рис. 1в). Индекс 9-го уровня НРК будет включать сумму 4 ($n - 1 = 5 - 1 = 4$) и приращений для уровней 5 (два года $k = 2, 1/2$), 6 (три года $k = 3, 1/3$), 7 (два года $k = 2, 1/2$), 8 (четыре года $k = 4, 1/4$), 9 (шесть лет $k = 6, 1/6$). Следовательно, для 9-го уровня $I_{\text{коммуникация}, 9} = 4 + 1/2 + 1/3 + 1/2 + 1/4 + 1/6 = 5,75$.

3. Расчет интегрального индекса 8-го уровня НРК. Для этого уровня дескрипторные индексы равны 6,75 (знание), 6,08 (умение), 5,58 (коммуникация), 7,25 (автономность и ответственность). Их сумма равна 25,66. Значение интегрального индекса 8-го уровня НРК составит $25,66 : 4 = 6,415$.

Полученные данные позволяют также проследить динамику увеличения индекса прогресса дигитал-компетентности по дескрипторам и интегрального индекса в зависимости от уровней ВО Украины и возраста (рис. 2).

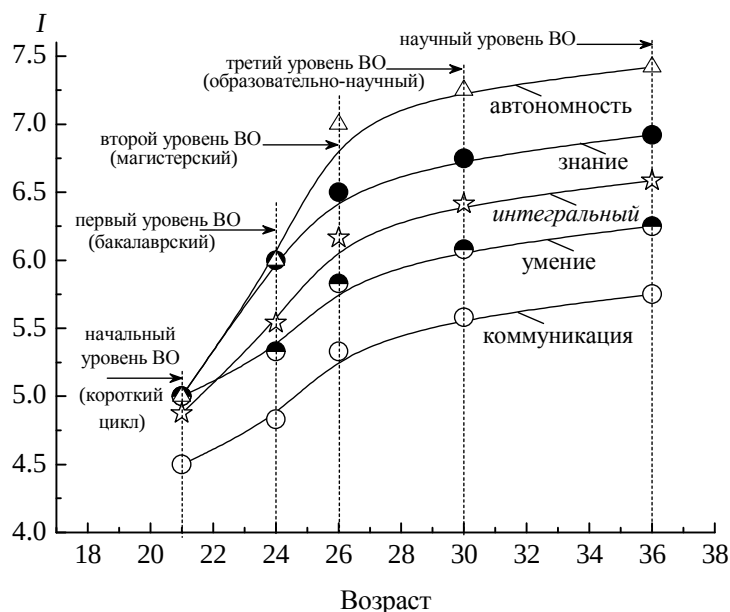

Рис. 2. Динаміка збільшення індексу прогресу дигітал-компетентності (I) в залежності від рівнів ВО України та віку

Обращаем внимание, что численные значения приведенных в табл. 2 индексов являются максимальными (асимптотическими), поскольку рассчитаны для наименьшего количества лет получения конкретного уровня ВО (при этом учтен минимальный возраст при достижении соответствующего уровня МСКО).

Отметим немаловажную практическую ценность уровневых диаграмм и индексов прогресса: 1) они позволяют сопоставлять уровни НРК с уровнями МСКО, национальными уровнями и степенями ВО; 2) количественно формализуют описание персонального уровня компетентности и динамику ее возрастного изменения (по дескрипторам и интегрально); 3) являются показателем образовательного роста и могут служить характеристикой каждого специалиста на рынке труда; 4) унифицируют оценку перспективности в достижении уровня компетентности с возрастом по разности между максимальным (табличным) и текущим значениями соответствующего индекса; 5) определяют асимптоты примерного предела прогресса. Разумеется, предложенный подход может быть применен не только для оценки прогресса дигитал-компетентности. Актуализируя признаки НРК в отношении, например, профессионально-технической или производственной карьеры, возможен расчет и анализ индекса прогресса производственной компетентности. В зависимости от номинальных и специфических требований компетентностей к профессии, в рассмотрение может быть принят другой диапазон уровней НРК (охватывающий МСКО 4(4В), МСКО 5В, МСКО 5А и т. д.). При этом диаграммы, аналогичные рис. 1, будут включать иной набор уровней НКИ и образования, а, следовательно, и возрастных показателей.

Выводы. Осмысление важности дигитал-компетентности имеет принципиальное значение как для понимания реформирования содержания и организации ВО с целью интеграции Украины в мировое образовательное пространство, так и для решения задач образовательной стратегии ВО, включающей улучшение качества образования, развитие эффективных технологий обучения, имплементацию позитивного опыта в национальные стандарты и, в конечном счете, достижение конкурентоспособности выпускников вузов на рынке труда. Индексы прогресса дигитал-компетентности количественно оценивают дигитал-компетентность специалиста. Рассмотренный подход имеет методологическое значение, поскольку подобные индексы могут служить инструментарием в проведении самостоятельных социологических исследований.

Список использованной литературы

1. Васильева Е. В. Принципы построения секторальной рамки ИТ-квалификации [Электронный ресурс] / Е. В. Васильева, Е. А. Митрофанова // Наукоеведение : электронный журн. / [Ин-т гос. управления, права и инновац. технологий (ИГУПИТ)]. – 2013. – № 5. – С. 1–10. – Режим доступа: <http://publ.naukovedenie.ru>.
2. Дорожня карта освітньої реформи (2015–2025) / [БФ «Інститут розвитку освіти» Стратегічна дорадча група при Міністерстві освіти і науки України] [Електронний ресурс]. – Київ, 2015. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/road-map-sk-end.pdf>.
3. Про вищу освіту : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
4. Кларк Б. Р. Система высшего образования: академическая организация в кросс-национальной перспективе / Б. Р. Кларк ; [пер. с англ. А. Смирнова]. – Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 360 с.
5. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років : Проект / [Міністерство освіти і науки України] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797>.
6. Коротникова Н. В. Информатизация высшей школы как способ повышения конкурентоспособности выпускников на рынке труда / Н. В. Коротникова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2011. – № 941. – С. 260–265.
7. Лещенко М. П. Відкрита освіта у категоріальному полі вітчизняних і зарубіжних учених / М. П. Лещенко, А. В. Яцишин // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – Т. 39. – № 1. – С. 1–16.
8. Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України : метод. рекомендації / [В. Ю. Биков, О. В. Білоус, Ю. М. Богачков та ін.]. – Київ : Атіка, 2010. – 88 с.
9. Паршукова Г. Б. Информационная компетентность личности, диагностика и формирование : монография / Г. Б. Паршукова. – Новосибирск : НГТУ, 2006. – 253 с.
10. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій / [Кабінет Міністрів України] : [Постанова № 1341 від 23.11.2011 р.]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
11. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року : Проект [Електронний ресурс]. – Київ, 2014. – 75 с. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%202011_11_2014.pdf.
12. Шаповалов А. С. Дигіталізація як сучасна тенденція розвитку вищої освіти / А. С. Шаповалов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного

суспільства : Харківські соціолог. читання : [зб. наук. праць]. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2012. – Вип. 18. – С. 418–421.

13. Шапошникова І. В. Характеристика освіти як соціального інституту / І. В. Шапошникова // Грани. – 2012. – № 9. – С. 73–77.

14. Descriptors of key competences in the national qualification framework // Competences of personal development : [Electronic resource]. – Available at: <http://cpd.yolasite.com/key-competences.php>.

15. Digital literacy: Tools and methodologies for information society / [ed. P. C. Rivoltella]. – New York ; London : IGI Global, 2008. – 368 p.

16. Information systems theory. Explaining and predicting our digital society / [ed. Y. K. Dwivedi, M. R. Wade, S. L. Schneberger]. – New York : Springer, 2012. – 502 p.

17. The future of identity in the information society: challenges and opportunities / [ed. K. Rannenberg, D. Royer, A. Deuker]. – New York ; London : Springer, 2009. – 508 p.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Шаповалов А. С. Аналіз та оцінювання дигітал-компетентності у вищій освіті

У статті розглянуто поняття дигітал-компетентності як здатності сприймати інформаційні ресурси, володіти інформаційними технологіями (ІТ), а також застосовувати ІТ-знання, уміння й навички. Формування дигітал-компетентності проаналізовано у взаємозв'язку з рівнями вищої освіти України та компетентностями Національної рамки кваліфікацій. Запропоновано кількісний фактор – індекс прогресу дигітал-компетентності, який можна розраховувати за окремими дескрипторами (знання, уміння, комунікація, автономність і відповідальність) та інтегрально.

Ключові слова: компетентність, дигітал-компетентність, дигіталізація, вища освіта, індекс прогресу, Національна рамка кваліфікацій.

Shapovalov A. Analysis and Evaluation of Digital Competence in Higher Education

Digital competence has been considered as the ability to perceive and analyze the information resources and processes to own modern information technology (IT) in the solution of professional problems, and to apply the IT-knowledge, skills and abilities for the implementation of the educational process in higher education. Comprehension of digital competence is important for understanding the purpose of reforming of higher education and for Ukraine's integration into the global educational environment. Analysis of the formation and progress of digital competence of future professionals has been carried out in correlation with the levels of higher education and the levels of professional competence of the National Qualifications Framework of Ukraine. Quantitative factor that is the index of the progress of digital competence for the unification of consideration of the competence levels, their analysis and comparison has been proposed. The Index may be calculated both for individual descriptors (knowledge, skill, communication, autonomy and responsibility) and integrally. Level charts and indexes of progress have important practical value: 1) they allow the comparison of levels National qualifications framework levels with the international classification system of education, national levels and degrees of higher education; 2) they quantitatively formalize the description of a personal level of competence and the dynamics of age-related changes (descriptors and integrated); 3) they are an indication of educational growth and can serve as a characteristic of each specialist in the labour market; 4) they unify the assessment of the prospects in achieving a level of competence with age, the difference between the maximum (table) and the current values of the corresponding index; 5) they determine the asymptotes to approximate the limit of progress. The approach has methodological significance, because such indexes can serve as tools in conducting independent sociological research.

Key words: competence, digital competence, digitalization, higher education, the index of the progress, National Qualifications Framework.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрєєв В'ячеслав Іванович – кандидат технічних наук, доцент, завідувач відділу аспірантури, начальник науково-дослідної частини Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.

Андрущенко Ганна Іванівна – доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних і соціально-гуманітарних наук Криворізького металургійного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Афанасьєв Дмитро Миколайович – старший викладач кафедри соціології і соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Баранова Світлана Сергіївна – аспірантка кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Братченко Людмила Євгенівна – старший викладач кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного інституту.

Варга Наталя Іллівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології і соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Візниця Юрій Васильович – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного інституту.

Грабовець Ірина Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного інституту.

Калашнікова Людмила Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.

Коломоєць Таміла Григорівна – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Криворізького державного педагогічного інституту.

Комарова Олена Олексійовна – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету.

Крижанівська Вікторія Ігорівна – студентка соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Кузьор Олександра – доктор хабілітований, професор, завідувач кафедри прикладних суспільних наук факультету організацій і управління Сілезької політехніки, м. Забже, Польща.

Кухта Мирослава Павлівна – кандидат соціологічних наук, викладач Київського національного університету культури і мистецтв.

Лаже Оксана Володимирівна – викладач кафедри соціології, психології та гуманітарних дисциплін Криворізького факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет».

Лобанова Алла Степанівна – доктор соціологічних наук, професор, в. о. завідувача кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного інституту.

Мартинюк Ігор Орестович – доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

Орлов Валентин Валентинович – кандидат наук з державного управління, доцент, в. о. завідувача кафедри інноваційного менеджменту та управління бізнес-процесами Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Орлова Ольга Ігорівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії і соціальних наук ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Паращевін Максим Анатолійович – кандидат соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

Полторак Володимир Абрамович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін Класичного приватного університету.

Приймак Юлія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології Запорізького національного університету.

Прядко Оксана Володимирівна – аспірантка кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Славина Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного інституту.

Стадник Альона Георгіївна – аспірантка кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету.

Стукал Олена Володимирівна – аспірантка Інституту соціології Національної академії наук України, м. Київ.

Сурміна Ганна Юріївна – аспірантка Класичного приватного університету.

Суська Ольга Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зв'язків з громадськістю Національного університету «Києво-Могилянська Академія», докторант-пошукач відділу соціології культури і масових комунікацій Інституту соціології НАНУ.

Тарасова Ольга Андріївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного інституту.

Туленков Микола Васильович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Хижняк Катерина Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри прикладної соціології і соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Хижняк Олександр Володимирович – кандидат соціологічних наук, доцент, докторант кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Чорна Вікторія Олександрівна – викладач кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Шаповалов Андрій Сергійович – аспірант кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Шинкаренко Олена Євгенівна – кандидат соціологічних наук, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького.

Широкова Євгенія Олексіївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного інституту.

Широкова Маргарита Сергіївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного інституту.

Наукове видання

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 69–70

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: О. В. Дрига
Дизайнер обкладинки Я. В. Зоська

Підписано до друку 29.08.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 16,86. Обл.-вид. арк. 16,86. Тираж 300 прим. Зам № 62-16Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.